

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ขอเจ้าปุดา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ
พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์
DEVELOPING THE LIFE POTENTIAL OF THE BUDDHIST ELDERLY IN
LOMSAK DISTRICT, PHETCHABUN PROVINCE

พระปลัดเมธี เขมปญโญ, ดร

วิทยาลัยสงฆ์ฟอซุนผาเมือง เพชรบูรณ์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๗

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS

รายงานการวิจัย

เรื่อง

หอเจ้าปูตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ
พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์
CHAO PUTA HALL: DEVELOPMENT OF A PROCESS FOR PARTICIPATION IN
FOREST CONSERVATION BY MONKS AND COMMUNITIES. LOM KAO
DISTRICT PHETCHABUN PROVINCE

พระปลัดเมธี เขมปณโณ, ดร.

วิทยาลัยสงฆ์พ้อขุนผาเมือง เพชรบูรณ์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๗

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

CHAO PUTA HALL: DEVELOPMENT OF A PROCESS FOR PARTICIPATION IN
FOREST CONSERVATION BY MONKS AND COMMUNITIES. LOM KAO
DISTRICT PHETCHABUN PROVINCE

Phrapaladmethi Khemapanyo, Dr.

Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Pho Khun Pha Mueang Sangha College, Phetchabun

B.E. 2024

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย : หอเจ้าปู่ตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ
พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

ผู้วิจัย : พระปลัดเมธี เขมปญโญ, ดร.

ส่วนงาน : วิทยาลัยสงฆ์ฟอขุนผาเมือง เพชรบูรณ์

ปีงบประมาณ : ๒๕๖๗

ทุนอุดหนุนการวิจัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) เพื่อศึกษาความเชื่อพิธีกรรมการบูชาหอเจ้าปู่ตาของ
ชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ๒) เพื่อศึกษา หอเจ้าปู่ตามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ
พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ๓) เพื่อศึกษาหอเจ้าปู่ตา : การพัฒนา
กระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัด
เพชรบูรณ์ และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis) ตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนดไว้
ผลการวิจัยพบว่า

ความเชื่อพิธีกรรมการบูชาปู่ตาของชาว อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่า
ผลประโยชน์ของการพิธีกรรมบูชาปู่ตา เป็นการเชื่อทางใจว่า เมื่อเจ้าปู่มารับอาหาร เครื่องเซ่นนี้และ
ขอ ร้องผีให้ช่วยคุ้มครองป้องกันอันตรายทั้งปวง ให้แก่ครอบครัวสืบตระกูลตลอดไปขอให้ทุกคน
ประสบความสำเร็จและเจริญยิ่งขึ้น การเซ่นเจ้าปู่เพื่อเป็นการขมาโทษแก่เจ้าบ้านเจ้าเมือง ขอท่าน
ปู่ตาจงดลบันดาลให้หายจากการเจ็บป่วยโดยเอาเครื่องมาสักการบูชา เพื่อให้เจ้าปู่คุ้มครองบ้านให้มี
ความอุดมสมบูรณ์มีฝนตก ไม่ให้เกิดโรคภัย

หอเจ้าปู่ตามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่ากับการ
สร้างกระบวนการ การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชน พระสงฆ์มีการอนุรักษ์และ
ปลูกป่าตามหลักวิชาการ ป่าชุมชนใช้ประโยชน์ในการศึกษาปฏิบัติธรรมทั้งภาครัฐและคณะสงฆ์
สนับสนุนขับเคลื่อนพลังบวร (บ้าน วัด โรงเรียน) การนำบุคคลภายนอกมาให้ความรู้และจัดเวทีเสวนา
ร่วมกับชุมชน การให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของแผนงาน และการลงพื้นที่ด้วยจิตอาสา
เพื่อสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนอย่างต่อเนื่องให้ได้ผลดีทุกปีตลอดไป

Research Tittle : Chao Puta Hall: Development of a process for participation in forest conservation by monks and communities. Lom Kao District Phetchabun Province

Authors : Phrapaladmethi Khemapanyo, Dr.

Department : Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Ubon Ratchathani Campus

Academic Year : 2567/2024

Funds granted by : Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Abstract

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยครั้งนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความอนุเคราะห์จากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยขอ
พระคุณสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ที่ได้อนุมัติทุนอุดหนุนการวิจัย และคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิทุก
ท่านที่ได้ให้ข้อเสนอแนะ และแนวทางแก้ไขให้งานวิจัยฉบับนี้ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งทำให้งานวิจัยนี้
มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณผู้ร่วมวิจัยทุกท่านที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำวิจัยในครั้งนี้
ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลการวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์แก่บุคลากรทางการศึกษา และผู้สนใจทั่วไป
ตลอดจนจะเป็นประโยชน์ในการสร้างองค์ความรู้การศึกษาคณะสงฆ์ต่อไป

พระปลัดเมธี เขมปญโญ, ดร.

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	จ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามการวิจัย	๔
๑.๓ วัตถุประสงค์การวิจัย	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๕ นิยามศัพท์ในการวิจัย	๖
๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๖
บทที่ ๒ แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ	๗
๒.๒ ทฤษฎีความเชื่อ	๓๕
๒.๓ แนวคิดเรื่องผีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๓๘
๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการบูชา	๔๕
๒.๕ แนวคิดเรื่องการบูชาปู่ตา	๕๓
๒.๖ พระพุทธศาสนากับธรรมชาติ	๖๑
๒.๗ พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้	๖๔
๒.๘ แนวคิดบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้	๗๐
๒.๙ แนวคิดการจัดการป่าชุมชน	๙๒
๒.๑๐ ป่าไม้ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา	๙๘
๒.๑๑ แนวคิดการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่า	๑๐๗
๒.๑๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๕๙
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๖๗
๓.๑ รูปแบบการวิจัย	๑๖๗
๓.๒ พื้นที่ในการวิจัย	๑๖๙
๓.๓ กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)	๑๗๐

๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	๑๗๐
๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล	๑๗๑
๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล	๑๗๒
๓.๗ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย	๑๗๒
บทที่ ๔ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	๑๗๔
๔.๑ ความเชื่อพิธีกรรมการบูชาหอเจ้าปู่ตาของชุมชนอำเภอลำดวน	๑๗๔
๔.๒ หอเจ้าปู่ตามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอลำดวน	๑๘๑
๔.๓ หอเจ้าปู่ตากับการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอลำดวน	๑๘๘
๔.๔ องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย	๑๙๒
บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๑๙๓
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๙๓
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๙๕
บรรณานุกรม	๑๙๖

สารบัญตาราง

ตารางที่

หน้า

ตารางที่ ๑ คำอธิบายตาราง...

๑

สารบัญภาพ

ภาพที่

หน้า

ภาพที่ ๑ คำอธิบายภาพ...

๑

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อสิ่งมีชีวิตทุกชนิดในโลก โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้นั้นถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อทุกชีวิตโดยเฉพาะมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายเพราะถือได้ว่าทุกชีวิตล้วนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากธรรมชาติคือ ป่าและอาศัยป่านั้นในการพัฒนาการเรียนรู้รวมถึงการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ให้เกิดเป็นวัฒนธรรมอันดีงามของแต่ละสังคม นอกจากนี้มนุษย์และสัตว์ต่างก็อาศัยประโยชน์จากป่าในการดำรงชีวิตและการสืบพันธุ์ ดังนั้นเราจะพบว่ามนุษย์และสัตว์ต่างมีความสัมพันธ์กับป่าอย่างใกล้ชิด

สำหรับพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นองค์การทางศาสนาก็มีพัฒนาการทั้งด้านความเป็นมาและการขยายองค์กรที่ต้องมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับป่าที่ไม่แตกต่างไปจากสิ่งมีชีวิตหรือองค์กรหรือสังคมอื่น ๆ ดังจะพบว่าแสวงหาโมกขธรรมคือ การหลุดพ้นขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นก็ทรงเริ่มต้นที่การมุ่งตรงสู่ป่าเพื่ออาศัยความสงบจากป่านั้นในการพัฒนาจิต หรือแม้กระทั่งการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธองค์ก็มีขึ้นภายใต้ต้นไม้ในป่า^๑ และเมื่อตรัสรู้แล้วการแสดงธรรมครั้งแรกเพื่อประกาศพระสัทธรรมก็ทรงแสดง ณ ท่ามกลางแห่งป่าคือ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน^๒ แม้แต่วัดหรืออารามเป็นที่พักอาศัยของพระสงฆ์ทั้งหลายก็ล้วนแต่อยู่ในป่าโดยเฉพาะการกำหนดเขตในการทำกิจของสงฆ์ก็ต้องกำหนดเอาชายป่าเป็นสำคัญ^๓ ทั้งนี้ก็เพราะการอยู่ในป่านั้นย่อมถือว่าเป็นวัตรที่ดีในการพัฒนาจิตใจตนเองตามหลักของการธุดงค์วัตร^๔

เราจึงพอจะมองได้ว่าป่าไม่มีความสำคัญกับมนุษย์และสัตว์มากมาย มนุษย์และสัตว์ถ้าขาดป่าไม้ก็ไม่สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ เพราะป่าไม้เป็นผู้ให้ออกซิเจนแก่สัตว์โลกทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อมก็ตาม และป่าไม้ยังให้ความสดชื่น ให้ความร่มเย็น ให้ความเป็นธรรมชาติ ให้

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๓.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒-๑๓/๓๓.

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑/๓๒.

^๔ ชุ.สุ. (ไทย) ๔๗/๓๐๐- ๓๐๑.

ความสงบ เราจึงพอจะสังเกตได้ว่าแม้แต่ในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าก็ตรัสรู้ในป่า เพราะป่าเป็นสถานที่สงบเหมาะแก่การปลีกวิเวกเพื่อแสวงหาความสงบทางใจ ดังนั้น เราจึงจะพบว่าพระพุทธศาสนามีความผูกพันกับป่าเป็นอย่างยิ่งเพราะเหตุนี้พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้พุทธศาสนิกชนได้มีความรักและรู้จักบุญคุณของป่า^๕ ซึ่งหลักคำสอนดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่ในหลักโอวาทปาฏิโมกข์ที่ว่าด้วยการปฏิบัติตนของพระภิกษุผู้เป็นศาสนทายาทของพระพุทธศาสนาว่าจะต้องละชั่ว ทำดี ทำจิตให้ผ่องแผ้วและทำยสุตก็ทรงเน้นย้ำว่า จะต้องยินดีในเสนาสนะอันสงบ^๖ คือ มุ่งให้พระเข้าไปสู่ป่าเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม^๗

อย่างไรก็ตามเราจะพบว่าในปัจจุบันนี้สถานการณ์ของป่าไม้นั้นกำลังอยู่ในขั้นวิกฤตเพราะมีการทำลายป่ากันเป็นจำนวนมากทั้งนี้ก็เพราะมีสาเหตุมาจากความไม่รู้และความอยากหรือตัณหาของมนุษย์ที่ต้องการได้รับประโยชน์จากป่าด้วยการทำลายนำเอาต้นไม้มาทำประโยชน์เพื่อสนองความต้องการ (ตัณหา) ของตนในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้พื้นที่หรือจำนวนของป่าไม้ลดลงเป็นอย่างมากซึ่งผลจากการที่ป่าไม้ถูกทำลายนั้นก็ได้นำให้เกิดผลกระทบต่อโลกและธรรมชาติมากมายทำให้มนุษย์ได้รับความเดือดร้อน^๘ และในประเทศไทยเองสถานการณ์ของพื้นที่ป่าไม้ก็ถูกทำลายไม่แตกต่างไปจากพื้นที่อื่น ๆ ของโลกมากนักซึ่งผลจากการทำลายป่าก็ทำให้เกิดปัญหาทางสิ่งแวดล้อมมากมาย เช่น เกิดภาวะฝนแล้ง ดินเค็มเสีย เกิดน้ำท่วมอย่างรุนแรง เกิดปรากฏการณ์ดินถล่ม เป็นต้น

หอยปูตา (ยาพ่อบุ) หรือศาลปูตาถือกำเนิดมาพร้อมๆ กับการตั้งชุมชน หมู่บ้านของชาวอีสานเมื่อมองไปรอบๆ ชุมชนเราจะสังเกตเห็นว่าทุกหมู่บ้านในอีสานจะมีตูปูตาหรือบ้านหลังเล็กๆถูกสร้างไว้ใกล้ๆ หมู่บ้านปกติแล้วจะเลือกเอาบริเวณที่มีป่ามรินเย็นสบายไม่เข้าไปแผ้วถางบุกรุกไม่ว่าจะเป็นต้นไม้หรือไม้ที่แห้งเป็นฟืนแล้วก็เอาไม้ได้สัตว์เลี้ยงต่างๆ จะต้องไม่ปล่อยให้เข้าไป

^๕ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ), “พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่า”, นิตยสารเสขิยธรรม, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๙ (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๓๕): ๑๘.

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๑๒๐

^๗ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระกับป่ามีปัญหาอะไร, (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๕-๗.

^๘ พระมหาธีระวุฒิ ธีระมโฆ (โสมเกษตริรินทร์), “บทบาทของพระสงฆ์สี่บุคคลในการชี้แนะและปลูกจิตสำนึกประชาชนชนบทเพื่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาส จังหวัดอุบลราชธานี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาธรรมนิเทศ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗-๒๐.

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), คนไทยกับป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๓๗), หน้า ๗.

รบกวนปู่ตา^{๑๐}เชื่อมั่นว่าปู่ตาเป็นผีรักษาบ้านรักษาเมืองที่คอยดูแลปกป้องรักษาหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ชาวอีสานเชื่อว่าผีปู่ตามีอิทธิฤทธิ์สามารถดลบันดาลให้เราได้ถ้าท่านพอใจ ดังนั้นจึงมีการขนานศาลกล่าวให้ได้ตามที่เรที่ตั้งใจจะมาเลี้ยง เช่น ไปคัดเลือกทหารไม่ยากได้ใบแดง เดินทางไปต่างถิ่นขอให้เดินทางปลอดภัย วัว ควาย หรือสิ่งของสำคัญหายไปหรือการเจ็บป่วยเรื้อรัง^{๑๑} ด้วยความเชื่อในอำนาจของปู่ตาจึงมีการเลี้ยงปู่ตาหรือพิธีกรรมการบูชาปู่ตาเป็นประจำ

แม้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งเหตุผล สอนมิให้พุทธศาสนิกชนเชื่ออะไรง่ายก็ตามแต่พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนให้ชาวพุทธมีศรัทธาหรือความเชื่อและมีความเลื่อมใสในสิ่งที่ควรเชื่อควรเลื่อมใสเพราะความเชื่อเป็นคุณธรรมที่จำเป็นเบื้องต้นในการนำไปสู่จุดหมายปลายทางเราจะทำอะไรต่างๆความเชื่อ เช่นชาวพุทธปฏิบัติตามหลัก ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อบรรลุถึงมรรคผลนิพพานก็เพราะว่าเชื่อนิพพานมีจริง ชาวคริสต์เชื่อว่าสวรรค์มีจริงจึงเคารพรักพระเจ้าเพื่อจะได้ไปสวรรค์ถ้าไม่มีความเชื่อคนก็ไม่ทำอย่างที่เขากำลังทำเพราะถูกบังคับก็ทำอย่างเสียไม่ได้ฉะนั้นความเชื่อจึงเป็นคุณสมบัติอันจำเป็นมาก^{๑๒}

ความเชื่อเรื่องปู่ตาของชาวบ้านก็เช่นเดียวกันแม้จะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นเป็นเรื่องที่พิสูจน์ไม่ได้ก็ตามแต่หากว่าถ้าการถือปฏิบัติตามคติความเชื่อที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษนี้ได้นำพาชุมชนให้อยู่เย็นเป็นสุขเกิดความสามัคคีในหมู่คณะ ปลุกฝังความกตัญญูทศเวทีให้ลูกหลานได้ระลึกถึงบุญคุณของบรรพชนที่ได้บุกเบิกก่อสร้างหมู่บ้านขึ้นมาให้เราอาศัยอยู่ทุกวันนี้ก็นับว่าคติความเชื่อของชาวบ้านมีความสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกันกับพุทธศาสนาโดยเฉพาะในเรื่องกรรมถ้าคนเรามีความเชื่อในหลักแห่งกรรมแล้วก็จะยอมจะเชื่อในเรื่องบาปบุญสวรรค์นรกและภพภูมิต่างๆเรื่องทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วดังที่พุทธเจ้าตรัสไว้ใน กาลามสูตรตักนิบาตร อังคุตตรนิกาย^{๑๓} ว่า คนทำชั่วยอมเดือดร้อนในชาตินี้ ถ้าชาติหน้ามีจริงและนรกมีจริงตายไปแล้วเขาย่อมมีหวังเดือดร้อนในอนาคตอีก คนทำดียอมอยู่สบายในโลกนี้ตายไปแล้วถ้าสวรรค์มีจริงเขาก็มีหวังสุขสบายในโลกหน้าอีก จากพระสูตรนี้เราจะเห็นได้ว่าความเชื่อในบางสิ่งบางอย่างที่พิสูจน์ไม่ได้บางทีก็ไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ให้ยุ่งยากนักเพราะถ้าเชื่อแล้วทำ

^{๑๐} ประมวล พิมพ์เสน, **ของดีอีสาน**, (ขอนแก่น: สภาวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดขอนแก่น, ๒๕๔๐), หน้า ๕๕.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗

^{๑๒} แสง จันทร์งาม, **พุทธศาสนวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สร้างสรรค์บุ๊ค จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๙๔.

^{๑๓} อัง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๕๐๕/๒๑๒.

ให้ประพุดิตนอยู่ในศีลธรรมถูกต้องตามครรลองของชุมชนและนำเราไปสู่การกระทำที่ถูกต้องก็น่าจะเพียงพอแล้ว

จากการกล่าวมาทั้งหมดนี้ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาหोज้าปูตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์ มีบทบาทสำคัญในการดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และบทบาทดังกล่าวถือว่ามีความสำเร็จสามารถที่จะก่อให้เกิดผลในเชิงปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเป็นบทบาทที่สมควรจะต้องนำมาศึกษาค้นคว้าวิจัยว่าเพราะเหตุใดการดำเนินการแก้ไขปัญหาหรือการอนุรักษ์ป่าในเขตอำเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์ นั้นจึงประสบความสำเร็จ และความสำเร็จดังกล่าวนี้มีปัจจัยอะไรที่มีอิทธิพลหรือเป็นคุณลักษณะและเป็นกลยุทธ์ที่สามารถทำให้ประชาชนให้ความร่วมมือได้ซึ่งหากมีการศึกษาอย่างจริงจังแล้วคาดว่าจะได้รับประโยชน์จากผลการศึกษาในครั้งนี้เป็นอย่างมากและเมื่อได้ผลการศึกษาอย่างไรแล้วก็จะสามารถนำไปเป็นข้อมูลเพื่อการศึกษาค้นคว้าในโอกาสต่อไป

๑.๒ คำถามในการวิจัย

๑.๒.๑ ความเชื่อพิธีกรรมการบูชาหोज้าปูตาของชุมชน อำเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นอย่างไร

๑.๒.๒ หोज้าปูตามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์

๑.๒.๓ หोज้าปูตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑.๓.๑ เพื่อศึกษาความเชื่อพิธีกรรมการบูชาหोज้าปูตาของชุมชน อำเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์

๑.๓.๒ เพื่อศึกษา หोज้าปูตามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์

๑.๓.๓ เพื่อศึกษาหोज้าปูตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอล่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ด้านเนื้อหา

การศึกษาหอเจ้าปู่ตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์และ ศึกษาการสร้างกระบวนการ การมีส่วนร่วม ในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธในอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

๑.๔.๒ ด้านเอกสาร

๑. ชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙

๒. ชั้นทุติยภูมิ คือ ตำราพระพุทธศาสนา เอกสารวิชาการ และงานวิจัยที่มีเนื้อหา เกี่ยวข้องกับแนวคิด หอเจ้าปู่ตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ทฤษฎีการอนุรักษ์ป่า การสร้างกระบวนการ อนุรักษ์ป่าตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยมีการสัมภาษณ์ภาคสนาม (Field work) อีกส่วนหนึ่ง เพื่อนำไปวิเคราะห์ประกอบเนื้อหาคุณลักษณะให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๑.๔.๓ ด้านผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

ประชากรที่ให้ข้อมูลสำคัญในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ในการศึกษา ได้แก่อำเภอ หล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยวิธีสัมภาษณ์ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลโดยวิธีการเลือกแบบเจาะจงและ สัมภาษณ์เชิงลึก ได้แก่ พระสังฆาธิการตำบลห้วยยาง เจ้าหน้าที่รักษาป่า เจ้าหน้าที่รัฐ ผู้นำชุมชน จำนวน ๓๐ คน ได้แก่

๑. พระสังฆาธิการอำเภอหล่มสัก	จำนวน ๘ รูป
๒. เจ้าหน้าที่รักษาป่า	จำนวน ๒ คน
๓. เจ้าหน้าที่อำเภอหล่มสัก	จำนวน ๑ คน
๔. ผู้นำชุมชน	จำนวน ๙ คน
๕. ผู้ทรงคุณวุฒิประจำหมู่บ้าน	จำนวน ๘ คน
๖. นักวิชาการป่าไม้	จำนวน ๒ คน
รวมจำนวนทั้งสิ้น	จำนวน ๓๐ รูป/คน

๑.๔.๔ ด้านพื้นที่

ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ในการศึกษา ได้แก่ ป่าไม้ในเขตอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

๑.๕ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับนับถือ ในสิ่งนั้นๆ ในที่นี้หมายถึง การยอมรับนับถือในปุตาวามีจริง แม้จะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น แต่ก็เชื่อว่าเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่จริง และมีอำนาจคุ้มครองปกป้องหมู่บ้านชุมชนให้อยู่เย็นเป็นสุขได้

พิธีกรรม หมายถึง ขั้นตอนการบูชาปุตตา ตลอดถึง การจัดเตรียมเครื่องบูชาปุตตา มีเหล้า ไก่ ฐูป เทียน ดอกไม้ เป็นต้น

ปุตตา หมายถึง ฝับริษทุหรือวิญญาณของฝับริษทุ ผู้บุกเบิกก่อสร้างชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

พระสงฆ์ หมายถึง ผู้ที่ได้รับการอุปสมบทตามขั้นตอนและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าพิธีกรรมหรือขั้นตอนนั้น ๆ ได้เป็นไปตามหลักของพระธรรมวินัย สำหรับคำว่าพระสงฆ์ในงานวิจัยนี้ หมายถึง พระสงฆ์ในเขตอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

การอนุรักษ์ หมายถึง การดำเนินการเพื่อปกป้องรักษาสิ่งที่ดีถือว่าเป็นทรัพย์สินสมบัติของตนเองและสังคม เช่น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

การสร้างกระบวนการการอนุรักษ์ป่า หมายถึง การสร้างกระบวนการการดำเนินการของพระสงฆ์และประชาชนในการป้องกัน ปร่าบปร่าม ดูแล บำรุงรักษาป่าไม้ สิ่งมีชีวิตทุกชนิด ทิวทัศน์ที่สวยงามให้คงอยู่โดยไม่ถูกทำลาย สามารถเอื้อประโยชน์อย่างยั่งยืน

๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๖.๑ ได้ทราบถึงความเชื่อพิธีกรรมการบูชาห่อเจ้าปุตตาของชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

๑.๖.๒ ได้ทราบถึงห่อเจ้าปุตตามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

๑.๖.๓ ได้ทราบถึงห่อเจ้าปุตตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทนี้ผู้วิจัยกล่าวถึงความเชื่อพิธีกรรมการบูชาปูตาของชาวอีสาน ซึ่งเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการบูชาปูตาเป็นคติความเชื่อที่ชาวอีสานได้กระทำสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตการดำรงอยู่มาช้านาน ซึ่งจะทำให้ทราบถึงรายละเอียดต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ
- ๒.๒ ทฤษฎีความเชื่อ
- ๒.๓ แนวคิดเรื่องผีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการบูชา
- ๒.๕ แนวคิดเรื่องการบูชาปูตาของชาวอีสาน
- ๒.๖ แนวคิดเรื่องหลักพุทธธรรม
- ๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๘ กรอบแนวคิดการวิจัย

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ

ความเชื่อเป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ และถือว่าเป็นวัฒนธรรมของมนุษย์อย่างหนึ่ง การดำรงชีวิตของมนุษย์ในสมัยโบราณที่มีความเจริญทางด้านวิชาการน้อย ความเชื่อจึงเกิดจากการเกิดขึ้น และการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นการบันดาลให้เกิดขึ้นจากอำนาจของ เทวดา พระเจ้า หรือภูตผีปีศาจ ดังนั้นเมื่อเกิดปรากฏการณ์ต่างๆ ขึ้น เช่น ฝนตก พายุพัด ฟ้าผ่า แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด อุทกภัย และวาตภัย ต่างๆ ขึ้น ล้วนเป็นสิ่งที่มื่ออิทธิพลต่อชีวิตหรือความเป็นอยู่ของมนุษย์ ซึ่งยากที่จะป้องกันหรือแก้ไขได้ด้วยตัวเอง บางอย่างเป็นเหตุการณ์ที่อำนาจประโยชน์ แต่บางเหตุการณ์ก็เป็นอันตรายต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ มนุษย์จึงพยายามที่จะคิดหาวิธีการที่จะก่อให้เกิดผลในทางที่ดี และเกิดความสุขให้กับตนเอง เพื่อกระทำต่อสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้น ทำให้เกิดเป็นแนวทางปฏิบัติที่เป็นพิธีกรรม หรือศาสนาเกิดขึ้น

๒.๑.๑ ความหมายของความเชื่อ

คำว่า “ความเชื่อ” มีความหมายอยู่หลายความหมาย นักวิชาการและผู้รู้ได้ให้ความหมายของความเชื่อไว้ในแง่มุมต่างๆ ดังนี้ ความเชื่อ คือ การยอมรับว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นความจริงหรือเป็นสิ่งที่เราไว้วางใจ ความจริงหรือความไว้วางใจที่เป็นรูปของความเชื่อนั้น ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นความจริงที่ตรงตามหลักเหตุผลหรือหลักวิทยาศาสตร์ใดๆ คนที่เชื่อในฤกษ์ยามก็จะถือว่า วันเวลาการโคจรของดวงดาวจะก่อให้เกิดผลต่อตัวมนุษย์ คนที่เชื่อเครื่องรางของขลังก็จะมีคามยึดมั่นว่า เครื่องรางของขลังให้คุณให้โทษแก่ตนได้จริง ตัวอย่างของความเชื่อ ได้แก่ ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ โชคลาง ของขลัง ผีสาง นางไม้ ความเชื่ออำนาจลึกลับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เหล่านี้เป็นต้น

ธวัช ปุณโณทก ได้กล่าวถึงความเชื่อไว้ว่า ความเชื่อ คือ การยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ^๑ ที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์นั้นๆ หรือสิ่งคมมนุษย์นั้นๆ แม้ว่าพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้น ไม่สามารถที่จะพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง แต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งยอมรับและให้ความเคารพเกรงกลัวสิ่งเหล่านี้ เรียกว่าความเชื่อ ฉะนั้นความเชื่อจึงมีขอบเขตกว้างขวางมาก ไม่เพียงแต่จะหมายถึงความเชื่อในดวงวิญญาณทั้งหลาย (belief in spiritual beings) ภูตผี คาถาอาคม โชคลาง ไสยเวทต่างๆ ยังรวมถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติที่มนุษย์ยอมรับนับถือ เช่น ต้นไม้ (ต้นโพธิ์ ต้นไทร) ป่าเขา เป็นต้น

มานิต มานิตเจริญ ได้ให้ความหมายคำว่าความเชื่อ (Believe) หมายถึงเห็นด้วยมั่นใจไว้วางใจและนับถือ^๒

ทัศนีย์ ทานตวณิช กล่าวไว้อีกว่าความเชื่อคือการยอมรับหรือการยึดมั่นนี้อาจมีหลักฐานที่พิสูจน์ได้หรือไม่มีหลักฐานที่จะพิสูจน์สิ่งนั้นให้เห็นจริงก็ได้^๓

^๑ ธวัช ปุณโณทก, “วัฒนธรรมพื้นบ้านคติความเชื่อ” ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๕๐-๓๕๑.

^๒ มานิต มานิตเจริญ, **พจนานุกรมใหม่-ทันสมัยสุด**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๔), หน้า ๔๕๓.

^๓ ทัศนีย์ ทานตวณิช, **คติชาวบ้าน**, (ชลบุรี: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒบางแสน, ๒๕๒๓), หน้า ๒๒๔.

ประชิด สกฺุณะพัฒน์ อธิบายว่าความเชื่อหมายถึงความรู้สึกนึกคิดของคนในอดีตที่สืบทอดต่อกันมาและมีผลต่อพฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลหรือกลุ่มชนโดยไม่คำนึงถึงเหตุผล ความเชื่อจะมีลักษณะสอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ^๔

พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ จากหนังสือวัฒนธรรมพื้นบ้านคติความเชื่อ กล่าวไว้เกี่ยวกับคติความเชื่อของชาวอีสานว่าคติความเชื่อ เจ้าภูมิ เจ้าไพร เจ้าป่า ผีसाงานางไม้ เป็นคติความเชื่อของชาวอีสานมาแต่โบราณ ซึ่งชาวไทอีสานเรียกว่า “ไทยน้อย” เมื่ออพยพครอบครัวไปตั้งหมู่บ้านประกอบการทำมาหาเลี้ยงชีพอยู่แห่งใด มักเลือกชัยภูมิป่า เห็นเหมาะสมทำพิธีตั้งพระภูมิบ้าน เรียกว่า “ปู่ตา” หรือดอนปู่ตาให้เป็นพระภูมิเทพอารักษ์ของหมู่บ้าน เพื่อคุ้มครองดูแลหมู่บ้านรักษาผู้คนและปศุสัตว์ ช่วยป้องกันอันตรายและภัย ^๕

คำว่า เชื่อ หมายถึงเห็นตามด้วยมั่นใจไว้ใจ ^๖

คำว่า ความเชื่อ ในภาษาบาลีคือศรัทธา ภาษาสันสกฤตในอักษรไทยคือศรัทธา ชาวไทยจึงใช้ภาษาผสมผสานกันไปส่วน ความหมายก็เป็นที่เข้าใจกันเมื่อกล่าวถึงความเชื่อ ก็ต้องกล่าวถึงลัทธิความเชื่อด้วยตัวเอง คือศาสนาต่างๆศาสนา ล้วนเกิดจากศรัทธาความเชื่อด้วยกันทั้งนั้นศรัทธาคือความเชื่อเป็นจุดเริ่มต้นของศาสนาน้อยใหญ่ทั้งปวง ศรัทธานั้นมี ๒ อย่างศรัทธาที่เป็นญาณสัมปยุตคือความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา รู้เหตุ รู้ผล และศรัทธาที่เป็นญาณ วิปยุต ได้แก่ความเชื่อ อันเกิดจากความไม่รู้เหตุผลศาสนาน้อยใหญ่ทั้งปวง เกิดจากศรัทธา ๒ ประการดังกล่าวศรัทธาประเภทใดประกอบด้วยอวิชชาเป็นญาณวิปยุต ศาสนาที่เกิดขึ้นตั้งอยู่ได้ไม่นานเพราะไม่มีเหตุผลตามธรรม ส่วนศาสนาที่เกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้นานเกิดจากศรัทธาอันสัมปยุตด้วยปัญญา ^๗

^๔ ประชิด สกฺุณะพัฒน์, วัฒนธรรมพื้นบ้านและประเพณีไทย, (กรุงเทพมหานคร: ภูมิปัญญา, ๒๕๕๖), หน้า ๔๒.

^๕ พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, วัฒนธรรมพื้นบ้านคติความเชื่อ, พิมพ์ครั้งที่๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๖๖.

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนามมีบุ๊คส์พับลิเคชัน, ๒๕๔๖), หน้า ๓๗๒.

^๗ พระมหาประคตศักดิ์ อคฺคปณฺโญ (ชั่งแสง), “ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์กับกฎแห่งกรรมของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๙.

ความเชื่อที่เกิดจากเหตุผลคือการใช้ปัญญาประกอบคือเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อมีเหตุมีผลความเชื่อจึงเป็นเรื่องของจิตใจซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรมโดยอาศัยพฤติกรรมเป็นตัวชี้วัดจะมีลักษณะสำคัญและเด่นอยู่ดังนี้^๘

- (๑) ความเชื่อที่ยืนยันความเป็นอิสรภาพทางปัญญา
- (๒) ความเชื่อที่ไม่มีการบังคับ
- (๓) ความเชื่อที่สามารถพิสูจน์ทดลองได้ด้วยตนเองในทุกๆด้าน
- (๔) ความเชื่อเป็นที่ต้องใช้คู่กับปัญญาโดยจะมีปัญญาตรวจสอบความเชื่ออยู่เสมอ

สรุป ความเชื่อ คือ การยอมรับว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นความจริงหรือเป็นสิ่งที่เราไว้วางใจ ความจริงหรือความไว้วางใจที่เป็นรูปของความเชื่อ นั้น ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นความจริงที่ตรงตามหลักเหตุผลหรือหลักวิทยาศาสตร์ใดๆ

๒.๑.๒ แนวคิดและความเป็นมาของความเชื่อ

ความเชื่อของมนุษย์ได้มีวิวัฒนาการตามลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑) ความเชื่อในธรรมชาติ ความความเชื่อระดับต่ำสุดของมนุษย์ คือความเชื่อในธรรมชาติ เพราะธรรมชาติเกิดอยู่ข้างเคียงกับมนุษย์ มนุษย์เกิดมาลิ้มตาในโลก สิ่งแรกที่มนุษย์ได้เห็นได้สัมผัสก่อนสิ่งอื่นคือธรรมชาติรอบตัวมนุษย์และธรรมชาติต่างๆ เหล่านี้ ได้แก่ ความมืดความสว่าง ความหนาว ความร้อน ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว แม่น้ำลำธาร ต้นไม้ พืชไร่พืชสวน ผักผลไม้ ภูเขาไฟระเบิด มนุษย์เชื่อว่าธรรมชาติเหล่านี้มีตัวตน มีอำนาจพิเศษและสามารถก่อให้เกิดคุณและโทษแก่มนุษย์ได้ มนุษย์จึงเกรงกลัวและกราบไหว้ ดังนั้น การนับถือธรรมชาติจึงนับเป็นขั้นแรกแห่งความเชื่อของมนุษย์

๒) ความเชื่อในคติถือผีสาร เทวดา วิวัฒนาการแห่งความคิดของมนุษย์เกิดขึ้นพร้อมกับความเจริญรอบข้างอย่างอื่น มนุษย์มีความสงสัยว่าความมืด ความสว่าง ความร้อน ความหนาว ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ พายุฟ้าผ่า แม่น้ำ แม้ภูเขาและต้นไม้ใหญ่ที่สามารถบันดาลให้เกิดความผันแปรไปได้ต่างๆ ในตัวธรรมชาติเหล่านี้ และมีผลบันดาลให้เกิดความสุขและความทุกข์แก่มนุษย์ ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงสร้างรูปเทวดาบ้าง รูปมนุษย์บ้าง หรือรูปครึ่งมนุษย์ครึ่งสัตว์บ้าง เช่น พระกัมมิจเจ้าที่ แม่ย่านางเรือ และเทพารักษ์ต่างๆ เป็นต้น เพื่อบูชาธรรมชาติเหล่านี้คงมีอำนาจอะไรอย่างหนึ่งสิ่งสถิตอยู่

^๘ พระวีรพรหม วุฑฒิชิมโม (เชียรประโคน), “อิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐.

อำนาจที่สามารถบันดาลให้เป็นได้นั้น เรียกว่า เจตภูตหรือวิญญาน เจตภูตที่มีอำนาจทำความทุกข์ให้เกิดขึ้น อาจเป็นมารร้ายหรือ ผีसाงอย่างใดอย่างหนึ่ง ส่วนที่นำความสุขมาให้ อาจเป็นเทพประเภทใดประเภทหนึ่ง และในขั้นนี้ เจตภูตที่ทรงอำนาจสิงอยู่ในธรรมชาตินั้นๆ อาจแบ่งออกได้อีกเป็น ๓ ลำดับแห่งวิวัฒนาการทางความคิดของมนุษย์ดังนี้

(๑) เริ่มจากธรรมชาติแต่ละอย่างก่อน แล้วกว้างออกไปถึงธรรมชาติทุกอย่างในโลก โดยเชื่อว่าสรรพสิ่งในโลกมีวิญญานสิงสถิตอยู่

(๒) เชื่อว่าวิญญานเหล่านั้นมีอำนาจไปแต่ละอย่าง อาจบันดาลความดี ความชั่ว ความสุข และความทุกข์ให้แก่มนุษย์ได้แต่ละอย่างตามอำนาจและความกรุณาที่มีอยู่ วิญญานเหล่านั้นต้องมีรูปร่าง แต่ไม่สามารถเห็นได้

(๓) เริ่มสร้างขึ้นด้วยความนึกคิดของตนเอง ภาพที่ตนนับถือเรียกว่าพระเจ้าหรือเทพเจ้าหรือผีสางเทวดาก็ตามเกิดขึ้นมาแต่ครั้งนั้น ความเชื่อเช่นนี้เป็นมูลเหตุอีกประการหนึ่งของศาสนานักปราชญ์ในสังคมมนุษย์โบราณเรียกความเชื่อนี้ถือว่าวิญญานหรือเจตภูต

๓) ความเชื่อในวิญญานบรรพบุรุษ ความเชื่อเรื่องวิญญานบรรพบุรุษ ได้แก่ มารดา บิดา ปู่ย่าและตายายที่ตายไปแล้ว วิญญานของบุคคลเหล่านั้นไม่ได้ไปไหน ยังคงอยู่เพื่อ ปกป้องรักษาดูแลบุตรหลานของพวกเขา ทำให้เกิดการบูชาวิญญานบรรพบุรุษ โดยสังเกตตัวอย่างได้จากการบังสุกุลให้กับผู้ที่ล่วงลับไปแล้วของคนไทย และการกราบไหว้บูชาบรรพบุรุษของคนจีน

๔) ความเชื่อในเทพเจ้าหลายองค์ ความคิดของมนุษย์ได้พัฒนาติดต่อมาจากความคิดเรื่องสร้างภาพเทพเจ้าตามมโนคติของตน โดยคิดเห็นว่าธรรมชาติอย่างใดควรมีรูปเป็นอย่างไร และธรรมชาติอย่างไหนมีอำนาจสูงต่ำกว่ากันอย่างไร บางพวกเชื่อว่าพระอาทิตย์เป็นเทพเจ้าสูงสุด บางพวกเชื่อว่าพายุฟ้าเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ บางพวกเชื่อว่าพระจันทร์เป็นเทพเจ้าสูงสุดกว่าเทพเจ้าองค์ใด เทพเจ้าแต่ละองค์มีอำนาจลดหลั่นกัน และมีหน้าที่แตกต่างกัน ^๔

สรุป มนุษย์เชื่อว่าธรรมชาติเหล่านั้นมีตัวตน มีอำนาจพิเศษและสามารถก่อให้เกิดคุณและโทษแก่มนุษย์ได้ มนุษย์จึงเกรงกลัวและกราบไหว้ ดังนั้น การนับถือธรรมชาติจึงนับเป็นขั้นแรกแห่งความเชื่อของมนุษย์

^๔ เสฐียร พันธงสี, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๓), หน้า

๒.๑.๓ ประเภทของความเชื่อ

ความเชื่อของมนุษย์มีอยู่มากมาย แต่ละภูมิภาคอาจจะมีส่วนที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันไปบ้าง อย่างไรก็ตาม เราสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑) ความเชื่อทั่วไป หรือความเชื่อธรรมดา (beliefs) ซึ่งคนส่วนใหญ่จะมีอยู่ สามารถแบ่งย่อยออกไปได้ดังนี้

ความเชื่อปรากฏการณ์ธรรมชาติ ได้จากการที่มนุษย์ในสมัยแรกๆ อาศัยธรรมชาติเป็นอยู่ เมื่อฝนตก ฟ້าร้อง ก็กลัว บางทีเกิดฟ้าผ่าลงมาตนได้รับอันตรายก็เข้าใจว่าธรรมชาติลงโทษเพราะพระเจ้าท่านพิโรธ เมื่อน้ำท่วมใหญ่หรือฝนแล้ง ก็ว่าพระเจ้าลงโทษ จึงหาวิธีกราบไหว้อ้อนวอนมิให้ท่านลงโทษ เป็นต้น

(๑) ความเชื่อเกี่ยวกับยากกลางบ้าน ความเชื่อในเรื่องนี้เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์เจ็บป่วย ไม่สามารถประกอบอาชีพ ก็หาหยูกยาอันเป็นสมุนไพรมารักษาหายบ้างไม่หายบ้างเพราะยาออกฤทธิ์ช้า เช่น คนปากเป็นนกกระจอกก็เอาเปลือกแคมาเคี้ยว เป็นตาแดงให้เคี้ยวกระเทียมเป่าที่ตา เป็นต้น

(๒) ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม นิमित ผัน การประกอบพิธีต่างๆ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวเองต่อไปภายหน้า เช่น ขึ้นบ้านใหม่ก็หาฤกษ์ยาม จะเดินทางไกลไปค้าขายก็หาฤกษ์ยาม ออกเดินทางทิศใดจึงจะดี ส่วนความฝันหรือนิมิตนั้น เชื่อกันว่ามีส่วนของความจริง ทำให้บางคนถือเอามาเป็นภาระในการกระทำต่างๆ ถ้าฝันดีก็หวังว่าจะโชคดีมีสุข หากฝันร้ายก็จะหาวิธีปิดเป่าโดยแก้ฝันตามแม่น้ำบ้าง ทางสี่แพร่งบ้าง เป็นต้น

(๓) ความเชื่อเกี่ยวกับลักษณะของคนและสัตว์ มนุษย์ได้คลุกคลีอยู่ด้วยกันเป็นเวลานาน ย่อมจะนำเอาลักษณะที่ดีด้วยของกันและกันมาพิจารณา แล้วสรุปเอาน่าจะเป็นอย่างไร น่าจะเป็นอย่างนั้น แล้วบอกเล่าสืบต่อกันมา เช่น บอกว่าคนที่หน้ากร้อ คอสั้น ห้ามคบ หรือหญิงที่เดินกางแขนเหมือนชาย เป็นสตรีโทษ ห้ามแต่งงานด้วย กรณีเกี่ยวกับสัตว์ เช่น ควายที่จะนำมาใช้งาน ต้องดูขวัญว่าที่ตัวมีกี่ขวัญ ถ้ามีไม่ครบตามลักษณะที่กำหนดถือว่าไม่ดี เป็นต้น

(๔) ความเชื่ออันเนื่องมาแต่ศาสนา แต่ละศาสนาสอนให้คนเชื่อด้วยวิธีต่างๆ กัน แต่จุดหมายปลายทางคือความสุขในชีวิตเช่นเดียวกัน เช่น ศาสนาคริสต์ สอนให้รักเพื่อนมนุษย์ ผู้กระทำความผิดมีการสารภาพบาปต่อพระเจ้าจะหมดบาปได้ ศาสนาพุทธสอนให้เชื่อในการกระทำและผลของการกระทำ เป็นต้น

(๕) ความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากินและอาชีพ มนุษย์ต้องประกอบอาชีพเพื่อความอยู่รอด การเพาะปลูกต่างๆ จะได้ผลดีจึงมีทั้งข้อห้ามและข้อปฏิบัติ เช่น ห้ามยืมเวลาปลูกข้าวโพด จะทำให้ฝักข้าวโพดมีเมล็ดห่างๆ เวลาต้นไม่มีดอกข่อยห้ามชี้จะทำให้ผลเน่า เป็นต้น

(๖) ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณี แต่ละภูมิภาคมีประเพณีมากมาย เพราะความเชื่อของแต่ละท้องถิ่นมีอย่างนั้น มีการประกอบพิธีตามความเชื่อในประเพณีอยู่ด้วย เช่น ประเพณีชิงเปรตในภาคใต้ ประเพณีทำบุญคุณลานในอีสาน ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น

(๗) ความเชื่อเรื่องเคล็ดและแก้เคล็ดมนุษย์มีความเชื่อว่าสิ่งที่ไม่ดีจะกลายเป็นดีได้เมื่อได้แก้เคล็ดแล้ว เช่น เชื่อว่าเกิดมาเมื่ออายุเท่านั้นเท่านั้นจะถึงฆาต ก็ทำพิธีสืบชะตาต่ออายุ หรือตัดกรรม จะทำให้อายุยืนอยู่ไปได้นาน หรือผู้ผลิตแป้งเชื้อสุราเมื่อตากแป้งเชื้อ ก็จะนอนคลุมโปงทำเป็นที่ว่าเมา จะทำให้แป้งเชื้อมีคุณภาพดี เป็นต้น

(๘) ความเชื่อเกี่ยวกับ นรก สวรรค์ ชาตិ ภพ เป็นความเชื่อของมนุษย์ที่มีมานานแล้วว่าการทำไม่ดีจะตกนรก ถูกยมบาลทรมาน ถ้าทำดีจะมีสุขขึ้นสวรรค์ เชื่อว่าตายแล้วไปเกิดในชาติหน้าต่อไป เป็นความเชื่อที่เนื่องมาจากศาสนาเช่นกัน เป็นความฉลาดของคนโบราณที่ใช้อุบายสอนคนเพื่อให้เป็นคนดี มีความหวังในชีวิต

(๙) ความเชื่อเกี่ยวกับเลขดี เลขร้าย วันดี วันร้าย ตัวเลขนับว่าเป็นสิ่งที่เชื่อว่าจะให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ เช่น ชาวตะวันตก เชื่อว่าเลข ๑๓ เป็นตัวเลขอัปโชค ก็จะหลีกเลี่ยงการกระทำที่เกี่ยวกับเลขนี้ คนไทยเชื่อว่าเลข ๙ ดี ทำอะไรก้าวหน้าก็จะประกอบพิธีในวันที่เป็นเลขเก้า นอกจากนั้นยังเชื่อในวันจรมวันฟู ตามหลักโหราศาสตร์อีกด้วย

๒) ความเชื่อที่แฝงไว้ด้วยความกลัว หรือความเชื่อทางไสยศาสตร์ (superstition) ไสยศาสตร์ คือ การเชื่อถือโดยรู้สึกเกรงขามหรือกลัวในสิ่งที่เข้าใจว่าอยู่เหนือธรรมชาติหรือในสิ่งลึกลับอันไม่สามารถจะทราบด้วยเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์ และสิ่งนั้นอาจจะให้ดีหรือร้ายแก่ผู้ที่เชื่อถือก็ได้^{๑๐}

๒.๑.๔ อิทธิพลของความเชื่อ

นักสังคมวิทยาชาวอเมริกันคนหนึ่งชื่อ มิทเชล เมย์ ได้กล่าวว่าหากบุคคลกำหนด (เชื่อว่า) สถานการณ์ใดเป็นความจริงมันก็จะจริงตามนั้น ใครเชื่อว่าสิ่งใดจะเป็นอย่างไร ผลดีจะเป็นอย่างนั้น เช่น เชื่อว่าเพื่อนเป็นมิตรที่ดีหรือศัตรู เพื่อนก็จะเป็นมิตรหรือศัตรูตามความเชื่อของตน ทั้งนี้ เพราะมีความเชื่อขึ้นมาจะเกิดความมั่นใจขึ้นมา มีความพยายามที่หาวิถีทางที่จะเข้าถึงความสำเร็จนั้นจนได้ ไม่ว่าความเชื่อจะมีจริงหรือไม่จริง

^{๑๐} สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และปภาณี ฐิติวัฒนา, ศาสนาและความเชื่อในกรุงเทพมหานคร, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๑๔.

ความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อการกระทำของมนุษย์ดังนี้

๑) นักโทษตายเพราะหยดน้ำ ได้มีการทดลองอิทธิพลของความเชื่อว่าจะมีมากเพียงใด จึงได้นำนักโทษประหารเข้าห้องมืดแล้วแจ้งให้นักโทษทราบว่าจะถูกประหารโดยการเชือดคอ ผู้ทำการทดลองได้มัดมือมัดเท้าของนักโทษ แล้วนำมืดไปเก็บแล้วนำสิ่งที่คล้ายๆ มืดโกนแต่ไม่คมเท่าปาดคอ นักโทษแรงพอสมควร ซึ่งมีดหลอกนั้นไม่เข้า พร้อมกันนั้นก็ทำให้น้ำซึ่งเตรียมไว้แล้วหยดลงมาถูกเท้า นักโทษ ปล่อยทิ้งไว้เช่นนั้นตลอดคืนพอรุ่งเช้าปรากฏว่านักโทษตาย ทั้งที่ไม่มีบาดแผลแต่อย่างใด นี่แสดงว่า นักโทษเชื่อว่าตนถูกเชือดคอเลือดไหลตลอดคืน และเลือดคงจะหมดและต้องตาย นักโทษจึงตายด้วยความเชื่อดังกล่าว

๒) การสร้างภาพพจน์ซึ่งนำรักษาบาดแผล คนไข้ชาวออสเตรเลีย ประเทศสหรัฐอเมริกา ชื่อ มิทเชลเมย์ เกิดอุบัติเหตุรถยนต์ชนกันจนขาของเขาได้รับบาดเจ็บมากเป็นแผลเหวอะหวะกว่า ๒๕ แผล ๘๕ % ของกล้ามเนื้อองคิกขาด ๘๐% ของประสาทขาขาตั้งแต่เข่าลงไปหมดความรู้สึก หมอลงความเห็นให้ตัดเพื่อรักษาชีวิตไว้ แต่มิทเชลไม่ยอมและเชื่อว่าหาย เขาใช้วิธีภาพพจน์นำคือ สร้างภาพในความคิดว่าเขาสามารถเดินเหินวิ่งเล่นได้เป็นปกติ และปลงใจเชื่อเช่นนั้น เมื่อเจ็บปวดจากบาดแผลก็กินยาระงับปวด แต่ไม่ยอมเปลี่ยนภาพพจน์นั้น นอนรักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาลประมาณ ๑๐ เดือน ขาของเขาก็หาย เดินว่ายน้ำและวิ่งได้เป็นปกติ เรื่องนี้เป็นตัวอย่างอีกรายหนึ่ง แสดงความสำคัญหรืออิทธิพลของความเชื่อ รายนี้ใช้ความเชื่อรักษาความเจ็บป่วยของเขาให้หายได้

๓) หมอรักษาโรคด้วยความเชื่อ หมอ พ.อ.โศก สุนทรศารทูล แห่งโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ผู้ใช้ความเมตตาอารี และความปรารถนาดีเหมือนญาติของคนไข้ ทำให้คนไข้เกิดความเชื่อมั่นทางใจและตั้งใจรักษาโรค ปฏิบัติตามคำแนะนำของหมอ ทำให้เกิดพลังอำนาจเพิ่มเติมจากยาและการดูแลรักษาของหมอ ทำให้อาการและโรคของคนไข้หายไปได้อย่างรวดเร็ว แพทย์หญิงผู้นี้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า “ความจริงตามความเห็นของดิฉันเห็นว่าการใช้ยารักษาโรคนั้นได้ผลเพียง ๕๐% เท่านั้น ถ้าใช้ทางใจช่วยด้วยก็จะได้ผลสมบูรณ์” ความเชื่อจึงแสดงอิทธิพลให้เห็นในด้านนี้ด้วย คราวนี้เป็นความเชื่อของทั้งหมอและคนไข้ หมอเชื่อในความเมตตาอารีเห็นอกเห็นใจรักใคร่คนไข้ ยอยากให้เขาหายเจ็บป่วยอย่างจริงใจ คนไข้ก็เชื่อในความเอาใจใส่จริงใจของหมอเห็นว่ายังมีคนรักห่วงใยจึงตั้งใจให้หายจากโรค อิทธิพลของความเชื่อทั้งสองฝ่ายก็ช่วยบำบัดโรคร้ายให้หายไปได้^{๑๑}

^{๑๑} มังกรห้าเล็บ, “หมอรักษาโรคด้วยความเชื่อ”, ไทยรัฐ, (ม.ป.ป.): ๓.

๒.๑.๔.๑ มूलเหตุจูงใจที่ทำให้คนสนใจไสยศาสตร์

การที่คนเราสนใจไสยศาสตร์นี้มีมูลเหตุ ๒ ประการคือ เพราะความกลัวเช่นกลัวผี กลัวต้นไม้ใหญ่กลัวภัยพิบัติกลัวความเจ็บไข้ได้ป่วยและกลัวอุบัติเหตุต่างๆและเพราะความต้องการ เช่นต้องการโชคลาภต้องการชัยชนะในการแข่งขันความสุขและความปลอดภัยเป็นต้น ส่วนวัตถุประสงค์ในการที่จะเชื่อและปฏิบัติตามความเชื่อนั้นมีอยู่สองด้านด้วยกันคือในด้าน ก่อน ได้แก่ การนำมาซึ่งโชคดีความสำเร็จความสุขความปลอดภัย และในด้านการทำลาย ได้แก่การมุ่งทำลายสิ่งที่ไม่ดีต่างๆเช่นเคาะร้ายศัตรูโรคร้ายไข้เจ็บและภัยพิบัติเป็นต้น^{๑๒}

๒.๑.๔.๒ ประเภทต่างๆที่เกี่ยวกับไสยศาสตร์ไสยศาสตร์ แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ วิญญาณ ผีสางเทวดา เครื่องราง ของขลัง และโชคกลาง

๑) วิญญาณ ตามหลักพุทธศาสนาถือว่าวิญญาณเป็นนามธรรมที่มีลักษณะคล้ายๆกับพลังงานทางวัตถุ หากแต่ว่าพลังงานทางด้านนามธรรมมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลาอำนาจการบันดาลของวิญญาณทำให้เกิดอุปาทิกะสัตว์ที่ผุดขึ้นซึ่งอาจเป็นเทวดาสัตว์นรกหรือเปรตก็ได้การติดต่อกับอุปาทิกะตามความเชื่อทางไสยศาสตร์สามารถทำได้โดย

- (๑) อาทาสปัญญา คือเชิญเทวดาหรือแก้วแล้วถามปัญหาเช่นผีถ้วยแก้ว
- (๒) กุมารี่ปัญหา คือเชิญเทวดาเข้าสิงในสรีระของกุมารี่เช่นการเข้าทรง
- (๓) การเข้าสมาธิติดต่อ ซึ่งผู้ที่จะทำได้ต้องเป็นผู้ที่ได้สมาธิขั้นสูงเท่านั้น

๒) ผีสางเทวดา คนไทยมีความเชื่อเรื่องผีว่ามีอยู่มากมายหลายชนิดทั้งที่ให้คุณและให้โทษที่ให้คุณที่ได้รับการยกย่องบูชาและเช่นไหว้ได้แก่ผีเรือนผีบ้านพระภูมิเจ้าพ่อหลักเมือง ปู่เจ้าสมิงพรายและปู่โสมเฝ้าทรัพย์ส่วนผีที่ให้โทษก็มีอยู่มากไม่น้อยแต่คนไทยก็มีวิธีเช่นไหว้ขอขมาให้ผีมาทำอันตรายบรรดาผีทั้งหลายที่คนไทยรู้จักมานานมีดังนี้คือ

- (๑) แม่มโสบ เป็นผีที่คนไทยเชื่อว่าคุ้มครอง การทำไร่นาให้ได้ผลดีสมควรให้ความเคารพเมื่อรับประทานข้าวอ่อมแล้วผู้ใหญ่ในสมัยก่อนมักสอนให้เด็กไหว้แม่มโสบทุกครั้ง
- (๒) นางกวักเป็นผีหญิงซึ่งคนไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกพ่อค้าแม่ค้าเชื่อกันมากมักมีนางกวักไว้บูชาโดยเชื่อว่าจะทำให้การค้าขายเจริญรุ่งเรืองเพราะมีเสน่ห์กวักมือเรียกให้ลูกค้าเข้าร้านได้มากมักทำเป็นรูปผู้หญิงกวักมือแต่งกายแบบสมัยโบราณคือนุ่งผ้าโจงกระเบนท้มผ้าแถบสไบเฉียงสีชมพูประป่า

^{๑๒} รัชนิกร เสฎฐโร, **โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๓๒), หน้า ๑๘๓.

(๓) แม่ย่านาง เป็นผีผู้หญิงแก่มีหน้าที่รักษาเรือชาวเรือถือกันว่าเป็นย่านางซึ่งสถิตอยู่ที่หัวเรือ เป็นผู้ที่บันดาลแต่ความสุขสวัสดิ์และให้ความคุ้มครองรักษาพวกเขาตลอดเวลาที่อยู่ในน่านน้ำ

(๔) นางตะเคียนหรือพายตะเคียนเป็นผีผู้หญิงประจำต้นตะเคียนซึ่งเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่คนไทยไม่นิยมนำไม้ตะเคียนมาปลูกสร้างบ้าน เพราะกลัวนางตะเคียนสิงอยู่ที่ใครเคราะห์ร้ายไปซื้อไม้ตะเคียนมาทำเสาต้องรับจัดการแก้ไขเปลี่ยนแปลงทันทีคนไทยบางคนเมื่อเห็นเสาดกน้ำมันจะเชื่อว่านางตะเคียนร้องให้จำเป็นต้องทำพิธีเช่นไหว้ขออภัยจากนาง

(๕) ผีกระสือเป็นผีที่เข้าสิงผู้หญิงมีแสงขायไฟแวบแวมอย่างหึ่งห้อยขอบออกหากินตอนกลางคืนตามที่สกปรกเป็นผีที่อดอยากมากน้ำลายจึงไหลอยู่เสมอเชื่อกันว่าผีกระสือกินจุตะกะตะกามและชอบใช้ผ้าถุงสีดำของผู้หญิง เช็ดปาก

(๖) นางตานีเป็นผีผู้หญิงสิงอยู่ในต้นกล้วยตานีคนในสมัยโบราณไม่มีใครปลูกต้นกล้วยมีไว้ในบ้านเพราะกลัวผีตานีหลอก

(๗) ผีปอบเป็นผีที่เข้าสิงในร่างกายคนแล้วแย่งอาหารกินจนคนผ่ายผอมลงทุกวัน และเมื่อเย็นถึงดับไตไส้พุงแล้วก็ต้องตายในที่สุตโบราณให้สังเกตว่าคนที่ถูกผีปอบเข้าสิงนั้นมักตาขวางไม่กล้าสบตาคนและร่างกายจะผอมซูบลงเรื่อยๆ

(๘) ผีโฆมด เป็นผีที่มีรูปร่างเป็นดวงไฟ มีแสงวิบวับ อยู่ตามที่มีน้ำสกปรกชอบปรากฏตัวตอนกลางคืนเป็นผีขนาดย่อยๆไม่ทำร้ายคนให้เดือดร้อนอะไรนักเพียงแต่หลอกให้คนหลงทางเล่นคือทำเป็นสองทางให้คนเดินตามไปในทางที่ไม่ถูกต้อง

๓) เครื่องรางของขลัง ของขลัง (fetish) หมายถึงสิ่งของเฉพาะอย่าง ซึ่งมีอำนาจสิงอยู่ ผู้ใดนำของขลังผูกเข้ากับเส้นเชือกแขวนคอเอาไว้ จะเกิดความอุ่นใจมั่นใจในตนเองและกล้าที่จะออกไปเสี่ยงภัย แต่ถ้าของขลังชิ้นนั้นไม่ได้ผลก็จะทิ้งไปแล้วพยายามหาอันใหม่มาทดแทนได้ คนไทยมีการนับถือเครื่องรางมาแต่โบราณ สังเกตได้จากหนังสือวรรณคดีต่างๆซึ่งมักจะมีการกล่าวถึงเครื่องรางของขลังเสมอ ด้วยคิดว่าเครื่องรางของขลังสามารถจะป้องกันภัยอันตรายทั้งปวง และที่สำคัญที่สุดคือทำให้เกิดกำลังใจว่ามีบางสิ่งบางอย่างที่ช่วยตนได้เครื่องรางของขลังจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับจิตใจ ซึ่งกลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้ศรัทธา

๔) โขกลาง โขกลางหมายถึง เครื่องหมายที่ปรากฏให้เห็น เพื่อบอกเหตุร้ายหรือเหตุดีซึ่งคนไทยมีความยึดมั่นถือมั่นมาเป็นเวลาช้านานจนกลายเป็นประเพณีปฏิบัติ และ งดเว้นปฏิบัติอยู่โดยทั่วไป บรรดาสรรพสิ่งต่างๆที่สังคมไทยยึดมั่นว่าเป็นเครื่องหมายของโชคร้ายหรือโชคดีพอสรุปได้ว่ามีดังนี้

(๑) นามธรรมของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต อันได้แก่ ชื่อของคน สัตว์สิ่งของ และสถานที่ เช่นเด็กทารกที่เจ็บป่วยกระเสาะกระแสะพ่อแม่ญาติพี่น้องกลัวว่าจะตาย จึงตั้งชื่อเป็นมงคลว่า “อู่” เพื่อเป็นโศกลางว่าเด็กคนนั้นจะไม่ตาย หรือถ้าพ่อแม่เป็นคนจน อยากจะให้ลูกมีชีวิตที่มั่งคั่ง ก็อาจตั้งชื่อลูกว่า “บุญมี” เพื่อเป็นกลางที่ดี

(๒) รูปธรรมของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต อันได้แก่รูปร่างลักษณะของคน สัตว์สิ่งของและสถานที่ที่ดี และไม่ดีเช่นลักษณะของคนไม่ดีไม่น่าคบคือ ผมหยิก หน้ากร้อ คอเอียง พูดสองเสียงนำฟันขาว หรือมอญขาว ลาวใหญ่ ไทยเล็ก แจกดำ เป็นต้น หรือลักษณะของกล้วยแฝดเป็นของต้องห้ามสำหรับหญิงท้อง เพราะความยึดมั่นว่าผู้ชายห้ามกินน้ำเต้า มะเฟือง ห้ามลอดราวผ้า ผู้หญิงรวมทั้งเรื่องไฟและปานนั้นรวมอยู่ในเรื่องของโศกลางด้วย

(๓) ความฝัน ความฝันถือกันว่าเป็นการสะท้อนถึงโศกลาง ที่ส่งผลกระทบต่อถึงชีวิตและทรัพย์สินในอนาคต เช่นความฝันว่าจรวดก็ถือกันว่าจะได้เนื้อคู่ เป็นต้น

(๔) ประสบการณ์ ประสบการณ์บางอย่างจัดว่าเป็นโศกลางที่จะส่งผลกระทบต่อในด้านนั้นหรืออย่างนั้นเช่นการเห็นขบวนศพ เป็นกลางของโศคติ หรือเสียงจิ้งจกทัก แปลว่าให้คุณหยุดกระทำสิ่งที่คิดจะกระทำ เป็นต้น^{๑๓}

(๕) ปราภฏการณ์ทางธรรมชาติ สังคมไทยยึดถือปราภฏการณ์ทางธรรมชาติ อันได้แก่ฝนตกหรือท้องฟ้าสว่างปลอดโปร่ง เป็นโศกลางของความเยือกเย็นความปลอดภัยและความปลอดโปร่งของชีวิต หรือกิจกรรมที่กำลังจะดำเนินอยู่เห็นดาวตกห้ามทัก หากทักแล้วชีวิตของผู้ที่จะมาเข้าท้องมนุษย์นั้นจะเข้าท้องสุนัขแทน เพราะดาวนั้นถือเหมือนว่าเทวดาจะมาจุดเวลารุ่งขึ้นก็ห้ามชี้ที่รุ่ง มิฉะนั้นแล้วนิ้วจะด้วน แต่ถ้าเผลอไปทำแล้วให้อาณัติเช็ดกันเสีย ส่วนเวลาฝนตกห้ามเอาขันครอบหัวเล่น ซึ่งที่จริง เหตุผลน่าจะมาจากความกลัวฟ้าผ่าตอนนั้นเอง

(๖) พิธีการ สังคมไทยเชื่อว่าพิธีการต่างๆ เป็นการนำสัญลักษณ์แห่งความสุขและความเจริญของชีวิตมาให้ และพิธีการต่างๆจะนำมาซึ่งโศกลางที่ดี

๒.๑.๕ หลักการสำคัญของความเชื่อ

ในทางพระพุทธศาสนาได้วางหลักศรัทธาไว้ ๔ ประการคือ ๑) กัมมสัทธา, ๒) วิปากสัทธา, ๓) กัมมัสมกตาสัทธา, และ ๔. ตถาคตโพธิสัทธา^{๑๔}

ศรัทธา ๔ ความเชื่อ, ความเชื่อที่ประกอบ ด้วยเหตุผล ดังนี้

^{๑๓} รัชนีกร เสฎฐโฐ, โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย, หน้า ๑๘๕-๑๘๗.

^{๑๔} อัง.สตุตต. (ไทย) ๒๓/๔/๓.

(๑) กัมมสัทธา (เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริงคือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไร โดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือเป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตนเป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไปการกระทำไม่ว่าเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำมิใช่ด้วยอ้อนวอนหรืออนาคอยโชค เป็นต้น - belief in Karma; confidence in accordance with the law of action)

(๒) วิปากสัทธา (เชื่อวิบาก, เชื่อผลของกรรม, เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผลและผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว - belief in the consequences of actions)

(๓) กัมมัสสกตาสัทธา (เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน - belief in the individual ownership of action)

(๔) ตถาคตโพธิสัทธา (เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคตว่า ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๙ ประการตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุดบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง - confidence in the Enlightenment of the Buddha)

กรรม ในพระพุทธศาสนา (ภาษาสันสกฤต : กรรม, ภาษาบาลี : กम्म) แปลว่า “การกระทำ” ได้แก่ การกระทำทางกาย เรียก กายกรรม ทางวาจา เรียก วจีกรรม และทางใจ เรียกมโนกรรม กรรม แบ่งเป็น ๒ประเภท คือ

๑. กรรมดี เรียกว่ากุศลกรรมหรือ บุญกรรม
๒. กรรมชั่ว เรียกว่าอกุศลกรรมหรือ บาปกรรม

กรรม (การกระทำ, การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม ทางใจก็ตาม - Kamma: action; deed) ประกอบด้วย

๑) อกุศลกรรม (กรรมที่เป็นอกุศล, กรรมชั่ว, การกระทำที่ไม่ดี ไม่ฉลาดไม่เกิดจากปัญญา ทำให้เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต หมายถึงการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ หรือโมหะ - Akusala-kamma: unwholesome action; evil deed; bad deed)

๒) กุศลกรรม (กรรมที่เป็นกุศล, กรรมดี, การกระทำที่ดี ฉลาด เกิดจากปัญญาส่งเสริมคุณภาพของชีวิตจิตใจ หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ โอทสะ หรือ อโมหะ - Kusala-kamma: wholesome action; good deed)^{๑๕} ซึ่งกรรมดังกล่าวอธิบายได้ดังนี้

กัมมสัทธา ความเชื่อเรื่องกรรม, ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม, ความเชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือความเชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยเจตนาคือตั้งใจทำทั้งรู้ย่อมเป็นกรรมคือเป็นความดีความชั่วขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไปการกระทำไม่วางเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการสำเร็จได้ด้วยการกระทำมิใช่ด้วยอำนาจหรืออนอรรคยอมในโชคชะตา^{๑๖} ดังพุทธภาษิตว่าคนทำกรรมใดไว้ ย่อมเห็นกรรมในตนคนทำกรรมดีย่อมได้รับผลดีคนทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่วคนหว่านพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น^{๑๗} บุคคลเชื่อกรรมก็ได้ชื่อว่าเชื่อกฎแห่งกรรม ดังในพุทธภาษิตที่ได้ยกมานี้จะเห็นได้ว่า กรรมที่บุคคลใดได้กระทำไปแล้วไม่ว่าดีหรือชั่วหากมีเจตนาเป็นตัวประกอบในการกระทำแล้วถือว่าเป็นการกระทำที่ไม่มีสูญเปล่าและผู้รับผลกรรมก็คือตัวผู้กระทำกรรมนั้นๆนั่นเองบุคคลมีเจตนาที่ดีประกอบกรรมดีผลกรรมนั้นก็เป็ผลที่ดี

ดังที่ อุบาสกสาวก อนาคตนิมิตกคหบดี จึงได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศกว่าใครในการยินดีถวายทาน^{๑๘} ก็เพราะการทานของอนาคตนิมิตกคหบดีต่อพระพุทธ เจ้าและสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งบรรลุโสดาบ้น มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาเป็นผู้จะตรัสรู้ในภายหน้าอย่างแน่นอน ด้วยการพิจารณาธรรมที่พระพุทธตรัสสอนแล้ว^{๑๙} อันเป็นไปตามกฎแห่งกรรมที่ดีที่ได้ทำไว้ ส่วนกฎแห่งกรรมชั่วนั้นเป็นเรื่องที่ตรงกันข้ามกับกรรมดีมีผลเป็นทุกข์และมีทุกติเป็นที่ไป เมื่อสิ้นชีวิตเมื่อใดที่กัวยเวร ๕ ประการ (บุคคลผู้ฆ่าสัตว์ฯลฯ บุคคลผู้ลักทรัพย์ฯลฯ บุคคลผู้ประพฤติผิดในกามฯลฯ บุคคลผู้พูดเท็จฯลฯ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในความประมาทเพราะเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยฯลฯ นี้ของบุคคลสงบแล้วเมื่อนั้นบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมที่เป็นองค์แห่งโสดาปัตติผล ๔ ประการ (ผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าฯลฯ ในพระธรรมฯลฯ ในพระสงฆ์ฯลฯ ผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะปรารธนาฯลฯ) และความถูกต้องชอบธรรม (ญายธรรม) อันประเสริฐ^{๒๐}

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๒๘.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐.

^{๑๗} ชู.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๔/๑๐๓.

^{๑๘} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๔/๓๑.

^{๑๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๕/๑๑๒-๑๑๕.

^{๒๐} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๔๑/๘๓.

ที่บุคคลนั้นเห็นดีแล้วแทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญาบุคคลนั้นหวังอยู่สามารถที่จะพยากรณ์ตนด้วยตนเอง ได้ว่าเป็นผู้ไม่ไปเกิดในนรกไม่ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานไม่ไปเกิดเป็นเปรตวิสัยไม่ไปเกิดในภูมิกำเนิดที่ปราศจากความเจริญไม่มีทุกขไม่มีสภาพตกต่ำเป็นโสดาบันมีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาเป็นผู้จะตรัสรู้ในภายหน้าอย่างแน่นอน^{๒๑}

ดังตัวอย่างที่พระนางมหาปชาบดีโคตรมี ทรงเกิดพระทัยเพื่อถวายผ้าใหม่คู่หนึ่งแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงอนุเคราะห์พระมารดา ทรงมีพระดำรัสว่า พระนางมหาปชาบดีนี้เกิดเจตนา ๓ ประการ คือ ปุพพเจตนา สันนิภูฐापกเจตนา อปราปรเจตนา เพราะปรารถนา เจตนาเหล่านั้นของพระนางจึงเกิดขึ้นปรารถนาก็เกิด เมื่อเป็นเช่นนี้เจตนา ๖ ประการของพระนางก็จะรวมเป็นอันเดียวกันเป็นไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุตลอดกาลนาน^{๒๒} พระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “พระนางทรงอาศัยพระองค์แล้วจึงได้ขอลงซึ่งพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะทรงเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤตินิโคตติกา การพูดเท็จ การเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่ง ความประมาททรงอาศัยพระผู้มีพระภาคแล้ว จึงทรงมีความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระพุทฺธเจ้าในพระธรรมในพระสงฆ์ มีศีลที่พระอริยะยินดี ทรงอาศัยพระพุทฺธเจ้าแล้วจึงเป็นผู้หมดความสงสัยในทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา”^{๒๓} พระผู้มีพระภาคอธิบายถึงเหตุพร้อมอานิสงส์แห่งทักษิณาทานว่า ผู้ใดปราศจากราคะแล้ว ได้ของมาโดยธรรม มีจิตเลื่อมใสเชื่อกรรมและผลของกรรมอันยิ่งใหญ่จึงให้ทานในทานผู้ปราศจากราคะทานของผู้นั้น นั้นแหละว่าเลิศกว่าสิ่งของทั้งหลาย เมื่อเกิดความเบาใจและน้อมใจยินดีในการทักษิณาทานสงฆ์ข้อนี้เห็นถึงความสำคัญของกัมมสัทธาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายที่เกิดขึ้นคือเมื่อเข้าใจและเชื่อในกรรมดีว่าย่อมได้รับผลดีตอบแทนบุคคลย่อมยินดีในการทำดีแล้วอาศัยกัมมสัทธาเป็นพื้นฐานในการสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดความเลื่อมใสยึดมั่นในพระรัตนตรัยเป็นสรณะมีศีลเป็นเครื่องรักษาตนให้เป็นปกติพัฒนาตนจนเกิดปัญญาและปัญญาที่เกิดขึ้นแล้วจะทำหน้าที่ต่อจากศรัทธาเป็นตัวนำส่งต่อให้บุคคลเข้าสู่เป้าหมายสูงสุดก็ด้วยอาศัยความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นอย่างนี้สรุปได้ว่า บุคคลที่เชื่อกรรมเชื่อกฎแห่งกรรมที่ว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วเมื่อมีความเข้าใจจึงเกิดศรัทธาต่อพระรัตนตรัย เพื่อยึดมั่นถือมั่นเป็นสรณะประพฤตินตนเป็นผู้มีศีลเป็นเครื่องระวังรักษาตนให้ตนบริสุทธิ์จากอกุศลและกิเลสที่ทำให้ตนเศร้าหมองเกิดปัญญาด้วยรู้เห็นตามความเป็นจริงในอริยสัจ

^{๒๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๑-๔๒/๘๓-๘๘.

^{๒๒} ม.อุ.อ. (บาลี) ๑๒/๓๗๖/๑๘๓.

^{๒๓} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/ ๓๗๖/๔๒๔-๔๒๕.

และความสำคัญของกัมมัสถาในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการเข้าถึงเป้าหมายที่เกิดขึ้น คือเมื่อเข้าใจ และเชื่อในกรรมดีว่า ย่อมได้รับผลดีตอบแทนทำให้สืบต่อในการบรรลุเป้าหมายคือนิพพาน

วิปากัสถา ความเชื่อวิปากเชื่อผลของกรรมเชื่อว่าผลของกรรมมีจริงคือเชื่อว่ากรรมที่ทำ แล้วต้องมีผลและผลต้องมีเหตุผลดีเกิดจากกรรมดีผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว^{๒๔}

กัมมัสสกตาสถา (เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน -belief in the individual ownership of action)^{๒๕} ความเชื่อที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตนเชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตนดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนมีกรรมเป็นทายาทมีกรรมเป็นกำเนิดมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัยกรรมย่อจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน^{๒๖} จะเห็นได้ว่ากรรมเป็นเครื่องกำหนดหรือเครื่องนำพาการเป็นไปของบุคคลตามกรรมที่ตนกระทำไว้แล้วหมายความว่าเมื่อบุคคลทำกรรมอะไรไว้กรรมนั้นจะทำให้บุคคลเป็นไปตามกรรมที่ตนได้กระทำทั้งที่ยังมีชีวิตและเมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วกรรมนั้นก็ยังคงผลต่อการนำเกิดในภพภูมิใหม่ด้วยเช่นกันแต่จะเกิดเป็นอะไรนั้นก็ขึ้นอยู่กับกรรมที่กระทำเมื่อยังมีชีวิตด้วยกรรมเป็นสิ่งที่ทำให้บุคคลเป็นเวทตามารพรหมมนุษย์หรือแม้แต่สัตว์เดรัจฉานนรกเปรตอสุรกายกรรมยังเป็นเครื่องจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกันบุคคลกระทำกรรมใดไม่ว่าดีหรือเลวกรรมนั้นเมื่อเป็นผลแล้วจะเป็นของใครอื่นไม่ได้นอกจากของผู้ที่กระทำเท่านั้นและยังติดตัวของบุคคลไปทุกที่ไม่สามารถที่จะส่งมอบหรือยกให้เป็นของผู้อื่นได้เพราะเป็นสมบัติติดตัวเฉพาะบุคคลที่ได้ชื่อว่า เป็นผู้กระทำกรรมนั้นไว้

ดังนั้น กัมมัสสกตาสถา มีความสำคัญคือเป็นพื้นฐานในการสร้างความสัมพันธ์เพื่อการเข้าถึงเป้าหมายการกระทำปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญามากจึงจะมีผลสัมพันธ์กับเป้าหมาย เพราะบุคคลกระทำกรรมตนให้เกิดปัญญาด้วยเป็นผู้ที่เข้าไปหาสมณะ หรือพรหมณ์ ที่เป็นผู้รู้และมีปัญญาแล้วสอบถามถึงเรื่องราวอะไรเป็นกุศลหรือเป็นอกุศล อะไรมีโทษหรือไม่มีโทษ อะไรควรเสพหรือไม่ควรเสพกรรม อะไรที่ทำได้แล้วจึงจะไม่ให้เป็นทุกข์ตลอดกาลนานหรือว่ากรรมอะไรที่ทำได้แล้วเป็นไปเพื่อความสุขตลอดกาลนาน หากเสียชีวิตจะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ถ้ากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆจะเป็นผู้มีปัญญามากก็ด้วยปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญามากนี้เมื่อบุคคลมี

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๔๐.

^{๒๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙, **ราชบัณฑิตพจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**, (กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม, ๒๕๔๘), หน้า ๖.

^{๒๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐.

ความปรารถนาที่จะเข้าถึงเป้าหมายปัญหาที่บุคคลได้กระทำอย่างสมบูรณ์แล้วจะเป็นตัวทำหน้าที่สร้างความสัมพันธ์กับเป้าหมายตามลำดับต่อไป

สรุปได้ว่า ความสำคัญของความเชื่อ ๑) ความเชื่อเรื่องกรรม ทำให้คนระมัดระวังการกระทำ และตั้งใจทำงานไม่อ่อนวอนโศกชะตา ๒) เชื่อในผลกรรม ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ทำให้คนเกรงกลัวต่อบาปหรือวิบากกรรมที่จะได้รับ ๓) เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน ทำให้คนทำแต่คุณงามความดีเพราะถ้าทำไม่ดีก็จะต้องเสวยวิบากกรรมของตน ๔) เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ผิดคนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุดบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง

๒.๑.๖ วิวัฒนาการความเชื่อของมนุษย์

ความเชื่อของมนุษย์ได้มีวิวัฒนาการตามลำดับขั้นตอน ดังต่อไปนี้

๑) ความเชื่อในธรรมชาติ ความเชื่อระดับต่ำสุดของมนุษย์ คือ ความเชื่อในธรรมชาติ เพราะธรรมชาติเกิดอยู่ข้างเคียงของมนุษย์ มนุษย์เกิดมาสัมผัสตามดูโลก สิ่งแรกที่มนุษย์ได้เห็นได้สัมผัสก่อนสิ่งอื่นคือ ธรรมชาติรอบตัวมนุษย์และธรรมชาติต่างๆ เหล่านี้ ได้แก่ ความมืด ความสว่าง ความหนาว ความร้อน ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว แม่น้ำลำธาร ต้นไม้ พืชไร่ พืชสวน ภูเขาไฟระเบิด มนุษย์เชื่อว่าธรรมชาติเหล่านี้มีตัวตน มีอำนาจพิเศษและสามารถก่อให้เกิดคุณและโทษแก่มนุษย์ได้ มนุษย์จึงเกรงกลัวและกราบไหว้ ดังนั้น การนับถือธรรมชาติจึงนับเป็นขั้นแรกแห่งความเชื่อของมนุษย์

๒) ความเชื่อในคติถือผีสางเทวดา วิวัฒนาการแห่งความคิดของมนุษย์เกิดขึ้นพร้อมกับความเจริญรอบข้างอย่างอื่น มนุษย์มีความสงสัยว่าความมืด ความสว่าง ความร้อน ความหนาว ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ พายุฟ้า ฝนน้ำ ภูเขาและต้นไม้ใหญ่ที่สามารถบันดาลให้เกิดความผันแปรไปได้ต่างๆ ในตัวธรรมชาติเหล่านี้ และมีผลบันดาลให้เกิดความสุขและความทุกข์แก่มนุษย์ ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงสร้างรูปเทวดาบ้าง รูปมนุษย์บ้าง หรือรูปครึ่งมนุษย์ครึ่งสัตว์บ้าง เช่นพระภูมิเจ้าที่ แม่นางเงือก และเทพารักษ์ต่างๆ เป็นต้น เพื่อบูชาธรรมชาติเหล่านี้คงมีอำนาจอะไรบางอย่างสิงสถิตอยู่ อำนาจที่สามารถบันดาลให้เป็นไปได้นั้น เรียกว่า เจตภูตหรือวิญญาณเจตภูตที่มีอำนาจทำความทุกข์ให้เกิดขึ้น อาจเป็นมารร้ายหรือผีสางอย่างใดอย่างหนึ่ง ส่วนที่นำความสุขมาให้ อาจเป็นท้าวพระยาเทวดาประเภทหนึ่ง และในขั้นนี้ เจตภูตที่ทรงอำนาจสิงอยู่ในธรรมชาติต่างๆ อาจแบ่งออกได้อีกเป็น ๓ ลำดับแห่งวิวัฒนาการทางความคิดของมนุษย์ดังนี้

(๒.๑) เริ่มจากธรรมชาติแต่ละอย่างก่อน แล้วกว้างออกไปถึงธรรมชาติทุกอย่างในโลก โดยเชื่อว่าสรรพสิ่งในโลกมีวิญญาณสิงสถิตอยู่

(๒.๒) เชื่อว่าวิญญาณเหล่านั้นมีอำนาจไปแต่ละอย่าง อาจบันดาลความดี ความชั่ว ความสุข และความทุกข์ให้แก่มนุษย์ได้แต่ละอย่างตามอำนาจและความกรุณาที่มีอยู่ วิญญาณเหล่านั้นต้องมีรูปร่าง แต่ไม่สามารถเห็นได้

(๒.๓) เริ่มสร้างขึ้นด้วยความนึกคิดของตนเอง ภาพที่ตนนับถือ เรียกว่าพระเจ้า หรือเทพเจ้าหรือผีบางเทวดาก็ตาม เกิดขึ้นมาแต่ครั้งนั้น ความเชื่อเช่นนี้เป็นมูลเหตุอีกประการหนึ่งของศาสนา นักปราชญ์ในสังคมมนุษย์โบราณเรียกความเชื่อนี้ว่า ถูวิญญาณหรือเจตภูต^{๒๗}

๓) ความเชื่อในวิญญาณบรรพบุรุษ ความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษ ได้แก่ มารดา บิดา ปู่ย่าและตายายที่ตายไปแล้ว วิญญาณของบุคคลเหล่านั้นไม่ได้ไปไหน ยังคงอยู่เพื่อปกป้องรักษา ดูแลบุตรหลานของพวกเขา ทำให้เกิดการบูชาวิญญาณบรรพบุรุษ โดยสังเกตตัวอย่างได้จากการบังสุกุลให้กับผู้ที่ล่วงลับไปแล้วของคนไทย และการกราบไหว้บรรพบุรุษของคนจีน

๔) ความเชื่อในเทพเจ้าหลายองค์ ความคิดของมนุษย์ได้พัฒนาติดต่อกันมาจากความคิดเรื่องสร้างภาพเทพเจ้าตามมโนคติของตน โดยคิดเห็นว่าธรรมชาติอย่างใดควรมีรูปเป็นอย่างไร และธรรมชาติอย่างใดมีอำนาจสูงต่อกันอย่างไร บางพวกเชื่อว่าพระอาทิตย์เป็นเทพเจ้าสูงสุด บางพวกเชื่อว่าพาคฟ้าเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ บางพวกเชื่อว่าพระจันทร์เป็นเทพเจ้าสูงสุดกว่าเทพเจ้าองค์ใด เทพเจ้าแต่ละองค์มีอำนาจลดหลั่นกัน และมีหน้าที่แตกต่างกัน^{๒๘}

สรุปได้ว่า ความเชื่อของมนุษย์ได้มีวิวัฒนาการตามลำดับขั้นตอน ความเชื่อในธรรมชาติ ความเชื่อระดับต่ำสุดของมนุษย์ ความเชื่อในคติถือผีบางเทวดา ความเชื่อในวิญญาณบรรพบุรุษ มารดา บิดา ปู่ย่าและตายายที่ตายไปแล้ว ความเชื่อในเทพเจ้าหลายองค์

๒.๑.๗ ความเชื่อของชาวอีสาน

ชาวอีสานถือเป็นชาติพันธุ์หนึ่งของชนชาติไทยที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บนดินแดนที่ราบสูง ซึ่งตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย จากตำนานการสร้างพระธาตุพนม หลักฐานที่ปรากฏอยู่ใน “อุรังคธาตุ” หรือ “อุรังคนิทาน” สันนิษฐานว่า^{๒๙} ในอดีตกาลอันยาวนานนั้น คนอีสานได้มีอารยธรรม วัฒนธรรม การศึกษา การปกครอง การสร้างบ้าน การแปลงเมือง เป็นอย่างดี นับว่าเป็นชนชาติหนึ่งที่มีบรรพบุรุษ เคยมีอารยธรรมสูงเด่นมาแล้วเป็นเวลาหลายศตวรรษทีเดียว

^{๒๗} เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาโบราณ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓๐-๓๑.

^{๒๘} ประสาร ทองภักดี, ความเชื่อในเทพเจ้าหลายองค์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.udru.ac.th/website/attachment/elearning/02/13.pdf [๒๐ มกราคม ๒๕๕๗].

^{๒๙} อุดม บัวศรี, วัฒนธรรมอีสาน, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๙.

ทั้งนี้จากหลักฐานการค้นคว้าทั้งด้านโบราณคดี ตำนาน และอื่นๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นหลักฐานที่น่าเชื่อถือ
ทั้งนั้น

การสร้างบ้านแปลงเมืองในแผ่นดินอีสานนั้นชาวอีสานมีวัฒนธรรม ประเพณี เฉพาะตนมีวิถี
ชีวิตความเป็นอยู่ ที่เรียบง่าย ท่ามกลางความแร้นแค้น ชาวอีสานอยู่อย่างไร ใช้ชีวิตแบบไหน สร้างศิลปะ
วัฒนธรรม ประเพณีขึ้นมาเช่นไร ซึ่งแต่ละจังหวัด แต่ละสถานที่ ก็อาจมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ที่แตกต่าง
ตามลักษณะพื้นที่ หรือธรรมชาติที่มีอยู่ แต่อย่างไรก็ตาม ทั้งหมดล้วนคือวิถีชีวิตแห่งชาวอีสานดินแดน
อีสานมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ ชาวอีสานจึงต้องพึ่งพาอาศัยป่าไม้และธรรมชาติเพื่อการ
ดำรงชีวิต โดยการทำเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ บางปีสภาพดินฟ้าอากาศ
ไม่เอื้ออำนวยต่อการเพาะปลูก เกิดภัยธรรมชาติ แห่งแล้ง จึงทำให้เกิดความเกรงกลัวต่ออำนาจเหนือ
ธรรมชาติลึกลับ เมื่อมีภัยอันตรายอันน่าสะพรึงกลัวเกิดขึ้น จึงเกิดความสะทกสะท้านถึงเลสงสัยใน
เพื่อความปลอดภัยของชีวิต เป็นเหตุให้เกิดความเชื่อเรื่องผีสิง นางไม้ เทวดาอารักษ์ มีการบูชา อ้อน
วอนเพื่อหวังให้ป้องกันรักษา ให้เกิดความปลอดภัย การอ้อนวอนบูชาเจ้าป่าเจ้าเขา ซึ่งเชื่อกันว่า มี
เทวดาอยู่ทั่วไป หวังจะให้คุ้มครองและรักษาชีวิตของตน เพื่อความอยู่รอดแห่งชีวิตจึงเกิดคติความเชื่อ
เพื่อพ้นภัยอันตรายจึงเกิดคติความนับถือ เพื่อความเป็นอยู่สบายจึงเกิดคติความเลื่อมใส^{๓๐}

พระยาอนุমানราชธน แสดงเรื่องการนับถือศาสนาของชนชาวไทย โดยมีคำกล่าวของไทย
อยู่บทหนึ่งว่า พุทธกับไสยย่อมอาศัยกัน พุทธ ในที่นี้หมายถึง พุทธศาสนา ไสย หมายถึง ลัทธิอันเนื่อง
ด้วยเวทมนต์คาถา ซึ่งถือได้ว่าได้มาจากอินเดีย ถ้าเป็นตำราว่าด้วยเรื่องนี้เรียกว่าไสยศาสตร์ ไสย และ
ไสยศาสตร์ สองคำนี้ ใช้เป็นสามัญแทนกันได้ หมายถึงความเชื่อและความรู้ เนื่องด้วยสิ่งลึกลับอยู่
เหนือธรรมชาติ ซึ่งไม่สามารถจะทราบและพิสูจน์ได้ ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ เช่นเรื่องผีสิง
เทวดา เรื่องความขลังความศักดิ์สิทธิ์ และรวมทั้งเรื่องโชคลางด้วย และชนชาวไทยหรือกล่าวอย่าง
ทั่วไป ไม่ว่าจะชนชาวไร ทั้งที่เจริญแล้วและยังไม่เจริญ ย่อม มีความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์เป็นส่วนมาก จะ
แตกต่างกันในทางเปรียบเทียบ ก็ที่มีความเชื่อมาก หรือเชื่อ่น้อยกว่ากันเท่านั้น และความเชื่อนี้ ไม่ใช่
มีอยู่ในหมู่ชนที่เรียกกันว่าพวกชาวบ้านเท่านั้น แม้คนที่เรียกว่าชั้นปัญญาชน ก็มีความเชื่ออยู่
เหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า เดิมทีเดียวเราถือผีทั้งนั้น ไม่ใช่แต่เราเท่านั้นถึงใครๆ จะ
เป็นจีนเป็นแขกเป็นฝรั่ง หรือเป็นชนชาติใดภาษาใด ก็ถือผีเป็นสรณะมาก่อนด้วยกัน ตลอดจนถึงของ
ขลังของศักดิ์สิทธิ์และโชคลางด้วย ถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังนับถือกันอยู่ จะต่างกันระหว่างชนชาติหรือผู้ที่ถือ ก็ที่

^{๓๐} พระอริยานุวัตรมหาจารีเถระ, คติความเชื่อของชาวอีสาน, หน้า ๕.

มีลักษณะประณีตหรือหยาบกว่ากัน อันเป็นเรื่องปลีกย่อยเท่านั้น หากใช้ต่างกันด้วยมูลฐานแห่งความเชื่อไม่^{๓๑} ชาวอีสานจึงมีคติความเชื่อที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

คติเกี่ยวกับความเชื่อของชาวอีสานมีมากมาย ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ก็มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชนชาวอีสาน ผู้วิจัยจึงแบ่งความเชื่อของชาวอีสานออกเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

๒.๑.๘ ความเชื่อเรื่องทำเลการตั้งถิ่นฐาน

การตั้งชุมชนของชาวอีสานตั้งแต่สมัยโบราณ จึงมักเลือกทำเลที่ตั้งอยู่ตามที่ราบลุ่มที่มีแม่น้ำสำคัญ ไหลผ่าน เช่น แม่น้ำโขง แม่น้ำมูล แม่น้ำชี แม่น้ำสงคราม ฯลฯ รวมทั้งอาศัยอยู่ตามริมหนองบึงการเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวอีสานนั้น มักเลือกทำเลที่เอื้อต่อการยังชีพซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ คือ น้ำ นา โนน น้ำ เพื่อการยังชีพและประกอบกรเกษตรกรรม นา เพื่อการปลูกข้าว (ข้าวเหนียว) เป็นอาหารหลัก โนน เพื่อการสร้างบ้านแปงเมือง ที่น้ำท่วมไม่ถึง

เหตุผลในการเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานในลักษณะดังกล่าว จึงพออธิบายได้ดังนี้

๑) แหล่งน้ำนับเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรก อาจเป็นหนองน้ำใหญ่หรือห้วย หรือลำน้ำที่แยกสาขาจากแม่น้ำใหญ่ที่มีน้ำเฉพาะฤดูฝนส่วนมากเป็นที่ราบลุ่มสามารถทำนาเลี้ยงสัตว์ได้ในบางฤดูเท่านั้นชื่อหมู่บ้านมักขึ้นต้นด้วยคำว่า "เลิง วัง ห้วย กุด หนองและท่า" เช่น เลิงนกทา วังสามหม้อ ห้วยยาง กุดนาคำ หนองบัวแดง ฯลฯ

๒) บริเวณที่ดอนเป็นโคกหรือที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง สามารถทำไร่และมีทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์มีทั้งที่ดอนริมแม่น้ำและที่ดอนตามป่าริมเขาแต่มีน้ำซับไหลมาบรรจบเป็นหนองน้ำชื่อหมู่บ้านมักขึ้นต้นด้วยคำว่า "โคก ดอน โพนและโนน" เช่น โคกสมบูรณ ดอนสวรรค์ โพนยางคำ ฯลฯ

๓) บริเวณป่าดงเป็นทำเลที่ใช้ปลูกพืชไร่และสามารถหาของป่าได้สะดวก มีลำธารไหลผ่านเมื่อพายุพมามากเข้าก็กลายเป็นหมู่บ้านและมักเรียกชื่อหมู่บ้านขึ้นต้นด้วยคำว่า "ดง ป่า และเหล่า" เช่น โคนศาลา ป่าต้นเปื่อย เหล่าอุดม ฯลฯ

๔) บริเวณที่ราบลุ่ม เป็นพื้นที่เหมาะในการทำนาข้าว และทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ในหน้าแล้งตัวหมู่บ้านจะตั้งอยู่บริเวณขอบหรือแนวของที่ราบติดกับชายป่าแต่น้ำท่วมไม่ถึงในหน้าฝนบางพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มมีน้ำขังตลอดปี เรียกว่า "ป่าบุงป่าทาม" เป็นต้น

๕) บริเวณป่าละเมาะหรือป่าในชุมชน มักเป็นที่สาธารณะสามารถใช้เลี้ยงสัตว์และหาของป่าเป็นอาหารได้ตลอดจนมีสัตว์เล็กสัตว์น้อยที่นำมาเป็นอาหารยังชีพ รวมทั้งสมุนไพรใช้รักษา

^{๓๑} พระยาอนุนามานราชชน, *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๒), หน้า ๗๑.

โรคและเป็นสถานที่ยกเว้นไว้สำหรับตั้งศาลดอนปู่ตาตามคติความเชื่อของวัฒนธรรมกลุ่มไต-ลาวในการตั้งหมู่บ้าน

๒.๑.๙ ความเชื่อเรื่องการปลูกเรือน

ความเชื่อในการปลูกเรือนอีสาน อันดับแรกต้องพิจารณา “ลักษณะสถานที่” หรือบริเวณที่จะสร้างเรือนก่อนโดยต้องเลือกเอาสถานที่ปลอดโปร่ง ไม่มีหลุมบ่อ ไม่มีจอมปลวก ไม่มีหลุมผีไม่มีต่อไม้ใหญ่ และต้องดูความสูงต่ำลาดเอียงของพื้นดินว่าลาดเอียงไปทางทิศใดและจะเป็นมงคลหรือไม่ ดังนี้

- ๑) พื้นดินใด สูงหนได้ ต่ำทางเหนือ เรียกว่า "ไชยะเต ดิหลี"
- ๒) พื้นดินใดสูงหนตะวันตก ต่ำทางตะวันออก เรียกว่า "ยสะศรี-ดิหลี"
- ๓) พื้นดินใดสูงทางอีสาน ต่ำทางหริ เรียกว่า "ไม่ตี"
- ๔) พื้นดินใด สูงทางอาคนย์ต่ำทางพายัพ เรียกว่า "เตโซ" เอือนั้นมิติ เป็น ไช้พยาธิฮ้อน

ใจ

เมื่อเลือกพื้นที่ที่จะปลูกเรือนได้แล้วจะมี “การเสี่ยงทายพื้นที่” นั้นอีกครั้งหนึ่ง โดยจัดข้าว ๓ กระหวง คือ ข้าวเหนียว, ข้าวเหนียวดำและข้าวเหนียวแดง อย่างละ ๑ กระหวง นำไปวางไว้ตรงหลักกลางที่ดินเพื่อให้กากิน ถ้ากากินข้าวดำทันทันว่าอย่าอยู่เพราะที่นั้นไม่ดี ถ้ากากินข้าวแดง ทันทันว่าไม่ดียิ่งเป็นอัมงคลมากถ้ากากินข้าวขาว ทันทันว่าดีหลีจะอยู่เย็นเป็นสุข ให้รีบเฮ็ดเรือนสมสร้างให้เสร็จเร็วไว

การเลือกพื้นที่ที่จะปลูกเรือนอีกวิธีหนึ่งคือ “การชิมรสของดิน” โดยขุดหลุมลึกราวศอกเศษ ๆ เอาใบตองปูไว้ก้นหลุมแล้วหาหญ้าคาสดมาวางไว้บนใบตอง ทิ้งไว้ค้างคืนจะได้ไอดินเป็นเหยื่อจับอยู่หน้าใบตองจากนั้นให้ชิมเหยื่อที่จับบนใบตอง หากมีรสหวาน เป็นดินที่พอยู่ได้ มีรสจืดเป็นดินที่เป็นมงคลจะอยู่เย็นเป็นสุข มีรสเค็ม เป็นอัมงคล ใครอยู่มักไม่ยั่งยืนมีรสเปรี้ยว พอยู่ได้แต่ไม่มีใครตื่นักจะมีทุกข์ เพราะเจ็บไข้อยู่เสมอ

นอกจากนี้ยังมี “ความเชื่อเรื่องกลิ่นของดิน” อีกด้วย โดยการขุดดินลึกราว ๑ศอกเอาดินขึ้นมาดมกลิ่นว่าเป็นอย่างไร ซึ่งเชื่อกันว่า ถ้าดินมีกลิ่นหอมถือว่าดินนั้นอุดมดี เป็นมงคลอยู่เย็นเป็นสุข แต่ถ้าดินมีกลิ่นเย็น กลิ่นเหม็นกลิ่นคาว ถือว่าดินนั้นไม่ดีใครปลูกสร้างบ้านอยู่เป็นอัมงคลการดูพื้นที่ก่อนการสร้างเรือนชาวอีสานแต่โบราณถือกันมากแต่ในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต โดยยังใช้คติเดิมแต่มีการเสี่ยงหรือแก้เคล็ด เช่น การชิมดินหากเป็นรสเค็มหรือเปรี้ยวก็แก้เคล็ดโดยการบอกว่าจืด ส่วนการดมกลิ่นดินหากมีกลิ่นเหม็นคาวก็จะบอกเอาเคล็ดว่าหอมเป็นต้น

๒.๑.๑๐ ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม-ยามดี

ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม-ยามดีของชาวอีสานฤกษ์^{๓๒} คือ เวลาที่มีอิทธิพลในชีวิตประจำวันของคนเราโดยเฉพาะเวลาในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ อาจจะทำให้เกิดปัญหา ข้อขัดข้องต่าง ๆ หากไม่คำนึงถึงฤกษ์ยาม นอกจากฤกษ์จะทำให้เชื่อว่าสามารถทำให้คนเราอยู่ดีกินดีแล้ว ยังส่งผลในทางสังคมอีกด้วย เช่นหากเมื่อหาฤกษ์ยาม (วันและเวลา) ที่แน่นอนไว้แล้วย่อมทำการนัดหมายกับญาติพี่น้องได้ และญาติพี่น้องย่อมต้องมาตามฤกษ์ที่นัดหมายไว้ดังนั้นผู้ที่ประกอบพิธีกรรมที่เป็นมงคลต่างๆ เช่น การแต่งงาน การสร้างบ้าน การบวชการโกนผมไฟ หรือการทำบุญขึ้นบ้านใหม่ ซึ่งควรจะต้องมีการเรียนรู้เกี่ยวกับฤกษ์ยามและปรัชญา-แนวคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับฤกษ์ยามที่จะประกอบพิธีกรรมต่างๆ ด้วย

ในห้วงจักรวาลอันเว้งว้าง ซึ่งมีแผ่นดินอยู่เบื้องล่าง และแผ่นฟ้าหรืออวกาศอยู่เบื้องบน หลังจากมนุษย์ได้มีการวิวัฒนาการตั้งแต่สัตว์ชั้นต่ำจนกระทั่งกลายเป็นคนและได้มีการพัฒนาความเชื่อในสังคมเกี่ยวกับความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอก กาย (ที่ไม่สามารถหาคำอธิบายได้) เพื่อช่วยในการป้องกันภัยธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ฝนแล้งน้ำท่วม ฟ้าผ่า ไฟไหม้ ฯลฯ โดยที่คนได้ทำการท่องจำ จดในหลายๆ วัน และทุกๆ คืนเกี่ยวกับเหตุการณ์ทั้งดีและร้ายที่เกิดขึ้นกับผู้คนแล้วได้ขยายผลกระทบไปสู่วงกว้างพร้อมทั้งได้สร้างเป็นสถิติไว้

มนุษย์ผู้ที่ได้ทำการจดบันทึกสถิติต่างๆ ไว้ ต่อมาได้กลายเป็นนักสถิติ นักโหราศาสตร์และนักดาราศาสตร์ พวกเขาได้ทำการแบ่งช่วงเวลาที่มาเยือนโลกนี้เป็นประจำโดยแบ่งออกเป็น เสี้ยว วินาที วินาที นาที ชั่วโมง วัน สัปดาห์ เดือน และปีโดยในช่วงของแต่ละปีได้ทำการแบ่งออกเป็นฤดูกาล (ในประเทศไทยแบ่งเป็น ฤดูหนาว (เหมันตฤดู) ฤดูร้อน (คิมหันตฤดู) ฤดูฝน (วสันตฤดู)) รวมทั้งคนเหล่านั้นได้บันทึกเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของฤดูเข้าสู่ฤดูและถึงแม้มันจะไปเองตามกฎของธรรมชาติแต่ส่งผลและมีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์แต่สิ่งที่มีมนุษย์ได้กระทำทั้งความดีและความเลวร้ายและได้ตั้งเป็นกฎเกณฑ์ให้คนรุ่นหลังได้ทำการศึกษาและถือเป็นกฎเกณฑ์และขนบธรรมเนียมประเพณีในการปฏิบัติ ซึ่งเรียกว่า "ฤกษ์" หรือ "ยาม" โดยแบ่งออกเป็นชื่อต่างๆ กันตามลักษณะบ่งบอกถึงความดีและความร้ายซึ่งอนุชนรุ่นหลังจะได้เรียนรู้และนำไปปฏิบัติตามความเหมาะสมของเหตุและผลต่อไปในการ ประกอบพิธีกรรมต่างๆ นั้น จะมีส่วนประกอบใหญ่ แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ฤกษ์ และ ยามกับพิธีกรรมซึ่งเมื่อเราได้ฤกษ์-ยามที่ดีแล้ว เราจะต้องทำพิธีกรรมให้ถูกต้องจึงจะผลสมบูรณ์ ประเภทของฤกษ์ยามมี ดังนี้

^{๓๒} สวิง บุญเจิม, ตำรากรมวัดอีสาน, (อุบลราชธานี: สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ๒๕๕๔), หน้า ๒.

วันจรมคือ วันและเวลาที่ไม่ควรประกอบงานมงคลต่าง ๆ เพราะจะนำไปสู่ความหายนะ ความล้มจมและความวิบัติฉิบหาย

วันพู่คือ วันและเวลาที่เจริญ วันเพ็ญพู่และเป็นวันที่นำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าควรแก่ การกระทำงานมงคลทุกอย่างที่พึงกระทำ วันจรมวันพูนันให้ยึดถือเดือนกับวันเป็นหลักในการศึกษา ดังนี้^{๓๓}

๒.๑.๑๑ ความเชื่อเรื่องศาสนาและขนบประเพณี

ความเชื่อเรื่องศาสนาของชาวอีสานมีความผูกพันกันมานานหลายชั่วอายุคน ได้สืบทอดกัน มาจนถึงปัจจุบัน จึงสามารถกล่าวได้ว่าชาวอีสานนั้นโชคคติที่ได้เกิดขึ้นมาและใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางแห่ง ศาสนามาตลอด ด้วยเหตุผลทางพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม ทำให้ชาวอีสานมีประเพณี วัฒนธรรมและ พิธีกรรม ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาจำนวนมากวัดยังเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชน เป็นแหล่ง อบรมสั่งสอนในการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขกับสิ่งที่เป็นอยู่

ลัทธิความเชื่อ ๓ อย่างที่มีส่วนพัวพันอยู่กับชีวิตของชาวอีสาน คือ ผี พราหมณ์ พุทธ ซึ่ง ดำรงอยู่เคียงคู่กันมายาวนานจนกลมกลืนอยู่ในวิถีชีวิตชาวอีสาน ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ เจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนแถบนี้ในตั้งแต่ครั้งอดีตกาล ศาสนาพราหมณ์ เคยมีอิทธิพลอยู่แถบอีสาน เป็นเวลานาน ทั้งนี้ก็เพราะสมัยขอมเรืองอำนาจในดินแดนแห่งนี้ กษัตริย์ขอมบางองค์ก็เลื่อมใส พราหมณ์ บางองค์ก็เลื่อมใสพุทธศาสนา จึงเห็นได้จากการสร้างปราสาทต่างๆ ทั้งไว้ ซึ่งบ่งบอกถึง ลักษณะการนับถือได้อย่างชัดเจน เช่น ปราสาทหินพิมาย สร้างในศาสนาพุทธ ส่วนปราสาทหินพนม รุ่ง สร้างในศาสนาพราหมณ์ แต่อย่างไรก็ดี ชาวอีสานก็ยังนับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก ส่วนพิธีการ ต่างๆ นั้นมีเรื่องของพราหมณ์เข้ามาปะปนอยู่บ้าง ถ้าไม่สังเกตให้ดีก็จะมองไม่เห็น แต่มีอีกสิ่งหนึ่งที่มี อยู่ดาษดื่นและทั่วไปก็คือการนับถือผีสงเทวดา^{๓๔}

ขนบประเพณีของชาวอีสานอยู่ภายใต้ระบบความเชื่อในศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่ นับถือศาสนา พุทธแต่ในทางปฏิบัติยังยึดมั่นอยู่ในสถาบันหลัก ๓ สถาบัน คือ ผี พราหมณ์และพระพุทศาสนา สถาบันทั้งสามนี้บรรพบุรุษได้จัดระบบและกลั่นกรองทำการสั่งสอนสืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนาน

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔-๖๕.

ขนบประเพณีพิธีกรรมในภาคอีสานจึงมีทั้งประเพณีในชีวิตประจำวันและระเพณีตามฮีตสิบสอง แต่ประเพณีที่ถือว่ามีความโดดเด่น และถือเป็นลักษณะเฉพาะของชาวอีสาน คือประเพณีฮีตสิบสอง^{๓๕}

“ฮีตสิบสองคองสิบสี่” หรือเรียกสั้นๆว่า “ฮีตคอง”

คองสิบสี่ หมายถึง ครรลอง หรือแนวทางปฏิบัติคนและหน้าที่ของคนในสังคมว่าควรปฏิบัติอย่างไร เช่น หน้าที่ของผู้ปกครองบ้านเมือง เรียกว่าฮีตเจ้าคองขุน หน้าที่ของพระสงฆ์เรียกว่าฮีตวัดคองสงฆ์ นอกจากนั้นก็เป็นหน้าที่ของสามัญชน เช่น ฮีตพ่อคองแม่ ฮีตลูกคองหลาน ฮีตปู่คองย่า ฮีตป้าคองลุง เป็นต้น ใครดำรงตนอยู่ในฐานะใด ควรปฏิบัติตนต่อคนอื่นๆ ในสังคมอย่างไร ตัวอย่างเช่น หน้าที่ของลูกลูกที่เลี้ยงดูพ่อแม่ให้มีความสุข ได้รับการยกย่องว่าเป็นลูกที่ดี เป็นคนดีในทำนองเดียวกัน พ่อแม่ก็มีหน้าที่เลี้ยงดูลูกให้เป็นคนดีจัดสร้างบ้านเรือนให้ลูกอยู่ หากผู้ครองให้และมอบมรดกให้เพื่อลูกจะได้มีหลักฐานเป็นฝั่งเป็นฝาต่อไป

คองสิบสี่ถือว่าการจัดระเบียบสังคม ชาวอีสานโดยทั่วไปต่างยึดมั่นในคองสิบสี่ เป็นผลให้ชาวอีสานอยู่กันอย่างเรียบร้อย และสุขสบายผู้คนต่างนับถือให้เกียรติซึ่งกันและกันเช่น คนอื่นอายุคราวพ่อลูกหลานก็เรียกอย่างเต็มปากว่าพ่อ ถ้าอาวุโสกว่าก็เรียกว่า พ่อใหญ่การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันช่วยเหลือเจือจานซื่อสัตย์ไม่เอาไรต์เอาเปรียบกัน

ความเชื่อในพุทธศาสนาทำให้ชาวอีสานเชื่อในเรื่องบาปบุญ คุณโทษ กฎแห่งกรรม ประเพณี และพิธีกรรมต่างๆมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับความเชื่อดังกล่าว ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ชาวอีสานมุ่งให้เกิดความสุขความสบายใจเป็นหลัก ชาวอีสานจึงยึดมั่นและปฏิบัติตามฮีตสิบสองอย่างมั่นคง ฮีตสิบสอง หมายถึง จารีตประเพณี ที่ชาวอีสานปฏิบัติกันโอกาสต่างๆทั้งสิบสองเดือนของแต่ละปีฮีตสิบสองของชาวอีสานประกอบด้วยประเพณีต่างๆ ดังต่อไปนี้^{๓๖}

(๑) เดือนอ้ายหรือเดือนเจียง บุญเข้ากรรม เป็นการทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารและฟังเทศน์เนื่องในโอกาสที่พระสงฆ์อาบัติขึ้นรองจากปาราชิก ให้เข้าไปอยู่ในที่อันจำกัดเพื่อทรมานร่างกายให้หายจากกรรม ชำระจิตใจให้หายมัวหมอง และพ้นจากอาบัติ

(๒) เดือนยี่ บุญคุณลาน เป็นการทำบุญสู่ขวัญที่นวดเสร็จแล้วและกองไว้ในลานข้าว

(๓) เดือนสาม บุญข้าวจี ทำบุญตักบาตร

^{๓๕} มุณี พันทวี, หมอลำหมู่หนังสือที่ระลึกงานส่งเสริมศิลปะและวัฒนธรรมไทย ครั้งที่ ๑๗, (มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๖๓.

^{๓๖} สำลี รักสุทธี, ฮีตสิบสองคองสิบสี่, ฉบับอุบลราชธานี ๒๐๐ ปี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ พ.ศ. พัฒนา จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๑๒.

- (๔) เดือนสี่ บุญพระเวสหรือบุญมหาชาติ ทำบุญฟังเทศน์มหาชาติ
- (๕) เดือนห้า บุญสงน้ำหรือตรุษสงกรานต์
- (๖) เดือนหก บุญบังไฟ เป็นประเพณีขอฝนอย่างหนึ่ง
- (๗) เดือนเจ็ด บุญซำฮะหรือบุญบูชาบรรพบุรุษ ทำบุญชำระล้างสิ่งที่เป็นเสนียด
จัญไรอันจะทำให้เกิดความเดือดร้อน แก่บ้านเมือง มีการเลี้ยงผีปู่ตาและผีตาแอก (ผีรักษาไร่นา)
- (๘) เดือนแปด บุญเข้าพรรษา
- (๙) เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่เปรตและญาติมิตรที่ตาย
ไปแล้ว

(๑๐) เดือนสิบ บุญข้าวสาก (สลากภัต) เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศให้แก่ผู้ตายและเปรต
มีการแลกเปลี่ยนข้าวกระยาสารทกัันระหว่างญาติพี่น้องและชาวบ้านใกล้เคียง

(๑๑) เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา หรือเรียกอีกอย่างว่าทำบุญจุดประทีป มีการ
ถวายปราสาทผึ้ง (ขี้ผึ้งประดิษฐ์เป็นปราสาท) การล่องเรือไฟ (ไหลเรือไฟ) และการแข่งเรือพาย

(๑๒) เดือนสิบสอง บุญกฐิน

๒.๑.๑๒ ความเชื่อเรื่องผี (การถือผี) วิญญาณ และผีปู่ตา

ระบบความเชื่อและการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เราอาจ
แบ่งแยกสิ่งศักดิ์ในระบบความเชื่อต่างๆ ออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ พลังอำนาจเหนือธรรมชาติ
(Supernatural force) และจิตวิญญาณ หรือเทพเจ้า หรือสิ่งมีชีวิตที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ
(Supernature being) ซึ่งในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่มีอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น ยังแบ่งออกได้เป็น ๒
ประเภท ประเภทแรก คือเทพเจ้า (Gods) ที่มีได้มีต้นกำเนิดมาจากมนุษย์ (Non-human origin)และ
ประเภทที่สอง จิตวิญญาณ (Spirit) คือผีปีศาจหรือวิญญาณของมนุษย์ที่ตายไปแล้ว^{๓๗}

ความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณเป็นความเชื่อในอำนาจลึกลับที่เหนือธรรมชาติ ที่เป็นของชาว
อีสาน ที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษมาช้านาน รวมทั้งความเชื่อในการครองเรือน การทำมาหา
เลี้ยงชีพสิ่งใดที่โบราณห้ามว่าเป็นโทษและเป็นความเดือดร้อนมาให้ก็จะละเว้นและไม่ยอมทำสิ่งนั้น
ส่วนความเชื่อในการตั้งหมู่บ้านก็ไม่ต่างกันนักชาวอีสานมีการนับถือ"ผีบ้าน" และแถนหรือ "ผีฟ้า"มีการ
เช่นสำรวจดวงวิญญาณบรรพบุรุษเพื่อให้อภัยปกป้องรักษาลูกหลาน มีการตั้ง "ศาลเจ้าปู่" ไว้ที่ดอนปู่ตา
ซึ่งมีชัยภูมิเป็นโคก น้ำท่วมไม่ถึงมีต้นไม้ใหญ่หนาทึบ มีการก่อสร้าง "ตูป" เป็นที่สถิตของเจ้าปู่ทั้งหลาย

^{๓๗} ยศ สันตสมบัติ, มนุษย์กับวัฒนธรรม, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๔ แก้ไขเพิ่มเติม, (กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๘๑.

ตลอดจนการตั้ง "ป้อบ้าน"(หลักบ้าน)เพื่อเป็นสิริมงคลของหมู่บ้าน และมีการเซ่น "ผีอาฮัก"คือ เทพารักษ์ให้ดูแลคุ้มครองผู้คนในหมู่บ้านให้อยู่ดีมีสุขตลอดไป

พิธีเลี้ยง "ผีปู่ตา" จะกระทำในเดือน ๗ คำว่า "ปู่ตา" หมายถึงญาติฝ่ายพ่อ(ปู่-ย่า)และญาติฝ่ายแม่(ตา-ยาย)ซึ่งทั้งสี่คนนี้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นที่เคารพของลูกหลานครั้นเมื่อตายไปจึงปลุกหอหรือที่ชาวอีสานเรียก "ตูบ" มักใช้เสา ๔ ต้นหลังคาจั่วพื้นสูงโดยเลือกเอาสถานที่เป็นดงใกล้บ้านมีต้นไม้ใหญ่และสัตว์ป่านานาชนิดเรียกว่า"ดงปู่ตา"ถือเป็นที่สุดดีสิทธิ์ ใครไปรุกกล้าตัดต้นไม้หรือล่าสัตว์ไม่ได้หรือแม้แต่แสดงวาจาหยาบคายก็ไม่ได้ ปู่ตาจะลงโทษกระทำให้เจ็บหัวปวดท้องและเมื่อมีการเจ็บไข้ได้ป่วยมีคนล้มตายผิดปกติเกิดขึ้นในหมู่บ้านชาวอีสานถือกันว่า "หลักเหียงหวย" ต้องทำพิธีตอกหลักบ้านใหม่ให้เที่ยงตรง มีการสวดมนต์เลี้ยงพระสงฆ์เช่นสรวงเทพยดาอารักษ์ แล้วหาหลักไม้แก่นมาปักใหม่ซึ่งต้องมีคาถาหรือยันต์ใส่พร้อมกับสวดญัตติเสาก่อนเอาลงดินในบริเวณกลางบ้านทั้งนี้เพราะชาวอีสานมีความเชื่อในการตั้ง "หลักบ้าน"เพราะหลักบ้านเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของผังชุมชนระดับหมู่บ้านและเปรียบเสมือนหัวใจของบ้าน เมื่อชุมชนเติบโตขึ้น "หลักบ้าน" ก็พัฒนาไปสู่"หลักเมือง"ดังที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในประเทศไทย หลักบ้านมักสร้างด้วยไม้มงคล เช่น ไม้คูณ ไม้ยอ มีทั้งหลักประธานหลักเดี่ยวและมีพร้อมหลักบริวารรายล้อมส่วนรูปแบบของหลักบ้านนั้น มักควั่นหัวไม้เป็นเสาทรงบัวตูมหยาบ ๆ บางแห่งก็ฉากให้เป็นปลายแหลมแล้วทำหยัก "เอวขัน" ไว้ส่วนล่าง

การถือผีหรือการมีความเชื่อในเรื่องผีของชาวอีสานนั้น เป็นประเภท จิตวิญญาณ (Spirit) คือผีปีศาจหรือวิญญาณของมนุษย์ที่ตายไปแล้ว ยังก็เป็นความเชื่อของคนในแต่ละชุมชนท้องถิ่นบางชุมชนก็มีความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณในแบบเทวดาอารักษ์ (Guardian spirit)^{๓๘} ซึ่งมีฤทธิ์อำนาจต่ำกว่าเทพเจ้า แต่มีความใกล้ชิดกับมนุษย์มากกว่าเทพเจ้า พื้นที่บางแห่งเชื่อว่า เทวดาอารักษ์จะทำหน้าที่ดูแลให้ความคุ้มครองป้องกันภัยแก่ผู้ประพตติ เทวดาอารักษ์ยังอาจสิงสถิตอยู่ตามต้นไม้ใหญ่เพื่อดูแลป่า คุ้มครองแม่น้ำและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ความเชื่อในเทวดาอารักษ์ทำให้สังคมวัฒนธรรมหลายๆ แห่งให้ความสำคัญเคารพยำเกรงแก่ป่าและน้ำ และทำการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติดุจดั่งผู้มีพระคุณ

ยกตัวอย่าง บุญสร้างแท่น ของชาวบ้านแท่น ตำบลเหล่า อำเภอกอสุ่มพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ตอนพระแท่นเป็นป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน ภายในตอนแท่นมี "พระแท่น" หรือก้อนหินทรงสี่เหลี่ยมจตุรัส กว้างยาวด้านละ ๑ เมตรเท่ากัน สูงประมาณ ๑.๕ เมตร ตรงกลางด้านบนเป็นรูสี่เหลี่ยมเป็นชั้นลดหลั่นกัน ชาวบ้านเชื่อว่าใส่น้ำลงไปใ้รูของแท่นหินดังกล่าวมากเท่าไร น้ำก็จะไม่

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๒.

เต็ม ส่วนด้านข้างของหินจะเว้าเข้าไปข้างในจนหินมีลักษณะกึ่งตรงกลาง ตามประวัติความเป็นมา ชาวบ้านแถบนี้เรื่องเล่าสืบทอดกันมาว่า ก้อนหินที่วางกระจัดกระจายอยู่บนพื้นดินในป่าใกล้ๆ หมู่บ้านแถวนั้น เป็นก้อนหินที่มีมาตั้งแต่สมัย “คนแปดศอก” หรือสมัยโบราณที่เชื่อกันว่าผู้คนในยุคนั้นมีรูปร่างสูงใหญ่ถึง ๘ ศอก ซึ่งเป็นพวกขอมหรือเขมรที่ต้องขนหินเพื่อไปสร้างพระธาตุพนมที่จังหวัดนครพนมในปัจจุบัน แต่เมื่อรู้ว่าพระธาตุพนมสร้างเสร็จแล้ว พวกขอมจึงเอาหินดังกล่าวทิ้งไว้ในป่าซึ่งเป็นบริเวณดอนพระแท่นในปัจจุบัน เมื่อหลวงเสนาซึ่งเป็นผู้ที่มาก่อตั้งหมู่บ้านเป็นคนแรกพบหินเหล่านี้ จึงนำมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านและบริเวณดังกล่าวจึงกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้าน ชาวบ้านมีความเชื่อว่าพระแท่นเป็นผู้รักษาทุกสิ่งทุกอย่างในบริเวณป่า ดังนั้นจึงไม่มีชาวบ้านคนใดตัดต้นไม้หรือจับสัตว์ เพราะกลัวว่าพระแท่นจะลงโทษทำให้เกิดความไม่สบายต่างๆ ชาวบ้านจึงมีการทำบุญสร้างแท่น เพื่อขอฝนจากวิสาขกาลเทพบุตรหรือเทพเจ้าที่ขอการบูชาไฟ ซึ่งในการเลี้ยงพระแท่น ชาวบ้านก็นำเอาขี้เถ้ามาจุดถวายเพื่อขอพรจากพระแท่นให้ช่วยปกป้องรักษา คຸ້ມ ແກ້ວ ໃຫ້ ชาวบ้านปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ และภัยอันตรายต่างๆ ^{๓๙}

ความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าตายายนั้น สอดคล้องกับคติความเชื่อว่ามีจิตวิญญาณ (soul) ซึ่งยังคงดำรงอยู่หลังจากมนุษย์สิ้นลมหายใจและร่างกายเน่าเปื่อยผุพังไป บางสังคมวัฒนธรรมเชื่อว่าวิญญาณของบรรพบุรุษจะวนเวียนอยู่ใกล้ๆ ทำหน้าที่คุ้มครองลูกหลานให้ปลอดภัยจากภัยอันตรายต่างๆ ความเชื่อในลักษณะเช่นนี้ ทำให้เกิดพิธีเช่นไหว้บูชาดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ และกลายมาเป็นพื้นฐานอำนาจของผู้อาวุโสภายในครอบครัว

ในการศึกษาเปรียบเทียบระบบความเชื่อของสังคมวัฒนธรรมกว่า ๕๐ แห่งทั่วโลก จี.อี. สวานสัน (G.E. Swanson) ^{๔๐} เสนอว่า ความเชื่อในวิญญาณบรรพบุรุษและพิธีเช่นไหว้บูชาวิญญาณบรรพบุรุษมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับโครงสร้างอำนาจภายในครอบครัวและระบบเครือญาติ ความเชื่อในวิญญาณบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานของระบบความเชื่อในสังคมวัฒนธรรมที่ครอบครัวและระบบเครือญาติเป็นแกนกลางของการตัดสินใจ โครงสร้างของครอบครัวและเครือญาติมีการรวมตัวเป็นปึกแผ่นและแน่นแฟ้น ความเชื่อในการให้คุณและโทษของวิญญาณบรรพบุรุษต่อลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นการเสริมสร้างอำนาจในการตัดสินใจและการควบคุมกฎระเบียบของพ่อหรือผู้อาวุโสในครอบครัว

^{๓๙} สุริยา สมุทคุปต์, **ฮิตบ้านคองเมือง**, (นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๒-๑๔๓.

^{๔๐} G.E. Swanson, **The Birth of the Gods**, (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1969), pp. 4-31.

หมู่บ้านชาวอีสานของประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน ความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณ ยังคงมีบทบาทอย่างสูง เพราะวาล์ทธินับถือผี (Animism) เป็นองค์ประกอบสำคัญอันหนึ่งของระบบศาสนาในสังคมไทยควบคู่ไปกับพุทธศาสนาและลัทธิพราหมณ์ อันเป็นการผสมกลมกลืนขององค์ประกอบทางศาสนา ความเชื่อ และพิธีกรรมที่แตกต่างกันแต่รวมกันเป็นศาสนาเดียวกันโดยปราศจากการแบ่งแยก ลัทธิถือผีนิยม เป็นลัทธิศาสนาดั้งเดิมของสังคมไทยก่อนที่จะรับเอาศาสนาพุทธและพราหมณ์เข้ามาผสมกลมกลืนภายหลังความเชื่อเรื่องผีจึงมีตำแหน่งที่แน่นอนในระบบโลกทัศน์และจักรวาลวิทยาของคนไทย ถ้าหากเปรียบเทียบกับศาสนาพุทธและพราหมณ์ ซึ่งมุ่งให้ความสนใจเรื่องโลก จักรวาล กรรมชาตินี้-ชาติหน้าแล้ว จะเห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องผีในสังคมไทยนั้น ให้ความสนใจกับเรื่องที่ไม่เคยกว่า เฉพาะเจาะจงและเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในแต่ละท้องถิ่นมากกว่า คนไทยโดยเฉพาะที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านชนบทได้จัดแบ่ง “ผี” ออกเป็นหลายประเภท เช่นผีเปรตหรือยักษ์ ตามที่ได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนา ผีที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่เป็นของคนพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่น ได้แก่ ผีป่า ผีน้ำ ผีนางไม้ ผีบรรพบุรุษ ฯลฯ^{๔๑}

การถือผี ของชาวอีสานมีมาช้านาน จึงกล่าวได้ว่า ความเชื่อเรื่องผีนับถือเป็นศาสนาเริ่มแรกดั้งเดิมของชาวอีสาน ก่อนที่จะรับเอาศาสนาพุทธและลัทธิพราหมณ์เข้ามาผสมกลมกลืนเป็นระบบศาสนาของตน ความเชื่อเรื่องผีจึงยังปรากฏลึกลงในระบบโลกทัศน์และจักรวาลวิทยาของชาวบ้านอีสานมานาน ดังนั้นความเชื่อเรื่องผี จึงมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นอย่างมากเพราะความเชื่อเรื่องผีมุ่งที่ความสนใจเกี่ยวกับความเป็นอยู่ โรคภัยไข้เจ็บ การทำมาหากิน ความปลอดภัยในการเดินทาง ความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตทางการเกษตร รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติรากฐานของความเชื่อดั้งเดิมนี้เองได้กำหนดให้มี “ผี” ประจำอยู่แทบทุกหนทุกแห่งในท้องถิ่นโดยเฉพาะในบริเวณสถานที่หรือแหล่งธรรมชาติที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น ผีปู่ตา ผีต้นน้ำ ผีดอน ผีเหล่า ผีภู ฯลฯ ในหมู่บ้านอีสานลักษณะดังกล่าวนี้จึงเป็นโครงสร้างความคิดทางวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวอีสาน (Indigenous culture construct)

สรุปได้ว่าความเชื่อของชาวอีสาน ความเชื่อเรื่องทำเลการตั้งถิ่นฐานตั้งอยู่ตามที่ราบลุ่มที่มีแม่น้ำสำคัญๆ ไหลผ่าน เช่น แม่น้ำโขง แม่น้ำมูล แม่น้ำชี แม่น้ำสงคราม ความเชื่อเรื่องการปลูกเรือนเลือกเอาสถานที่ปลอดภัย ไม่มีหูลุมบ่อ ไม่มีจอมปลวก ไม่มีหลุมผีไม่มีต่อไม้ใหญ่ และต้องดูความสูงต่ำลาดเอียงของพื้นดินว่าลาดเอียงไปทางทิศใดและจะเป็นมงคล ความเชื่อของชาวอีสานจึงมีทั้งแบบพุทธ พราหมณ์ ผี เจ้า เทพ ผีปอบ ผีฟ้า ผีแถน ผีปู่ตา เป็นต้น ความเชื่อเรื่องพญานาค ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม-ยามดี ความเชื่อเรื่องศาสนาและชนบประเพณี “ฮีดสิบสองคองสิบสี่” ความเชื่อเรื่องผี (การ

^{๔๑} สุรียา สมทศปต์, ฮีดบ้านคองเมือง, หน้า ๑๖๘-๑๖๙.

ถือผี) วิญญาณ และผีปู้ตา ความเชื่อเรื่องผีนั้นถือเป็นศาสนาเริ่มแรกดั้งเดิมของชาวอีสาน ก่อนที่จะรับเอาศาสนาพุทธและลัทธิพราหมณ์เข้ามาผสมกลมกลืนเป็นระบบศาสนาของตน

๒.๑.๑๓ ประโยชน์ของความเชื่อ

ความเชื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดการกระทำสิ่งต่างๆ ทั้งด้านดี ด้านร้าย คนโบราณจึงสร้างศรัทธาให้เกิดแก่ลูกหลาน เช่น ความเชื่อเรื่องภูติผี ว่ามีอิทธิฤทธิ์ที่จะบันดาลความสุข สวัสดิ์มาให้ และหากทำให้ผีโกรธ ก็จะทำให้ความทุกข์ยากลำบากมาให้ด้วย เมื่อมีการพูดและการนำไหว้กราบ เช่น สร้างสักการะบ่อยๆ เขาก็ปลุกความเชื่อให้ลึกลงไปในสำนึกของแต่ละคนจนไม่สามารถถอดถอนได้ เมื่อความเชื่อมีเต็มที่แล้ว จะทำสิ่งที่ตนต้องการ มากขึ้นกว่าเดิม ความเชื่อนับเป็นพื้นฐานแห่งการนับถือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์และศาสนาแยกออกเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

- ๑) ความเชื่อทำให้เกิดความมั่นใจ
- ๒) ความเชื่อทำให้เกิดพลัง
- ๓) ความเชื่อทำให้เกิดการสร้างสรรค์
- ๔) ความเชื่อทำให้เกิดความสามัคคี
- ๕) ความเชื่อทำให้เกิดรูปธรรม
- ๖) ความเชื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญา
- ๗) ความเชื่อทำให้การนับถือศาสนาได้อย่างมั่นคง
- ๘) ความเชื่อทำให้เกิดฤทธิ์ทางใจ^{๔๖}

สรุป ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับนับถือในสิ่งนั้นๆ ในที่นี้คือการยอมรับนับถือในผีปู้ตา ว่ามีจริงแม้จะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นแต่ก็เชื่อว่าเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่จริงและมีอำนาจคุ้มครองปกป้องรวมทั้งอวยพรอวยชัยให้หมู่บ้านอยู่เย็นเป็นสุขได้ความเชื่อจึงเกิดจากสภาวะที่บุคคลให้ความมั่นใจเห็นด้วยคล้อยตามและพร้อมที่จะปฏิบัติตามสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเชื่อทั้งสิ่งที่มองเห็นสัมผัสได้และสิ่งที่มองไม่เห็นเป็นอำนาจลึกลับที่มีผลทำให้มนุษย์ได้รับผลดีผลร้ายเมื่อมนุษย์เชื่อในอำนาจลึกลับนั้นก็กระทำการต่างๆ เพื่อมิให้ถูกลงโทษและเพื่อให้อำนาจนั้นพึงพอใจต่อ มาจึงมีพิธีกรรมต่างๆ เพื่อบูชาเช่นสรวง วิญญาณหรือเทพเจ้าความเชื่อและการกระทำเหล่านี้ถูกถ่ายทอดให้บุคคลจากรุ่นสู่รุ่นได้ยาวนานต่อเนื่องมา เพราะเป็นสิ่งที่ก่อประโยชน์คุณค่าต่อสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม

^{๔๖} มณี พะยอมยงค์, ความเชื่อของคนไทยในวัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๗๑.

ความเชื่อมีประโยชน์หรือมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต และมีอิทธิพลต่อสังคมเป็นตัวกำหนดการแสดงออกทางพฤติกรรมของคนในสังคม โดยอาจสังเกตได้ว่าเมื่อบุคคลมีความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งย่อมเป็นเหตุจูงใจให้เกิดการกระทำหรือพฤติกรรมที่ตอบสนองความเชื่อนั้นๆ และถ้าเปลี่ยนความเชื่อไปจากเดิมพฤติกรรมจะเปลี่ยนตามไปด้วย และพฤติกรรมเช่นนี้อาจสะท้อนให้สังเกตเห็นได้ในลักษณะของข้อห้ามและข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม ความเชื่อดังกล่าวมา แสดงให้เห็นว่ามีฐานะการเกิดมากมายแต่พิจารณาตามกรอบของความเชื่ออาจสรุปได้ ๓ ประเภทคือความเชื่อที่มนุษย์มีต่อมนุษย์ ความเชื่อมีต่อธรรมชาติ และมนุษย์มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ

๒.๒ ทฤษฎีความเชื่อ

๒.๒.๑ ความหมายของความเชื่อ

ความเชื่อ หมายถึง เห็นด้วยมั่นใจไว้ใจและนับถือ^{๔๓} ใจยอมรับว่าจริงแต่ต้องมีความรู้ตัวและเข้าใจ เป็นผลอันเนื่องมาจากความคิดและความรู้สึกของตัวเองเท่านั้น โดยไม่มีการพิสูจน์ เป็นทัศนคติของแต่ละบุคคลในการที่จะยอมรับสิ่งที่ได้รู้ ได้เห็นโดยไม่ต้องการเหตุผลมาอธิบาย และเป็นที่ยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์หรือสังคม แม้ว่าพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านี้ไม่สามารถจะพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง แต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งยอมรับและให้ความยำเกรง^{๔๔} การยอมรับหรือการยึดมั่นนี้อาจมีหลักฐานที่จะพิสูจน์ได้หรือไม่มีหลักฐานที่จะพิสูจน์สิ่งนั้นให้เห็นจริงก็ได้^{๔๕}

คนในสังคมไทยมักมีความเชื่อในเรื่องต่างๆ กันได้แก่ ความเชื่อทางศาสนา เช่น คนทำดีได้ไปสวรรค์ คนทำชั่วต้องตกนรก, ความเชื่อในลัทธิการเมือง เช่น พรรคคอมมิวนิสต์ประชาชนทุกคนมีความเท่าเทียมกัน, ความเชื่อในเรื่องโชคชะตา เช่น ชีวิตจะดำเนินไปตามวันเดือนปีเกิด หรือชีวิตถูกลิขิตไปตามเส้นลายมือของคนนั้น, ความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ เช่น เชื่อเรื่องผีสิงเทวดา การทำเสน่ห์, ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เช่น เชื่อเรื่องคาถาอาคม วัตถุมงคล เครื่องรางของขลังต่างๆ หรือความเชื่อในเรื่องที่คนโบราณเล่าสืบทอดกันมา เช่น พิธีทำบุญต่างๆ ฝึบอบ ฝึแม่มาয় จิ้งจกทัก, ความเชื่อในเรื่องอื่นๆ เช่น การกลับชาติมาเกิด เป็นต้น

^{๔๓} มานิต มานิตเจริญ, *พจนานุกรมใหม่-ทันสมัยสุด*, หน้า ๔๕๓.

^{๔๔} ธวัช ปุณโณทก, “วัฒนธรรมพื้นบ้าน คติความเชื่อ” ใน *วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ*, หน้า ๓๕๐-๓๕๑.

^{๔๕} ทศนีย์ ทานตวงนิช, *คติชาวบ้าน*, หน้า ๒๒๔.

ความเชื่อ เป็นสิ่งที่มนุษย์ค่อยๆ เรียนรู้และทำความเข้าใจ โลกที่เป็นมาหลายพันปี และเชื่อว่ามีความเชื่อที่เชื่อว่าจะทำให้มนุษย์ได้รับผลดีผลร้าย เมื่อมนุษย์กลัวอำนาจลึกลับนั้นก็มักจะกระทำสิ่งต่างๆ เพื่อมิให้ถูกลงโทษและเพื่อให้อำนาจนั้นพึงพอใจ ต่อมาจึงมีพิธีกรรมต่างๆ เพื่อบูชา เช่น สรวงเทพเจ้า เพราะเชื่อว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดขึ้นต้องมีผู้บันดาลให้มนุษย์ตั้งเทพเจ้าประจำสิ่งนั้นๆ ขึ้น^{๔๖} ความเชื่อเกิดจากสภาพที่บุคคลให้ความมั่นใจเห็นคล้อยตาม และพร้อมที่จะปฏิบัติตามสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วนำไปถ่ายทอดให้บุคคลอื่นได้ทราบเพื่อต้องการให้เกิดความมั่นใจเห็นคล้อยตามและปฏิบัติตามด้วยโดยไม่คำนึงว่าความเชื่อนั้นอภัยมีเหตุผลที่สามารถพิสูจน์ได้หรือไม่และชี้ให้เห็นว่าความเชื่อของคนมีมูลเหตุมาจากความไม่รู้ความไม่รู้ทำให้เกิดความกลัวฉนั้นเมื่อมีความกลัวแล้วจึงคิดสร้างความเชื่อขึ้นมาเพื่อให้เป็นที่พึ่งทางใจความเชื่อบางอย่างอาจหมดความจำเป็นไม่มี

สรุปได้ว่า ความเชื่อ หมายถึง ความคิด ความเข้าใจและการยอมรับ นับถือ เชื่อมั่น ในสิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยไม่ต้องมีเหตุผลใดมาสนับสนุนหรือพิสูจน์ ทั้งนี้บางอย่างอาจมีหลักฐานอย่างเพียงพอที่จะพิสูจน์ได้ หรืออาจจะไม่มีหลักฐานที่จะนำมาใช้พิสูจน์ให้เห็นจริงเกี่ยวกับสิ่งนั้นก็ได้

๒.๒.๒ องค์ประกอบของการเกิดของความเชื่อ

ความเชื่ออาจจะเกิดได้จากหลายปัจจัย ดังนี้

๑) เกิดจากประสบการณ์ตรง เป็นความเชื่อที่บุคคลได้ประสบมาด้วยตนเอง อาจจะเป็นด้วยความบังเอิญ เป็นเรื่องของธรรมชาติ หรือมีผู้ทำให้เกิดขึ้นก็ตาม ทั้งนี้อาจจะเป็นจริงหรือไม่เป็นจริงก็ได้

๒) เกิดจากการได้รับข่าวสารต่อๆ กันมา หรืออ้างถึงคำโบราณที่ยึดถือกันมา หรือการโฆษณาชวนเชื่อ เป็นความเชื่อที่เกิดจากการกล่าวอ้างต่อๆ กันมาก หรืออ้างถึงคำกล่าวโบราณที่เชื่อถือและยอมรับกันมา หรือใช้สื่อต่างๆ ในการโฆษณาชวนเชื่อ ซึ่งสามารถโน้มน้าวให้ผู้ฟังเชื่อถือได้

๓) เกิดจากการที่ได้ปฏิบัติสืบต่อๆ กันมาของคนรุ่นก่อน เป็นความเชื่อที่เกิดจากพิธีกรรม หรือการปฏิบัติที่ทำสืบต่อกันมา อาจถือเป็นเรื่องของวัฒนธรรมและประเพณีทางสังคม ซึ่งสร้างให้เกิดความเชื่อในกลุ่มคนได้ง่าย

๔) เกิดจากการนึกคิดเอาเองตามความรู้สึกของตน เป็นความเชื่อที่คาดเดา หรือคิดเอาเอง หรือรู้สึกไปเอง อาจจะไม่มีความเชื่อใดๆ มาสนับสนุน

^{๔๖} ดนัย ไชยโยธา, ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อ กับประเพณีนิยมในท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๘), หน้า ๔๙.

๒.๒.๓ วิวัฒนาการของความเชื่อ

วิวัฒนาการของความเชื่อตามลำดับขั้นตอนนี้^{๔๗}

๑) ความเชื่อวิญญาณในธรรมชาติ เป็นความเชื่อที่ว่าธรรมชาติเหล่านั้นมีตัวตนมีอำนาจพิเศษและก่อให้เกิดคุณและโทษแก่มนุษย์ได้จึงได้เกรงกลัวและกราบไหว้

๒) ความเชื่อในคติถือผีสางเทวดาหรือวิญญาณนิยมเชื่อว่าในธรรมชาติทั้งหลายมีเจตภูตหรือวิญญาณที่มีอำนาจทำให้เกิดความทุกข์อาจเป็นมารร้ายผีสางส่วนที่ทำให้เกิดสุขอาจเป็นเทวดาสรางภาพเหล่านั้นขึ้นตามความนึกคิดของตนเองเป็นเทพเจ้าหรือผีสางเทวดาแล้วนับถือในภาพนั้น

๓) ความเชื่อวิญญาณบรรพบุรุษ เชื่อว่าวิญญาณบรรพบุรุษที่ตายไปแล้วไม่ได้ไปไหน ยังคงปกป้องรักษาดูแลบุตรหลานของตนอยู่ทำให้เกิดการบูชาวิญญาณบรรพบุรุษ

๔) ความเชื่อในเทพเจ้าหลายองค์หรือพหุเทวนิยม มีการสร้างภาพเทพเจ้าตามมโนคติของตนโดยคิดว่าธรรมชาติอย่างใดควรมีรูปเป็นอย่างไรและธรรมชาติอย่างไหนมีอำนาจสูงต่ำกว่ากันอย่างไรเทพเจ้าแต่ละองค์มีอำนาจลดหลั่นกันและมีหน้าที่แตกต่างกัน

๕) ความเชื่อในพระเป็นเจ้าองค์หนึ่งของชนกลุ่มหนึ่งหรืออัฐิเทวนิยมเป็นการนับถือเทพเจ้าตามกลุ่มชั้นวรรณะของตนไม่ปะปนกัน

๖) ความเชื่อในพระเป็นเจ้า^{๔๘} องค์เดียวหรือเอกเทวนิยม เป็นความเชื่อว่าเป็นโลกนี้มีพระเจ้าสูงสุดอยู่เพียงองค์เดียวเป็นมหาเทพผู้สร้างสรรพสิ่งทรงอำนาจยิ่งใหญ่เป็นวีรบุรุษ

๗) ความเชื่อในปัญญาของมนุษย์ ใช้เหตุผล ไม่ยอมขึ้นอยู่กับอำนาจของสิ่งที่มองไม่เห็นและไม่สามารถพิสูจน์ได้ความรู้เหตุผลคือลำดับสูงสุดแห่งปัญญาของมนุษย์เป็นมูลเหตุให้เกิดพระพุทธรศาสนา

๒.๒.๔ เป้าหมายของความเชื่อ

๑. ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในการดำเนินชีวิตมากยิ่งขึ้น เพราะมีสิ่งที่เชื่อถือเป็นสิ่งยึดเหนี่ยว

๒. ทำให้เกิดกำลังใจและพลังที่จะต้องสู้กับอุปสรรค หากรู้สึกว่าคุณเองมีสิ่งที่เชื่อถือคุ้มครอง

๓. ทำให้เกิดความสุขใจหากได้ปฏิบัติตามความเชื่อที่มีอยู่

^{๔๗} ดนัย ไชโยธา, ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อ กับประเพณีนิยมในท้องถิ่น, หน้า ๔๙-๖๓.

^{๔๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พระเป็นเจ้า แปลมาจาก God , พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๔๖

อาบัติปาจิตตีย์^{๕๒} บริบทแนวคิดเรื่องผี หมายถึง สิ่งที่อยู่แวดล้อมหรือกำกับอยู่โดยรอบและเป็นตัวช่วยให้ความหมาย หรือเข้าใจเรื่องราวที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งๆ ที่มีความเชื่อเรื่องผีสืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบันนี้

๒.๓.๑ ความหมายของผี เป็นสิ่งที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นสภาพลึกลับ มองไม่เห็นตัว แต่อาจจะปรากฏเหมือนมีตัวตนได้อาจให้คุณหรือโทษได้ มีทั้งดีและร้าย เช่น วิญญาณ เรียกคนที่ตายไปแล้ว ความหมาย สิ่งที่เชื่อว่ามีอยู่ในกายเมื่อมีชีวิต เมื่อตายออกจากกายล่องลอยไปหาที่เกิดใหม่ ความรับรู้ เช่น จักษุวิญญาณ คือ ความรับรู้ทางตา โสตวิญญาณ คือ ความรับรู้ทางหู เป็นชั้นที่ ๑ ในชั้นที่ ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ผี คือ คำว่า อมนุษย์ ภูต เปรต สัมภเวสี ผีเสื้อน้ำ รากษสยักษ เจตภูต ปีศาจ โอปปาติกะ วิญญาณ อสุรกาย สัตว์นรก มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก^{๕๓} คำไวพจน์ที่เกี่ยวข้องกับคำว่าผี คือ คำว่า มนุษย์ ภูต เปรต สัมภเวสี ผีเสื้อน้ำ รากษส ยักษ เจตภูต ปีศาจ โอปปาติกะ วิญญาณ อสุรกาย สัตว์นรก มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก

๒.๓.๒ การกำเนิดของผี ผีเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจเหนือธรรมชาติที่อยู่เหนืออำนาจการควบคุมของมนุษย์เมื่อมนุษย์มาอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม มนุษย์มีความผูกพันกันและกันได้แสดงพฤติกรรมร่วมกันเกิดเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีเป็นลัทธิความเชื่อของพวกหรือมีความเชื่อว่าเป็นวิญญาณของบรรพบุรุษหรือเป็นสิ่งที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นสภาพลึกลับมองไม่เห็นตัวแต่อาจจะปรากฏเหมือนมีตัวตนได้อาจให้คุณหรือโทษได้มีทั้งดีและร้าย^{๕๔}

ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย ได้อธิบายเกี่ยวกับ คติ ๕ ประการคือ ๑) นรก ๒) กำเนิดดิรัจฉาน ๓) เปตวิสัย ๔) มนุษย์ ๕) เทวดา พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระสารีบุตรไว้เรารู้ชัด นรกทางที่นำสัตว์ให้ถึงนรก ข้อปฏิบัติที่นำสัตว์ให้ถึงนรก และรู้ชัดข้อปฏิบัติที่สัตว์ปฏิบัติแล้ว เป็นเหตุให้หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในอบายทุกตวิบาตรนรกกำเนิดโอปปาติกะ คือ เทวดาสัตว์นรก มนุษย์ บางจำพวกและเปรตบางจำพวก^{๕๕} ส่วนสถานที่อยู่ของผี คือ ที่ตั้งแหล่ง เช่นป่าใหญ่ ภูเขา ป่าช้าผีดิบ ศาล ต้นไม้ใหญ่ แม่น้ำทะเล สิ่งในร่างมนุษย์ ประเภทของผีที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกของเถรวาท คือ เจตภูต ภูต อมนุษย์ ผียักษรากษส วิญญาณสัมภเวสีโอปปาติกะผีเสื้อน้ำ เปรต อสุรกายปีศาจสัตว์นรก ประเภทของผี ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกของเถรวาท คือเจตภูต ภูต อมนุษย์ ผี ยักษ รากษส วิญญาณสัมภเวสี โอปปาติกะ ผีเสื้อน้ำ เปรต อสุรกาย ปีศาจ สัตว์นรก

^{๕๒} วิภิกขุณี.อ. (ไทย) ๓/๑๐๑๓-๑๐๒๐/๒๖๓.

^{๕๓} ราชบัณฑิตสถาน, พจนานุกรมอเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑.๐๐.

^{๕๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๑๐๗๔.

^{๕๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๓/๑๕๒.

๒.๓.๓ ความเชื่อเรื่องผีของมนุษย์ ผี คือวิญญาณของมนุษย์ ผู้ที่ตายหรือล่วงลับไปแล้ว จิตของมนุษย์จะเข้าไปเกิดใหม่ตามกรรมหรือการกระทำที่มนุษย์ได้กระทำ เมื่อยังมีชีวิตอยู่ให้เกิดภพภูมิต่างๆ เช่น พรหม เทวดา มนุษย์ สัตว์นรก เปรต สัมภเวสี หรืออสุรกาย และโอปปาติกะตามที่ปรากฏใน พระไตรปิฎก เปรตประเภทต่างๆ เช่น พระมหาโมคคัลลานะลงจาก ภูเขาศิขณภูฏได้เห็น เปรตตนหนึ่งจึงซักถามด้วยคำถามว่า สัมภเวสี เปรตถูกค้อนต๋อยศีระชะ เจ้าเป็นบ้าไปแล้วหรือ จึงวิ่งไปมาเหมือนเนื้อที่วิ่งพล่าน เปรตได้เล่าว่าได้ไปเกิดเป็นเปรตในยมโลกถูกค้อนเหล็กจำนวน หกหมื่นลูกตกมาตีระหม่อมศีระชะ เพราะผลกรรมที่ได้กระทำต่อพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า สุเนตร ขณะนั่งเข้าฌานอยู่ที่โคนต้นไม้ ตนได้ดีก่อนกรวดใส่ศีระชะพระปัจเจกพุทธเจ้า ผลกรรมนั้น จึงต้องได้รับทุกข์เช่นนี้^{๕๖} และที่ปรากฏกายให้พระภิกษุเห็นรูปร่างต่างๆ นั้น เป็นไปตามกรรมที่ตนได้กระทำมาในอดีต เพื่อมาขอรับส่วนบุญส่วนกุศลจากผู้ที่ตนคิดว่าจะได้รับส่วนอุทิศให้ ส่วนผู้คนในยุคนี้ได้รับรู้ความเป็นไปของสัตว์เหล่านั้นก็ได้ทำบุญอุทิศให้เป็นที่ประจักษ์ทำให้บุคคลอื่นได้รับรู้อนุโมทนาและเกิดจริงกลัวต่อบาปกรรมตั้งตนไว้ถึงพระรัตนตรัยประกอบด้วย ทาน ศีล ภาวนา สืบไปรวมทั้งกรณีพระเจ้าพิมพิสาร อุทิศแก่ญาติ (เปรต)^{๕๗}

๑) การทำพิธีขับไล่อมนุษย์ (ผี) ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ชีพสิ่ง ที่ปรากฏชัดเจนในพระอัมมปัทมสูตร (แปล) ภาค ๗ ดังที่กล่าวมาในบทที่ ๑ ในด้านพิธีกรรมต่างๆ โดยให้พระอานนท์เรียนพระปริตรแล้วทำน้ำมนต์ ประพรมกำแพงเมือง ๓ วัน ๓ คืนเพื่อขับไล่ อมนุษย์ (ผี) ในเมืองไพศาลีในครั้งนั้นก็เกิดสวัสดิ์แก่ชาวเมือง

๒) การทำพิธีกรรมอุทิศแก่ญาติ (เปรต) ในสมัยพุทธกาล บุพกรรมเปรตญาติของ พระเจ้าพิมพิสาร ในขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ตีโรกฤษสูตร^{๕๘} ว่าด้วยเรื่องเปรต ที่อยู่ภายนอกฝา เรือน^{๕๙} พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระคานานี้เพื่ออนุโมทนาแก่พระเจ้าพิมพิสาร พวกเปรตพากันมาสู่ (เรือนของตน)^{๖๐} บ้างยืนอยู่ที่ฝาเรือนด้านนอก บ้างยืนอยู่ที่ทางสี่แพร่ง สามแห่งบ้างยืนฟังอยู่ที่บาน ประตูเมื่อมีข้าวและน้ำดื่มมากมาย ผู้ถวายอาหารและน้ำดื่ม อุทิศให้ญาติทั้งหลาย (ที่เกิดเป็นเปรต) อนุโมทนา แล้วก็ได้รับความสุขและสมบัติ เปรตอวยพรให้ญาติจึงมีอายุยืน เพราะการบูชาญาติ ผู้ให้ ทานแก่เปรตญาติแล้ว และทานก็ไม่ไร้ผลและในอรรถกถา ขุททกนิกาย เปตวัตถุ ปฐมวรรค ตีโรกฤษ เปรตวัตถุ อรรถกถาตีโรกฤษเปตวัตถุ พระศาสดาเมื่อทรงประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์ ทรงปรารภพวก

^{๕๖} ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๘๐๖-๘๐๘.

^{๕๗} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑-๕/๑๕.

^{๕๘} พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสาร ณ กรุงราชคฤห์ ; ขุ.ขุ. (ไทย) ๗/๑๗๗.

^{๕๙} ขุ.เปต.อ. (ไทย) ๒๖/๑๔-๒๕/๑๗๐-๑๗๒.

^{๖๐} เรือนของตน หมายถึงเรือนญาติของตน หรือเรือนที่เคยอยู่ในปางก่อน ; ขุ.ขุ. (ไทย) ๗/๑๘๑.

เปรตเป็นอันมาก สมัยนั้นเปรตได้เฝ้าพระกัสสปะสัมมาสัมพุทธเจ้า ทูลถามว่าพวกข้าพระองค์จะได้สมบัติเมื่อไหร่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บัดนี้ท่านยังไม่ได้ แต่ในอนาคตจะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโคตม ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จักมีพระราชาทรงพระนามว่าพิมพิสารใน ๙๒ กับ นับแต่ภัททกัปนี้ พระองค์ได้ถวายทานแก่พระพุทธรูปแล้วจะอุทิศแก่พวกท่านเมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงนิมนต์ถวายภัตตาหาร แต่พระพุทธรูปโคตมเป็นประธาน แต่ไม่ได้อุทิศทานแก่เปรตตั้งใจหวังไว้ ในเวลากลางคืนจึงพากันส่งเสียงร้องอันน่าสะพรึงกลัวอย่างยิ่งใกล้พระราชานิเวศน์

พระเจ้าพิมพิสารเกิดความสะพรึงกลัว นำหวาดเสียวจึงได้กราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จะมีเหตุอะไรเกิดขึ้น พระพุทธรูปองค์ตรัสว่า ญาติเก่าที่เกิดขึ้นพวกเปรตรอรับการอุทิศส่วนกุศลจากพระองค์ถวายทานแก่พระพุทธรูปแล้วแต่พระองค์ถวายทานแล้ว มิได้อุทิศให้ก็สิ้นหวังจึงพากันส่งเสียงร้องพระราชาก็ได้ถวายข้าวยาคุ ถวายผ้า ที่นอนและที่นั่งคู เมื่อทรงหลั่งน้ำทักษิโณทก อธิษฐานให้หนึ่งสำเร็จแก่พวกญาติเกิด ปรากฏมีสระโบกขรณี ของเคี้ยวและอาหารเป็นทิพย์ ได้บังเกิดแก่พวกเปรตความหิวกระหายหมดไป มีผิวพรรณสีดังทองคำมีความสุขทั้งกายและใจ ได้เครื่องประดับมีชนิดต่างๆเช่น ผ้า ปราสาท เครื่องลาด และที่นอน ^{๖๑}

๒.๓.๔ ท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มีต่อความเชื่อเรื่องผี จากการศึกษาค้นคว้า ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกท่าทีพระพุทธศาสนาที่มีต่อความเชื่อเรื่องผีก็ได้ปฏิเสธแต่อย่างไร ชาวบ้านเมืองไพศาลีถูกภัย ๓ ประการคือ ทูพภิกขภัย อมนุสสภัยและโรคภัยเบียดเบียน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า ภูตทั้งหลาย ประชาชนชาวมนุษย์นี้ได้ถูกอุปัทวเหตุทั้ง ๓ ชัดขวางแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงเข้าไปตั้งเมตตาความเป็นมิตร ความมีอัธยาศัยเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนคนมนุษย์นั้นเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า รัตนะ ที่เสมอด้วยตถาคตไม่มีแล้วความสวัสดีก็เกิดแก่ราชสกุล ภัยก็ระงับไปพวกอมนุษย์ ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาญา (อำนาจป้องกัน) ^{๖๒} หรือพระภิกษุไปจำพรรษาในป่าเกิดเทวดาที่แก่งหลอกให้เกิดหวาดกลัว พระพุทธรูปก็ทรงแนะนำวิธีการโดยให้เรียนเมตตาสูตร ^{๖๓} ว่าด้วยการแผ่เมตตา พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ป่าด้วย อานิสงส์ของเมตตา มี ๑๑ ประการ ย่อมเป็นที่รักของอมนุษย์และเทวดา ในข้อ ๕. เป็นที่รักของอมนุษย์ (ผี) ข้อ ๖. เทวดาทั้งหลาย รวมทั้งมีการกล่าวถึงเรื่องวิมานของเปรตและกรรมของเปรตไว้ในพระไตรปิฎกในเล่มที่ ๒๖ ขุททกนิกาย มีวิมานวัตถุ ๘๔ เรื่อง และเปตวัตถุ ๕๑ เรื่องและที่กล่าวเกี่ยวกับเวทไวกงายในพระไตรปิฎกเล่มอื่นๆ

^{๖๑} ชุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๙/๒๗๘-๓๐๑.

^{๖๒} ชุ.ขุ.อ. (ไทย) ๔๗/๒/๒/๗,๒๑,๓๙,๔๐.

^{๖๓} ชุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑-๒/๒๐.

๒.๓.๕ สังคมไทยมีความเชื่อเรื่องผี เรื่องผีเป็นเรื่องที่เชื่อถือกันมาแต่โบราณ นานหน้าๆ ทุกชาติทุกภาษาล้วนแต่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับผี มีการจดบันทึกเรื่องผีก็มีมาก ความเชื่อเรื่องภูตผี วิญญาณ ของสังคมไทยทุกภูมิภาคนั้นได้ผสมผสานกับพระพุทธศาสนาอย่างกลมกลืน แต่เราอาจจะพอแยกให้เห็นว่าส่วนใดเป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และส่วนใดเป็นความเชื่อเรื่องภูตผี แต่อย่างไรก็ตามถ้าเป็นพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (popular Buddhism) นั้นจะแยกได้ยากมาก เพราะพิธีกรรมต่างๆ นั้นเป็นความเชื่อเรื่องภูตผีปะปนอยู่มาก เช่นคนไทยนิยมนำพระพุทธรูปมาเป็นเครื่องรางของขลัง ซึ่งตามปรัชญาพุทธศาสนาแล้วจะปฏิเสธอาถรรพ์ เวทย์หรือไสยเวทย์ ปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง ซึ่งสังคมสมัยในอดีตความเชื่อเรื่องไสยเวทย์ ยังมีอิทธิพลต่อสังคมมาก ความเชื่อเรื่องภูตผีฝังแน่น อยู่กับคตินิยมของคนไทยอย่างแน่นแฟ้น ตั้งแต่สมัยอดีต แม้แต่ทางบ้านเมืองยังมีราชพิธีเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องภูตผีอยู่ไม่น้อยในรอบปีหนึ่ง เช่นการเซ่นสรวงพระเสื้อเมือง พระทรงเมืองและหลักเมือง รวมทั้งพิธีสวดสวนศตวรรษโดยใช้พิธีลุยไฟ ดำน้ำ เพื่อแสดงความบริสุทธิ์ของจำเลย ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าวเป็นความเชื่อในเรื่องภูตผีวิญญาณทั้งสิ้น และปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน เช่นธรรมดาสอนโลก^{๖๔}

ความเชื่อเรื่องผีแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ ประเภทผีมีตัวตน คือผีที่ไม่แสดงตัวให้เห็น เป็นที่ประจักษ์แต่อาจบังเกิดอะไรขึ้นได้ ผู้คนเกรงกลัวกันมากเหมือนกัน เช่นเจ้าตามศาลหรือเทพารักษ์ต่างๆ และในวรรณกรรมของไทยเรื่องขุนช้างขุนแผนผีที่ปรากฏคือกุมารทอง^{๖๕} คนก็ยังเชื่อถือกันจนทุกวันนี้ในสังคมปัจจุบัน กระแสความคิดใหม่ๆ ที่เป็นวิทยาศาสตร์ก็ได้เข้าไปกับการศึกษาระบบโรงเรียนและสื่อสารมวลชน ชาวอีสานโดยทั่วไปก็รับรู้แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าได้ละเลยหรือทอดทิ้งความเชื่อระบบเก่าๆ ที่ยึดถืออยู่ในสังคม การที่พบว่าในสังคมอีสานบางท้องถิ่น ละเลยพิธีกรรมประจำปีของหมู่บ้านในบางปีนั้นหาได้เป็นเครื่องยืนยันว่าความเชื่อในพิธีกรรมเหล่านั้นหมดไปจากความคิดจิตสำนึกของชาวอีสานไม่ แต่ที่ละเลยเพราะ ไม่มีผู้นำในการกระทำพิธีกรรมประการหนึ่ง หรือสถานะทางเศรษฐกิจไม่อำนวยอีกประการหนึ่งฉะนั้นจึงพบว่า พิธีกรรมที่ได้งดเว้นไปบ้าง ในบางปีต่อมาเมื่อภาวะเศรษฐกิจดีขึ้น หรือเกิดความยุ่งยากในสังคม คือมีผู้คนล้มตายเป็นมากกว่าปกติซึ่งเป็นธรรมดาหรือมีการทะเลาะวิวาท หรือมีผู้ร้ายชุกชุม พิธีกรรมเหล่านั้นก็ได้มีการนำกลับมาประพฤติปฏิบัติอีกความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญาณของปัจเจกบุคคล หาได้เจือจางลงไปยังสิ้นเชิงไม่ นั่นคือกิจประเพณีที่ส่วนบุคคลยึดถือปฏิบัติอยู่เช่นออกจากหมู่บ้านไปเรียนหนังสือหรือ

^{๖๔} ธวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๔.

^{๖๕} ส.พลายน้อย, ตำนานผีไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ พิมพ์คำ, ๒๕๕๒), หน้า

ประกอบอาชีพจะต้องจุดธูปเทียนบอกกล่าวพ่อแม่เชื้อแม่เชื้อ หรือผีปู่ตา รวมทั้งการแต่งงานเสียผี นอกจากนี้ในท่ามกลางวิทยาการสมัยใหม่ในการรักษาโรค เช่นการแพทย์ทันสมัยได้แพร่กระจายไปสู่สังคมชนบทอีสาน แต่ชาวอีสานจำนวนมากก็ยังนิยมหาพ่อมดหมอผีอยู่ และเชื่อว่าโรคบางชนิดที่การแพทย์สมัยใหม่ไม่อาจรักษาได้แต่การรักษาโรคแบบดั้งเดิมจะช่วยได้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ชาวอีสานเองนั้นไม่ได้ปฏิเสธวิทยาการสมัยใหม่แต่ก็ไม่ทอดทิ้งกระตือรือร้นความเชื่อดั้งเดิมอย่างสิ้นเชิง^{๖๖} ความเชื่อเกี่ยวกับผีสางเทวดาในสิ่งที่มองไม่เห็นมีฤทธิ์มีอำนาจ ที่จะบันดาลสิ่งที่ดีและร้ายให้แก่มนุษย์ได้ คือความเชื่อเรื่องผีสางเทวดา มีการแยกระหว่างผีไม่ดี ผีดีจึงได้ชื่อว่าเป็นเทวดามีการนับถือผีที่เป็นเทวดาอารักษ์ เช่นลูกเทวดา เจ้าทุ่ง เจ้าป่าเจ้าเขา การนับถือผีปู่ย่าตายายผีเรือนผีบรรพบุรุษการนับถือผีวีรบุรุษและการนับถือผีร้าย^{๖๗}

๒.๓.๖ สังคมชุมชนภาคอีสานให้ความสำคัญกับผี ผีปู่ ตา เป็นที่ยึดมั่นทางจิตใจสามารถช่วยขจัดทุกข์ร้อนไม่ให้สังคมเกิดยุคเข็ญ ทั้งส่วนรวมและส่วนบุคคล โดยเฉพาะความเชื่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของผีปู่ตามีส่วนให้ชาวบ้านวางใจต่อภพภยันที่จะบังเกิดแก่ส่วนรวมและส่วนบุคคลไม่เพียงแต่เท่านั้นการที่ชาวบ้านได้ร่วมกับทำพิธีกรรมจะได้ร่วมมือร่วมแรงกัน เป็นการเสริมสร้างสามัคคีธรรมระหว่างบุคคลในหมู่บ้าน ผีปู่ตา ทำหน้าที่ควบคุมความประพฤติของชาวบ้านไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดประพฤตินอกรีตประเพณีของสังคมโดยอาศัยอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติซึ่งเป็นผลให้สังคมอยู่กันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยกันและไม่ประพฤติผิดฮึดบ้านคลองเมืองจารีตประเพณี อันจะนำมาซึ่งความสงบสุขของสังคมอย่างแท้จริง ถึงแม้ว่าสังคมชาวอีสานจะนับถือศาสนาพุทธโดยทั่วไป แต่ก็เป็นการผสมผสานเรื่องความเชื่อผีสาง เข้ากับพระพุทธศาสนาแยกกันไม่ออกเพราะเหตุว่าพระพุทธศาสนาให้ความมั่นคงทางจิตใจแก่ชาวบ้านไม่ได้ โดยเฉพาะอำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติชาวบ้านหรือชาวพุทธหาได้ปฏิเสธไม่ เช่นน้ำท่วม ฝนแล้ง โรคระบาด ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นการทำของสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ฉะนั้นจึงหันเข้ายึดมั่นในอำนาจของผีปู่ตา และความคุ้มครองจากผีปู่ตา รวมทั้งพระสงฆ์ที่เป็นชาวอีสานเองก็ไม่ได้ปฏิเสธความเชื่อเรื่อง ภูต ผี วิญญาณ

สรุป ในสังคมมนุษย์และสังคมไทยในอดีตจนถึงปัจจุบันยังมีความเชื่อเรื่องผีต่างๆ โดยเฉพาะสังคมไทยนั้น เชื่อในสิ่งลึกลับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ รวมทั้งไสยศาสตร์ จะเห็นว่าการสร้างหอพระเสื้อเมืองทรงเมือง ศาลหลักเมือง ศาลพระภูมิเจ้าที่ หรือภูเข่า ถ้ำต้นไม้ใหญ่ มีการ

^{๖๖} เพ็ญศรี ดูก, ไพฑูรย์ สิ้นลารัตน์, ปิยนารถ บุนนาค, วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, **วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๖๙-๓๗๐, ๓๙๐- ๓๙๒.

^{๖๗} ยูพร แสงทักษิณ, **ไทยศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐๙.

เอาผ้าสีไปผูกต้นไม้ ของเช่นไหว้ มีอาหาร น้ำสิ่งของอื่นๆ ที่เชื่อว่าผีจะชอบ เพื่อเป็นบูชาตามความเชื่อ เช่นขอโชคขอลาภ ขอหวย ขอให้คุ้มครอง ขอให้มีความปลอดภัยจากการประกอบอาชีพ การสักการบูชา จะมีความหวาดกลัวในสิ่งลึกลับ ที่มองไม่เห็นด้วยสายตา ซึ่งจากประสบการณ์ของมนุษย์ที่อยู่กับ สิ่งแวดล้อมสังคม การประกอบอาชีพเกษตรกรรมต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ ในการหาเลี้ยงชีพ ผ่านมา จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ได้มีการบอกเล่าสิ่งที่พบเห็นมาจากการจดบันทึก เรียกชื่อผีตามลักษณะสิ่งที่ พบ เชื่อว่าไม่ใช่มนุษย์จนกระทั่งเรียกว่าผีชนิดต่างๆ เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปและแยกประเภทของผีให้ คุณให้โทษแก่มนุษย์ โดยในแต่ละชุมชนก็มีความเชื่อเรื่องผีแต่ละชนิดที่มีในชุมชนของตนเองจะ ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ เพื่อให้ผีดีคุ้มครอง หรือไม่มาทำอันตรายตนเองและครอบครัวเกิด สวัสดิ์มงคลในชีวิตและทรัพย์สิน และเป็นการแสดงถึงความเคารพความกตัญญูต่อผีบรรพบุรุษ โดยจะ ทำให้คนในชุมชนประพฤติปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีสืบกันมา เป็นการควบคุมความ ประพฤติทำให้คนในชุมชนนั้นไม่กล้าทำความชั่ว เช่นไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่ พุดโกหก และไม่ดื่มสุรา ก็จะเป็นสังคมประพฤติปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนาคือการรักษาศีล ๕ ทำให้สังคมมีความสุขประชาชนประกอบสัมมาอาชีพ มีคุณภาพชีวิตที่ดี แต่ถ้าเชื่อแบบมมงาย ไม่ประกอบด้วยปัญญาพิจารณาแล้วทำให้สูญเสียเวลาของชีวิตไปโดยเปล่าประโยชน์ เพราะไม่ใช่ทาง หลุดพ้นจากภัยในวัฏสงสาร หรืออาจถูกหลอกลวงทำให้เสียทรัพย์สินเดือดร้อนในภายหลัง ผีที่ปรากฏ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้เกิดเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นที่เมืองไพศาลี ได้ถูกภัย ๓ ประการ คุกคาม คือทุพภิกขภัย อดนุสสภัย ผีและโรคภัยเบียดเบียนโดยพระอานนท์ ได้ทำพิธีขับไล่ผี ในครั้ง นั้นถือเป็นต้นแบบของการขับไล่ผีโดยได้มีภัยอันตราย ๑๐ ประการของพระภิกษุในนั้นคือ ข้อ ๖. ผี เข้าสิงภิกษุ แต่พระพุทธเจ้าทรงห้ามภิกษุณีเรียนเดรัจฉานวิชา (อวิชา) และมีการทำบุญที่สำคัญของ พระเจ้าพิมพิสารเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ญาติเปรต มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานสงฆ์ เหตุการณ์ดังกล่าว เป็นต้นแบบทักษิณา คือ ญาติพลี ปุพพเปตพลี ราชพลี เทวตพลี และได้ให้พระภิกษุ เรียนเมตตาสูต เป็นอาวุธป้องกันตัว โดยมีอานิสงส์ของเมตตามี ๑๑ ประการ หนึ่งในนั้นข้อ ๕. เป็นที่รักของมนุษย์ (ผี) และได้มีการกล่าวถึงเรื่องเปรตไว้ในธรรมบทมากมาย

ดังนั้นดังนั้นความเชื่อเรื่องผีและท่าทีของพระพุทธศาสนาได้ปฏิเสธเรื่องผีว่าไม่มีแต่สอน ให้พระภิกษุทั้งหลายปฏิบัติต่อผีเป็นลักษณะการเกื้อกูลสังคมสงเคราะห์ด้วยการทำบุญแล้วอุทิศส่วน กุศลให้ได้รับสิ่งที่ต้องการในภพภูมิที่อาศัยอยู่ขาดแคลนได้ทุกขเวทนาด้วยความหิวโหยเพราะไม่ สามารถประกอบอาชีพได้เมื่อล่วงลับไปแล้วสำหรับผีและเทวดามาเบียดเบียนพระภิกษุให้เกิดความ หวาดกลัวหรือได้รับความเดือดร้อนพระพุทธองค์ก็มีวิธีให้ปฏิบัติต่อผีและเทวดาเหล่านั้นไม่ให้มา เบียดเบียนพระภิกษุให้หายจากความหวาดกลัวและป้องกันโดยทรงสอนให้สวดรัตนสูตรและเมตตาสู ตสูตรแล้วแผ่เมตตาต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หันกลับมายินดีและให้ความตักเตือนเป็นมิตรและ อานิสงส์อื่นๆด้วย

พระพุทธศาสนาความสอนให้เชื่อเรื่องกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตามย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น กรรมดีย่อมนำสุข มาให้กรรมชั่วย่อม ทุกข์มาให้ขึ้นชื่อว่ากรรมชั่วไม่ทำเลยเสียจะดีกว่าความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนานั้นต้องประกอบ ด้วยเหตุผลอันเป็นแนวทางในการปฏิบัติหวังให้เกิดผลได้ตามความปรารถนา

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการบูชา

๒.๔.๑ ความหมายของการบูชา

ในพระไตรปิฎก มีการกล่าวถึงการบูชาหลายลักษณะ โดยเฉพาะการบูชาที่มีมาก่อนคำ สอนเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา เช่น การบูชาไฟด้วยการทำพิธีเบิกแว่นเวียนเทียน ทำพิธีซัด แกลบ ซัดรำ เติมน้ำมัน เติมน้ำเพื่อบูชาไฟ^{๖๘} และการบูชาด้วย ซึ่งเป็นการเช่นสรวงเทพเจ้าด้วยการ ฆ่าสัตว์ต่าง ๆ^{๖๙} ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการบูชาเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งที่มีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล และเป็น ปรียาที่แสดงถึงความเคารพ นับถือ ภัคติดต่อสิ่งที่เชื่อถือ โดยเอาวัตถุมาเป็นเครื่องบูชา ส่วนใน พระพุทธศาสนานั้น ความหมายที่แท้ของคำว่า “บูชา” อาจพิจารณาได้จากคำที่เป็นไวยากรณ์กันดัง ปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง อาทิ ความตอนหนึ่งในมหาปรินิพพานสูตร ว่า

พวกเจ้ามีลละเมืองกุสินารา ทรงถือเอาของหอมมาลัยและเครื่องดนตรีทั้งปวง กับ ผ้า ๕๐๐ คู่ เสด็จเข้าไปยังศาลวันอันเป็นที่แหวะพักแห่งพวกเจ้ามีลละ และเสด็จเข้าไปถึงพระ สรีระพระผู้มีพระภาค ครั้นเข้าไปถึงแล้ว สักการะ เคารพ นับถือ บูชาพระสรีระ พระผู้มีพระ ภาค ด้วยการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคม มาลัยและของหอมคาดเพดาน ผ่าตักแต่งโรงมณฑล ยัง วันนั้นให้ล่วงไปด้วยประการฉะนี้^{๗๐}

ข้อความตอนนี้อาจกล่าวได้ว่า การบูชาเป็นการแสดงออกถึงความเคารพนับถือด้วยการ แสดงออกทางกาย เช่น การถวายสักการะโดยการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และการถวาย สักการะด้วยวัตถุต่าง ๆ อีกตัวอย่างหนึ่ง ดังเช่นที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก ความว่า

ครั้งนั้น อุบาสกอุบาสิกาชาวพระนครโกสัมพีได้หารือกันตั้งนืว่า พระคุณเจ้าเหล่าภิกษุชาว พระนครโกสัมพีนี้ ทำความพินาศใหญ่โตให้พวกเรา พระผู้มีพระภาคถูกท่าน เหล่านี้รับกวนจึง

^{๖๘} ที. สี. (ไทย) ๙/๑๙/๑๑.

^{๖๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๒/๑๘๔.

^{๗๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๒/๑๘๔.

เสด็จหลีกไปเสีย เอาละ พวกเราไม่ต้องอภิวาท ไม่ต้องลูกรับ ไม่ต้องทำอัญชลีกกรรม สามีจิกรรม ไม่ต้องทำสักการะ ไม่ต้องเคารพไม่ต้องนับถือไม่ต้องบูชาซึ่งพระคุณเจ้าเหล่าภิกษุชาวพระนคร โกสัมพี แม้เข้ามาบิณฑบาตก็ไม่ต้องถวายบิณฑบาต^{๗๑}

ข้อความตอนนี้ แสดงให้เห็นลักษณะของการบูชาที่เป็นเรื่องของการแสดงออกถึงความเคารพนับถือและสักการะ โดยการกราบไหว้ ให้เกียรติ ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่แสดงถึงความอ่อนน้อม ถ่อมตนต่อบุคคลผู้ควรเคารพนับถือ นอกจากนี้อาจมีบางตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า การบูชา เป็นเรื่องของการปฏิบัติธรรมด้วยความเคารพนับถืออย่างจริงจัง เช่น ความตอนหนึ่งเกี่ยวกับการรับครุธรรม ๘ ประการของพระนางปชาบดี ว่า “ภิกษุณีอุปสมบทแล้ว ๑๐๐ ปี ต้องกราบไหว้ ลูกรับ ทำอัญชลีกกรรม สามีจิกรรมแก่ภิกษุที่อุปสมบทในวันนั้น ธรรมแม้นี้ ภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต”

พระธรรมธีรราชหมานูนิ (โชดก ญาณสิทธิ) ได้ประพันธ์เรื่อง มงคล ๓๘ ประการ สรุปรเรื่องข้อควรปฏิบัติในการบูชาพระสฤปและเจดีย์ไว้ว่า บูชา กราบไหว้ตามโอกาสอันสมควร บูชา กราบไหว้ สังฆเนยยสถาน ๔ แห่ง คือ ที่ประสูติตรัสรู้แสดงธรรมและปรินิพพานตามโอกาสอันสมควร บูชา กราบไหว้เคารพ พระพุทธรูปตามโอกาสอันควรกราบไหว้ บูชา ย่าเเกรง เคารพที่ประทับของ พระพุทธเจ้าตามโอกาสอันควร ไม่สวมรองเท้าในสถานพระเจดีย์ ไม่กั้นร่มในสถานพระเจดีย์เวลาใกล้พระเจดีย์ ไม่เดินพลางเจรจาลงเข้าในเขตวัดต้องห่มผ้าลาดไหล่หุบร่ม ถอดรองเท้า ไม่ทำอการวะต่างๆ อย่างเท่าที่ตนเห็นว่าไม่สมควร กราบไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ เปล่งวาจาว่าคำระลึกถึงพระพุทธรูป ตามระลึกถึงพระธรรมคุณ ด้วยใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง ปฏิบัติตามพระโอวาทเป็นนิตย์ด้วยจิตเคารพอย่างจริงจัง^{๗๒}

ปิ่น มุกกันต์ พ.อ. ได้แต่งหนังสือมงคลชีวิตสรุปเรื่องการบูชาไว้ว่า เป็นการบูชาด้วยความดีพิเศษอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้กระทำมีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต การบูชาเป็นมงคลข้อหนึ่งในมงคล ๓๘ ประการ ทางพระศาสนามองเห็นความสำคัญของการบูชาเพราะการบูชาเป็นหลักปฏิบัติที่มีผลถึงขั้นแปลงชีวิตจิตใจได้ทีเดียว^{๗๓}

^{๗๑} วิมหา. (ไทย) ๕/๒๕๑/๓๔๓.

^{๗๒} พระธรรมธีรราชหมานูนิ (โชดก ญาณสิทธิ), **มงคล ๓๘ ประการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๙๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗๕-๑๗๗.

^{๗๓} ปิ่น มุกกันต์, **มงคลชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๕๗.

สรุปได้ว่า การบูชา หมายถึง พฤติกรรมที่แสดงถึงความเคารพนับถือหรือสักการะบุคคลผู้ทรงคุณธรรม เช่น พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ และพระธรรมวินัย อันเป็นสิ่งที่ทรงคุณค่าต่อชีวิต เป็นการบูชาที่แสดงออกถึงความศรัทธาในสิ่งที่ตนเคารพนับถือ ด้วยสิ่งของบ้าง ด้วยการแสดงออกบ้าง เป็นเรื่องของการปฏิบัติธรรมด้วยความเคารพนับถืออย่างจริงจัง

๒.๔.๒ หลักการสำคัญของการบูชา

การบูชา คือ การยกย่องเชิดชูด้วยความบริสุทธิ์ใจเป็นหลักธรรมที่สำคัญอีกข้อหนึ่งในการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกันในสังคม เพราะมนุษย์มีการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นคณะเริ่มตั้งแต่ครอบครัวหมู่บ้านประเทศตลอดจนถึงเพื่อนร่วมโลกการบูชาเป็นคุณธรรมที่ต้องปฏิบัติต่อกันในสังคม การบูชาเป็นลักษณะของบัณฑิตการยอมรับนับถือคนดีคุณความดีของคนอื่นแล้วทำการบูชาบ่งบอกถึงความเป็นคนดีที่ผู้ทำการบูชาและผู้รับการบูชา คุณสมบัติอันยิ่งใหญ่ก็จะเกิดขึ้นการบูชาเป็นสิ่งที่มีความหมาย เป็นการแสดงถึงคุณความดีการรู้สึกถึงคุณค่าของคนที่มีคุณความดีสมควรแก่การบูชาจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนควรปฏิบัติต่อกัน การบูชานั้น เมื่อจะว่าไปแล้วทางพระพุทธศาสนาท่านกล่าวไว้มี ๕ ลักษณะคือ

๑. การสักการะ
๒. การทำความเคารพ
๓. การแสดงความนับถือ
๔. การบูชา
๕. ความนอบน้อม

พระพุทธองค์จึงทรงสรรเสริญการบูชาว่าเป็นมงคลอย่างสูงสุดเพราะเป็นปัจจัยส่งเสริมการพัฒนาชีวิตช่วยให้ชีวิตมีความเจริญช่วยยกระดับชีวิตให้สูงขึ้นและช่วยให้มีจิตใจสูงขึ้นด้วยคุณธรรมประจำใจ”^{๗๔}

พุทธบริษัททั้งหลายต่างพากันส่งเสริมทำนุบำรุงและเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและพระพุทธศาสนาดำรงตั้งมั่นมาจนถึงทุกวันนี้เพราะพุทธบริษัทปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าบูชาพระพุทธเจ้าด้วยการปฏิบัติตามคำสั่งสอนด้วยการยกย่องเทิดทูนด้วยความบริสุทธิ์ใจเป็นการแสดงออกทางกายทางวาจาทางใจเป็นการปฏิบัติบูชาถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งระหว่างพุทธสาวกด้วยกันพระพุทธองค์ก็ทรงสั่งให้มีการบูชาด้วยการกราบไหว้การแสดงความเคารพต่อกันเมื่อเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาแล้วโดยไม่เลือกว่าจะเกิดในตระกูลไหนวรรณะใดจะต้องทำ

^{๗๔} บุญมา จิตจรัส, มงคล ๓๘ ประการ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓), หน้า ๒๑๘.

การบูชากราบไหว้กันตามอายุพรรษาอย่างที่พระองค์ได้ตรัสไว้ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกดังปรากฏกรณีตัวอย่างเช่นเรื่องสัตว์ ๓ สหายที่ทำความเคารพกันตามลำดับอายุซึ่งพระพุทธเจ้าทรงปรารภกับภิกษุทั้งหลายพอสรุปได้ดังนี้

พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลายสัตว์ ๓ สหายคือนกกระทาลิงและช้างพลายอาศัยต้นไม้หนึ่งอยู่สัตว์เหล่านั้นอยู่อย่างไม่เคารพไม่ยำเกรงกันและกันมีการดำเนินชีวิตไม่เหมือนกันต่อมาพวกสัตว์ได้ปรึกษากันว่าในระหว่างพวกเรา ๓ สหายผู้ใดสูงวัยกว่าเขาจะได้สักการะเคารพนับถือบูชาและเชื่อฟังผู้นั้นที่นั่นนกกะทาและลิงถามช้างพลายว่าท่านจำเรื่องราวเก่าๆ อะไรได้บ้างเล่าช้างตอบว่าเมื่อครั้งเรายังเล็กเคยเดินคร่อมต้นไม้ไทรนี้ยอดไทรพอระท้อของเราลำดับนั้นนกกะทาและช้างพลายถามลิงว่าเพื่อนจำเรื่องราวเก่าๆ อะไรได้บ้างลิงตอบว่าเมื่อเรายังเล็กเคยนั่งบนพื้นดินแล้วเคี้ยวกินยอดไทรต้นนี้ลำดับนั้นลิงและช้างพลายถามนกกะทาว่าแล้วเพื่อนละจำอะไรได้บ้างนกกะทาตอบว่าเพื่อนเอยที่โน้นมีต้นไม้ใหญ่เรากินผลของมันแล้วถ่ายมูลไว้ที่นี้ไทรต้นนี้เกิดจากผลของต้นไม้ไทรนั้น ดังนั้น เราจึงเป็นผู้ใหญ่โดยชาติกำเนิดภิกษุทั้งหลายจึงได้กล่าวกับนกกะทาว่าในระหว่างพวกเราท่านคือผู้ใหญ่กว่าโดยชาติกำเนิดพวกเราจะสักการะเคารพนับถือบูชาและเชื่อฟังท่านแล้วนกกะทาก็ให้เพื่อนๆ สมาทานศีล ๕ ตนเองก็รักษาศีล ๕ สหายทั้ง ๓ นั้นต่างเคารพยำเกรงดำเนินชีวิตอยู่อย่างเสมอภาคกันหลังจากสิ้นชีวิตได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ภิกษุทั้งหลายข้อปฏิบัตินี้เรียกว่า ติตติริยพรมจรรย์

พอตรัสเรื่องนี้จบพระองค์ก็ได้ตรัสต่อไปอีกว่า นรชนผู้ฉลาดในธรรมอ่อนน้อมถ่อมตนต่อบุคคลผู้เจริญย่อมได้รับการสรรเสริญในปัจจุบันละโลกนี้ไปแล้วย่อมไปสุคติภพทั้งหลายสัตว์ดิรัจฉานพวกนั้นยังมีความเคารพยำเกรงดำเนินชีวิตอยู่อย่างเสมอภาคกันแต่การที่พวกเขาเป็นผู้บวชแล้วในธรรมวินัยที่เรากล่าวดีแล้วมีความเคารพมีความยำเกรงกันและกันดำเนินชีวิตอย่างเสมอภาคกันจะพึงงดงามในธรรมวินัยนี้แล้วตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าเราอนุญาตการกราบไหว้การลูกรับอัญชลีกรรมสามิจิกรรมอาสนะอันเลิศน้ำบิณฑบาตอันเลิศตามลำดับพรรษาถ้าภิกษุใดก็ดกันเสนาสนะของสงฆ์ต้องอาบัติทุกกฏ^{๗๕}

สิ่งที่กล่าวมานี้ล้วนเป็นการบูชาความดียอมรับคุณค่าความดีของกันและกันเพราะสังคมสงฆ์จะอยู่ร่วมกันด้วยความเรียบร้อยดีงามก็ต้องปฏิบัติต่อกันตามหลักดังกล่าวมานี้ดังนั้นการบูชาจึงเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งแต่การบูชาที่ดีนั้นต้องประกอบด้วยปัญญาแก้ปัญหาเป็นพื้นฐานใช้ปัญญาพิจารณาหาเหตุผลการที่จะบูชาบุคคลใดสิ่งใดก็ควรตระหนักให้มากมิเช่นนั้นแล้วจะเป็นการ

^{๗๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๔-๑๒๕.

บุชานคนผิดสิ่งทีผิดแทนทีจะเป็นคุณกลับเป็นโทษก็เป็นการบุชานการกราบไหว้การเคารพนี้ พุทธศาสนิกชนควรปฏิบัติให้เป็นนิสัยยึดถือปฏิบัติตามหลักธรรมอย่างจริงจังและควรทำความเข้าใจ ยึดถือหลักทางศาสนาอย่างแท้จริง

การบุชานนี้เป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสืบไป ตามหลักการนี้แสดงให้เห็น ว่าไม่ว่าบุคคลใดหรือสิ่งของทีมีประโยชน์ต่อสังคม พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญต่อสิ่งเหล่านั้นทรง ให้มีการบุชานยอมรับยกย่องกันและกันการบุชานจึงเป็นหลักธรรมทีสำคัญควรทีจะเอาใจใส่ให้มาก รวมทั้งเห็นคุณค่าของสิ่งนั้นๆ ให้มากกว่ามีความสำคัญและมีประโยชน์

สรุปได้ว่า ความสำคัญของการบุชาน เป็นลักษณะของการยกย่องเชิดชูด้วยความบริสุทธิ์ใจ เป็นหลักธรรมทีสำคัญอีกข้อหนึ่งในการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกันในสังคม เป็นการ ยอมรับนับถือคนดีคุณความดีของคนอื่นแล้วทำการบุชาน การบุชานเป็นสิ่งที่มีความค่ามาก เป็นการแสดง ถึงคุณความดีการบุชานจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนควรปฏิบัติต่อกัน ทำให้เป็นประโยชน์ต่อทั้งบุคคลและสังคม นอกจากนี้การบุชานยังเป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนอีกด้วย

๒.๔.๓ บ่อเกิดของการบุชานของมนุษย์

มนุษย์เกิดขึ้นมาในโลกและมีพัฒนาการมาโดยลำดับ ตั้งแต่เมื่อครั้งทีโลกยังไม่เจริญมนุษย์ เกิดความกลัว และมีความต้องการทีจะให้มีชีวิตรอดพ้นจากอันตรายต่างๆ ทีเกิดขึ้น จากความร้อน ความหิวกระหาย ความหนาว เป็นต้น สมัยก่อนมนุษย์ยังไม่มีสติปัญญาทีจะเข้าใจเหตุการณ์ต่างๆ ได้ดี พอ จึงนับถือแม่น้ำ ภูเขา ต้นไม้พระจันทร์พระอาทิตย์ดวงดาวต่างๆ และทุกๆ สิ่งในเอกภพว่ามีชีวิต โดยเชื่อว่าสิ่งต่างๆ ในโลกมีฤทธิ์มีอำนาจมากมาย สามารถทีจะดลบันดาล ให้คุณให้โทษ ให้เกิด เหตุการณ์ต่างๆ ทั้งทางดีและทางร้ายได้ เมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้น มีความสะดุ้งกลัวภัยทีจะเกิดขึ้น การ เชื่อ การนับถือ การบุชานสิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงมีขึ้น จึงมีการบุชานวงสรวง กราบไหว้เคารพ จนกลายมาเป็น ความเชื่อทีฝังลึกอยู่ในจิตใจของมนุษย์ตลอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แม้ว่ายุคนี้ความเชื่อทาง วิทยาศาสตร์จะเจริญมากมีการรู้ทันเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านั้น แต่ยังมีการบุชาน กราบไหว้ความเชื่อเรื่อง ภูตผีรวมทั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ก็ยังฝังแน่นในจิตใจมนุษย์เสมอมา จึงทำให้มนุษย์หาวิธีการทีจะทำให้ ตนเองปลอดภัยจากอันตรายเหล่านั้นจึงทำการบุชานกราบไหว้เพื่อให้คุ้มครองป้องกันภัยให้

เมื่อกกล่าวถึงการบุชานจำเป็นต้องกล่าวถึงเรื่องความเชื่อด้วย เพราะการบุชานเกิดขึ้นเพราะ มนุษย์มีความเชื่อทั้งนั้น ความเชื่อเป็นเรื่องทางจิตใจ “เกิดจากการสนองความอยากรู้อยากเห็น (curiosity) จัดว่าเป็นสัญชาตญาณดั้งเดิมเริ่มตั้งแต่มนุษย์เกิดมาเป็นทารกและมีพัฒนาการกลายมา

เป็นความใคร่รู้ในวัยเด็ก จนเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่”^{๗๖} เมื่อมีความเชื่อต่อสิ่งที่เข้าใจว่ามีอำนาจสูงสุดในการดลบันดาลจึงมีการบูชา ซึ่งหมายถึงการเคารพนับถือบุคคล หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือด้วยเครื่องสักการะ มีดอกไม้ธูปเทียน เป็นต้น เป็นความเชื่อของคนโบราณจนกลายมาเป็นลัทธิศาสนาต่างๆ ดังนี้

๑) การบูชาด้วยการยอมรับอำนาจความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ ตั้งแต่มนุษย์เกิดมาในโลกเห็นธรรมชาติรอบตัว ไม่รู้ ไม่เข้าใจ ว่ามีได้อย่างไรเพราะเหตุใด เมื่อเกิดความร้อน ความหิว ความกระหายเมื่อลืมน้ำโลกเห็นความมืด ความสว่าง ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ดวงดาว พายุฝนตก ฟ้าร้อง ไม่ทราบเหตุผลว่าเกิดได้อย่างไร เพราะอะไรเกิดความสงสัย และหวาดกลัวภัย โดยเชื่อว่าสิ่งที่เห็นนั้นเกิดจากพระเจ้าโดยเข้าใจว่าเป็นผู้อยู่เบื้องหลัง ปราบปรามการณ์ต่างๆ ต้องมีผู้มีอำนาจบังคับ คือมนุษย์ใส่ความเชื่อ ความรู้สึกให้แก่ธรรมชาติ^{๗๗} ว่ามีความศักดิ์สิทธิ์มีอภินิหิริย์มีอำนาจเหนือตนสามารถดลบันดาลให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ได้และให้ผลดีผลร้ายแก่ตนเองได้จึงทำการบูชาเคารพกราบไหว้มอบเครื่องเช่นสังเวทเป็นเครื่องบูชา ความกลัวของมนุษย์ต่อมาได้เปลี่ยนไปเป็นความกตัญญูรู้คุณ ซึ่งแสดงออกให้เห็นถึงการนับถือ บูชาต้นไม้ ภูเขา โดยเข้าใจว่า ใครเคารพบูชาสิ่งศักดิ์ตั้งใจขออะไรก็ได้

๒) การบูชาวิญญาณ ผีปีศาจ ซึ่งมีอำนาจลึกลับ การเชื่อเรื่องวิญญาณ ภูต ผี ปีศาจ นั้นมีมาตั้งแต่มนุษย์เกิดมาในโลก และยังมีศาสนาหรือลัทธิต่างๆ ความเชื่อเรื่องอำนาจลึกลับว่ามีอำนาจทำให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ได้ “สามารถถ่ายทอดกันไปจากสิ่งหนึ่งไปยังสิ่งหนึ่งได้และถ่ายทอดจากธรรมชาติสู่มนุษย์ได้มนุษย์จึงทำการอ่อนนอบนุชาเพื่อให้วิญญาณ ภูต ผีปีศาจ ซึ่งมีอำนาจลึกลับพอใจจะได้ช่วยเหลือตนให้พ้นจากอันตราย หรือประสบความสำเร็จได้”^{๗๘}

๓) การบูชาพระจันทร์พระอาทิตย์ดวงดาวต่างๆ การเชื่อว่าพระจันทร์พระอาทิตย์และดวงดาวต่างๆ ให้แสงสว่างแก่โลกมากมาย ทั้งมนุษย์และหมู่มสัตว์ต่างก็ได้รับประโยชน์จากพระจันทร์พระอาทิตย์และดวงดาวตลอดจนเชื่อว่าสิ่งเหล่านั้นมีอำนาจพิเศษโดยมีเทพเจ้าเป็นผู้รักษา คือรักษาโลกมนุษย์อยู่เช่นมีพระอัคนีประจำโลกพระวายุประจำสัตว์ พระอาทิตย์ประจำท้องฟ้าและมี

^{๗๖} สุวัฒน์ จันทร์จำนง, ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๗.

^{๗๗} มณี พยอมยงค์, วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔๐.

^{๗๘} พระมหาหวมวด สุกกธมโม, “ศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความเคารพในพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕.

ปรากฏการณ์ในรูปพระจันทร์ พระอาทิตย์^{๗๙} เพื่อเป็นการเคารพต่อเทพเจ้าจึงทำการบูชา โดยการ เช่นสรวง บูชากราบไหว้หรือสวดอ้อนวอนขอพรขอสิ่งที่ปรารถนา ให้สำเร็จและเพื่อให้พระจันทร์พระอาทิตย์ดวงดาวต่างๆ พอใจ โปรดปรานตนเอง

๔) การบูชาสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ มนุษย์เข้าใจว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ มีชีวิตจิตใจ เหมือนกับคน เช่นต้นไม้ ภูเขาแม่น้ำ สิ่งของต่างๆที่ใช้ในการประกอบอาชีพ สิ่งเหล่านี้ล้วนมีดวงวิญญาณ หรือมีชีวิตจิตใจ มีความรู้สึกนึกคิด รู้สึกสุข รู้สึกทุกข์มีความปรารถนา มีประเภทจิตใจร้าย มีอำนาจและไม่มีอำนาจซึ่งอาจช่วยมนุษย์ให้พ้นจากความทุกข์ต่างๆ ได้ หรืออาจจะช่วยไม่ได้ จึงทำให้มนุษย์มีความผูกพันกับธรรมชาติมาก มีความต้องการอยากให้ออกใจจึงทำการบูชา อ้อนวอน ธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ เพื่อหวังให้ถูกใจพอใจเพราะกลัวอำนาจที่เหนือตนจะทำร้าย จึงบูชา กราบ ไหว้อ้อนวอน มีการตั้งเครื่องสังเวทบูชา ในที่สุดธรรมชาติที่มีอำนาจก็กลายมาเป็นพระเจ้า เทพเจ้า สามารถดลบันดาล สิ่งที่ต้องการและกำหนดโชคชะตาให้แก่มนุษย์ได้

๕) การบูชาสัตว์ต่างๆ ที่มีคุณลักษณะพิเศษ มนุษย์สมัยโบราณใช้สัตว์ทำงานด้านต่างๆ ได้รับประโยชน์จากแรงงานสัตว์เห็นว่าสัตว์มีคุณประโยชน์สำหรับตน นึกถึงบุญคุณของสัตว์เห็นสัตว์ควรแก่การบูชาเช่น โค กระบือ ได้ใช้ในการเกษตร จึงทำการบูชา โค กระบือ แพะแกะ ให้น้ำนม จึงสมควรที่สัตว์เหล่านี้จะได้รับการบูชา

๖) การบูชาธาตุประจำโลก มนุษย์โบราณมีความเชื่อว่า โลกใบนี้ ประกอบกันขึ้นด้วยธาตุทั้งหลาย เช่นธาตุดินธาตุน้ำธาตุไฟ และธาตุลม หรืออากาศธาตุเชื่อว่า ผืนแผ่นดินเป็นมารดาของโลก เพราะพืช สัตว์ได้อาศัยแผ่นดินเกิด แม่น้ำและน้ำบนพื้นโลก ให้ความอุดมสมบูรณ์ความชุ่มชื้น ท้องฟ้า อากาศเป็นที่อยู่อาศัยของดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และหมู่ดวงดาวต่างๆ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นความเชื่อของคนในสมัยก่อน ดังนั้นจึงมีการบูชา ธาตุต่างๆ ประจำโลก

๗) การบูชาวิญญาณของบรรพบุรุษ การบูชาบรรพบุรุษ ที่ล่วงลับไปแล้ว โดยมนุษย์มีความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณของผู้ที่รักและเคารพ ซึ่งล่วงลับไปแล้วเช่น พ่อ แม่ปู่ย่า ตา ยาย หรือผู้นำเผ่า พระมหากษัตริย์เพราะในขณะที่บุคคลเหล่านี้ยังมีชีวิตได้ทำประโยชน์ให้มากมาย เมื่อท่านเหล่านี้ตายจากไป จึงเป็นหน้าที่ของคนที่อยู่เบื้องหลังในฐานะที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันในสายเครือญาติจะต้องมีการบูชาเช่นไหว้กันอยู่เสมอ และทำการบูชาด้วย วัตถุสิ่งของส่งไปให้ทำเพราะการระลึกถึงบุญคุณที่ท่านเหล่านั้นเคยทำกับตนมาก่อน ถ้าใครไม่ปฏิบัติให้ถูกต้องตามความเชื่อก็อาจจะได้รับโทษต่างๆ นานาจึงเป็นเหตุให้มีการกราบไหว้บูชาบรรพบุรุษ ความเชื่อเรื่องผี วิญญาณ ว่ามีอิทธิฤทธิ์ที่จะบันดาลสุขสวัสดีมาให้ และหากทำให้ผีโกรธก็จะนำความทุกข์ยากความลำบากมาให้ด้วย

^{๗๙} มณี พยอมยงค์, วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ, หน้า ๑๔๒.

เมื่อมีการพูดถึงและทำการกราบไหว้ เช่นสักการะ บูชา บ่อยเข้าๆ ก็ปลุกความเชื่อลึกลงไปในสำนึกของแต่ละคนจนไม่สามารถถอดถอนได้เมื่อมีความเชื่อเต็มที่แล้ว จะทำสิ่งที่ตนต้องการมากขึ้นกว่าเดิม เชื่อว่าเป็นพื้นฐานแห่งความนับถือ บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์^{๘๐}

๘) การเชื่อเรื่องสัญลักษณ์และเครื่องราง ของขลัง ความเชื่อในเรื่องสัญลักษณ์ทางศาสนา หรือสิ่งของ เครื่องใช้ของบุคคลพิเศษที่เราเคารพนับถือ ที่ต่อมาได้กลายมาเป็นเครื่องรางของขลัง ให้คนเคารพบูชา ความเชื่อเหล่านี้เกิดจากความพอใจที่จะนำวัตถุสิ่งของ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่ตนมีความเคารพเชื่อมั่นว่าจะสามารถป้องกันอันตรายได้เช่นรูปเหมือนผู้ที่เราเคารพ รูปสัตว์ต้นไม้เป็นต้นมาเป็นเครื่องหมาย นำไปไว้บูชาสำหรับตน หรือนำไปเป็นสัญลักษณ์ประจำตระกูล ประจำเผ่าของตน สิ่งเหล่านี้เริ่มต้นเป็นเพียงเครื่องหมายธรรมดา ต่อมาได้กลายมาเป็นเครื่องรางของขลัง มีไว้สำหรับป้องกันอันตรายต่างๆ รวมไปถึงให้โชค ลาภ ให้ความสุข ความสำเร็จแก่คนที่บูชาได้ ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นความเชื่อถือในสิ่งลึกลับที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ธรรมดา อันจัดว่าเป็นส่วนหนึ่งของไสยศาสตร์ คนโบราณไม่ว่าชาติใดต่างก็มีความเชื่อในเรื่องนี้กันทั้งนั้น โดยเชื่อว่าเป็นสิ่งมีอำนาจสามารถดลบันดาลให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ได้อย่างมหัศจรรย์^{๘๑}

๙) ความเชื่อเรื่องภพภูมิใต้ดิน มนุษย์ตั้งแต่โบราณมามีความเชื่อเรื่องภพภูมิที่อยู่ใต้ดิน โดยมีความเชื่อว่า ใต้แผ่นดินนี้ลงไปเป็นที่มืด น่ากลัว เป็นที่อยู่อาศัยของคนที่ทำความชั่วเชื่อว่าเมื่อคนเหล่านั้นตายไปแล้วก็จะไปเกิดตรงนั้น ที่เรียกว่านรก เป็นสถานที่ซึ่งหาความรุ่งเรืองไม่ได้ มีแต่การได้รับทุกข์ทรมาน คนที่ทำความชั่วเมื่อตายไปแล้ววิญญาณจะไปเกิดที่นั่น และจะรอคอยวันเวลาที่ จะพ้นจากโลกแห่งความมืดมิดนั้น ไปสู่โลกที่มีแต่ความสว่างไสว^{๘๒}

สรุป บ่อเกิดของการบูชา มนุษย์เกิดความกลัว และมีความต้องการที่จะให้มีชีวิตรอดพ้นจากอันตรายต่างๆ ที่เกิดขึ้น จากความร้อน ความหิวกระหาย ความหนาว เป็นต้น สมัยก่อนมนุษย์ยังไม่มีสติปัญญาที่จะเข้าใจเหตุการณ์ต่างๆ ได้ดีพอ จึงนับถือแม่น้ำ ภูเขา ต้นไม้พระจันทร์พระอาทิตย์ ดวงดาวต่างๆ และทุกๆ สิ่งในเอกภพว่ามีชีวิต โดยเชื่อว่าสิ่งต่างๆ ในโลกมีฤทธิ์มีอำนาจมากมาย สามารถที่จะดลบันดาล ให้คุณให้โทษ ให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ทั้งทางดีและทางร้ายได้ เมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้น มีความสะอึดกลัวภัยที่จะเกิดขึ้น การเชื่อ การนับถือ การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงมีขึ้น

^{๘๐} มณี พยอมยงค์, **ความเชื่อของคนไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๗๐.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

^{๘๒} เสฐียร พันธงชัย, **ศาสนาโบราณ**, หน้า ๑๗-๓๓.

๒.๕ แนวคิดเรื่องการบูชาปู่ตา

คติความเชื่อของบรรพบุรุษมีอิทธิพลที่สำคัญต่อจิตใจและสังคมชาวอีสานมาช้านาน การถือผีหรือความเชื่อเรื่องภูตผีผสมผสานกับความเชื่อทางศาสนา ทำให้เกิดเป็นพิธีกรรมการบูชา การเช่นไหว้หรือบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ขึ้นพิธีกรรมการบูชาปู่ตาจึงเป็นคติความเชื่อที่ชาวอีสานได้กระทำสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และมีความเกี่ยวพันกับวิถีชีวิตการดำรงอยู่มาช้านาน

ประมวล พิมพ์เสน จากหนังสือของดื้ออีสาน ได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องผีปู่ตาของคนอีสานว่า ผีปู่ตาเป็นผีรักษาบ้าน รักษาเมือง ดูแลสังคมหมู่บ้าน ไม่ให้มีการข่มเหงรังแกเอาไร้เปรียบกัน ปู่คือพ่อของพ่อ ตาคือพ่อของแม่ ชาวอีสานถือว่าเป็นญาติผู้ใหญ่จะต้องดูแลคุ้มครองลูกหลานให้อยู่ดีมีสุข เวลาที่มีกิจกรรมสำคัญๆ จะต้องบอกกล่าวเสมอ เช่นการทำบุญหมู่บ้าน การออกเรือนใหม่ การย้ายบ้านเข้ามาอยู่ใหม่ เป็นต้น จะไปต้องลาจะมาต้องบอก ปู่ตาได้วางแนวปฏิบัติไว้ให้สังคมหลายอย่าง พ่อแม่จะด่าลูกอย่างหยาบคายก็ไม่ได้ผิดผีปู่ตา^{๕๓}

๒.๕.๑ ความเป็นมาของการบูชาปู่ตา

ผีปู่ตาบางแห่งจะเรียกกันว่า ผีตาปู่ ก่อนศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับผีชนิดนี้ขอแยกคำว่า ปู่และตา มาอธิบายก่อนดังนี้

ปู่ หมายถึง พ่อของพ่อ ญาติผู้ชายหรือชายที่นับถือชั้นปู่

ตา หมายถึง พ่อของแม่ ผัวของยาย ชายที่เป็นญาติชั้นเดียวกับพ่อของแม่ใช้เรียกชายคราวตา ตานั่น ตานี้

เมื่อนำคำว่า ผีปู่ตา มารวมกันเป็นผีปู่ตาจึงหมายถึงผีหรือดวงวิญญาณของปู่หรือตาที่ตายไปแล้วนั่นเอง ผีปู่ตาที่ชาวอีสานนับถือและเชื่อกันว่ามีอยู่นั้นความจริงแล้วไม่ได้หมายถึงปู่ตาของตนเองโดยตรงเท่านั้นแต่พวกเขาเชื่อกันว่าเป็นปู่ตาที่พาสร้างบ้านแปลงเมืองหรือปู่ตารุ่นเก่าๆที่เป็นผู้บุกเบิกหมู่บ้านเป็นคนแรกหรือรุ่นแรกเองซึ่งในประวัติการก่อตั้งหมู่บ้านของชาวอีสานจะบอกความเป็นมาไว้อย่างดีซึ่งจะมีลักษณะคล้ายกันว่าผู้นำหมู่บ้านหรือผู้พาบุกตั้งหมู่บ้านเมื่อตายไปแล้วจะเป็นผีคอยดูแลลูกหลานต่อไปลูกหลานจะไปทำบ้านหรือศาลเพียงตาให้ปู่ตาอยู่ป่าใกล้ๆหมู่บ้าน

บางแห่งเชื่อกันว่าเมื่อปู่หรือตาตายไปแล้ววิญญาณหรือผีตามความเชื่อก็จะไปรวมกันอยู่ที่บ้านที่ลูกหลานสร้างไว้ให้ซึ่งป่าที่สร้างบ้านให้ปู่ตานั้นมักจะเป็นป่าละเมาะชาวอีสานเรียกว่าดอนปู่ตา

^{๕๓} ประมวล พิมพ์เสน, ของดื้ออีสาน, หน้า ๕๕.

ซึ่งจะมีประจำทุกหมู่บ้านในภาคอีสานแม้แต่หมู่บ้านแถบชานเมืองมีความเจริญทางวัตถุวัฒนธรรม ตะวันตกเข้าครอบงำแต่ตอนปู่ตาก็ยังไม่ถูกทำลายยังมีให้เห็นกันเป็นจำนวนมาก

ชาวอีสานส่วนใหญ่เชื่อกันว่า “ผีปู่ตา”^{๘๔} เป็นผีรักษาบ้านรักษาเมืองดูแลลูกหลานให้อยู่ดี มีสุขช่วยเหลือให้คนในหมู่บ้านอยู่กันอย่างร่มเย็นมีความรักความสามัคคีแต่หากลูกหลานทำผิดไปไม่ ทำไปตามจารีตประเพณีหรือที่ชาวอีสานเรียกว่า ฮีตครอง ปู่ตาก็จะดลบันดาลให้มีอันเป็นไปต่างๆ นานาเรียกว่าผีดผีหรือทำให้ผีปู่ตาไม่พอใจเหตุหลายๆอย่างก็จะเกิดขึ้นเช่นฝนไม่ตกถูกต้องตามฤดูกาล เกิดไฟไหม้บ้านหรือเกิดเจ็บป่วยเป็นต้นดังนั้นก่อนจะทำกิจการงานใดๆเช่นก่อนจะลงนาก่อนจะบุญ ต่างๆจะต้องมีการบอกกล่าวให้ผีปู่ตาได้รับทราบโดยผ่านพ่อกระเจ้า

บางคนอาจสงสัยว่าผียายหรือดอนผียายไม่มีหรือเหตุที่ชาวอีสานนับถือเฉพาะปู่ตาพ่อ ค่านิยมและความเชื่อที่ถือเป็นผู้ชายเป็นผู้นำนั่นเองเมื่อปู่ตาดายไปแล้วก็ถือว่าดวงวิญญาณนั้นยังเป็นผู้ นำอยู่

ตั้งแต่สมัยโบราณกาลมนุษย์เราเกิดมาในโลกและรวมกันเป็นหมู่คณะเช่นครอบครัว หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัดซึ่งเป็นหมู่น้อยไปหาหมู่ที่ใหญ่ย่อมมีสิ่งยึดถือรวมกันด้านจิตใจนั้น เพื่อให้หมู่คณะมีความสุขไม่แตกแยกความสามัคคีกันปราศจากภัยอันตรายทั้งหลายมาบังเบียดก็ต้องมี สิ่งนับถือและศักดิ์สิทธิ์ แล้วยึดถือและปฏิบัติร่วมกันทำให้จิตใจเป็นสุข และก็อยู่กันอย่างผาสุก

สำหรับภาคอีสานก็ปรากฏว่ามีการบวงสรวงเจ้าปู่ ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นที่ยำเกรงชาวภาค อีสานก็ยังยึดศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นศาสนาคู่บ้านคู่เมืองมาในศาสนาที่มีการเชื่อถือเกี่ยวกับภูตผี ปีศาจการที่มีการเจ็บไข้หรือป่วยเป็นโรคอะไรต่างๆ มักบอกกันว่าผีนั้นผีนั้นทำจะต้องทำพิธีขอชีวิต เอาไว้การทำไร่นาจะบุกเบิกป่าสักแห่งก็ต้องบอกกล่าวผีป่าผู้รักษาพินนั้นเสียก่อนเพราะกลัวผีนั้นจะ หักคอเมื่อทำไร่นาก็ยังมีการสร้างศาลเป็นบ้านหลังเล็กๆ ขึ้นตามจอมปลวกหรือไต้ร่มไม้ใหญ่ ใกล้ๆ กับบริเวณนาหรืออยู่ตามทุ่งนาเมื่อถึงฤดูทำนาหรือก่อนจะลงมือทำนาต้องมีการเลี้ยงเจ้าปู่เสียก่อน เช่นเลี้ยงข้าวปลาอาหาร เหล้ายา แล้วจุดธูปเทียน อธิษฐานขอพรจากผีนาเป็นต้นว่าขอให้นาของเรา งามอุดมสมบูรณ์ อำนวยผลให้ข้าวก้าวในนางอกงามและอื่นๆ อีกและยังมีภูตผีที่ดุๆ และทุกคนกลัวกัน มากก็มีผีปู่ตาเป็นผีประจำบ้าน ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อว่าผีปู่ตาจะเป็นผีที่ให้ความคุ้มครองชาวบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ทั้งชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านและชาวบ้านที่จากไปทำงานนอกบ้านเป็นเวลานานๆ ก็จะมีการบนบานเพื่อให้ผีปู่ตาคู่มครองในกรณีที่จะไปทำงานต่างถิ่นจะต้องนำดอกไม้ ธูป เทียนไปหาเจ้าจ้ำ (ตัวแทนผีปู่ตา) เพื่อให้เจ้าจ้ำเป็นผู้บอกกล่าวกับผีปู่ตาเมื่อกลับมาจากการทำนาก็จะต้องไปแก้บน

^{๘๔} ลำลี รักสุทธิ, ผีอีสาน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๕๐), หน้า ๒๖.

โดยนำเหล่าไก่ต้มสุก ๑ ตัว ดอกไม้ ชันห้าเงินตามกำลังศรัทธา ขวดน้ำ นำไปให้เจ้าจ้ำเพื่อนำไปเลี้ยงผีปู่ตาการบนบานเพื่อให้ผีปู่ตาคุ้มครอง เช่นให้พ้นจากโรคภัยไข้เจ็บบนบานเพื่อไม่ให้ติดทหาร เป็นต้น

ปู่ตา หมายถึง คนสองจำพวกที่เป็นบรรพชนของชาวอีสาน คำว่า ปู่ หมายถึง ปู่และย่าที่เป็นพ่อแม่ของพ่อ ส่วนคำว่า ตา หมายถึง ตาและยายที่เป็นพ่อแม่ของแม่เมื่อบรรพบุรุษสองสายนี้ล่วงลับไปหลายชั่วอายุคน จนไม่สามารถที่จะจำชื่อได้ลูกหลานรุ่นหลังๆ จึงเรียนเป็นกลางๆ ว่าปู่ตาทำไมจึงมีการเลี้ยงปู่ตา

การเลี้ยงปู่ตาเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลส่งไปให้บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปเพราะเมื่อปู่ตามีชีวิตอยู่นั้นได้สร้างคุณงามความดีไว้กับลูกหลาน และสั่งคมมากมายหลายประการ เช่นให้การเลี้ยงดูอบรมสั่งสอนให้เป็นคนดี สะสมสาธารณสมบัติไว้เพื่อลูกหลานเพื่อแสดงถึงกตัญญูต่ตเวที่จึงมีการเลี้ยงปู่ตาสืบต่อไปเป็นประเพณี

ประเพณีการเลี้ยงปู่ตาจะกระทำพร้อมกันทั้งหมู่บ้านกำหนดเวลาเลี้ยงปู่ตามักจะทำระหว่างเดือน ๖-๗ ชาวบ้านจะเลี้ยงปู่ตาก่อนที่จะเลี้ยงผีตาแฮก สถานที่เลี้ยงปู่ตาก็คือ ดอนปู่ตานั้นเป็นสถานที่ปู่ตาสงสถิตอยู่ชาวบ้านแทบทุกหมู่บ้านจะเลือกป่าไม้ใกล้หมู่บ้านเป็นที่ปลูกหอหรือโองให้ปู่ตาอยู่ภายในหอปู่ตานั้น จะประกอบด้วยรูปปั้นปู่ตา แทนบูชา ข้าทาสชายหญิง รูปปั้นช้าง ม้าวัวควาย หอก พวงมาลัย ดอกไม้ ธูปเทียน ผู้ที่ดูแลรักษาหอปู่ตาเรียกว่า “กระจ้ำ” คำว่า จ้ำ มาจากคำว่า ประจํากระจ้ำ นอกจากจะมีหน้าที่ดูแลศาลปู่ตาให้เรียบร้อยเป็นประจำอยู่แล้ว ยังมีหน้าที่เป็นคนกลางในการติดต่อระหว่างปู่ตากับชาวบ้าน กระจ้ำจึงคล้ายกับทหารคนสนิทของปู่ตาใครทำอะไรผิดประเพณี ปู่ตาโกรธก็จะบอกผ่านเหล่าจ้ำไปยังบุคคลที่กระทำผิดปู่ตาต้องการให้ชาวบ้านปฏิบัติอย่างไรก็จะบอกผ่านกระจ้ำไปชาวบ้านจะติดต่อกับปู่ตาโดยตรงไม่ได้

ดอนปู่ตานั้นจะเป็นบริเวณป่าสงวนที่ชาวบ้านเคารพเกรงกลัวมาก ใครจะไปตัดโค่นต้นไม้ยิ่งสัตว์ในเขตดอนปู่ตาไม่ได้ ท่านจะโกรธเพราะถือว่าล่วงเกินบริวารท่านปู่ตาจะบันดาลให้ผู้ล่วงเกินมีอันเป็นไป เช่น เจ็บไข้ได้ป่วย ประกอบการงานไร้ผลดังนั้น การที่ชาวบ้านเคารพปู่ตา จึงเป็นการอนุรักษ์ป่า และอนุรักษ์สัตว์ในเขตดอนปู่ตาได้เป็นอย่างดี

พิธีเลี้ยงปู่ตาจัดในระหว่างเดือน ๖-๗ เหล่าจ้ำจะเป็นผู้กำหนดเอาวันใดวันหนึ่ง ในช่วงนี้เป็นวันเลี้ยงปู่ตาเมื่อกำหนดวันได้แล้ว กระจ้ำก็จะบอกชาวบ้านให้เตรียมอาหารคาวหวานมาเลี้ยงปู่ตาพร้อมทั้งแนะนำให้ชาวบ้านสะอาดเคราะห้ร้ายของครอบครัวตนเองไปให้พ้นด้วยพิธีสะอาดเคราะห์นั้นทำได้โดยมีเครื่องสังเคราะห์ซึ่งก็คืออาหารหวานคาวบรรจุลงในกระทงกาบกล้วยรูปสามเหลี่ยมวิธีทำกระทงกาบกล้วยให้มีรูปร่างตามที่ต้องการ ทำได้โดยใช้ไม้ไผ่เป็นโครงภายในกระทง

จะค้นให้เป็นช่อง ๙ ช่อง แต่ละช่องจะบรรจุ หมาก ๑ คำ บุหรี่ ๑ มวนเมียง ๑ คำ ขนมต้ม ๑ ชิ้น ข้าว
ดำ ข้าวแดงอย่างละก้อนทรงรูปสามเหลี่ยมจะเป็นเครื่องส่งเคราะห์ร้ายของครอบครัวไปให้พื้น^{๕๕}

สรุปได้ว่า พิธีกรรมการบูชาปู่ตาเป็นคติความเชื่อที่ชาวอีสานได้กระทำสืบต่อกันมาตั้งแต่
บรรพบุรุษ และมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตการดำรงอยู่มาช้านาน ประเพณีการเลี้ยงปู่ตาจะกระทำ
พร้อมกันทั้งหมู่บ้านกำหนดเวลาเลี้ยงปู่ตามักจะทำระหว่างเดือน ๖-๗ ชาวบ้านจะเลี้ยงปู่ตาก่อนที่จะ
เลี้ยงผีตาแฮก สถานที่เลี้ยงปู่ตาก็คือ ดอนปู่ตาอันเป็นสถานที่ปู่ตาสงสถิตอยู่ชาวบ้านแทบทุกหมู่บ้าน
จะเลือกป่าไม้ใกล้หมู่บ้านเป็นที่ปลูกหรือโองให้ปู่ตาอยู่ในหอบู่ตานั้น จะประกอบด้วยรูปปั้นปู่
ตา แท่นบูชา ข้าทาสชายหญิง รูปปั้นช้าง ม้าวัว ควาย หอก พวงมาลัย ดอกไม้ ธูปเทียน ผู้ที่ดูแลรักษา
หอบู่ตาเรียกว่า “กระจำ”

๒.๕.๒ ความสำคัญการบูชาปู่ตา

- ๑) เพื่อเป็นที่เคารพบูชาของคนทั่วไปจะได้เป็นมิ่งขวัญคู่บ้านคู่เมือง
- ๒) เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามมาแต่โบราณกาล ซึ่งนับถือกันเป็นทอดๆ
มาจนกระทั่งบัดนี้ และเป็นการเชื่อฟังบรรพบุรุษของชาวอีสานซึ่งได้บุกเบิกมาเป็นบ้านเป็นเมืองที่
ร่มเย็น
- ๓) ทำให้จิตใจดีขึ้นหมายความว่าเมื่อทุกคนภายในหมู่บ้านหรือเขตแดนที่ใกล้เคียง
กับศาลเจ้าปู่เมื่อได้ทำพิธีบวงสรวงท่านแล้วจะทำให้จิตใจผ่องใสเบิกบานไม่เศร้าหมองอารมณ์ร้ายจะ
กลายเป็นอารมณ์ดีที่สุดในที่สุด
- ๔) ทำให้จิตใจเข้มแข็งสิ่งใดก็ตามถ้าหากว่าเรายึดมั่นแล้วก็เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่น่า
เคารพบูชาผลที่ได้จะมีจิตใจเข้มแข็ง ไม่อ่อนแอทั้งจะทำให้บรรลุผลสำเร็จในกิจการที่ตนทำ
- ๕) เพื่อการเสี่ยงทายเมื่อได้รับความทุกข์เรามากจะไปเสี่ยงทายโดยให้ผู้ใหญ่ที่นับถือ
กันทั้งบ้านทั้งเมืองไปกล่าวอธิษฐานเสี่ยงทายหาโชคชะตาราศีต่อหน้าศาลเจ้าปู่ เช่น จะมานิมิต
ทางการฝันหรือการเอาไปแสวงหาโชค และเมื่อลูกบ้านจะไปไหนมักจะไปบอกกล่าวเจ้าปู่เสียก่อนเพื่อ
ขอพรจากท่าน โดยการอธิษฐานแล้วสำนึกในใจ สงบนิ่งสำรวมกาย ซึ่งใช้เวลาพอประมาณก็เป็นการ
รับพรจากท่านแล้ว ต่อไปจึงทำอะไรหรือว่าจะไปไหนมาไหนได้สบายใจ
- ๖) ผลพลอยได้อันหนึ่งคือเกิดความสนุกสนานเด็กทั้งหญิงชายตลอดจนหนุ่มสาวและ
ผู้ใหญ่สนุกสนานรื่นเริง ในขณะที่บวงสรวงเจ้าปู่คือมีการฟ้อนรำ กินเหล้าเมาสุราเฮฮา โดยเฉพาะผู้แก้วัย
ชรา มักจะดื่มสุรากันแล้วสนุกสนานกันเอง

^{๕๕} จารุวรรณ ธรรมวัตร, คติชาวบ้านอีสาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรวัฒนา, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑.

๗) ทำให้เกิดความสามัคคีเมื่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดเกิดขึ้นเป็นสิ่งที่ยึดมั่น เช่นศาสนาหรือการบวงสรวงเจ้าปู่ต่างก็มีการยึดถือความศักดิ์สิทธิ์ร่วมกันแล้วย่อมจะบังเกิดความสามัคคีขึ้นในหมู่คณะจะทำอะไรก็ตกลงกันง่าย ไม่ขัดแย้งคำสั่งของนายบ้าน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้นถ้าคิดว่าจะทำอะไรสักอย่างหนึ่ง ก็จะร่วมกันทำอย่างไม่ต้องถอยเมื่องานทุกสิ่งทุกอย่างเสร็จได้โดยการร่วมมือกันก็จะทำให้มีความสุขตลอดไป

๘) เพื่อเกิดความสามัคคีกันเองการปรับปรุงบำรุงบ้านเมืองให้เจริญจะทำได้ง่ายมากและก็สำเร็จลงด้วยดี^{๘๖}

สรุปได้ว่า ความสำคัญการบูชาปู่ตา จะได้เป็นมิ่งขวัญคู่บ้านคู่เมือง เป็นการเชื่อฟังบรรพบุรุษของชาวอีสานซึ่งได้บุกเบิกมาเป็นบ้านเป็นเมืองที่ร่มเย็น จะทำให้จิตใจผ่องใสเบิกบานไม่เศร้าหมองอารมณ์ร้ายจะกลายเป็นอารมณ์ดีในที่สุด ขอพรจากท่าน โดยการอธิษฐานแล้วสำนึกในใจมีการพ้อนรำ กินหล้าเมาสุราเฮฮา โดยเฉพาะผู้แก่วัยชรามักจะดื่มสุรากันแล้วสนุกสนาน ผ่อนคลายทำให้เกิดความสามัคคี มีความสุขตลอดไป

๒.๕.๓ ขั้นตอนการบูชาปู่ตา

ทุกๆ ปีชาวบ้านมักจะไปบวงสรวงเจ้าปู่ โดยเจ้าบ้านคือผู้ที่อาวุโสซึ่งในหมู่บ้านตั้งขึ้นเองท่านก็มีหน้าที่เตือนให้ลูกบ้านทราบโดยทั่วกันว่าในวันนั้นๆ จะมีการทำพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ชาวบ้านก็จะเตรียมสิ่งของไปทำพิธีกำหนดวัน เวลาและฤกษ์ยามมักจะเป็นข้างแรมและมักทำกันในตอนเช้า สิ่งของที่ชาวบ้านทุกคนที่จะนำไปบวงสรวงก็คือ

- ๑) มีไก่ต้มหนึ่งตัว หรือบางแห่งก็เอาไก่เป็นๆ ไปต้มในพิธี
- ๒) น้ำหอมใส่ขัน น้ำหอมนั้นทำด้วยขมิ้นโดยนำขมิ้นมาขูดออกเป็นฝอย ผสมกับน้ำนิดหน่อยแล้วคั้นเอาน้ำ จะได้เป็นน้ำสีเหลืองเอาน้ำผสมพอแก่ความต้องการ แล้วบรรจุใส่ขวดหรือใส่ขัน
- ๓) เหล้าหรือแอลกอฮอล์สามะพร้าว ถือว่าทำเหมือนกับเป็นเหล้ายานำไปบวงสรวงเจ้าปู่
- ๔) ใช้ใบมะพร้าวมาขมวดมัดเป็นปม ใช้แทนคนในครอบครัวมีจำนวนเท่าไรใช้ใบมะพร้าวแทนจำนวนเช่นกันนอกนั้นเป็นพวกวัวควาย หมู สุนัข เป็ด ไก่ ว่ามีจำนวนกี่ตัว ใช้แทนเท่ากันด้วยคือแสดงจำนวนสมาชิกในครอบครัวให้เจ้าปู่ได้รับรู้ทุกคนสักการะท่านแล้ว
- ๕) นำรูปเทียนและดอกไม้ ไปคนละ ๑ คู่

^{๘๖} พระวิศิษฐ์ สุมน (แทบตาม), “การศึกษาคุณค่าความเชื่อในพิธีกรรมการบูชาปู่ตา ของชาวบ้านหนองแวงโสกพระ และชาวบ้านหนองแวงโคตร ตำบลหนองแวงโสกพระ อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓๐.

สรุปได้ว่า ขั้นตอนการบูชาปู่ตา เจ้าบ้านคือผู้ที่อาวุโสซึ่งในหมู่บ้านตั้งขึ้นเอง ท่านก็มีหน้าที่เตือนให้ลูกบ้านทราบโดยทั่วกันว่าในวันนั้นๆ จะมีการทำพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ชาวบ้านก็มักจะเตรียมสิ่งของไปทำพิธีการกำหนดวัน เวลาและฤกษ์ยามมักจะเป็นข้างแรมและมักทำกันในตอนเช้า สิ่งของที่ชาวบ้านทุกคนที่จะนำไปบวงสรวงก็คือ มีไก่ต้มหนึ่งตัว น้ำหอมใส่ขันเหล้าหรือแอลกอฮอล์ กะลามะพร้าว ถือว่าทำเหมือนกับเป็นเหยื่อนำไปบวงสรวงเจ้าปู่ ใช้ใบมะพร้าวมาขมวดมัดเป็นปม ใช้แทนคนในครอบครัวมีจำนวนเท่าไรใช้ใบมะพร้าวแทนจำนวนเช่นกันนอกนั้นเป็นพวกวัวควาย หมู สุนัข เป็ด ไก่ ว่ามีจำนวนกี่ตัว ใช้แทนเท่ากันด้วยคือแสดงจำนวนสมาชิกในครอบครัวให้เจ้าปู่ได้รับรู้ ทุกคนสักการะท่านแล้ว นำธูปเทียนและดอกไม้ ไปคนละ ๑ คู่

๒.๕.๔ พิธีกรรมการบูชาปู่ตา

กิ่งแก้ว อรรถการ กล่าวถึงพิธีกรรมว่า เป็นวัฒนธรรมที่คนในสังคมได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทางจิตใจ แล้วทำให้ผู้ทำมีความสุข มีความหวัง และเชื่อว่าพิธีกรรมต้องนำไปสู่ผลที่คาดหวัง ทำให้เกิดความเป็นสวัสดิ์มงคล อยู่เห็นเป็นสุข ลักษณะของพิธีกรรมมีอยู่ ๒ ประการ คือ เน้นเรื่องของจิตใจ และเน้นเรื่องสัญลักษณ์ ในสังคมไทยมักมีการประกอบพิธีกรรมในโอกาสต่างๆ ตั้งแต่เกิดจนตาย^{๘๗}

จารุวรรณ ธรรมวัตร กล่าวถึงพิธีกรรมว่า มีความสัมพันธ์กับความเชื่อเพราะพิธีกรรมเป็นพื้นฐานของการกระทำ ไม่ว่าจะมีความเชื่อต่อสิ่งใด พิธีกรรมในสังคมไทยมีอยู่ ๒ ประเภทคือ พิธีกรรมส่วนรวม มีแบบแผนการกระทำ คล้ายคลึงกันทั้งประเทศ กับพิธีกรรมเฉพาะถิ่น มีแบบแผนการกระทำเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นใดถิ่นหนึ่ง แต่องค์ประกอบของพิธีกรรมของสองประเภทจะเหมือนกัน คือ มีความเชื่อเป็นรากฐานการกระทำ ผู้ประกอบพิธี อุปกรณ์ในพิธี วิธีดำเนินการ และผู้ร่วมพิธี^{๘๘}

दनัย ไชยโยธา กล่าวว่า ข้อแตกต่างระหว่างศาสนากับไสยศาสตร์อยู่ที่พิธีกรรมพิธีกรรมทางศาสนามีขั้นตอนที่ชัดเจนมีพระเป็นผู้ประกอบพิธีบุคคลผู้ทำพิธีสามารถทำพิธีได้จะเป็นใครก็ได้ทำแทนกันได้และมีวัตถุประสงค์เพื่อจรรโลงสืบทอดศาสนานำความเจริญรุ่งเรืองหรือความสุขสบายมาให้ ผู้ที่เกี่ยวข้องส่วนไสยศาสตร์ผู้ประกอบพิธีจะต้องเป็นบุคคลเฉพาะทำแทนกันไม่ได้มีวัตถุประสงค์กำหนดไว้ชัดเจนเพื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะไม่ได้เป็นการประกอบพิธีเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของสังคมโดยส่วนรวมการประกอบพิธีกรรมในสังคมไทยนั้นเป็นเรื่องที่ผสมผสานกันระหว่างความเชื่อ

^{๘๗} กิ่งแก้ว อรรถการ, **คติชนวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๐), หน้า ๙๖.

^{๘๘} จารุวรรณ ธรรมวัตร, **คติชาวบ้าน**, ๑๙๐-๑๙๒.

ที่เป็นศาสนากับไสยศาสตร์อย่างแยกกันไม่ออกตามปกติพิธีกรรมทางศาสนาเน้นความเชื่อทางศาสนาเป็นหลักแต่ก็มีพิธีเป็นความเชื่อทางไสยศาสตร์ปะปนอยู่ด้วยเป็นส่วนน้อยเสมอ^{๘๙}

การดำเนินพิธีกรรมการบูชาปู่ตา เจ้าบ้านก็จะเอาน้ำหอมเต็มขันใหญ่ๆ แล้วท่านก็เดินนำหน้าลูกบ้านด้วยไปยังตูปู่ตา เมื่อไปถึงแล้วท่านก็บอกให้ทุกคนนำเหล้าหรือกะลาเคลบและทุกอย่างที่นำมาไปวางบนลานที่ทำไว้ในตูปู่ตาแล้วบอกให้ทุกคนนั่งคุกเข่า ประนมมือโดยสำรวมใจสงบนิ่งพอบ้านจะนำรูปเทียนไปวางแล้วจุด กล่าวทำพิธีบวงสรวงเป็นคำถวายสิ่งสักการบูชาว่าที่นำมานี้ขอให้ท่านได้รับรู้ไว้ ทุกคนมีจิตใจพร้อมเพรียงกันมาบวงสรวงเจ้าปู่เจ้าบ้านผู้ดำเนินงานจะตักเอาน้ำหอมไปบวงสรวงเจ้าปู่จนหมดขันต่อไปก็เป็นหน้าที่ของลูกบ้านสรงท่านเจ้าบ้านด้วยน้ำหอมที่เตรียมมาเสร็จจากขั้นนี้แล้วก็ต้มไก่ ใช้พินก่อเป็นกองไฟ ต้มไก่ในหม้อดิน ขณะต้มทุกคนจะตีวงล้อมนั่งดูการต้มไก่เป็นการเสี่ยงทายฝนฟ้าในปีนี้เป็นอย่างไรจะแห้งแล้งหรือไม่โดยให้เจ้าบ้านกล่าวคำอธิษฐานในขณะต้มไก่ว่าถ้าหากว่าปีนี้มีฝนตกฟ้าอำนวยให้ข้าวกล้าเจริญงอกงามแล้วด้วยบุญญาธิการของเจ้าปู่จงมาแสดงให้ดูว่า ขอให้ น้ำต้มไก่ในหม้อนั้นเดือดแล้วเป็นฟองล้นถ้าน้ำในหม้อล้นก็แสดงว่าฝนในปีนี้เป็นดี แต่ถ้าหากว่าไม่ล้นมันอยู่เฉย ๆ ก็แสดงว่าฝนในปีนี้เป็นแห้งแล้งข้าวกล้าในนาไม่ไ้ผล จะรับทราบจากการเสี่ยงทายนี้เมื่อไก่สุกจะนำไปบวงสรวงเจ้าปู่ส่วนหนึ่งที่เหลือลูกบ้านจะรับประทานกันตอนนี้แหละเด็กทั้งหญิงชายกินกันอย่างสนุก ร้องรำทำเพลงด้วยจิตใจอันชื่นบานส่วนผู้ใหญ่มักดื่มสุราแล้วเมาสนุกเฮฮาพลตพลินตามไปด้วย เป็นอันว่าเสร็จพิธีจากนั้นทุกคนกลับบ้านเพื่อทำกิจการงานหน้าที่ของตนต่อไป

๒.๕.๕ เครื่องเซ่นไหว้

เครื่องเซ่นปู่ตาได้แก่ พานพุ่มดอกไม้ ธูปเทียน น้ำหอม เหล้าโรง ไก่ต้ม ไข่ต้มเมื่อถึงวันเลี้ยงปู่ตา ในตอนเช้าชาวบ้านจะร่วมกันบูรณะตูปู่ตาให้เป็นระเบียบ เช่นช่วยกันถางหญ้า จัดแท่นบูชา เปลี่ยนเครื่องนุ่งห่มหรืออาจจะซ่อมแซมหอปู่ตาให้ดีกว่าเดิม โดยการเปลี่ยนเสามุงสังกะสีใหม่เป็นต้นเมื่อจะเริ่มพิธีเลี้ยงปู่ตาเฒ่าจ้ำก็จะนำเครื่องเซ่นและกระทงสงเคราะห์วางบนแท่นบูชาเสร็จแล้วเฒ่าจ้ำจะแบ่งอาหารที่ชาวบ้านนำไปเซ่นออกเป็นสองส่วนส่วนหนึ่งให้ลูกหลานเอากลับไปบ้านอีกส่วนหนึ่งมอบให้ปู่ตาหลังจากเซ่นปู่ตาเสร็จแล้ว ชาวบ้านก็จะนำน้ำหอมที่บูชาปู่ตามาสาดกันเพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่า ปู่ตาประทานความร่มเย็นมาให้แล้ว เมื่อถึงเวลาบ่ายเฒ่าจ้ำจะเข้าไปในหมู่บ้าน เพื่อเยี่ยมเยียนชาวบ้านแต่ละครัวเรือนเจ้าของบ้านที่เฒ่าจ้ำไปเยี่ยมก็จะสงน้ำแก่เฒ่าจ้ำ

^{๘๙} ดนัย ไชโยธา, ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อ กับประเพณีนิยมในท้องถิ่น, หน้า ๗๕.

สรุปได้ว่า การดำเนินพิธี เจ้าบ้านหรือกระจำ ก็เอาหน้าหอมเต็มชั้นใหญ่ๆ แล้วท่านก็เดินนำหน้าลูกบ้านด้วยไปยังตูปูตา เมื่อไปถึงแล้วท่านก็บอกให้ทุกคนนำเหล้าหรือกะลาแกลบและทุกอย่างที่นำมาไปวางบนลานที่ทำไว้ในตูปเจ้าปู่แล้วบอกให้ทุกคนนั่งคุกเข่า ประนมมือโดยสำรวมใจสงบนิ่งพอบ้านจะนำธูปเทียนไปวางแล้วจุด กล่าวทำพิธีบวงสรวงเป็นคำถวายสิ่งสักการบูชาว่าที่นำมานี้ขอให้ท่านได้รับรู้ไว้ ทุกคนมีจิตใจพร้อมเพรียงกันมาบวงสรวงเจ้าปู่เจ้าบ้านผู้ดำเนินงานจะตักเอาน้ำหอมไปบวงสรวงเจ้าปู่จนหมดชั้นต่อไปก็เป็นหน้าที่ของลูกบ้านสรงท่านเจ้าบ้านด้วยน้ำหอมที่เตรียมมาเสร็จจากชั้นนี้แล้วก็ต้มไก่ ใช้ฟืนก่อเป็นกองไฟ ต้มไก่ในหม้อดิน เครื่องเช่นไหว้ เครื่องเช่นปูตาได้แก่ พานพุ่มดอกไม้ ธูปเทียน น้ำหอม เหล้าโรง ไก่ต้ม ไข่ต้มเมื่อถึงวันเลี้ยงปูตา ในตอนเช้าชาวบ้านจะร่วมกันบูรณะตูปูตาให้เป็นระเบียบ เช่นช่วยกันถางหญ้า จัดแท่นบูชา เปลี่ยนเครื่องนุ่งห่มหรืออาจจะซ่อมแซมหอปูตาให้ดีกว่าเดิม โดยการเปลี่ยนเสามุงสังกะสีใหม่ เป็นต้นเมื่อจะเริ่มพิธีเลี้ยงปูตาเฒ่าจำก็จะนำเครื่องเช่นและกระทงสงเคราะห์วางบนแท่นบูชาเสร็จแล้วเฒ่าจำจะแบ่งอาหารที่ชาวบ้านนำไปเช่นออกเป็นสองส่วนส่วนหนึ่งให้ลูกหลานเอากลับไปบ้าน

๒.๕.๖ ประโยชน์ของการบูชาปูตา

๑) เป็นการเชื่อทางใจว่า เมื่อเจ้าปู่มารับอาหาร เครื่องเช่นนี้และขอ ร้องผีให้ช่วยคุ้มครองป้องกันอันตรายทั้งปวง ให้แก่ครอบครัวสืบตระกูลตลอดไปขอให้ทุกคนประสบความสำเร็จและเจริญยิ่งขึ้น

๒) การเช่นเจ้าปู่เพื่อเป็นการขมาโทษแก่เจ้าบ้านเจ้าเมือง ได้แก่ การขอขมาต่อผีเจ้าปู่ผีฟ้าหลวงซึ่งถือว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่มีอิทธิฤทธิ์ พิธีนี้จะเกิดขึ้นเมื่อชาวนาไม่ว่าหนุ่มสาวพอบ้าน แม่เรือนได้ร่วมพิธี การผิดประเพณี การผิดจากขนบธรรมเนียมนิยมเขาถือว่าเป็นการผิดเจ้าปู่ ถ้าไม่ทำพิธีเลี้ยงผีแล้วจะประสบเหตุภัยอันตรายนานาประการ

(๓) เวลาเจ็บป่วยเชื่อเชื้เหตุหมอผีมาเสียดาย ตรวจดูว่า เพราะเช่นไม่ดีผีไม่ถูกอย่างไรบนบานต่อเครื่องเช่นนี้ ให้หมอผีกล่าวบูชาต่อแท่นเจ้าปู่หรือที่เข้าใจกันว่าผีเจ้าปู่ผู้นั้นอยู่ ณ ที่นั้นทำให้เจ็บป่วย แล้วบนบานว่าพวกข้าได้มารบกวนท่าน ขอท่านจงลดบันดาลให้พวกข้าหายจากการเจ็บป่วยนี้เถิดโดยเอาเครื่องมาสักการบูชา

๔) เพื่อให้เจ้าปู่คุ้มครองบ้านให้มีความอุดมสมบูรณ์มีฝนตก ไม่ให้เกิดโรคภัยและทำไร่นานาให้ได้ผลดีทุกปีตลอดไป^{๙๐}

สรุปได้ว่า ประโยชน์ของการบูชาปู่ตา เป็นการเชื่อทางใจว่า เมื่อเจ้าปู่มารับอาหารเครื่องเซ่นนี้และขอร้องผีให้ช่วยคุ้มครองป้องกันอันตรายทั้งปวง ให้แก่ครอบครัวสืบตระกูลตลอดไป ขอให้ทุกคนประสบความสำเร็จและเจริญยิ่งขึ้น การเซ่นเจ้าปู่เพื่อเป็นการขมาโทษแก่เจ้าบ้านเจ้าเมือง ขอท่านปู่ตาจงดลบันดาลให้หายจากการเจ็บป่วยโดยเอาเครื่องมาสักการบูชา เพื่อให้เจ้าปู่คุ้มครองบ้านให้มีความอุดมสมบูรณ์มีฝนตก ไม่ให้เกิดโรคภัยและทำไร่นานาให้ได้ผลดีทุกปีตลอดไป

๒.๖ พระพุทธศาสนากับธรรมชาติ

หลักพระพุทธศาสนานั้นเป็นหลักคำสอน ที่สอนเน้นหนักในเรื่องของธรรมชาติทั้งในส่วน ของธรรมชาติที่มีอยู่ภายใน และธรรมชาติที่มีอยู่ภายนอก โดยเฉพาะเรื่องของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งดูเหมือนพระพุทธศาสนานั้นมีบทบาทสำคัญ และเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ถึงหลักธรรมชาติ

พระพุทธศาสนากับต้นไม้เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนานั้นถือได้ว่าเป็นศาสนาที่เกิดมาในท่ามกลางธรรมชาติและป่าไม้ ดังนั้นต้นไม้จึงเป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญเป็นอย่างมากและหากพิจารณาจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาก็จะพบว่าหลักคำสอนหลายเรื่องที่เน้นย้ำในเรื่องของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ ลำธาร ภูเขา และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และได้นำหลักธรรมชาตินี้มาเป็นสื่อประยุกต์ใช้ในการสอนทั้งนี้ก็เพื่อที่จะทำให้ผู้ฟังหรือสาวกได้เข้าใจในหลักคำสอน ซึ่งโดยมากเราจะพบการนำเอาต้นไม้การอนุรักษ์ทรัพยากร มาสอนบ้างนั้น จะปรากฏอยู่ในรูปของการอยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง นำต้นไม้มาเปรียบเทียบกับหลักธรรมโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะสอนให้ผู้คนเข้าใจในเรื่องที่จะสอนนั้น ซึ่งจากการศึกษามา พบว่าพระพุทธศาสนาได้เสนอหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติ ป่าไม้ ลำธาร ภูเขา ดังนี้

ทัศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อธรรมชาติ พระพุทธศาสนาซึ่งอุบัติขึ้นมาเป็นเวลา ๒๕๕๔ กว่าปีมาแล้วนั้น ได้มองธรรมชาติในหลายแง่มุม ซึ่งล้วนแต่มีความสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกันในสังคม อย่างมีความสุข และในกรณีนี้

^{๙๐} พระวิศิษฐ์ สุมน (แทบตาม), “การศึกษาคุณค่าความเชื่อในพิธีกรรมการบูชาปู่ตา ของชาวบ้านหนองแวงโสภน และชาวบ้านหนองแวงโคตร ตำบลหนองแวงโสภน อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ท่านได้ให้ความเห็นว่า^{๙๑} พระพุทธศาสนามองธรรมชาติว่าโดยสาระสำคัญแล้วมีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. มองเห็นธรรมชาติเป็นเรื่องราวรื่นรมย์ น่าชื่นชมความงาม และมีความสุขกับธรรมชาติ
๒. เห็นพืชพันธุ์มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในธรรมชาติ เป็นเพื่อนร่วมกฎของธรรมชาติอันเดียวกันกับตน จะต้องมีเมตตาไมตรีต่อกัน

๓. มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่าเกื้อกูล ต่อการพัฒนาของมนุษย์ท่าทีเหล่านี้จะทำให้พฤติกรรมต่อธรรมชาติแวดล้อม พลิกเปลี่ยนจากความเป็นปฏิปักษ์ที่จะพิชิต ช่มเหง รังแกเอาเปรียบธรรมชาติมาสู่ความเป็นมิตร ความเกื้อกูล และอยู่ร่วมกันด้วยดี

นอกจากนั้นพระธรรมปิฎก ท่านยังได้กล่าวเสริมถึงการมองธรรมชาติของพระพุทธศาสนาว่า หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาได้เน้นถึงการพึ่งพาอาศัยกัน สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ ความรู้สึกที่ติงามต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ และมนุษย์ต่อพืชและสัตว์ทั้งหลายความรู้สึกที่ติงามอย่างหนึ่งได้แก่ คุณธรรมที่เรียกว่า “ความกตัญญู” ซึ่งความกตัญญูนี้ไม่ใช่มีเฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ท่านให้มีแม้ต่อสัตว์และพืชทั้งหลายด้วย มีคาถาพุทธศาสนสุภาษิตบทหนึ่งที่ย่อย่อ ๆ ในพระไตรปิฎกสอนให้รู้คุณแม้แต่พืช มีใจความว่า

“บุคคลพึงนั่งหรือนอน ใต้ร่มต้นไม้ใดไม่พึงหักรานกิ่งต้นไม้ นั้น เพราะวาคนประทุษร้ายมิตร เป็นคนชั่ว”^{๙๒}

อันนี้เป็นคติเก่าแก่ แสดงถึงความรู้สึกที่ดีต่อกัน... นอกจากความรู้สึกที่เห็นคุณค่าของกันและกันหรือระลึกในคุณค่าของกันและกันแล้ว ท่านยังให้มีความรู้สึกที่มองพืชและสัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตา คือ การมองสรรพสัตว์ว่าเป็นเพื่อนร่วมโลกที่ควรจะมีไมตรีหวังดีปรารถนาประโยชน์สุขแก่กันด้วย

อีกอย่างหนึ่ง คติในทางพระพุทธศาสนาสอนให้มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่ติงามน่ารื่นรมย์ และเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งของความสุข คตินี้จะทำให้เรามีความสุขในการอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ หรือทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมีความสุขนอกจากนั้น ธรรมชาติก็เป็นส่วนประกอบหรือเป็นปัจจัยในการฝึกฝนพัฒนาคนของมนุษย์ด้วย หมายความว่าพระพุทธศาสนาเอาธรรมชาติแวดล้อมมาใช้เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งในการศึกษาคือ ในการที่จะพัฒนาคนให้มีจิตใจเจริญองงาม... เมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมที่ส้งัด ปราศจากเสียงรบกวน และกิจกรรมที่วุ่นวาย ท่าน

^{๙๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *การพัฒนาที่ยั่งยืน*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๒), หน้า ๑๙๑.

^{๙๒} ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๑๕๓/๒๙.

เรียกว่า กายวิเวก คือ ความสงบทางด้านกาย โดยเฉพาะเมื่อไปอยู่ในป่า รมไม้หญ้าไม้ที่มีความสงบมีแต่ธรรมชาติ... ก็จะช่วยชักนำจิตใจให้โน้มไปสู่ความสงบด้วย เมื่อจิตใจรู้สึกมีความสงบมีความอิมใจ มีความสดชื่นโน้มโน้มไปในทางที่ดี ก็จะทำให้เกิดจิตวิเวก คือ ความสงบทางจิตตามมา เมื่อจิตใจสงบ สงัดไม่มีอารมณ์วุ่นวายใจเข้ามารบกวนแล้ว สมาธิก็จะอยู่ในสภาพที่พร้อมจะฝึกฝนพัฒนา ยิ่ง ๆ ขึ้นไป อีก คือจิตที่พร้อมตอย่างนั้นแล้วไปใช้งาน ในการพิจารณาให้เกิดปัญญาเห็นความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย จึงทำให้จิตใจเป็นอิสระที่เรียกว่าเป็น อุประวิเวก คือ ทำให้เกิดความสงบจากกิเลสต่อไปในที่สุด^{๔๓} ชาวพุทธมองธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมจากประสบการณ์ ๒ อย่าง คือ

๑. จากการศึกษาพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าและของพระสาวกในสมัยครั้งพุทธกาล

๒. จากการศึกษาหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวก ที่มีปรากฏอยู่ในพระสูตร และพระวินัย โดยชาวพุทธมีทัศนะโดยภาพรวมแล้วนับว่ามีทัศนะอย่างยิ่งต่อการอนุรักษ์และปกป้องธรรมชาติ

ดังนั้นพระพุทธศาสนาให้ทัศนะว่า สรรพสิ่งมีความเป็นอยู่ขึ้นแก่กันและกันตามที่ปรากฏในหลักปฏิจรรณูปาท เป็นการชี้ให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลกระบวนการเกิดขึ้นมีบทบาทสำคัญอย่างไรต่อธรรมชาติ กล่าวคือ ปรากฏการณ์ทั้งหลายในธรรมชาติหรือกระบวนการทางธรรมชาตินั้น ไม่มีอะไรที่ขัดแย้งกัน จุดนี้เป็นจุดที่สำคัญและเหมาะสมกับสภาพที่เป็นจริง เพราะนั่นหมายความว่า เราสามารถควบคุมสภาพการณ์ทางธรรมชาติได้ โดยการสร้างสภาพเหตุที่เหมาะสมกับสภาพผลทางธรรมชาติที่เรามุ่งหวัง และหลีกเลี่ยงการกระทำอันจะนำไปสู่ผลเสีย

๒.๗ พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้

พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันสำคัญสถาบันหนึ่ง ที่มีบทบาทในการศึกษาอบรมสั่งสอนประชาชนให้มีจิตสำนึกอันดีงามต่อตนเองและธรรมชาติแวดล้อมมีทั้งพื้นป่า พันธุ์ไม้ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ สัตว์บก แม่น้ำลำคลอง รวมทั้งมวลมนุษยชาติ ถึงแม้สถาบันพระพุทธศาสนาไม่มีเครื่องมือเพียงพที่จะช่วยดูแลสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ แต่ก็มีศาสนธรรมเป็นเครื่องสอดส่องให้มวลมนุษยชาติมองเห็นตนเองอย่างเข้าใจอย่างมีคุณค่าสร้างสรรค์พัฒนาการแก่โลก ไม่สร้างความพินาศแก่สรรพชีวิตบนผืนโลก ในปัจจุบันนั้น ความคิดที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาขาดวิจรรณญาณในการมองปัญหาอย่างเป็นระบบแบบแผน และกระบวนการซึ่งเป็นต้นเหตุสำคัญแห่งการทำลายธรรมชาติโดยแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ที่เป็นรูปธรรมเด่นชัด พื้นที่ป่าธรรมชาติลดเหลือน้อยลงทุกปี มนุษย์ได้ตัดต้นไม้ทำลายป่าทั้งภาครัฐบาลและเอกชนไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะตามมา เมื่อผืนป่าหมดไป ความแห้งแล้ง

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), คนไทยกับป่า, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๓๗), หน้า ๒๖.

มาเยือน ถ้าฝนตกมากก็เกิดอุทกภัยอย่างรุนแรงกว่าปกติ ปัญหาด้านมลพิษทางอากาศ ปัญหาดินขาดอินทรีย์วัตถุไม่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก ปัญหาด้านมลพิษทางน้ำ แม่น้ำลำคลองหลายสายในเมืองใหญ่ ๆ เน่าเสียและส่งกลิ่นที่ไม่พึงปรารถนา อันมีสาเหตุเกิดจากรัฐบาลขาดวิสัยทัศน์ที่ดี มองปัญหาเฉพาะหน้าว่า เมื่อมีโรงงานอุตสาหกรรมมาก ความยากจนจะลดน้อยลง ความอยู่ดี กินดีของประชาชนก็จะเพิ่มไม่มีขีดจำกัด โดยไม่คิดตามผลกระทบต่อความเป็นกระบวนการครบวงจร โรงงานอุตสาหกรรมปล่อยน้ำเสียลงแม่น้ำลำคลอง ขณะที่แม่น้ำลำคลองยังคงอยู่ แต่ประชาชนไม่มีน้ำอุปโภคบริโภคอย่างเพียงพอ บ้างก็ปล่อยควันพิษออกทางอากาศอากาศบริสุทธิ์หายไป มนุษย์ต้องเผชิญปัญหาเหล่านี้ทวีคูณขึ้นทุกวันทุกด้าน มีแม่น้ำลำคลองเหมือนไม่มีน้ำ มีพื้นดินเหมือนไม่มีดิน มีผืนป่าเหมือนไม่มีต้นไม้ มีลมฟ้าอากาศเหมือนไม่มีลมหายใจคล้าย ๆ กับคนใกล้จะสิ้นชีวิต ซึ่งผู้มีอำนาจในการจัดการเรื่องนี้กลับพากันนิ่งเฉยไม่ค่อยจะเอาใจใส่ในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาป่าไม้เท่าที่ควรจะเป็น

การอยู่ในป่าไม่ปราศจากเสียงรบกวนที่วุ่นวาย ทำให้เกิดความสงบทางกาย (กายวิเวก) เมื่อร่างกายเจียบสงบ จิตใจก็รู้สึกสงบมีความอ้อมอกอ้อมใจทำให้เกิดความสงบทางจิต (จิตตวิเวก) เมื่อมีความสงบทางกาย ความสงบทางจิตใจก็ไม่มีอารมณ์มารบกวนพร้อมที่จะฝึกฝนพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นไปพร้อมที่จะใช้ปัญญาพิจารณาเห็นความจริงของสังขาร ทำให้จิตใจเป็นอิสระจากกิเลสอาสวะ (อุปวิเวก) พระพุทธองค์จึงทรงมองเห็นความสำคัญของป่าไม้เป็นอย่างมาก

มนุษย์ ได้รับผลวิบากอันเกิดจากการปฏิบัติต่อธรรมชาติของมนุษย์นั่นเอง ซึ่งการปฏิบัติเหล่านั้นเป็นการปฏิบัติที่ขาดความรู้ด้านนามธรรม ไม่ว่าจะเป็นสติสัมปชัญญะที่ถูกต้อง ความกตัญญู กตเวที มองเห็นคุณค่าของธรรมชาติ ดูแลรักษา ปฏิบัติสมุပบาท ปัญญาของการมองธรรมชาติตามความเป็นจริงอย่างเป็นวงจรครบกระบวนการ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนพิธีซึ่งล้วนเป็นแนวทางแห่งการแก้ไขต่อการพัฒนาคุณภาพจิตใจในการสร้างจิตสำนึกพร้อมจะดูแลรักษาธรรมชาติแวดล้อมให้คงอยู่ในสภาพปกติดั้งเดิมได้ตามสมควร

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีล่วงแล้ว สมัยนั้นธรรมชาติแวดล้อมบริบูรณ์ บริสุทธิ์สะอาด พื้นที่ป่า พันธุ์ไม้ ภูเขา แม่น้ำ ดินฟ้าอากาศ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ สัตว์บก สัตว์เลื้อยคลาน สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ ยังไม่ถูกรบกวนมากนัก พระพุทธองค์และเหล่าพุทธสาวกมีวิถีชีวิตใกล้ชิดกับธรรมชาติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแนบแน่น ไม่ปรากฏว่ามีการส่งเสริมการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสนองความต้องการทางวัตถุแก่ตนเองและศาสนาแต่อย่างใด กลับส่งเสริมการดูแลรักษาคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติแก่พุทธบริษัท พระพุทธองค์มีวิถีชีวิตตามแบบอาศัยธรรมชาติอย่างใกล้ชิด ตั้งแต่ประสูติจนถึงปรินิพพานอันเป็นวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ ด้วยเหตุอย่างนี้ป่าไม้จึงมีความใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่พุทธกาลจนถึงปัจจุบัน พระพุทธองค์และพุทธสาวกโดยมากจะพำนักอาศัยเสนาสนะป่าเป็นที่ปฏิบัติธรรม สันทนาธรรม หรือเสวยวิมุตติสุข ป่าไม้ที่พุทธบริษัทควรระลึกถึงซึ่งเป็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์และพุทธสาวกในเหตุการณ์สำคัญ ๆ ตลอดพุทธกาล

จากแนวความคิดเรื่องสถานที่สำคัญเหล่านี้ มีส่วนส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนชาวไทยสร้าง อุเทสิกเจดีย์ระลึกพระพุทธองค์เช่น สร้างวัดศรีมหาโพธิ์เพื่อระลึกถึงสถานที่ตรัสรู้ สร้างวัดพระแท่นดง รังเพื่อระลึกถึงที่ปรินิพพาน รวมทั้งการจัดพิธีเวียนเทียนในวันสำคัญเหล่านี้ด้วยพุทธศาสนิกชนตั้งแต่ โบราณกาลจนถึงปัจจุบันนิยมปลูกต้นโพธิ์ ต้นสาละ ต้นไทร ต้นจิก และอื่น ๆ เป็นพุทธานุสติ อาศัย เหตุดังนี้พระสงฆ์ก็เป็นผู้นำในการปลูกป่าไม้ ไม่ว่าจะปลูกป่าในวันวิสาขบูชา อันเป็นสัปดาห์ ส่งเสริมพระพุทธศาสนา ปลูกป่าในวันอาสาฬหบูชาอันเป็นช่วงฤดูฝนพอดีนอกจากนี้สามารถแนะนำ ปลูกโดยเน้นต้นไม้ มะม่วงเพื่อระลึกถึงวัดป่าเวฬุวันกรุงราชคฤห์แคว้นมคธ ซึ่งเป็นวัดแห่งแรกของ พระพุทธศาสนา เป็นสถานที่แสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์ วัดป่าอัมพวันกรุงราชคฤห์ที่หอมชิวกถวาย เป็นวัด และป่าโคสิงคสาละวันใกล้หมู่บ้านนาทิกะเป็นป่าที่พระเถระอาศัยอยู่ประจำไม่ได้ขาดเพื่อเสวย วิมุตติสุข สนทนารธรรมตามกาลอันควร หรือเตรียมที่จะไปประกาศศาสนาในวันรุ่งขึ้น

พระพุทธองค์มีความใกล้ชิดกับป่าไม้แล้วก็ยังทรงสั่งสอนไม่ให้นำมาทำลายและรบกวนพันธุ์ไม้ รวมทั้งให้พุทธบริษัทมีความกตัญญูต่อต้นไม้มีปรากฏอยู่หลายแห่งเพื่อเป็นการช่วยส่งเสริมปลูก จิตสำนึก ถึงความกตัญญูตเวทีแก่ประชาชนทั่วไปในการอนุรักษ์ป่าที่มีอยู่แล้วให้คงอยู่ต่อไปห้าม รบกวน และพระสงฆ์สามารถนำมาประยุกต์ใช้โดยเอาผ้าจีวรผืนใดผืนหนึ่งมาห่มต้นไม้ในผืนป่านั้น ๆ ในส่วนด้านการศึกษาวิปัสสนาธุระอันเป็นการศึกษาเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลายซึ่งเป็น จุดมุ่งหมายของการฝึกจิตใจ ถ้ามองป่าไม้อย่างถูกวิธีจะได้ความรู้จากป่าไม้

จะเห็นว่าป่าไม้ช่วยสร้างเสริมคุณภาพของจิตวิญญาณซุกซุกไปสู่ความสงบสุขความเมตตา ความรู้สึก ความอ่อนโยนอันประณีต ทำให้เกิดสมาธิ รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาความจริงของสังขารมีผล ต่อการรู้ทั่วโลกและวิถีชีวิต การอยู่ในป่าไม้ปราศจากเสียงรบกวนที่วุ่นวาย ทำให้เกิดความสงบทาง กาย (กายวิเวก) เมื่อร่างกายเงียบสงบ จิตใจก็รู้สึกสงบมีความอึดอ้อมใจทำให้เกิดความสงบทางจิต (จิตตวิเวก) เมื่อมีความสงบทางกาย ความสงบทางจิตใจก็ไม่มีการรบกวนพร้อมที่จะฝึกฝน พัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นไปพร้อมที่จะใช้ปัญญาพิจารณาเห็นความจริงของสังขาร ทำให้จิตใจเป็นอิสระ จากกิเลสอาสวะ (อุปธิวิเวก) พระพุทธองค์ทรงเห็นความสำคัญของป่าไม้ พันธุ์ไม้และธรรมชาติ แวดล้อมอื่นทุก ๆ ด้าน แสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงส่งเสริมการปลูกป่าไม้ และการปลูกสร้าง สาธารณประโยชน์อื่น พระสงฆ์สามารถนำความรู้เหล่านี้ไปเผยแผ่แก่ประชาชนเพื่อปลูกฝังค่านิยม จิตสำนึกในการดูแลรักษาหรือปลูกสร้างป่าไม้รวมทั้งแหล่งน้ำอื่น ๆ โดยอาศัยพิธีกรรมเป็นแนวทาง นำพา การกระทำเหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์อันไพศาลต่อมวลมนุษยชาติได้เลือก ชั้น วรรณะ เพศ ศาสนา หรือชาติกำเนิดแต่อย่างใด ใครปรารถนาจะใช้ประโยชน์ก็ได้แต่ต้องไม่สร้างความเสียหายต่อ สถานที่นั้น ๆ นับได้ว่าเป็นแนวทางในการสร้างสาธารณประโยชน์ สาธารณสถาน ต่อชนรุ่นหลัง

แนวคิดของพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้นั้นเราจะพบว่าพระพุทธศาสนามีแนวคิด เอื้ออาทรต่อธรรมชาติ โดยถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติเช่น ต้องดำเนินชีวิตให้สอดคล้อง

กับธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติหรือต้นไม้ถูกทำลาย มนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติย่อมได้รับผลกระทบทั้งในทางส่วนตัวและโครงสร้างอย่างแน่นอน ต้นไม้และป่าไม้ถือว่าเป็นหัวใจของสิ่งแวดล้อมที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีพของมนุษย์

แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จัดเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องเริ่มจากตนเอง ก่อนโดยการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในบ้าน สิ่งแวดล้อมภายในชุมชน และสิ่งแวดล้อมในสังคม โดยให้ความรู้ความเข้าใจ การอบรมให้ทราบถึงปัญหา สาเหตุของปัญหา และผลกระทบของปัญหา สิ่งแวดล้อม การรักษาทรัพยากรธรรมชาติ การป้องกันและแก้ไขปัญหาสีเขียวสิ่งแวดล้อมเพื่อให้เกิดความรอบรู้ รู้ว่าสิ่งใดผิดสิ่งใดถูก สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ มีจิตสำนึกเพื่อประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตน ซึ่งความหมายของการอนุรักษ์นั้น คำว่า “การอนุรักษ์” ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “Conservation” มีผู้ให้ความหมายไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้

วิชัย เทียนน้อย กล่าวว่า การอนุรักษ์หมายถึง การใช้ทรัพยากรให้มีประโยชน์ต่อคนส่วนมากให้ดีที่สุดและมีอายุการใช้งานที่ยาวนานที่สุด^{๙๔}

นิวัติ เรืองพานิช กล่าวว่า การอนุรักษ์หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร โดยทั่วถึงกัน^{๙๕}

เกษม จันทรแก้ว กล่าวว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การเก็บรักษา สงวน ซ่อมแซม ปรับปรุง และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อจะได้เอื้ออำนวยให้คุณภาพสูง ในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์ตลอดไป หรืออีกความหมายหนึ่งคือ เป็นการใช้ตามความต้องการและประหยัดไว้เพื่อใช้ในอนาคต^{๙๖}

ในสารานุกรม บริทานิกา (Encyclopedia Britanica) การอนุรักษ์ หมายถึง การจัดการให้มนุษย์ใช้ประโยชน์จากชีวภาพอย่างอำนวยคุณประโยชน์ที่ยั่งยืนได้มากที่สุด พร้อมทั้งธำรงรักษาไว้ซึ่งศักยภาพของชีวภาพนั้นให้คงสามารถสนองความต้องการและความใฝ่ปรารถนาของมนุษย์รุ่นต่อไปในอนาคตได้สืบต่อไปด้วย

^{๙๔} วิชัย เทียนน้อย, การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรวัฒนา, ม.ป.ป.), หน้า ๒.

^{๙๕} นิวัติ เรืองพานิช, การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๔.

^{๙๖} เกษม จันทรแก้ว, วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๙๙ - ๑๐๐.

การอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง การเก็บรักษา สงวน ซ่อมแซม ปรับปรุงและใช้ประโยชน์ตามความต้องการอย่างมีเหตุผลต่อสิ่งแวดล้อม เพื่อเอื้ออำนวยให้เกิดคุณภาพสูงสุดในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์อย่างถาวรต่อไป

การอนุรักษ์ป่าเป็นการปกป้องคุ้มครองธรรมชาติที่ดี เพราะป่าไม้ให้คุณประโยชน์นานับประการแก่มนุษย์และสัตว์ ป่าไม้เป็นบ้านของสัตว์และเป็นแหล่งอาหารของมนุษย์ เมื่อป่าถูกทำลายเราก็ต้องช่วยกันบำรุงรักษา โดยไม่คำนึงถึงแต่ประโยชน์ส่วนตนที่จะได้จากป่าไม้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึง การที่จะทำให้บรรลุเป้าหมาย คือ การที่จะทำให้มีทรัพยากรธรรมชาติไว้ใช้และอยู่คู่กับโลกตลอดไปได้นั้น มีหลักการอนุรักษ์ คือ^{๙๗}

๑. ใช้อย่างฉลาด การจะใช้ ต้องพิจารณาให้รอบคอบถึงผลดี ผลเสีย ความขาดแคลนหรือความหายากในอนาคต อีกทั้งพิจารณาหลักเศรษฐศาสตร์ถึงต้นทุนและผลตอบแทนอย่างถี่ถ้วน

๒. ประหยัด ทรัพยากรใดที่มีน้อยหรือหายาก ควรเก็บรักษาไว้มิให้สูญไป บางครั้งถ้ามีของบางชนิดที่พอจะใช้ได้ ต้องใช้อย่างประหยัด

๓. พื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีหรือเสื่อมโทรมให้ดีขึ้น กล่าวคือ ทรัพยากรใดก็ตามมีสภาพล่อแหลมต่อการสูญเปล่า หรือจะหมดไปถ้าดำเนินการไม่ถูกต้องตามหลักวิชา ควรหาทางปรับปรุงให้อยู่ในลักษณะที่ดีขึ้น

๔. ปรับปรุงให้ดีกว่าสภาพธรรมชาติเดิม เช่น การปฏิรูปที่ดิน การปลูกพืชหมุนเวียนหลายอย่างจะทำให้ดินดีขึ้น

๕. นำของใช้แล้วกลับมาใช้ใหม่ เช่น การนำขวดน้ำพลาสติก กระดาษหรือเศษเหล็กเป็นต้น กลับมาใช้ใหม่

๖. ใช้สิ่งอื่นทดแทนทรัพยากรธรรมชาติบางอย่าง เช่น ใช้แกลขี้เถ้าและขยะเป็นเชื้อเพลิง การใช้ปูนซีเมนต์ในการก่อสร้างแทนไม้

๗. ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการพัฒนา และต้องศึกษาผลได้ผลเสียอย่างรอบคอบเสียก่อน เช่น การสร้างโรงไฟฟ้า หรือเขื่อน

๘. ให้การศึกษาแก่ประชาชนที่อาศัยอยู่ตามท้องถิ่นในแหล่งธรรมชาติ เพื่อให้ประชาชนได้เข้าใจความสำคัญของระบบสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการดำรงชีวิตจะได้ช่วยกันอนุรักษ์^{๙๘}

^{๙๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒), หน้า ๗๖.

^{๙๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), คนไทยกับป่า, หน้า ๗ - ๘.

สังคมไทยเราควรปลูกฝังการรักษาทรัพยากรธรรมชาติการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดความรอบรู้ รู้ว่าสิ่งใดผิดสิ่งใดถูก สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ มีจิตสำนึกเพื่อประโยชน์^{๙๙} ส่วนรวมและรักษาธรรมชาติให้คงอยู่ตลอดไป

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้นั้นเราจะพบว่าพระพุทธศาสนาเห็นความสำคัญของป่าไม้นี้

๑. ป่าไม้มีความสำคัญต่อมนุษย์มาช้านานทั้งอำนวยความสะดวกด้านปัจจัย ๔ และสร้างความอุดมสมบูรณ์แก่สภาพแวดล้อมคือ ความพอดีไม่มากหรือน้อยจนเกินไปของธาตุทั้ง ๔ ธาตุดินมีอินทรีย์วัตถุสมบูรณ์เหมาะแก่การเจริญเติบโตของพันธุ์ไม้นานาชนิด ธาตุน้ำ มีเพียงพอแก่การอุปโภคบริโภคของสรรพชีวิตในบริเวณนั้นและใกล้เคียง ธาตุไฟ มีอุณหภูมิพอเหมาะแก่สัตว์นานาชนิดและพืชนานาชนิดในผืนป่านั้น ๆ มีส่วนป้องกันไฟป่าได้ถ้ามีความชุ่มชื้นเพียงพอ ธาตุลมอากาศมีการหมุนเวียนตลอดเวลา มีส่วนช่วยบรรเทาความรุนแรงอันเกิดแต่วาทภัย

๒. ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาแล้วนอกจากมองเห็นประโยชน์ดังกล่าวมา ยังให้ความสำคัญของป่าไม้ในด้านพัฒนามนุษย์ อำนวยความสะดวกสุขขั้นพื้นฐานแก่มวลมนุษย์ เป็นแหล่งการสร้างนันทนาการ สร้างความเพลิดเพลินผ่อนคลายความตึงเครียด

๓. ผืนป่าเป็นเสนาสนะอันสงบ เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ควรแก่การเจริญความเพียรทางจิตแก่ผู้ปรารถนาความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งมวลอันมีกิเลสเป็นต้นเหตุ ซึ่งสามารถนำไปสู่ความสุขขั้นสูงสุดคือ การเข้าถึงความจริงตามธรรมชาติ

๔. ตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา มีวิธีปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ดำรงอยู่บนเกณฑ์ธรรมชาติเพื่อความคงอยู่ของสรรพสิ่งและสันติสุขของสรรพชีวิตบนพื้นโลก ตามหลักการนี้จึงเห็นได้ชัดว่า พระพุทธศาสนามีส่วนช่วยรักษาดูแลป่าไม้ พันธุ์ไม้ โดยไม่เบียดเบียนรบกวนหรือทำความเสียหายแก่ป่าไม้ พันธุ์ไม้และสรรพชีวิตในผืนป่า รวมทั้งส่งเสริมให้มีการปลูกป่า สร้างสวนป่าเพื่อสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้คงอยู่ต่อไป

นอกจากนั้นแล้วพระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางในการอนุรักษ์ป่าไม้วีเป็น ๒ ประการคือ การอนุรักษ์โดยตรงและการอนุรักษ์โดยอ้อม

(๑) การอนุรักษ์โดยตรง คือ การไม่ทำลายพันธุ์ไม้ทุกชนิด เพื่อต้องการรักษาไว้ซึ่งความสมบูรณ์และความหลากหลายของพันธุ์ไม้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติให้คงไว้ตามสภาพเดิมเพื่อป้องกันมิให้

^{๙๙} พระมหาสุภา อุทโท, “บทบาทของพระสงฆ์ : ผู้นำสังคมในการอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมไทย”, สำนักส่งเสริมศึกษาและบริการสังคม, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐๘.

เบียดเบียนทำลาย แผ้วถาง เผา ป่าไม้ พันธุ์ไม้และสร้างความเดือดร้อนต่อประชาชนในท้องถิ่นหรือสร้างความเดือดร้อนแก่สรรพชีวิตในบริเวณที่อยู่อาศัยหรือสถานที่อื่นใด ทั้งป้องกันภิกษุผู้ขาดจิตสำนึกในความเป็นสมณะ ผู้มีความประพฤติไม่เหมาะสมในการรักษาดูแลสิ่งแวดล้อม จึงมีการตั้งกฎกติกาควบคุมความประพฤติในหมู่พุทธสาวก มีการปรับโทษแก่ผู้ล่วงละเมิด ตามทัศนะนี้ทำให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามีบทบาทในด้านให้ความสำคัญของป่าไม้ พันธุ์ไม้ ตลอดจนถึงสิ่งแวดล้อม อันเป็นแนวทางแห่งการอนุรักษ์ป่าไม้โดยตรงอย่างแท้จริง รวมทั้งมีพุทธบัญญัติไว้ว่าให้ภิกษุจุดไฟเพื่อเป็นแนวป้องกันไฟป่าได้ อันเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในการรักษาที่อยู่อาศัยและผืนป่าในบริเวณนั้นให้ปลอดภัยจากไฟป่า

(๒) การอนุรักษ์โดยอ้อม คือ การที่ภิกษุอาศัยอยู่ในผืนป่า แบบพึ่งพาอาศัยกันโดยไม่เบียดเบียนกัน อันเป็นการช่วยดูแลรักษาผืนป่าให้คงไว้ตามเดิม ท่านเหล่านั้นผู้เห็นความสำคัญของกฎเกณฑ์ธรรมชาติเข้าใจวัฏจักรของสิ่งแวดล้อมตามหลักแห่งปัจจุสมุปบาท สามารถเป็นแนวทางแห่งการนำไปสู่ความสุขอันสูงสุดทางศาสนา

ทั้งนำความสุขนั้นไปให้แก่ประชาชนผู้มีศรัทธาจากแสงแห่งปัญญาและสามารถสร้างจิตสำนึกให้เกิดความรัก ความหวงแหนทรัพยากรอันมีค่ายิ่ง ซึ่งนำไปสู่การดูแลผืนป่าและสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งมวลมนุษยชาติให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ภิกษุพุทธบุตรนั้นมีจุดยืนของการดำเนินชีวิตอันเรียบง่าย สันโดษ อ่อนน้อมถ่อมตัวไปพร้อม ๆ กับการอยู่ด้วยกันอย่างสันติสุขระหว่างมนุษย์ เทวดา สัตว์ป่า พันธุ์ไม้ และสิ่งแวดล้อมในผืนป่า พุทธศาสนิกชนทั่วไปจึงให้ความสำคัญต่อผืนป่านั้น ๆ ด้วย แต่ถ้าผืนป่านั้นหรือสถานที่อื่นใดที่มีความสมบูรณ์ของพันธุ์ไม้ไม่เพียงพอแก่การรักษาสภาพแวดล้อมและอำนวยประโยชน์ด้านปัจจัย ๔ ก็จะมีการส่งเสริมปลูกป่าสร้างสวนป่า ตามความเหมาะสมแก่พื้นที่ รวมทั้งสร้างสาธารณประโยชน์อื่นโดยถือว่าการบำเพ็ญบุญอีกวิธีหนึ่งที่ประชาชนทั่วไปไม่ควรละเว้น เมื่อมีการอาศัยอยู่ในผืนป่าหรือสถานที่อื่นใดเป็นการถาวรเพื่อสร้างเป็นวัดได้มีการกำหนดเขตสีมา โดยกำหนดสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นภูเขา ก้อนหิน ป่าไม้ ต้นไม้ หนทาง จอมปลวก แม่น้ำ แอ่งน้ำ เป็นเขตกำหนดนิมิต ทำให้เห็นว่าพระพุทธศาสนา ให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติรอบตัวเป็นกรณีพิเศษ โดยไม่ต้องแสวงหาสิ่งอื่นนอกสถานที่มาเป็นนิมิตแต่ประการใด เป็นการไม่ทำความเสียหายต่อธรรมชาติที่มีอยู่เดิม เหล่านี้ล้วนเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อความสมบูรณ์ของผืนป่า เพื่อให้ภิกษุอยู่เป็นหลักแหล่งตลอดฤดูฝนจึงมีพุทธบัญญัติ การจำพรรษาห้ามภิกษุเที่ยวจาริก ตลอด ๓ เดือน อันเป็นการป้องกันภิกษุเที่ยวจาริกไปเพื่อกิจอื่นใดอาจเหยียบย่ำพืชพันธุ์ธัญชาติและพันธุ์ไม้อื่น ๆ ที่กำลังเจริญเติบโตงอกงามได้

นอกจากนี้แล้วยังมีพุทธบัญญัติ ห้ามทำความสกปรกแก่สิ่งแวดล้อมอีก เพื่อป้องกันภิกษุผู้ไม่มีอาการสร้างความสะดวกแก่บริเวณอันเป็นที่รังเกียจแก่ผู้สัญจรไปมาและเกิดภาวะพิษต่อสิ่งแวดล้อม เช่น ห้ามทิ้งขยะออกหน้าต่าง ห้ามถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ บ้วนขะพละลงบนของสดเขียว

หรือลงในน้ำ ห้ามขุดดินอันเป็นการเบียดเบียนสัตว์ในดินซึ่งบางชนิดเป็นผู้ทำหน้าที่พรวนดินตามธรรมชาติ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นแนวทางแห่งการอนุรักษ์ป่าไม้ พันธุ์ไม้ พืชพันธุ์ธัญชาติ และสร้างกฎระเบียบให้เกิดขึ้นในหมู่ภิกษุพุทธบุตรรวมทั้งเป็นตัวอย่างในการปลูกจิตสำนึกให้แก่พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้เป็นอย่างดี

นอกจากนั้นเราจะพบว่าในการอนุรักษ์ป่าไม้แนวพุทธนั้น หากจะอนุรักษ์เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด คือ การสร้างจิตสำนึก พระพุทธศาสนาได้ช่วยเสริมสร้างจิตสำนึกแก่ประชาชนให้มีจิตระลึกถึงบุญคุณของป่าไม้ พันธุ์ไม้ หลายแห่ง เป็นต้นว่าใน นิทานชาดก อังคุรปเตวัตถุ ซึ่งกล่าวถึงคนตัดต้นไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ที่ตนเคยอาศัยร่มเงาเปรียบเหมือนผู้ทำลายมิตรสหาย นอกจากนี้แล้วยังมีในนิทานชาดกอีกกว่า ๕๔๐ เรื่อง ที่เหมาะสมสำหรับการปลูกสร้างส่งเสริมความรัก ความเข้าใจ ความห่วงใย ให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนทั่วไปโดยเฉพาะเยาวชน ที่มีต่อป่าไม้ พันธุ์ไม้ และ สรรพชีวิต ดังที่ปรากฏใน เวสสันดรชาดก ปลาสาชดก ขุททกนิกายชาดก เหล่านี้ล้วนเพื่อต้องการให้เห็นคุณค่าของสรรพสิ่งในธรรมชาติ อันเป็นการปลูกจิตสำนึกที่ดีต่อป่าไม้ พันธุ์ไม้และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ได้ทั้งสิ้น เมื่อมนุษย์เห็นความสำคัญของป่าไม้ พันธุ์ไม้ ย่อมเกิดการอนุรักษ์ป่าไม้นั้นขึ้นได้ง่าย อย่างไม่มีขีดจำกัด ฉะนั้นการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าไม้ตามแนวพุทธธรรมนั้น ก็เป็นการอนุรักษ์ป่าไม้ พันธุ์ไม้ สำคัญยิ่งประการหนึ่งเพราะเมื่อมีจิตสำนึกที่ดีต่อป่าไม้ พันธุ์ไม้แล้วพฤติกรรมก็คล้อยตามไปด้วย

จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนา มีบทบาทและแนวทางให้คงไว้ซึ่งการอนุรักษ์ป่าไม้ และสิ่งแวดล้อม มีปรากฏตลอดมาทุกยุคทุกสมัย ตามหลักปฏิจจสมุขปาทอันเป็นวัฏจักรตามธรรมชาติได้เป็นอย่างดีที่แสดงออกมาในด้านพฤติกรรม วิถีชีวิต ทั้งการสร้างกฎกติกาควบคุมความประพฤติของหมู่คณะเพื่อความคงอยู่ของป่าไม้และสิ่งแวดล้อม ด้านจิตใจ มีจิตสำนึกรักความสงบ มีความรับผิดชอบในการอนุรักษ์ป่าไม้ พันธุ์ไม้และสิ่งแวดล้อมของประชาชนในท้องถิ่น ด้านปัญญา ความเข้าใจกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่มีป่าไม้เป็นองค์ประกอบใหญ่ อันเป็นเหตุและผลที่ทำให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติแวดล้อม อันเป็นหนทางนำมาซึ่งสันติสุขแก่สรรพชีวิต ซึ่งเป็นเบื้องต้นแห่งการเสริมสร้างปัญญาอย่างแท้จริงอีกทางหนึ่ง

๒.๘ แนวคิดบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้

ในการศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น พระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้ผืนป่ากลับมาที่มีความอุดมสมบูรณ์ได้ หลังจากที่ถูกทำลายมากกว่าทศวรรษ โดยไม่ได้รับการแก้ไขปัญหาวางที่ควรจะเป็นไป การทำลายป่านั้น ถือว่าเป็นการทำลายชีวิตสัตว์ให้ลดจำนวนลง และเป็นการทำลายที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า จากการที่ผืนแผ่นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ในอดีต ย่อมชี้ให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศวิทยาและความอุดม

สมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเมื่อสัตว์มีป่าเป็นที่อยู่อาศัยยอมทำให้เกิดการขยายเผ่าพันธุ์ได้ในยุคสมัยของการล่าอาณานิคมของมนุษย์

จากการศึกษาในพุทธประวัติ จะเห็นได้ชัดเจนว่าพระพุทธเจ้าจะเกี่ยวข้องกับต้นไม้ป่าไม้มาตลอด กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทั้งประสูติและปรินิพพานใต้ต้นสาละ นอกจากนั้นพระพุทธเจ้าก็ตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ และการแสดงปฐมเทศนา ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งในพุทธประวัติก็เกิดขึ้นที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ซึ่งร่มรื่นด้วยต้นไม้ แม้แต่ยามปกติ ในพระชนม์ชีพของพระองค์ พระพุทธองค์ก็เสด็จจาริกไปในท้องถิ่นตามหัวเมืองต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา และในการจาริกนั้นพระองค์ก็ต้องทรงเดินทางผ่านป่าเป็นประจำ แล้วก็ชอบปลีกพระองค์ไปประทับอยู่ในป่าเป็นระยะ ๆ ชีวิตของพระองค์จึงอยู่ในป่ามากที่สุดเพราะฉะนั้นชื่อป่าต่าง ๆ มีมากในพุทธประวัติ เช่น ป่ามหาวัน ป่าอัญชนวัน ป่าอัมพวาฏุกวัน ป่ารักขิตวัน เป็นต้น ชื่อวัดต่าง ๆ ก็มีชื่อลงท้ายด้วย “วัน” ซึ่งแปลว่า “ป่า” เช่น วัดเชตวัน (วัดป่าเจ้าเจตหรือวัดสวนเจ้าเชต) วัดเวฬุวัน (วัดป่าไผ่) วัดปาวาริกันพวัน วัดอัมพวัน ฯลฯ แสดงว่าวัดเหล่านั้นเป็น “ป่า” ทั้งนี้ เราจึงถือว่า ป่ามีส่วนสำคัญในชีวิตของพระพุทธเจ้าเอง และในประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนา^{๑๐๐}

ในปาสราสิสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระองค์ทรงแสวงหาสถานที่สงบสงัดสำหรับเป็นที่บำเพ็ญเพียรเพื่อโพธิญาณ ซึ่งได้มีการปรารภถึงธรรมชาติว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแสวงหาอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือ ความสงบซึ่งไม่มีทางอันยิ่งกว่าเมื่อจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับ ได้ไปถึงตำบลอรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์มีโคจรคามอยู่โดยรอบ เราจึงคิดว่า “ภูมิประเทศเป็นที่น่าสนใจ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร” เราจึงนั่ง ณ ที่นั้นด้วยคิดว่า “ที่นี่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร”^{๑๐๑}

พุทธพจน์นี้จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าเองก็ยินดีที่จะทรงแสวงหาสถานที่ที่ธรรมชาติแวดล้อมสวยงามรื่นรมย์ไปด้วยป่าไม้ ทรงเห็นธรรมชาติเป็นสิ่งที่งดงาม มีผลเกื้อกูลต่อความคิดจิตใจ และเป็นเครื่องช่วยในการฝึกฝนพัฒนาตนเองให้เข้าถึงธรรม

ในมหาสิหนาทสูตร ได้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ดังพุทธพจน์ที่ตรัสแก่พระสารีบุตรว่า

^{๑๐๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), คนไทยกับป่า, หน้า ๓๓.

^{๑๐๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๒/๓๐๓-๓๐๔.

บรรดาพรหมจารีมีองค์ ๔ นั้น พรหมจารีในการประพาศสังข์ของเราดังนี้ คือ เรานั้น อาศัยชายป่าแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ เมื่อใดเราได้พบคนเลี้ยงโค คนเลี้ยงปศุสัตว์ คนหาบน้ำคนหาฟัน หรือคนทำงานในป่า เมื่อนั้นเราเดินหนีจากป่าหนึ่งไปยังป่าอีกแห่งหนึ่ง จากป่าที่บแห่งหนึ่งไปยังป่าที่บอีกแห่งหนึ่ง จากที่ลุ่มแห่งหนึ่งไปยังที่ลุ่มอีกแห่งหนึ่ง จากที่ดินแห่งหนึ่งไปยังที่ดินอีกแห่งหนึ่ง ข้อ นั้นเพราะเหตุไร เพราะเราคิดว่า “คนเหล่านั้นอย่าได้พบเรา และเราก็อย่าได้พบคนเหล่านั้นเลย”^{๑๐๒} ทรงแสดงถึงประโยชน์ของป่าที่มีต่อภิกษุ คือช่วยขจัดความหวาดกลัวให้หายไปได้ตั้งข้อความตอนหนึ่งในมหาสีหนาทสูตรว่า

เรานั้นเข้าอาศัยแนวป่ามากแล้วแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ที่ว่ามากแล้วนั้น เพราะเป็นแนวป่าที่นำ สะพรึงกลัว ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งยังมีราคะเข้าไปยังแนวป่านั้น โดยมากย่อมชนพองสยองเรานั้นอยู่ที่กลางแจ้ง ตลอดทั้งคืน ในราตรีที่หนาวเหน็บ ซึ่งอยู่ระหว่างเดือน ๓ ต่อเดือน ๔ เป็นช่วงเวลาที่เหมาะตกเห็นปาน นั้น แต่อยู่ในแนวป่าในเวลากลางวัน ในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อนเราอยู่ในที่แจ้งในเวลากลางวัน แต่อยู่ในแนวป่าในเวลากลางคืน คาถาน่าอัศจรรย์นี้เราไม่เคยได้ยินมาก่อนปรารถนาแก่เราว่า “มุนีผู้เสนาะ แสวงหาความหมดจดอดบแดด อดน้ำค้างเปลือยกายทั้งมิได้ผิงไฟ อยู่คนเดียว ในท่าที่น้ำกลัว”^{๑๐๓}

พระพุทธพจน์ในพระสูตรต่าง ๆ ดังกล่าวมาบางส่วน ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าก็ ทรงมีบทบาทที่สำคัญและเด่นชัดในการชี้แนะให้ชาวพุทธมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ธรรมชาติป่า ซึ่งถือว่า พระองค์ทรงเป็นสื่อบุคคลที่มีคุณภาพยิ่งในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เห็นประโยชน์ด้วยการปฏิบัติ ธรรมจึงอยู่ป่า^{๑๐๔} ได้จากพระพุทธพจน์ดังนี้

ภิกษุพุทธบุตรมีความเป็นอยู่แบบพึ่งพาอาศัยกับธรรมชาติมาช้านานตั้งแต่อดีตจนถึง ปัจจุบัน พระพุทธองค์ทรงประสงค์ไม่ให้เกิดปัญหาเบียดเบียนทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในสภาพแวดล้อมตาม ธรรมชาติ การที่มีพุทธบัญญัติเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาเบียดเบียนธรรมชาติมีปรากฏในพระวินัยปิฎกอยู่ หลายแห่ง บ้างก็มีมูลเหตุมาจากการที่ภิกษุตัดต้นไม้เพื่อต้องการสร้างกุฏิ วิหาร บ้างก็มีมูลเหตุมา จากการเหยียบย่ำนาข้าว บ้างก็มีมูลเหตุมาจากการทำที่ขัดกับความเชื่อของประชาชนบ้างก็มีมูลเหตุมา จากการตัดต้นไม้ทำเครื่องใช้ไม้สอย บางอย่างทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุใช้พันธุ์ไม้ ป่าไม้ ที่มีอยู่ใน ท้องถิ่นให้ได้รับประโยชน์สูงสุด เหล่านี้ล้วนเป็นพื้นฐานแห่งการอยู่แบบพึ่งพาอาศัยกันระหว่างภิกษุ กับพันธุ์ไม้^{๑๐๕} และประชาชนทั่วไป

^{๑๐๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๖/๑๖๐.

^{๑๐๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๖/๑๖๐.

^{๑๐๔} วิ.ป. (ไทย) ๘/๙๘๑/๓๑๑.

^{๑๐๕} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๑๘/๒๐๒.

มูลเหตุแห่งพุทธบัญญัติที่ห้ามตัดต้นไม้ ทำลายพันธุ์ไม้ มีปรากฏหลายสาเหตุด้วยกันเช่น ลึกขาบทที่ ๗ แห่งสังฆาติเสส กล่าวถึงการสร้างวิหารใหญ่ของคหบดีผู้เป็นโยมอุปัฏฐากพระฉันนะ ให้ท่านแสดงที่ขอบใจจะได้สร้างวิหารถวาย ท่านกำหนดสถานที่แล้วให้คนปราบพื้นที่โดยการให้ตัดต้นไม้ที่ประชาชนในท้องถิ่นนับถือมากอันเป็นการสร้างให้เกิดความสะเทือนใจเป็นอย่างมาก ประชาชนพากันติเตียนดูหมิ่นท่าน พระพุทธองค์ทรงทราบจึงทรงตำหนิและมีพุทธบัญญัติไว้ว่า

อนึ่ง ภิกษุจะให้สร้างวิหารใหญ่อันมีเจ้าของเฉพาะตน ต้องนำภิกษุสงฆ์ไปแสดงที่ภิกษุสงฆ์ นั้นต้องแสดงที่อื่นไม่มีผู้ใดจองไว้อันมีขานรอบ หากภิกษุให้สร้างวิหารใหญ่ในที่อื่นมีผู้ใดจองไว้อันหา ขานรอบไม่ได้หรือไม่นำภิกษุสงฆ์ไปเพื่อแสดงที่ไซ้ร้ ต้องอาบัติสังฆิติเสส^{๑๐๖}

หน้าที่และคุณธรรมของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน หมายถึง ในการพัฒนาชุมชนของ พระสงฆ์ส่วนใหญ่ ได้อาศัยหลักธรรมคำสอนทางศาสนา มาเรียกกำลังศรัทธาของชาวบ้านรวมทั้งมี ตำแหน่งเป็นผู้นำด้านประเพณีพิธีกรรม ความเชื่อของชาวบ้าน พระสงฆ์จึงได้ประยุกต์หลักธรรมทาง ศาสนาและระเบียบประเพณีทางสังคมมา เป็นสิ่งช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาหมู่บ้านให้บรรลุผลตาม เป้าหมาย หน้าที่และความผูกพันทางสังคมของพระสงฆ์เกิดจากองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ

๑. การดำรงชีวิตของพระสงฆ์ต้องอาศัยปัจจัย ๔ ที่ชาวบ้านถวาย
๒. สภาวะและเหตุการณ์ในสังคมย่อมมีผลเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญสมณธรรม
๓. โดยคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์

๒.๘.๑ แนวคิดเรื่องบทบาท

บทบาทของ พระสงฆ์ได้แสดงบทบาทกระทำภาระหน้าที่ที่กำหนดไว้ตามสถานภาพ ที่เป็น บรรทัดฐานทางพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้คนในสังคมรับรู้ และคาดหวังให้พระสงฆ์แสดงบทบาทให้ สอดคล้องกับสภาพของสังคม อันเป็นการกระทำตามสิทธิและหน้าที่ และผลต่อการจัดระเบียบทาง สังคม ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างพระสงฆ์กับชุมชน

นักสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ได้ให้ลักษณะความหมายของ บทบาท และทฤษฎีบทบาท ไว้ดังนี้

ขบวน พลศรี ได้กล่าวว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมที่ปฏิบัติตามสถานภาพเป็นพฤติกรรม ที่กำหนด และหมายให้บุคคลกระทำ เป็นตัวกลางเชื่อมระหว่างสังคมกับบุคคลที่อยู่ในสถานการณ์ทาง สังคม วัฒนธรรมประเพณีทางสังคมเป็นสิ่งที่สำคัญต่อการกำหนดบทบาท^{๑๐๗}

^{๑๐๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๑๘/๒๐๒.,๑/๕๒๓/๓๕๘.

^{๑๐๗} ขบวน พลศรี, **บทบาทของพระสงฆ์วัฒนธรรมประเพณีทางสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียน สโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๗๗-๗๘.

งามพิศ สัตย์สงวน ได้กล่าวว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมที่คาดหวังสำหรับผู้อยู่ในสถานภาพต่าง ๆ เป็นบทบาทที่คาดหวัง (Role Expectation) โดยกลุ่มคนหรือสังคมเพื่อเป็นให้คู่สัมพันธ์มีการกระทำระหว่างกันทางสังคม^{๑๐๘}

จำนงค์ อติวิฒนสิทธิ์ และคณะ ได้กล่าวว่า บทบาท หมายถึง การที่บุคคลกระทำภาระหน้าที่ที่กำหนดไว้ในสถานภาพนั้น บทบาทเป็นพฤติกรรมที่เห็นได้เป็นการกระทำของบุคคลและได้จำแนกบทบาทออกเป็น ๓ ลักษณะด้วยกันคือ

๑. บทบาทในอุดมคติ (Ideal Role) เป็นบทบาทที่กำหนดไว้เป็นกฎหมาย (laws) หรือ บทบาทตามความคาดหวังของบุคคลทั่วไปในสังคม

๒. บทบาทที่บุคคลเข้าใจหรือรับรู้ (Perceived Role) เป็นบทบาทที่ขึ้นอยู่กับความรู้หรือความคิดความเข้าใจของบุคคลว่าควรเป็นอย่างไร ทั้งนี้ย่อมเกี่ยวข้องกับทัศนคติ (Attitude) ค่านิยม (Value) หรือบุคลิกภาพ (Personality) และประสบการณ์ของบุคคลแต่ละคน

๓. บทบาทที่แสดงออกจริงหรือเป็นจริง (Actual or Enacted Role) เป็นบทบาทหรือการกระทำที่บุคคลปฏิบัติจริง ซึ่งย่อมขึ้นอยู่กับสถานการณ์เฉพาะหน้าในขณะนั้นด้วย สถานการณ์ต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการแสดงบทบาท สภาพแวดล้อมธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางสังคม^{๑๐๙}

ณรงค์ เส็งประชา ได้กล่าวว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมที่ปฏิบัติตามสถานภาพ บทบาทเป็นพฤติกรรมที่สังคมกำหนดและคาดหวังให้บุคคลกระทำอาทิ เป็นครูอาจารย์ต้องสอนนักเรียน เป็นผู้บริหารสถานศึกษาต้องบริหารจัดการงานต่าง ๆ ให้มีประสิทธิภาพ^{๑๑๐}

เบญจวรรณ กำธรวัชระ ได้กล่าวว่า บทบาท หมายถึง การที่บุคคลปฏิบัติตามสิทธิหน้าที่บรรทัดฐานของสังคม (Social Norms) ตามสถานภาพที่ตนดำรงอยู่หรือสิ่งที่คนทั่วไปในสังคมคาดหวังว่า บุคคลที่อยู่ในสถานภาพใดควรปฏิบัติอย่างไร สถานภาพและบทบาทเป็นสิ่งที่อยู่คู่กัน กล่าวคือ ในขณะที่สถานภาพเป็นที่รวมของสิทธิและหน้าที่บทบาทจะเป็นการปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพนั้น คือ เป็นลักษณะเดียวที่เคลื่อนไหว (Dynamic) ของสถานภาพนั้น^{๑๑๑}

^{๑๐๘} งามพิศ สัตย์สงวน, **หลักมนุษยวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๐๑.

^{๑๐๙} จำนงค์ อติวิฒนสิทธิ์ และคณะ, **สังคมวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๗-๓๘.

^{๑๑๐} ณรงค์ เส็งประชา, **มนุษย์กับสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้า, ๒๕๓๐), หน้า ๘๙.

^{๑๑๑} เบญจวรรณ กำธรวัชระ, **เอกสารคำสอนวิชาสังคมศาสตร์ ๑ และ ๓**, (นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๒๓ - ๒๔.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ได้กล่าววาทบาท หมายถึง ส่วนที่เป็นพลวัตของสถานภาพที่บุคคลจะได้รับมอบหมายให้ดำรงสถานภาพ โดยมีความสัมพันธ์กับสถานภาพอื่น เมื่อเขาใช้สิทธิและหน้าที่อันเป็นส่วนต่าง ๆ ของสถานภาพ แปลว่าเขาแสดงบทบาทและบทบาทมี ๓ ประเภท คือ ๑. บทบาทตามใบสั่ง เป็นการปฏิบัติตามความคาดหวังของแต่ละสถานภาพ ตัวตนและทักษะในการแสดงบทบาทหน้าที่ที่ต้องปรับตัว ให้เข้ากับความคาดหวังของสถานการณ์นั้นบทบาทนี้เน้นตรงระดับการยอมรับปฏิบัติตามความคาดหวังของตำแหน่งที่บุคคลเข้าครอบครอง

๒. บทบาทตามใจ บทบาทนี้ความคาดหวังต่าง ๆ จะต้องผ่านอัตราหรือตัวตนเสียก่อนจึงมีการปฏิบัติ ขณะที่ผ่านตัวตนเอง อัตราหรือตัวตน จะกลั่นกรองพิจารณาเลือกสรรลดทอนพลิกแพลงความคาดหวังนั้นให้เหมาะสมกับตน จุดสนใจอยู่ที่แบบและสไตล์ของแต่ละคน

๓. บทบาทจริง คือ พฤติกรรมของเจ้าของหลังการผ่านขั้นตอนของสองอย่างข้างต้น หากจะมีพฤติกรรมเปิดเผย จะดูความซับซ้อนหรือโครงข่ายเชื่อมโยงของพฤติกรรมที่แสดงออกมาให้เห็น ถ้าพุ่งไปที่บทบาทเปิดเผย จุดการวิเคราะห์จะพุ่งไปในตัวความคาดหวังหรือการตีความคาดหวังตามสภาพนั้น ๆ^{๑๑๒}

สุชา จันท์เอม ได้กล่าวว่า บทบาท หมายถึง บทบาทที่สังคมกำหนดหรือบทบาทในสังคมมีคำอธิบายว่า บทบาทในสังคมของบุคคลจึงแตกต่างกันไปตามสถานภาพของเขา เช่น บทบาทครูอาจารย์ สังคมกำหนดไว้ว่าครูอาจารย์ต้องประสิทธิ์ประสาทวิชาการให้แก่ศิษย์ อบรมศิษย์ให้มีความรู้ มีกิริยามารยาทดี^{๑๑๓}

ดังนั้นพระสงฆ์จึงมีความสำคัญในฐานะเป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนาที่สืบต่อพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ถ้าในยุคใดพระสงฆ์ปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวคลาดเคลื่อน ในยุคนั้นประชาชนก็จะขาดความนับถือ สังคมไม่เห็นคุณค่าทางพระพุทธศาสนา และพระพุทธศาสนาก็จะเสื่อมลง แต่ถ้าในยุคใดที่พระสงฆ์ปฏิบัติหน้าที่ครบถ้วน ในยุคนั้นพระสงฆ์ก็จะมีประชาชนนับถือมาก และพระพุทธศาสนาก็จะรุ่งเรือง ซึ่งทำให้เป็นศูนย์รวมทางจิตใจ

๒.๘.๒ แนวคิดเรื่องบทบาทพระสงฆ์กับสังคม

พระสงฆ์กับสังคม หลักปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาดังกล่าวเป็นการหยิบยกมาแสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องหลักปฏิบัติ ที่จะส่งเสริมการแก้ไขปัญหาสภาพสิ่งแวดล้อมอันเป็นเป้าหมาย

^{๑๑๒} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **การพัฒนาชุมชน**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๑๓๑-๑๔๐.

^{๑๑๓} สุชา จันท์เอม, อังโน อนุดิษฐ์ สมฤทธิ์, “การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยนครสวรรค์, ๒๕๔๒), หน้า ๙.

สูงสุดของการเรียนรู้และเข้าใจวิธีการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มุ่งเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติโดยตรง ในสังคมมนุษย์โดยตรง เพื่อการอนุรักษ์และการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งผู้อนุรักษ์สามารถยกหลักปฏิบัติหรือหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามาช่วยเสริมในการบริหารจัดการธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ ดังที่

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ไว้ว่าบทบาทของพระสงฆ์ในครั้งบรรยายพิเศษเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์กับปี่ณรงคัวัฒนธรรมไทย” ท่านได้ปรากฏเหตุที่ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ เป็นปีของการศึกษาของสงฆ์ และเป็นปี่ณรงคัวัฒนธรรมไทยด้วย จึงกล่าวถึงความสัมพันธ์ของพระกับวัฒนธรรมไทย ท่านมีทัศนะเกี่ยวกับบทบาทของพระต่อวัฒนธรรมดังนี้^{๑๑๔}

๑. ตรวจสอบเนื้อหาสาระของวัฒนธรรม พระควรได้รับการศึกษาและมีหน้าที่ในการตรวจสอบวัฒนธรรมไทยว่ามีความสัมพันธ์ทั้งในแง่บวกและแง่ลบ กับคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างไร และพยายามปรับให้ถูกต้องทิศทางคือ ให้พระมีความรู้ในวิชาการและหลักการของพระพุทธศาสนา คือ พระธรรมวินัยอย่างถูกต้อง

๒. ปรับบทบาทการเผยแพร่ธรรมะให้เข้ากับยุคสมัยและท้องถิ่น (ให้ถูกกาลเทศะ) พระควรได้รับการศึกษาให้รู้เท่าทันสถานการณ์โลกปัจจุบัน เป็นการพัฒนาให้พระมีความรู้ความสามารถในการประกอบการเผยแพร่หรือสื่อสารธรรมให้เข้าถึงประชาชน

๓. บูรณาการทางศาสนาและวัฒนธรรมไทย ควรให้พระได้รับการศึกษาให้ตระหนักถึงสถานะของคนในพุทธศาสนาและสถานะของพุทธศาสนาในสังคมไทย เพื่อให้มีกรอบความคิดที่เด่นชัดในการเผยแพร่ตลอดจนทิศทางในการกำหนดบทบาทต่าง ๆ ต่อชุมชน

บทบาทของพระสงฆ์นั้นจะต้องมีการสร้างชุมชนสงฆ์ให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้เป็นผู้ชี้ทิศทางพัฒนาที่ถูกต้องแก่สังคม ทำวัดให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็งโดยมีระบบการบริหารจัดการ และระบบการปกครองคณะสงฆ์ที่สนับสนุนให้เกิดปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ไว้ว่า ในอดีตพระเป็นผู้มีบทบาทโดยตรงในการศึกษาแก่ชุมชน ในปัจจุบันหน้าที่ในการจัดการศึกษาเป็นของกระทรวงศึกษาธิการ กล่าวได้ว่าโรงเรียนได้ออกจากวัดมานานแล้ว อย่างไรก็ตามพระและศาสนาบุคคลอื่น ๆ ก็ยังมีบทบาทในการให้ความรู้เกี่ยวกับพุทธธรรมและจริยธรรม อันเป็นวิชาหรือความรู้พื้นฐานในการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสุขสงบ ทั้งในรูปแบบของการศึกษานอกระบบ เช่น ศูนย์ศึกษา

^{๑๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), คนไทยกับป่า, หน้า ๓๓.

พระพุทธศาสนาวินายกติกาย ห่องสมุค ค่ายคุณธรรม อบรม ส่งเสริมอาชีพ เป็นต้น และการศึกษาในระบบ ได้แก่ การดูแลหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรสามัญศึกษา^{๑๑๕}

พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ไว้ว่าหน้าที่และความผูกพันของพระสงฆ์โดยมีหลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการปฏิบัติ ซึ่งมีทั้งฝ่ายธรรมและฝ่ายวินัยอันเป็นตัวกำหนดให้ชีวิตของพระสงฆ์เกี่ยวเนื่องและผูกพันอยู่กับสังคมโดยพื้นฐานชีวิตสังคมของพระสงฆ์นี้แยกออกเป็น ๒ ส่วน คือความสัมพันธ์ภายในสังคมสงฆ์และความสัมพันธ์ในสังคมส่วนรวม^{๑๑๖}

พระสงฆ์ต้องปฏิบัติตามหลักการอันมีอยู่ในคำสอนของพระพุทธเจ้า คือ ในฝ่ายตนเองก็มีหน้าที่ศึกษาและปฏิบัติ คือ การศึกษาเพื่อให้ตนปฏิบัติได้ถูกต้อง พร้อมทั้งสามารถแนะนำแก่ผู้อื่นต่อไปได้ด้วย และปฏิบัติคือ ประพฤติตามหลักธรรมเพื่อความบริสุทธิ์ของตนเอง และของสถาบันสงฆ์ และนอกจากนี้แล้วพระสงฆ์ควรตระหนักในหน้าที่ของตนอยู่ ๒ ประการกล่าวคือ

๑. หน้าที่และความผูกพันโดยหลักธรรมเดินตามพระวินัย ชีวิตทางสังคมของพระสงฆ์นี้อาจแยกได้เป็น ๒ ด้าน คือ

๑.๑ ด้านความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์ด้วยกันเอง เห็นได้ชัดจากบทบัญญัติต่าง ๆ ในวินัยของสงฆ์ มีการอยู่ร่วมกัน การกำหนดเขตสีมาอุโบสถ ปวารณา การกรานกฐิน พุทธบัญญัติที่ให้สงฆ์เป็นใหญ่ในกิจการต่าง ๆ เรียกว่า สังฆกรรม

๑.๒ ด้านความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ ซึ่งพระสงฆ์ถูกกำหนดให้ต้องฝากชีวิตความเป็นอยู่อยู่กับคฤหัสถ์ ด้วยการอาศัยปัจจัย ๔ ในการเลี้ยงชีพ จึงเป็นข้อที่พระสงฆ์ต้องผูกพันอยู่กับสังคมคฤหัสถ์

๒. หน้าที่และความผูกพันทางสังคม ซึ่งเกิดจากองค์ประกอบ ๓ ประการคือ

๒.๑ การดำรงชีวิตของพระสงฆ์ ต้องอาศัยปัจจัย ๔

๒.๒ สภาวะเหตุการณ์ในสังคม ย่อมมีผลเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญสมณธรรม

๒.๓ โดยคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์ตั้งนั้น

พระสงฆ์ควรตระหนักมั่นอยู่เสมอในการปฏิบัติหน้าที่ทั้งตามพระธรรมวินัยและต่อสังคม โดยดำเนินการตามหลักการเดิม ๓ อย่าง กล่าวคือ^{๑๑๗}

^{๑๑๕} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), อ่างใน อนุศิษฐ์ สมฤทธิ, “การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๗๕.

^{๑๑๖} พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต), บทบาทพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบันในพระพุทธศาสนา กับสังคมไทยปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร: สยามสมาคม, ๒๕๒๗), หน้า ๑๙๔.

^{๑๑๗} พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต), บทบาทพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบันในพระพุทธศาสนา กับสังคมไทยปัจจุบัน, หน้า ๒๘๗.

๑. ด้านการศึกษา โดยเฉพาะการให้การศึกษาสำหรับประชาชน เช่น

๑.๑ พระสงฆ์มีหน้าที่ในการให้การศึกษาอยู่แล้ว อย่างน้อยเมื่อไม่พูดถึงหลักวิชาการอย่างอื่น ก็ต้องทำการสอน ทำการอบรมในด้านศีลธรรม และสัจธรรมอยู่เป็นประจำ

๑.๒ พระสงฆ์มีเวลาทำงานเต็มที่ เพราะนอกจากการบำเพ็ญปฏิบัติสมณธรรมโดยหน้าที่ของพระสงฆ์ในทางประโยชน์ส่วนตนแล้ว พระสงฆ์ก็มีหน้าที่โดยข้อผูกมัดทางสังคมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ไว้ว่าจะต้องอนุเคราะห์ประชาชนด้วยการให้ธรรมทาน ด้วยเวลาที่เหลือจากการปฏิบัติศาสนกิจ ก็เป็นเวลาว่างที่จะใช้ประโยชน์ได้เต็มที่ ปราศจากกังวลก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้พระสงฆ์ทำงานในเรื่องที่จะช่วยเหลือประชาชนได้มากขึ้น

๑.๓ พระสงฆ์มีความจำเป็นที่จะต้องประพฤติปฏิบัติให้ดีกว่าชาวบ้านอยู่แล้วการให้การศึกษาอบรมนั้นไม่ใช่ให้แต่ความรู้อย่างเดียว ก็ต้องให้มีความประพฤติดีงามด้วย เพื่อเป็นแบบอย่างให้แก่เยาวชนและประชาชนทั่วไป

๑.๔ การศึกษาที่พระสงฆ์จัดทำนั้นลงทุนน้อย เพราะพระสงฆ์อาจจะใช้สถานที่ภายในวัดหรือสอนตามโรงเรียนต่าง ๆ โดยอาศัยปัจจัย ๔ สำคัญในการดำรงชีพ

๑.๕ พระสงฆ์มีส่วนในการจัดการศึกษาแล้ว จะไม่เข้าไปก้าวก่ายหรือครอบงำกิจการของรัฐ อาศัยความสามารถของพระสงฆ์ที่มีอยู่ในการจัดการ

๑. ด้านการเผยแพร่ เป็นหน้าที่หลักของพระสงฆ์ที่จัดทำกันมากที่สุด

๒. ด้านการสงเคราะห์

งานส่วนที่พระสงฆ์จะทำได้โดยตรงก็คือ การสงเคราะห์ทางด้านจิตใจเป็นหลัก ส่วนการสงเคราะห์ทางวัตถุก็มีได้โดยอ้อมด้วยการแนะนำ ชักจูงผู้อื่นให้กระทำหรือนำสิ่งบริวารที่ได้รับจากผู้อื่นมาเฉลี่ยแบ่งปันให้เป็นประโยชน์กว้างขวางออกไป

พ่วง สุวรรณรัฐ ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ไว้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาท้องถิ่น ดังนี้ คือ^{๑๑๘}

๑. ส่งเสริมการประกอบอาชีพของราษฎรให้มีรายได้เพิ่มขึ้น

๒. ส่งเสริมสร้างสาธารณสมบัติ

๓. ส่งเสริมอนามัยและสุขาภิบาล

๔. ส่งเสริมการศึกษาและนันทนาการ

^{๑๑๘} พ่วง สุวรรณรัฐ, ทัศนะเกี่ยวกับโครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่นรายงานกิจการโครงการอบรมพระภิกษุ เพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์), ๒๕๒๓ หน้า ๓๙.

๕. ส่งเสริมวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น

๖. ส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น

การที่วัดจะดำเนินการในหลายสิ่งหลายอย่างได้จนกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนได้นั้น เป็นเพราะบุคคลที่เป็นตัวกลางในการดำเนินการ คือ พระสงฆ์ บทบาทของพระสงฆ์จึงมีส่วนต่อการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม บทบาทพระสงฆ์ที่พิจารณาได้ก็คือ การช่วยเหลือชาวบ้านทั้งจิตใจและด้านอื่น ๆ

ภทรพร สิริกาญจน ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ไว้ว่า บทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์มีความสำคัญในการพัฒนาสังคมด้านต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยปฏิบัติหน้าที่ตามพุทธบัญญัติและจิตสำนึกที่ได้รับการอุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ จากฆราวาส ดังนั้นพระสงฆ์ จึงได้ทำหน้าที่มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในเรื่องการสั่งสอนศาสนธรรม และการปฏิบัติเท่านั้นแต่ยังรวมถึงการช่วยเหลือประชาชน ทั้งด้านวัตถุและการแก้ปัญหาชีวิตอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบัน พระสงฆ์เพิ่มภาระหน้าที่อีกหลายประการ กล่าวคือ

๑. ด้านพัฒนาศีลธรรม คือ การอบรมสั่งสอนประชาชนให้เป็นคนดีมีศีลธรรมให้พอใจในการทำบุญสร้างกุศล และรู้จักปฏิบัติธรรม เพื่อความพ้นทุกข์ ซึ่งถือว่าเป็นงานหลักที่สำคัญของพระสงฆ์ และจำเป็นต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

๒. ด้านพัฒนาการศึกษาและคุณภาพชีวิตพระสงฆ์เป็นผู้เผยแพร่พระพุทธศาสนาและเป็นแบบอย่างของผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ พระสงฆ์จึงสามารถถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาแก่ประชาชนทำให้มีความรู้ ความเข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา สามารถนำหลักธรรมมาเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จและความเจริญและเลือกประกอบอาชีพที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

๓. ด้านสังคมสงเคราะห์ อันได้แก่ การสงเคราะห์ด้านจิตใจ เช่น การแสดงพระธรรมเทศนาให้ประชาชนทั่วไปได้เรียนรู้และเข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของชีวิต และไม่เดือดร้อนใจมากนักเมื่อเผชิญกับอุปสรรคของชีวิต นอกจากนี้ พระสงฆ์อาจให้คำปรึกษาเกี่ยวกับปัญหาชีวิต โดยใช้พุทธธรรมเป็นแนวทาง ในบางกรณีบทบาทการสงเคราะห์ประชาชนทางด้านวัตถุด้วยได้แก่ การให้ที่พักอาศัยแก่นักเรียนต่างถิ่นและผู้มาปฏิบัติธรรมรักษาศีลในวัด และการให้ประชาชนที่ยากจนได้เช่าที่ดินของวัดในราคาถูกเพื่อปลูกสร้างบ้านพักอาศัย เป็นต้น

๔. ด้านการพัฒนาชุมชน พระสงฆ์มีฐานะเป็นผู้นำชุมชน ได้ให้วัดเป็นศูนย์กลางบริการสังคม เช่น เป็นโรงเรียนสำหรับเด็กวัด เป็นบ้านพักฉุกเฉินสำหรับผู้ขัดสนไร้ที่พึ่ง เป็นการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม^{๑๑๙} เป็นต้น

๒.๘.๓ แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่เหมาะสม ปัจจุบันนักอนุรักษ์ได้เปลี่ยนมาสนใจการอนุรักษ์อย่างเป็นระบบมากกว่าการอนุรักษ์เฉพาะทรัพยากรที่สนใจเท่านั้น เพราะผลกระทบจากการตัดสินใจผิดพลาดในการทำลายหรือตัดแปลงสิ่งแวดล้อมนั้นจะมีมากกว่าที่จะมองเห็นและเข้าใจได้ เนื่องจากระบบธรรมชาติมีความสลับซับซ้อน ได้วิวัฒนาการมานับล้านปีกว่าจะมาอยู่ในสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ดังนี้

เกษม จันทรแก้ว และคณะ กล่าวว่า “การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้อย่างสมเหตุสมผลเพื่อการมีใช้ตลอดไปหมายรวมถึง การเก็บเอาไว้ขดเซย ฟื้นฟูหรือพัฒนาสิ่งอื่นให้ดีขึ้นกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การใช้นั้นอาจต้องดำเนินการเก็บกัก การรักษา ซ่อมแซม การฟื้นฟู การพัฒนา การป้องกัน การสงวน หรือการแบ่งเขตที่จะสงวนไว้ก็ได้”^{๑๒๐}

วินัย วีระวัฒนานนท์ ได้กล่าวถึงหลักการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้ ๗ ประการ^{๑๒๑} คือ

๑. การใช้ให้นานที่สุดการใช้ทรัพยากรทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นสิ่งของเครื่องใช้ใด ๆ จะต้องถนอมรักษาเพื่อให้ได้ใช้สิ่งของเหล่านั้นให้นานที่สุด ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เกิดการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้รวดเร็วเกินไป

๒. การใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด การใช้สิ่งของต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์ให้ได้มากที่สุด และมีผู้ได้รับประโยชน์จำนวนมากจะช่วยลดปริมาณความต้องการทรัพยากรธรรมชาติมาใช้รวดเร็วเกินไป

๓. การนำกลับมาใช้ใหม่ ของใช้หลายอย่างที่ได้นำมาใช้จนเก่า หรือหมดสภาพการใช้ไปแล้วถ้าได้นำมาปรับปรุงหรือเปลี่ยนสภาพให้เป็นวัตถุดิบ เพื่อทำให้เป็นสินค้ากลับมาใช้ใหม่จะช่วยทำให้ลดการแสวงหาทรัพยากรทำลายสิ่งแวดล้อมลงได้

^{๑๑๙} ภัทรพร สิริกาญจน, “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติแนวคิดและบทบาทของ พระคำเขียน สุวณฺโณ ในการพัฒนาชุมชน”, งานวิจัย, (สถาบันไทยคดีศึกษา: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๙๗.

^{๑๒๐} เกษม จันทรแก้ว และคณะ, *สิ่งแวดล้อมเทคโนโลยีและชีวิต*, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๙๙ - ๑๐๐ .

^{๑๒๑} วินัย วีระวัฒนานนท์, *วิกฤตสิ่งแวดล้อมทางตันแห่งการพัฒนา*, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๓ - ๕๔.

๔. การทดแทนทรัพยากรบางชนิดหายากหรือมีจำนวนน้อย การแสวงหาวัสดุอื่นที่มีอยู่มากหรือมีค่าน้อยกว่ามาใช้ทดแทนจะช่วยลดการสูญเสียทรัพยากรที่หายากลงได้ และยังช่วยทำให้วัสดุหรือทรัพยากรที่ไม่มีค่ากลับมีค่าเพิ่มขึ้นด้วย

๕. การบูรณะซ่อมแซมสิ่งของเครื่องใช้หลายชนิด ถ้าได้รับการบูรณะซ่อมแซมในส่วนที่ขัดข้องสึกหรอให้กลับสู่สภาพที่ใช้งานได้ จะช่วยยืดอายุการใช้ของเครื่องใช้เหล่านั้น และลดอัตราการทำลายสิ่งแวดล้อมได้

๖. การฟื้นฟูความสัมพันธ์โทรม ทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถเกิดขึ้นใหม่ได้ และอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม ควรมีการเร่งฟื้นฟู เพื่อให้มีทรัพยากรไว้ใช้ และเพื่อรักษาความสมดุลธรรมชาติ

๗. การลดอันตรายจากสารพิษ สารพิษหลายชนิดเมื่อนำไปทิ้งจะก่อให้เกิดอันตรายต่อมนุษย์และระบบนิเวศ ดังนั้นก่อนทิ้งสารพิษหรือของเสียเหล่านั้น ควรทำให้สารพิษหรือของเสียอยู่ในสภาพที่ก่อให้เกิดอันตรายต่อระบบนิเวศให้น้อยที่สุด

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ป่าไม้ว่า “ได้มีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ซึ่งจากการศึกษาในพุทธประวัติและในพระไตรปิฎก จะเห็นได้ว่าที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์ส่วนมากมักจะอยู่ในสภาพแวดล้อมของป่า เช่น ปาวาริกัมพวันเป็นสวนมะม่วงที่พ่อค้าผ้าถวายแด่พระพุทธองค์ เขตวันเป็นสวนมะม่วงที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีถวายไว้ในพระศาสนาอยู่ในเมืองสาวัตถี เขาคิชฌกูฏ ซึ่งอยู่ในกรุงราชคฤห์ สวนกวางในกรุงสาวัตถี และเวฬุวันมหาวิหาร”^{๑๒๒} เป็นต้น

ประสพสุข พันธุประยูร ได้ศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย มีข้อเสนอแนะ คือ พระสงฆ์ทุกรูปที่เป็นกรณีศึกษามีความตั้งใจในบทบาทการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ และมีความคิดเห็นตรงกันว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องเข้ามามีบทบาท ดังนั้น จึงเป็นการสมควรที่จะสนับสนุนให้พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทอย่างจริงจังโดยไม่ผิดกฎหมาย สิ่งที่เหมาะสมและมีกิจกรรมเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น เพื่อให้พระสงฆ์มีประสิทธิภาพในบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ไว้ ๔ ประการ^{๑๒๓} คือ

๑. ควรเพิ่มพูนความรู้ในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ให้กับพระสงฆ์ เพื่อให้มีการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ

๒. ควรให้กำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ เช่น ให้การยกย่องสนับสนุนประกาศเกียรติคุณและถือว่าเป็นผู้นำและทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนและสังคมอย่างแท้จริง

^{๑๒๒} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ และ คณะ, **พระพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ**, (กรุงเทพมหานคร: อักษรการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๑.

^{๑๒๓} ประสพสุข พันธุประยูร, “บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดภาคเหนือ ของประเทศไทย”, **รายงานการวิจัย**, (สถาบันวิจัยสังคม: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕), หน้า ๒.

๓. ควรจัดให้มีกองทุน เพื่อเป็นปัจจัยในการปฏิบัติงานอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นการเฉพาะเพื่อพระสงฆ์จะไม่ต้องลำบากในการระดมทุนจากแหล่งอื่นมาเป็นค่าใช้จ่ายในการนี้

๔. ควรเป็นวิธีการอนุรักษ์ที่ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง และพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เท่าที่ประมาณได้มี ๑๐ ประการ คือ

๔.๑ ศรัทธา คือ มีความเลื่อมใสในการปฏิบัติของพระสงฆ์ ทั้งนี้เนื่องจากพระสงฆ์มีวินัยและจริยาวัตรอันเหมาะสม น่ายึดถือเป็นเยี่ยงอย่าง

๔.๒ บารมี คือ คุณลักษณะพิเศษส่วนตัวของพระสงฆ์ ซึ่งอาจเป็นอำนาจในตัวเองของพระสงฆ์ เช่น การมีวาจาศักดิ์สิทธิ์ ความเคร่งครัดในปฏิปทาสมณะสาธูป ซึ่งเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ชาวบ้านยอมรับ และเชื่อฟังในคำสอน

๔.๓ ปฏิปทา คือ พฤติกรรมที่พระสงฆ์แสดงให้ชาวบ้านเห็น เช่น ความตั้งใจจริงความมักน้อยไม่เห็นแก่ได้ ความจริงใจ ความอดทน อดกลั้น ความเสียสละ ความสม่ำเสมอ ความเพียรพยายาม ความหวังดี

๔.๔ สามัคคีธรรม คือ การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้กับกลุ่มชาวบ้านโดยมีความคิดเห็นตรงกัน มีความร่วมมือร่วมใจกัน เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และมองเห็นอันตรายที่จะเกิดขึ้นหากไม่ร่วมมือกัน กับทั้งจะต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนด้วยความเต็มใจและเสียสละ

๔.๕ กิจกรรมเกื้อกูล คือ พระสงฆ์หรือทางวัดจะต้องมีหรือสร้างโครงการหรือกิจกรรมที่จะเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านและชุมชนหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พระสงฆ์และวัดจะต้องเกื้อหนุนและเป็นที่พักพิงของชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องตลอดไป

๔.๖ หนุนจاریตประเพณี คือ พระสงฆ์ได้นำเอาจารีตประเพณีวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ตลอดจนค่านิยมและบรรทัดฐานทางสังคมมาใช้เป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เป็นการเกื้อกูลการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้เป็นอย่างดี

๔.๗ มีกลุ่มอนุรักษ์ คือ พระสงฆ์ได้ดำเนินการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าขึ้นมาเพื่อช่วยกันดำเนินการโดยกลุ่มอนุรักษ์นี้เป็นชาวบ้านที่มีความเข้าใจและมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า มีพลังความคิดและปัจจัยหลาย ๆ อย่างพร้อมเพียง รวมทั้งมีส่วนร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์

๔.๘ ดึงองค์กรมาช่วยเหลือ คือ การขอความร่วมมือจากองค์กรต่าง ๆ ทั้งในชุมชนและนอกชุมชนรวมทั้งองค์กรในต่างประเทศเข้ามาช่วยเหลือในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

๔.๙ อิงหน่วยราชการ คือ การให้หน่วยทางราชการที่รับผิดชอบโดยตรง เช่น กรมป่าไม้ และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง กรมพัฒนาชุมชน กรมการศึกษานอกโรงเรียน เจ้าหน้าที่ปกครองกำนันผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส ตำรวจ เข้ามามีส่วนร่วมหรือมาเป็นเจ้าหน้าที่ที่ดำเนินการ

๔.๑๐ วิธีการนอกแบบ พระสงฆ์แต่ละรูปมีวิธีการพิเศษเป็นส่วนตัวที่ไม่เหมือนกันและต่างก็ได้ นำเอากลวิธีเฉพาะตัวมาใช้เป็นกลยุทธ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พระสงฆ์บางรูปนำเอาพันธุ์ไม้แปลก ๆ มาจากต่างถิ่นเข้ามาปลูกในป่า แล้วส่งเสริมให้ชาวบ้านช่วยกันปลูก บางรูปจัดพิธีปลูกป่าเนื่องในวันสำคัญของชาติและศาสนา เช่น ปลูกต้นไม้ในวันพีชมงคล วันฉัตรมงคลวันเข้าพรรษา วันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระบรมราชินีนาถ บางรูปก็กำหนดบริเวณป่าอนุรักษ์เป็นที่สำหรับการเจริญทางวิปัสสนากรรมฐาน และบางรูปก็จัดให้ชาวบ้านไปทัศนศึกษาออกสถานที่ โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีการจัดการดำเนินการเรื่องป่าชุมชนซึ่งบังเกิดผลอย่างมีประสิทธิภาพ^{๑๒๔}

กล่าวได้ว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่คืบคลาน จะต้องมีการทำนุบำรุงรักษาภาพธรรมชาติดั้งเดิมเอาไว้ เพื่อใช้เป็นแหล่งข้อมูลสำหรับเปรียบเทียบกับโครงการพัฒนาต่าง ๆ มิฉะนั้นจะไม่สามารถทราบผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบธรรมชาติ และไม่สามารถหลีกเลี่ยงความเสียหายที่จะติดตามมา รวมทั้งไม่สามารถตัดสินใจดำเนินการอย่างถูกต้อง

การตัดแปลงและทำลายธรรมชาติและทรัพยากรเพียงชั่วระยะเวลาอันสั้นนี้จะสร้างปัญหาที่ติดตามมามากและยากจะแก้ไขได้ ความผิดพลาดจากการใช้ทรัพยากรไม่เพียงแต่ทำให้ต้องสูญเสียทรัพยากรที่ไม่สามารถจะนำกลับคืนสู่สภาพเดิมได้แล้วเท่านั้น แต่ยังคงต้องเสียงบประมาณอีกมากมายในการแก้ไขปัญหาใหม่ที่เกิดตามมาซึ่งไม่อาจคาดคะเนล่วงหน้าได้อีกแล้ว ดังนั้น โครงการพัฒนาใด ๆ ก็ตามควรจะได้มีการศึกษาและวางแผนให้รอบคอบโดยแน่ชัดว่าจะประโยชน์ต่อสังคมมนุษย์รวมทั้งทราบถึงผลกระทบ และหาวิธีการแก้ไขก่อนที่จะเริ่มดำเนินการ ไม่ใช่เพื่อหวังผลทางเศรษฐกิจเพียงชั่วคราวแต่เพียงอย่างเดียว จะต้องมองถึงผลกระทบยาวที่จะเกิดขึ้นด้วยเสมอตามที่

ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ความหมาย ของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ คำว่า “ป่า” “ที่ที่รกด้วยต้นไม้ต่าง ๆ ซึ่งไม่ใช่บ้านคนอยู่โดยปกติ”^{๑๒๕} ส่วนคำว่า

“ป่า” ซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจกรรมด้านป่าไม้มีความหมายแตกต่างกันไป ดังนี้

“ป่า” ตาม พ.ร.บ. ป่าไม้ พ.ศ. ๒๔๘๔ หมายความว่า ที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้ผลตามกฎหมายที่ดิน

“ป่า” ตาม พ.ร.บ. ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๗ หมายความว่า ที่ดินรวมตลอดถึง ภูเขา ห้วย หนอง คลอง บึง บาง ลำน้ำ ทะเลสาบ เกาะ และที่ชายทะเล ที่ยังมีได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมาย

^{๑๒๔} ประสพสุข พันธุ์ประยูร, บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย, หน้า ๔.

^{๑๒๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๐), หน้า ๕๒๙.

ป่าสงวนแห่งชาติ หมายความว่า ป่าที่ได้กำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ ตาม พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๗ ซึ่งห้ามบุคคลใด ๆ เข้าไปยึดครอบครองที่ดิน ก่อสร้าง แผ้วถาง เผาป่าทำไม้ เก็บหาของป่า หรือกระทำการใด ๆ อันเป็นการเสื่อมเสียแก่สภาพป่าสงวนแห่งชาติ เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากทางราชการแล้ว^{๑๒๖}

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า “ป่า” ตาม พ.ร.บ. ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๗ มีความหมายกว้างและเด่นชัดว่า “ป่า” ตาม พ.ร.บ. ป่าไม้ พ.ศ. ๒๕๘๔ อย่างไรก็ตาม “ป่า” จะต้องประกอบด้วยพื้นที่ และสรรพสิ่งที่อยู่ในพื้นที่นั้น และสรรพสิ่งเหล่านั้นย่อมมีประโยชน์ต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์บ้าง ในที่นี้จะขอกกล่าวเกี่ยวกับป่าไม้เป็นสำคัญ

พระพุทธเจ้ามีความใกล้ชิดกับป่าไม้แล้วก็ยังทรงสั่งสอนไม่ให้นำไฟและรบกวนพันธุ์ไม้รวมทั้งให้พุทธบริษัทมีความกตัญญูต่อดินไม้ที่ปรากฏอยู่หลายแห่ง เช่น ในนิทานชาดก อังกรเปตวัตถุ ดังเช่นเรื่องภิกษุชาวเมืองอาหวิ คราวหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับที่อัคคาฬเจดีย์ใกล้เมืองอาหวิ พวกภิกษุชาวเมืองอาหวิกำลังทำการก่อสร้าง จึงตัดต้นไม้เองบ้าง ให้คนอื่นตัดบ้าง ภิกษุรูปหนึ่งไปตัดต้นไม้ที่มีเทวดาลิงสถิตอยู่ เทวดาจะขอร้องอย่างไรก็ไม่ยอม ซ้ำยังไปพันเอาแขนทารกลูกของเทวดา เทวดาโกรธมากเกือบจะฆ่าภิกษุรูปนั้นอยู่แล้วแต่เกรงใจพระพุทธเจ้า จึงตัดสินใจเล่าเรื่องนั้นถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงชมเชยที่เทวดาไม่ฆ่าภิกษุ แล้วทรงชี้ต้นไม้ต้นหนึ่งที่วางลงให้เทวดาเข้าอาศัย พระพุทธองค์ได้เรียกประชุมสงฆ์แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่าเป็นปาจิตตีย์ เพราะพรากรกตคาม ที่ชื่อว่า กตคามได้แก่ พืช ๕ ชนิด คือ พืชเกิดจากเหง้า พืชเกิดจากต้น พืชเกิดจากยอด พืชเกิดจากเมล็ด พืชเกิดจากข้อ ว่าด้วยเงื่อนไขปลีกย่อยในการต้องอาบัติปาจิตตีย์และทุกกฎ ไม่เป็นอาบัติ ในกรณีดังนี้ ๑) ภิกษุไม่บอกโดยตรงแต่บอกโดยอ้อม เช่น ทำพีชนี้ให้เป็นกบปิยะ ๒) ภิกษุไม่มีเจตนาพรากร ๓) ทำไปเพราะไม่มีสติ ๔) ทำเพราะไม่รู้ ๕) ภิกษุวิกลจริต ๖) ภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติ

ในจุฬาสาโรปมสูตร มีการกล่าวถึงต้นไม้โดยการเปรียบเทียบกับลาภสักการะและหลักธรรมด้วยว่า เมื่อประทับอยู่ ณ เขตวัน กรุงสาวัตถีทรงแสดงธรรมเทศนาโปรดแก่ปัจฉิมภิกษุจะตรัสเปรียบเทียบกับลาภสักการะชื่อเสียงเหมือนกับกิ่งไม้ ใบไม้ ความสมบูรณ์ด้วยศีลเหมือนกับสะเก็ดไม้ ญาณทัสสนะคือ ปัญญาเหมือนกับกะพี้ไม้ ความหลุดพ้นแห่งจิต คือเจโตวิมุตติเหมือนกับแก่นไม้^{๑๒๗}

ในขุททกนิกายธรรมบทคาถา มรรควรรค ตรัสเปรียบเทียบคนมีอายุมากเหมือนกับใบไม้แก่ ที่ปรากฏอยู่ว่า

^{๑๒๖} ทิวา สรรพกิจ, การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จังหวัดนครราชสีมา ชัยภูมิ บุรรัมย์, (กรุงเทพมหานคร: ฟันนี้พับลิชชิ่ง, ๒๕๒๘), หน้า ๒๙.

^{๑๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๓-๓๕๔/๓๗๔-๓๘๔.

“ปณฺฑุปลาโส ว ทานิสฺสึ ยมปุริสาปิ จ ตํ อุปลฺภฺฐิตา”^{๑๒๘}

“บัดนี้ ท่านเป็นเหมือนใบไม้เหลือง อนึ่งบุรุษของท้าวพระยายม ปราบกฎแก่ท่านแล้ว” พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้บุตรของคนฆ่าโคเลี้ยงชีวิตว่าบัดนี้ท่านแก่มากแล้วควรจะหาที่พึ่งที่พึ่งที่พึ่งอาศัยจะได้ถึงอริยมุขคือ พระนิพพานกับเขาบ้างในขุททกนิกาย ธรรมบทคาถา มรรควรรคตรัสเปรียบกิเลสกับป่าไม่ว่า

“วนฉินฺทล มา รุกฺขํ วนโต ชายเต ภยํ

เฉตฺวา วนํ วนภูฏฺฐจ นิพพนา โทถ ภิกฺขโว

ยาวณฺทึ วนภูฏฺฐน ฉิชฺชติ อณฺุมตฺโตปิ นรสฺส นาริสฺสุ

ปฏฺิพทฺธมโน ว ตาว โส วจฺโฉ ชีรปโกว มตฺริ”^{๑๒๙}

“จงพากันตัดป่าแต่อย่าตัดต้นไม้ ภัยย่อมเกิดจากป่า กิเลสทั้งหลาย จงตัดป่าและหมุ่ไม้ที่ตั้งอยู่ในป่าเสีย จงเป็นผู้ไม่มีป่า เพราะว่าหมุ่ไม้ที่ตั้งอยู่ในป่าถึงจะมีจำนวนน้อยของนรชนยังไม่ขาดเพียงใดเขาย่อมเป็นผู้มีใจปฏิพัทธ์อยู่ในนารีทั้งหลายเหมือนกับลูกวัวตัวที่ยังไม่ยอมนม มีใจจดจ่อในแม่วัวฉะนั้น”

ซึ่งมีความหมายว่าให้ภิกษุตัดกิเลส เพราะว่าถ้ายังมีกิเลสอยู่ ภัยก็ยังมีอยู่ บุรุษที่ยังมีกิเลส ย่อมหลงใหลสตรีเหมือนกับลูกวัวตัวน้อยติดแม่วัวอยู่ร่าไป ไม่ได้ให้ตัดต้นไม้ทำลายป่าแต่อย่างใดในขุททกนิกายธรรมบทคาถา ตัณหา-วรรค ตรัสเปรียบเทียบตัณหาanussey เหมือนกับรากไม้ถ้าตัดยังไม่หมดสามารถงอกขึ้นมาได้อีกไว้วา

“ยถาปิ มูเล อณุปทเว ทพฺเห ฉินฺโนปิ รุกฺโข ปุนเรว รุหฺติ

เอวมปิ ตณฺหานุสเย อณุหเต นิพพตฺตตี ทฺกฺขมิทํ ปุนปฺปุนิ”^{๑๓๐}

“ต้นไม้ ถึงจะถูกตัดไปแล้ว แต่รากไม้มีอันตรายยังมั่นคงอยู่ ก็สามารถงอกขึ้นได้อีกแม้ฉันทใด เมื่อตัณหาanusseyที่ยังขจัดไม่ได้ ทุกข์นี้ก็สามารถเกิดขึ้นอยู่ร่าไปแม้ฉันทนั้น”ซึ่งมีความหมายว่า ความทุกข์ย่อมสามารถเกิดขึ้นตลอดเวลาถ้าคนยังมีกิเลสอยู่เหมือนกับต้นไม้แม้จะถูกตัดไปแล้วก็สามารถงอกได้อีกถ้ารากยังอยู่ไม่เน่าไม่เปื่อย นี่เป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้นที่พระพุทธองค์ทรงใช้เปรียบเทียบในการประกาศศาสนาหรือเทศนาธรรมสั่งสอนพุทธบริษัท แสดงให้เห็นถึงทัศนคติของพระพุทธองค์ที่มีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในการเรียนการสอนได้อย่างลึกซึ้งนอกจากตรัสถึงความสำคัญของป่าไม้

^{๑๒๘} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๘/๔๖.

^{๑๒๙} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๐/๕๒.

^{๑๓๐} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๔/๖๐.

ในด้านต่าง ๆ แล้วยังตรัสถึงการปลูกป่าการรักษาต้นน้ำลำธาร การทำสวนป่า ซึ่งถือว่าเป็นการสร้างบุญกุศลอีกวิธีหนึ่งตามที่ปรากฏในวินโรปสูตรว่า

“อารามโรปา วนโรปา เย ชนา เสตุการกา
 ปปญจ อุปานถจ เย ททนต์ติ อุปสสยัม
 เตสํ ทิวา จ รตโต จ สทา ปุณญํ ปวชุตติ
 ฌมมฐฐา สีสสมปนนา เต ชนา สคคคามิโน”^{๑๓๑}

“ผู้ที่สร้างสวนป่า ปลูกป่า สร้างสะพาน สร้างอ่างเก็บน้ำ ขุดบ่อน้ำ สำหรับผู้สัญจรไปมา ชื่อว่าได้บุญตลอดเวลาทั้งกลางวันทั้งกลางคืน ตั้งอยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยศีล (เมื่อสิ้นชีวิตไป) สามารถไปเกิดในโลกสวรรค์ได้”

จากข้อความที่ปรากฏในพระสูตรนี้ทำให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นในการส่งเสริม ทั้งการปลูกป่าไม้ และการสร้างสาธารณประโยชน์อื่น พระสงฆ์สามารถนำความรู้เหล่านี้ไปเผยแพร่แก่ประชาชนเพื่อปลูกฝังค่านิยมจิตสำนึกในการดูแลรักษาหรือสร้างป่าไม้รวมทั้งแหล่งน้ำอื่น ๆ โดยอาศัยพิธีกรรมเป็นแนวทางนำพา การกระทำเหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์อันไพศาลต่อมวลมนุษยชาติไม่ได้เลือก ชั้น วรรณะ เพศ ศาสนา หรือชาติกำเนิดแต่อย่างใด ใครปรารถนาจะใช้ประโยชน์ก็ได้แต่ต้องไม่สร้างความเสียหายต่อสถานที่นั้น ๆ นับว่าเป็นแนวทางในการสร้างสาธารณประโยชน์สาธารณสถาน ต่อชนรุ่นหลัง

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า “หลักในพระทางพระพุทธศาสนา จะย้ำมากในเรื่อง ระบบของการพึ่งพาอาศัยและนอกจากการพึ่งพาอาศัยกันแล้ว สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ ความรู้สึกที่ติงามต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ต่อพืชและสัตว์ทั้งหลาย ความรู้สึกที่ติงามอย่างหนึ่งได้แก่ คุณธรรมที่เรียกว่า “ความกตัญญู”^{๑๓๒} ความกตัญญูนี้ไม่ใช่มีเฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้นแต่ให้มีทั้งต่อสัตว์และพืชทั้งหลายด้วยดังมีคาถาพุทธศาสนาสุภาชิตบทหนึ่งที่ย้ำบ่อย ๆ ในพระไตรปิฎกสอน ให้รู้จักคุณแม้แต่คุณประโยชน์ของพืชมีใจความแปลเป็นภาษาไทยว่า บุคคลนั่งหรือนอนในร่มเงาของตนไม่ได้ ไม่พึงหักกิ่งก้านใบของตนไม้นั้น ผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนทราม”^{๑๓๓}

นอกจากนั้นยังกล่าวว่า การจัดการปัญหาของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมจะต้องเข้าใจความเป็นจริงตามหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ถือว่าเป็นตัวสภาวะธรรมของธรรมชาติที่จะทำให้มนุษย์มีทัศนคติ ทำที่ ทิฐิที่ถูกต้องในการพัฒนาตัวเองและเข้าไปเกี่ยวข้องจัดการกับปัญหาอย่างถูกต้อง ซึ่งสามารถสรุปประเด็นแนวความคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกฎธรรมชาติดังนี้

^{๑๓๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๖/๔๖.

^{๑๓๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), คนไทยกับป่า, หน้า ๑๑๕.

^{๑๓๓} ชู.เปต. (ไทย) ๑๘/๑๐๖/๑๕๐.

๑. การกำหนดแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยมีความตระหนักในเรื่องของความเปลี่ยนแปลง

๒. มนุษย์ต้องเข้าใจการเปลี่ยนแปลง เพื่อการยุติปัญหาในการจัดการสิ่งแวดล้อม

๓. แนวคิดในการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักของความเป็นจริงตามธรรมชาติ ทำให้มนุษย์มีโลกทัศน์ใหม่ที่ว่าทุกสิ่งเกี่ยวข้องกันเป็นองค์รวม มนุษย์เป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อสิ่งอื่นหรือเป็นสิ่งแวดล้อมของสิ่งอื่น ๆ ด้วย ดังนั้น การจัดการสิ่งแวดล้อมตามความเป็นจริงแล้วก็คือ การจัดการตัวมนุษย์นั่นเอง

แนวการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพุทธศาสนา บนแนวทางของความเป็นจริง ต้องรู้ระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ คือ สภาพสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่เรียกว่า อุดุนิยม ได้แก่ ความจริงเกี่ยวกับสสารสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพที่เรียกว่าพีชนิยม ได้แก่ ความหลากหลายทางชีวภาพ พันธุกรรมซึ่งเป็นองค์ประกอบที่เป็นป่าไม้ที่เกี่ยวกับเรื่องของการกระทำและผลที่ตามมาเรียกว่ากรรมนิยามธรรมชาติเกี่ยวกับกลไกการทำงานของจิตที่เรียกว่าจิตนิยาม โดยเชื่อมโยงธรรมชาติเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ ตามหลักที่เรียกว่า ธรรมนิยาม ได้แก่ สิ่งทั้งหลายที่มีความสัมพันธ์กันตามกระบวนการแห่งเหตุผล

หลักธรรมของพุทธศาสนาที่กล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อมนั้นถูกแฝงอยู่ในหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา แต่ถ้าจะให้เห็นผลทางปฏิบัติหลักธรรมคำสอนจะถูกถ่ายทอดผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะศาสนาพุทธมีพิธีกรรมหลากหลายแนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามหลักพุทธศาสนา จึงเป็นการประยุกต์ใช้พิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อมีผลต่อจิตใจหรือเป็นการสร้างจิตสำนึก ในการศึกษาครั้งนี้จึงมีกรอบการศึกษาในเรื่องแนวทางการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยจะศึกษาเฉพาะการประยุกต์ใช้พิธีการบวชจนมาเป็นการบวชต้นไม้ตามหลักของพุทธศาสนา

“การบวชป่าไม้ไม่ได้มีความหมายเพียงแค่การประกอบพิธีกรรม หรือเพียงการนำผ้าเหลืองไปห่มต้นไม้เท่านั้นแต่กิจกรรมการบวชป่าจะเป็นสื่อและสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความผูกพันระหว่างคนกับต้นไม้และสัตว์ป่า ซึ่งจะมีผลดีต่อระบบนิเวศ วิถีชุมชน ท้องถิ่น และประชาชน พิธีบวชต้นไม้เป็นแนวทางการอนุรักษ์ป่าที่เกิดจากการประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนา”

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ กล่าวว่า “พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีล่วงมาแล้ว และถ้าได้มีศึกษาความเป็นมาของพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าการปฏิบัติตนและคำสั่งสอนของพระบรมศาสดาของพระพุทธศาสนาเป็นไปในลักษณะที่เกื้อกูลกับป่าไม้มาโดยตลอดความ

เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันของพระพุทธศาสนาและป่าไม้นั้นเริ่มขึ้น ตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังทรงเป็นพระราชกุมารมาเลยทีเดียว”^{๑๓๔}

พระพุทธเจ้า มีความสัมพันธ์กับป่าไม้อย่างใกล้ชิดตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์จนถึงวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพ เริ่มตั้งแต่พระองค์ประสูติในลุมพินีสถาน ซึ่งเป็นอุทยานที่ร่มรื่นไปด้วยต้นไม้และธรรมชาติ เมื่อพระองค์ทรงเจริญพระชนมายุขึ้นมาโดยลำดับก็มีพระราชอัธยาศัยที่เปี่ยมไปด้วยความรักความเข้าใจป่าไม้ เช่น ทรงมีพระทัยเมตตาต่อสัตว์และสนใจกับสภาพแวดล้อมตามป่าไม้ตลอดมา และเมื่อผ่านประสบการณ์แห่งชีวิตมาจนได้ข้อสรุปว่า ความสุขทางโลกที่พระองค์ได้รับอยู่นั้นมิใช่ความสุขที่แท้จริง จึงตัดสินใจเสด็จออกบรรพชา ก็ทรงมุ่งหน้าสู่สถานที่ที่สงบร่มรื่นบริเวณริมฝั่งแม่น้ำอนาโมา ซึ่งมีสภาพแวดล้อมเป็นป่าไม้ที่สมบูรณ์หลังจากนั้นก็แสวงหาสถานที่บำเพ็ญเพียรทางจิต พระองค์ทรงเลือกสถานที่อันร่มรื่นและสงบเย็นของตำบล อรุณเวลาเสนานิคม ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา จนในที่สุดก็ได้ตรัสรู้ ณ สถานที่นี้เอง

เมื่อพระพุทธองค์ได้ค้นพบทางแห่งความสุขที่แท้จริงแล้ว ก็ปรารถนาจะสั่งสอนแนะนำสัตว์โลกทั้งหลายให้ได้รับทางแห่งความสุขที่แท้จริงด้วยพระองค์ทรงประกาศศาสนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี จาริกไปสั่งสอนเผยแผ่พระธรรมตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์นอกจากในช่วงเข้าพรรษาเท่านั้น ที่จะพำนักอยู่ประจำ ณ ที่ใดที่หนึ่ง ปีละ ๓ เดือน นอกจากนั้นแล้วสถานที่พำนักอาจจะเป็นต้นไม้ ซอกเขา ถ้ำในภูเขา ป่าช้า เหล่านี้เป็นต้น จึงมีข้อความในพระสูตรที่กล่าวถึงการแสวงหาเสนาสนะอันสงบ เพื่อบำเพ็ญความเพียรของพระภิกษุทั้งหลายเสนาสนะอันสงบที่พระพุทธองค์ตรัสถึงก็คือ ป่า โคนต้นไม้ ภูเขา ซอกเขา ป่าช้า เหล่านี้เป็นต้น โดยทรงชี้แนะว่าป่าที่ภิกษุควรบำเพ็ญความเพียรนั้น ควรประกอบด้วยปัจจัยสองอย่าง คือ ๑. เอื้ออำนวยความเจริญก้าวหน้าทางด้านจิตใจ ๒. และมีปัจจัยพอยังชีพไม่ขาดแคลนนัก

พระพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนม์ชีพใกล้ชิดกับธรรมชาติมาโดยตลอด ดังนั้น หลักธรรมและคำสอนของพระองค์ ทรงแสดงให้เห็นถึงความรักในสรรพสัตว์ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดีนอกจากนั้นยังมีพุทธบัญญัติเพื่อปลูกฝังความรักสัตว์ ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมเช่น การห้ามภิกษุฆ่าสัตว์ทุกชนิด แม้จะสัตว์ตัวเล็กตัวน้อยก็ตาม รวมไปถึงการห้ามดื่มน้ำที่มีตัวสัตว์เล็ก ๆ เจือปนอยู่ และพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงธรรมชาติของสัตว์ทั้งหลายเอาไว้ว่า ย่อมกลัวเจ็บกลัวตาย เหมือนกับมนุษย์เราเหมือนกันจึงไม่ควรเบียดเบียนทำร้ายกัน นอกจากสัตว์แล้วพระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทไม่ให้พระภิกษุถอน โคน ตัด หรือทำให้พืชตายด้วยวิธีใดก็ตาม และในด้านการรักษา

^{๑๓๔} พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, **พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญการพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๗-๒๕.

สภาพแวดล้อมมีข้อห้ามพระภิกษุที่ไม่อาพาธ ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของสด เขียวหรือในน้ำ

ข้อบัญญัติและแนวทางการดำเนินพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า ตลอดจนการดำรงชีวิตของพระสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาล แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้พยายามที่จะเสริมสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตั้งแต่ต้นแล้ว

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวว่า “ศาสนาโบราณช่วยให้มนุษย์อยู่กลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่ทำลายย่ำยีธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องแม่โพสพและพระแม่คงคาในอดีตนั้น พวกเขาจะปฏิบัติต่อพืชพันธุ์ธัญญาหาร และแม่น้ำลำคลองด้วยความเคารพยำเกรง”^{๑๓๕}

มนุษย์เริ่มคิดที่จะเอาชนะธรรมชาติควบคุมธรรมชาติ แทนที่จะอยู่อาศัยใต้อำนาจธรรมชาติและคำสอนของศาสนาบางศาสนาว่าพระเจ้าสร้างโลกขึ้นมา เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ สัตว์ทั้งหลายเป็นอาหารของมนุษย์และมนุษย์เป็นเจ้านายผู้ปกครอง

ตามหลักพระพุทธศาสนาแล้วสิ่งที่สำคัญต่าง ๆ ไม่มีใครเป็นนายมีอำนาจเหนือใครโดยไม่พึ่งพาอาศัยกัน สิ่งต่าง ๆ อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นตามหลัก ปฏิจจสมุปบาท ที่ว่าเมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนั้นก็เกิด เมื่อใดสิ่งนั้นเกิดสิ่งนั้นก็เกิด มนุษย์อาศัยธรรมชาติ และธรรมชาติต้องอาศัยมนุษย์ มนุษย์อยู่ไม่ได้ถ้าสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติถูกทำลาย วงจรของธรรมชาตินั้นมันยังอาศัยซึ่งกันและกันและมนุษย์เข้าไปทำลายวงจรของมันเพราะมีอัตตาริปไต โดยถือว่าตนเองเป็นใหญ่ต้องการเอาชนะธรรมชาติและตัดวงจรเอาผลประโยชน์จากธรรมชาติมนุษย์ไม่รู้จักความพอดี ถ้ามนุษย์จะแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม มนุษย์ก็ต้องปฏิบัติธรรมชาติอย่างถูกต้องอย่างสมดุลกับ สิ่งแวดล้อมธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามหลักปฏิจจสมุปบาท และมนุษย์ไม่สามารถอยู่รอดเมื่อสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย

ในทางพระพุทธศาสนา การใช้ประโยชน์ในแง่นี้ก็คือการเอาป่าและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมาเป็นปัจจัยส่งเสริมในการพัฒนามนุษย์เป็นเครื่องโน้มน้าวจิตใจเข้าสู่วิเวกการบำเพ็ญภาวนาเพื่อการพัฒนาจิตใจ และคุณธรรม เริ่มตั้งแต่การทำให้เกิดเท่าที่ความรู้สึกที่ดีควรประณีต ความละมุนละไม การมีความรู้สึกอ่อนโยนเป็นมิตรต่อสภาพแวดล้อมตลอดจนการพัฒนาปัญญาให้รู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติ จนเข้าถึงสัจธรรม แต่ตามที่ปฏิบัติกันอยู่ในโลกของการพัฒนา ไม่ได้มองถึงประโยชน์ด้านจิตใจถึงขั้นนี้ พวกเขามองหาแต่ความสุขทางด้านผัสสะจากธรรมชาติของป่าไม้ ที่จะเอาธรรมชาติ มารับใช้สนองความต้องการของมนุษย์ หรือเป็นเครื่องบำรุงบำเรอความสุขของมนุษย์เท่านั้น ชาวพุทธที่แท้จริงจึงต้องดำเนินตามพระพุทธจริยา ช่วยกันอนุรักษ์ป่าไม้และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

^{๑๓๕} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ธรรมกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๙.

กล่าวโดยสรุป การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด ประหยัดมีประสิทธิภาพ ใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด และใช้ได้เป็นเวลายาวนานที่สุด ทั้งนี้จะต้องสูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด ตลอดทั้งดำรงรักษาให้คงสามารถสนองความต้องการและความใฝ่ปรารถนาของมนุษย์รุ่นต่อไปในอนาคตได้อีกด้วย

๒.๘.๔ แนวคิดเรื่องบทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้

แนวคิดเรื่องบทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ มีหลายแนวทางในการส่งเสริมสนับสนุนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ครั้งในสมัยชมพูทวีปมีพื้นที่ป่าปรากฏอยู่ทั่วไปตามแคว้นต่าง ๆ เป็นป่าที่สมบูรณ์อุดมไปด้วยสัตว์ป่าและพันธุ์ไม้บ้าง เป็นสวนป่าบ้าง เป็นป่าละเมาะบ้าง ป่าบางแห่งมีความหลากหลายของพันธุ์ไม้และสัตว์ป่านานาชนิด มีเจ้าหน้าที่เฝ้ารักษาป่าด้วย บางแห่งเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า บางแห่งเขตสงวนพันธุ์สัตว์ป่า บางแห่งเป็นพระราชอุทยาน ส่วนใหญ่แล้วเป็นป่าที่สร้างความชุ่มชื้นแก่ผู้มาพักอาศัย เหมาะแก่การพำนักอาศัยอยู่ของบรรพชิตทั่วไปด้วยเหตุที่พระพุทธองค์และเหล่าพุทธสาวกอาศัยอยู่ในป่า พื้นที่ป่าจึงมีความหมายตามไปด้วยทั้งด้านการอนุรักษ์สรรพชีวิตในผืนป่าแบบพึ่งพาอาศัยกัน ด้านการรักษาสิ่งแวดล้อมรวมทั้งเป็นที่แสดงธรรมประกาศศาสนาไปในตัว

พระมหาจรรยา สุทธิญาณ ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อาจแบ่งได้เป็น ๗ ประการ คือ^{๑๓๖}

๑. ศาสนบุคคลอันประกอบด้วยภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกา พระภิกษุสามเณรได้รับการยอมรับจากอุบาสกอุบาสิกาให้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ และเป็นแบบอย่างแห่งการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามหลักพุทธธรรม พระภิกษุจะต้องศึกษาทำความเข้าใจ ถึงจริยวัตรของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์บุคคลร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า ที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติ แล้วสรรมาประยุกต์ปฏิบัติให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ปัจจุบัน

๒. พระภิกษุพึงอยู่เสนาสนะป่าในฐานะเสนาสนะอันสงบ เพื่อปฏิบัติตนให้รอดพ้นเป็นอิสรภาพจากอำนาจของกิเลสตัณหาโดยเด็ดขาดเป็นเป้าหมาย เมื่อตนเองได้ประสบสุขแท้ อันเกิดจากความสงบ ทั้งกายวิเวก จิตวิเวก อุปธิวิเวกแล้ว ก็นำเอาสันติมรรคนั้นออกอนุเคราะห์แก่พุทธศาสนิกหรือเพื่อนมนุษย์ผู้ใฝ่ธรรมทั้งหลาย พอบุคคลเหล่านั้น ได้ยิน ได้ฟัง ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมแล้ว ได้ลิ้มรสพระธรรม ก็จะเกิดศรัทธาเลื่อมใสในธรรมะว่า เป็นผลผลิตจากธรรมชาติ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติก็เท่ากับเป็นการดูแลรักษาธรรมะเมื่อประชาชนเกิดจิตสำนึกระลึกถึงคุณค่าของธรรมชาติที่มีต่อชีวิตของตนแล้ว พวกเขาจะมีเจตนาร่วมอันดีงาม ช่วยกันบำรุงรักษาด้วยกายวาจาใจ

^{๑๓๖} พระมหาจรรยา สุทธิญาณ, พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, หน้า ๗๐-๗๓.

เราจึงพบว่าพระภิกษุที่สร้างวัดป่าเป็นศูนย์ปฏิบัติธรรมมักจะรักษาป่าบริเวณนั้นเอาไว้ได้อย่างสมบูรณ์ ป่าก็รอดพ้นจากการทำลาย จิตใจของผู้ป่วยก็รอดพ้นจากการครอบงำของกิเลสตัณหาดำรงชีพอย่างมีความสุข

๓. วัดใกล้หมู่บ้านทั้งหลาย ควรสร้างวัดให้เป็นอาราม คือ สถานที่อันร่มรื่น สะอาดสะอาด ภายในบริเวณวัดควรวางแผนผังเสนาสนะที่พิกที่อาศัยให้เป็นระเบียบหมวดหมู่ ในการสร้างเสนาสนะ ควรปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าบัญญัติว่าด้วยเรื่อง เสนาสนะเป็นหลัก ไม่ควรทำตามอำนาจกิเลสตัณหาของพระภิกษุเอง หรือของประชาชนผู้เลื่อมใสศรัทธา ต้องตระหนักไว้เสมอว่า ภูมิพระจะอยู่กับธรรมชาติทุกชนิดได้อย่างผสมผสานกลมกลืน ไม่เป็นอันตรายต่อธรรมชาติใด ๆ ภายในบริเวณวัด หากมีที่ดินว่างเปล่าก็ควรสร้างสวนป่ากลางวัดขึ้น หรือสร้างสถานที่ฟังธรรมตามธรรมชาติ หรืออาจจะปลูกต้นไม้กระจายไปทั่ววัดเป็นการสร้างป่ากลางเมือง

๔. พระภิกษุผู้หมั่นเทศน์เพื่อการอนุรักษ์ป่า โดยพยายามขัดขวางผู้ทำลายป่าทุกรูปแบบ ควรหันหน้าเข้าหากัน แล้วทบทวนว่าวิธีการดังกล่าวปฏิบัติแล้วได้ผลคุ้มค่าหรือไม่ เพียงใด ควรจะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในรูปแบบใดเพื่อความเหมาะสม เพื่อความอยู่รอดของสมณะเพศและป่า

๕. ศาสนพิธี แม้จะไม่ใช่เป็นแก่นของพุทธศาสนา แต่เป็นรูปแบบการจัดกิจกรรมที่ชาวพุทธแต่ละท้องถิ่นคิดขึ้นมาเพื่อส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติธรรมระดับแก่นให้การศึกษาติดตามยิ่งขึ้น เป็นประโยชน์แก่อุภคฤกษ์ผู้เริ่มสนใจศาสนา เพิ่มพูนขวัญและกำลังใจแก่ผู้ที่ยังมีจิตใจไม่เข้มแข็งพอ ศาสนพิธี ที่ประชาชนมักจะนำมาประยุกต์ในการรักษาป่าก็คือ การบวชต้นไม้ มองให้ซึ่งคือ การทำเครื่องหมายห้ามเตือนว่า อย่าตัดต้นไม้ขึ้น เพราะมีสัญลักษณ์คือ ผ้าเหลืองพันอยู่ ชาวพุทธที่เคยชินอยู่กับแนวคิดที่ว่า บวชต้นไม้แล ก็สามารถเชื่อมโยงความคิดนี้มาสู่การอนุรักษ์ต้นไม้ว่าเมื่อต้นไม้บวชแล้วก็ไม่ควรไปตัดหรือทำลายจะเป็นบาป เป้าหมายผลของการบวชต้นไม้คือ ต้นไม้จะไม่ถูกทำลาย

๖. วัดควรทำหน้าที่เป็นศูนย์ข้อมูลข่าวสารของชุมชนที่ตั้งอยู่รอบ ๆ วัด ข้อมูลข่าวสารเรื่องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลักษณะต่าง ๆ ควรจัดทำมาให้มากที่สุดตามเหตุปัจจัยและสติกำลังที่จะเอื้ออำนวย เพราะตามธรรมชาติของสังคมไทย วัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางข้อมูลข่าวสารวิชาการเผยแพร่ความรู้ในด้านต่าง ๆ กับใคร ๆ และประชาชนส่วนใหญ่ให้การสนับสนุน เช่น โครงสร้างป่าชุมชน โดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางเก็บกล้าไม้และเป็นแม่แบบแห่งการสร้างความร่มรื่นโดยการปลูกต้นไม้ชนิดต่าง ๆ ให้มากที่สุดเท่าที่สถานที่บริเวณวัดจะเอื้ออำนวยในวันสำคัญต่าง ๆ ของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะช่วงที่อยู่ในฤดูฝนเช่น วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา ควรเน้นกิจกรรมปลูกต้นไม้เพิ่มเติมและซ่อมแซมส่วนที่ขาดเป็นหลัก

๗. ปลูกฝังจิตสำนึกแห่งความรักธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้แก่ประชาชนทุกครั้งที่มีการแสดงธรรม ไม่ว่าจะปฐกถา เทศนาธรรม เสวนาธรรม หรือวิธีอื่น ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมและเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง เนื้อหาธรรมะที่จะต้องเน้นเป็นพิเศษและเผยแพร่ให้มากที่สุดก็คือ ชีวิตประวัติของ

พระพุทธเจ้าและอริยสาวกที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันบริสุทธิ์ตลอดชีวิต ชี้ให้เห็นโทษของความเห็นแก่ตัวอันเป็นพลังผลักดันให้มนุษย์สร้างความหายนะให้แก่ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างขาดความยั้งคิด โดยย้ำแล้วย้ำอีกว่า ป่าที่หมดไป ดินที่เสื่อมสภาพความอุดมสมบูรณ์และพังทลาย น้ำในแม่น้ำสายใหญ่ที่กำลังจะเหือดแห้งไปและเน่าสนิมมลพิษทางอากาศและอุณหภูมิต่ำที่มีความทวีรุนแรงมากขึ้นทุกวัน ล้วนมีสาเหตุสำคัญมาจากความเห็นแก่ตัว เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ส่วนกลุ่ม ส่วนพรรคพวกของตัวเอง มนุษย์เช่นนี้เป็นมนุษย์สกปรก ดังพุทธภาษิตที่ว่า อตตัตถะปัญญา อะสุจี มะนุสสา ผู้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวเป็นมนุษย์สกปรก

ฉะนั้นพึงเห็นได้จากลักษณะบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ข้างต้นจะเห็นว่าพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณในชุมชน ซึ่งชาวบ้านให้ความศรัทธาและเชื่อถือควรจะมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยิ่ง อย่างไรก็ตามบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้นั้นส่วนใหญ่ยังคงประสบปัญหาเนื่องจากข้อจำกัดด้าน ๆ เช่น งบประมาณ การประสานงานกับหน่วยงานของรัฐ การขาดบุคลากรให้ความรู้ เป็นต้น

๒.๙ แนวคิดการจัดการป่าชุมชน

ความหมายของป่าชุมชน ป่าชุมชน Community Forest หรือ Social Forest ได้มีองค์กร หน่วยงาน และนักวิชาการ ให้นิยามความหมายที่หลากหลายดังนี้ รตยา จันทรเทียร (๒๕๔๔) กล่าวว่า ป่าชุมชน คือ ผืนป่าที่ชุมชนช่วยกันจัดการฟื้นฟูดูแลรักษา ทั้งจากปัญหาไฟป่า การบุกรุกแผ้วถางทำลาย การปกป้องการหาของป่าจนเกินกำลังที่ป่าจะรับได้ โดยมีลักษณะคล้ายกันคือ ชุมชนที่ดูแลป่าชุมชนใดก็จะมีกฎระเบียบในการดูแลและใช้ประโยชน์ เป็นต้น ว่าการร่วมกันทำแนวกันไฟ การจัดเวรยามเดินลาดตระเวน กติกาในการเก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ ฯลฯ ป่าชุมชนจะแบ่งพื้นที่ออกเป็นสองส่วนคือ บริเวณพื้นที่อนุรักษ์ และบริเวณพื้นที่ใช้สอย ส่วนสถานะทางกฎหมายของพื้นที่ที่จัดตั้งเป็นป่าชุมชน อาจเป็นป่าสงวนแห่งชาติ พื้นที่สาธารณประโยชน์ และ อาจจะอยู่ในพื้นที่ของเขตอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า สมหญิง สุนทรวงษ์ (๒๕๕๗) ให้นิยามความหมายของคำว่า “ป่าชุมชน (Community Forest)” เป็นวิถีปฏิบัติและเป็นการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนในการช่วยลด ปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำทางสังคมของคนในชุมชน จาก การถูกแย่งชิงทรัพยากรเพื่อการพัฒนาประเทศ และเป็นแนวทางหนึ่งในการรักษาพื้นที่ป่าและความสมบูรณ์ของนิเวศป่าไม้ เพื่อให้ระบบนิเวศคงความสมดุล เนื่องจากป่าชุมชนเป็นกลไกที่สำคัญที่เป็นช่องทางให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ จัดการฟื้นฟูให้ป่ามีความสมบูรณ์เพิ่มขึ้น และมีการใช้ทรัพยากรและผลผลิต จากป่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สมศักดิ์ สุขวงศ์ นิยาม “ป่าชุมชน” เป็นคำที่เกิดขึ้นในช่วงเกือบ ๓๐ ปีที่ผ่านมาเป็นทางเลือกในการจัดการทรัพยากรนิเวศป่าไม้ โดยมีชุมชนเป็นฐาน^{๑๓๗} หรือเป็นการจัดการทรัพยากรร่วมกันของชุมชนที่มีวิถีปฏิบัติเป็นระบบทรัพยากรร่วมของชุมชน ทั้งยังเป็นกิจกรรมของคนชนบทใน ๒๑ การจัดการทรัพยากรต้นไม้และป่าไม้ เพื่อผลประโยชน์ของครอบครัวและชุมชน เป็นกิจกรรมที่สนับสนุนและมอบอำนาจให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการปลูก การจัดการ การป้องกัน และการเก็บเกี่ยวหาผลประโยชน์จากป่าไม้ ภายใต้ระบบการจัดการที่ยั่งยืน บัณฑิต ศิริรักษ์โสภณ (๒๕๕๔) กล่าวว่า ป่าชุมชนถือเป็นหนึ่งในฐานทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญโดยเฉพาะการเป็นที่มาของทรัพยากรอาหาร (Food Resource) ให้แก่ ชุมชนในประเทศ จนถึงปัจจุบันประเทศไทยเริ่มเห็นความสำคัญของความมั่นคงทางอาหาร (Food Security) อันเป็นหนึ่งในการสร้างความมั่นคงของมนุษย์ (Human Security) และได้นำเอาแนวคิดไว้ในยุทธศาสตร์ การพัฒนาบนความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) และการสร้างความมั่นคงของฐาน ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ภายใต้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๕๐ – ๒๕๕๔)

๒.๙.๑ ลักษณะของป่าชุมชน

เป็นการจัดการทรัพยากรแบบองค์รวมที่มองทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชนล้วน เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันแม้จะให้ความสำคัญกับป่าแต่ไม่แยกส่วนกับการจัดการทรัพยากรทั้งหมด หรือ กล่าวได้ว่าเป็นการจัดการเชิงระบบนิเวศป่าไม้ (Forest Landscape)

ป่าที่ชุมชนใช้ประโยชน์ไม่ได้ ไม่ใช่ป่าชุมชนเพราะชุมชนได้เลือกที่จะดูแล รักษาป่าแทนการทำลายป่า ดังนั้นชุมชนจึงต้องได้รับประโยชน์จากการรักษาป่าเป็นการทดแทน

ต้องมีขอบเขตที่ชาวบ้านสามารถจำแนกขนาดของพื้นที่ได้ชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นผืนป่าขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ที่มีการจัดการร่วมกันหลายชุมชนก็ได้ ซึ่งการกำหนดขอบเขต อาจจะทำร่วมกันระหว่างชุมชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต่าง ๆ ก็ได้

ชุมชนมีอำนาจในการบริหารจัดการป่าชุมชนอย่างอิสระและสมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการ การร่วมรับผิดชอบและตัดสินใจ จุดประสงค์และเป้าหมายของการ จัดการป่าชุมชนต้องสอดคล้องกับความต้องการของคนส่วนใหญ่ในชุมชน

๒.๙.๒ รูปแบบของป่าชุมชน

รูปแบบของป่าชุมชนยุคก่อนการพัฒนา สำนักส่งเสริมการปลูกป่า ส่วนป่าชุมชน (๒๕๔๐) ได้อธิบาย “ความรู้เรื่องป่าชุมชน ทั่วไป” ว่าป่าชุมชนได้มีวิวัฒนาการในประเทศไทยมายาวนาน มี

^{๑๓๗} สมศักดิ์ สุขวงศ์, การจัดการป่าชุมชน: เพื่อคนและเพื่อป่า, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ทวีวัฒน์ การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๐).

วิธีการแตกต่างกันไประหว่างภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ โดยสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยมความเชื่อ สภาพเศรษฐกิจ และระบบนิเวศของพื้นที่นั้น สภาพการพึ่งพิงป่าไม้ของชุมชน และมีลักษณะแตกต่างกันตามความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยป่า^{๑๓๘} ฉะนั้นสภาพของชุมชนสามารถจำแนกรูปแบบของป่าชุมชนได้ ๓ ลักษณะดังนี้

๑) ชุมชนที่อยู่ในพื้นที่เกษตรกรรม คือ เป็นพื้นที่ห่างไกลจากแหล่งป่าไม้ จึง มีความขาดแคลนการนำทรัพยากรมาใช้สอยในลักษณะต่าง ๆ เช่น นำไม้มาเพื่อการก่อสร้าง นำไม้มาทำฟืนหรือถ่าน ทั้งยังมีการแข่งขันทางรูปแบบต่าง ๆ ในการใช้เนื้อที่เพื่อดำเนินกิจการ แหล่งป่าไม้ที่จะ มีขึ้นได้ จึงเป็นแหล่งป่าไม้ที่ตั้งอยู่บนที่ดิน ซึ่งมีการควบคุมและคุ้มครองจากหน่วยงานหลายแห่ง

๒) ชุมชนที่อยู่ใกล้เขตป่าไม้ คือ เป็นชุมชนแห่งการเกษตรกรรม ส่งผลให้มี ความต้องการพื้นที่สร้างแหล่งทำกินเพิ่มขึ้นตามขนาดครัวเรือน แต่ที่ดินมีจำกัด ทำให้ต้องอาศัยแหล่ง ป่าไม้ใกล้เคียงเป็นที่พึ่งพิงทางประโยชน์ด้านไม้ใช้สอย แหล่งเพาะปลูก แหล่งอาหาร ยารักษาโรค และแหล่งชับน้ำเพื่อการเกษตร

๓) ชุมชนที่อยู่ในเขตป่าไม้ คือ เป็นชุมชนที่มีวิถีดำรงชีพพึ่งพิงพื้นที่ป่าไม้ โดยต้องการป่าไม้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งอาหาร สมุนไพรรักษาโรค แหล่งสัตว์น้ำและพันธุ์พืชต่าง ๆ

รูปแบบของป่าชุมชนยุคหลังการพัฒนา ป่าชุมชนในประเทศไทยมีพัฒนาการขึ้นมาในสภาพชุมชนลักษณะต่าง ๆ ทั้ง ๓ ลักษณะดังกล่าว คือ การรักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้เพื่อประโยชน์ของชุมชน โดยประชาชนได้ร่วมกันรักษาไว้ ภายใต้จุดมุ่งหมายที่แตกต่างกัน ซึ่งจากวัตถุประสงค์ของการรักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้ สามารถแบ่งออกเป็น ๒ รูปแบบ คือ ๑) ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม และ ๒) ป่าชุมชนที่พัฒนาใหม่

๑) ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม คือ ป่าชุมชนที่ประชาชน/ชาวชุมชนดูแลรักษา พื้นที่ป่าธรรมชาติไว้โดยมีรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

(๑) ป่าดอนปู่ตาในภาคอีสาน เป็นป่าชุมชนดั้งเดิมที่ชาวบ้านบำรุงรักษา มีการตั้งศาลปู่ตาเป็นที่สถิตของดวงวิญญาณบรรพบุรุษ โดยทุก ๆ ปีชาวบ้านจะจัดพิธีตั้งเครื่องเซ่นไหว้ตามวัฒนธรรมและจารีตประเพณีท้องถิ่น การใช้ประโยชน์คือ เป็นไม้ใช้สอย ไม้ฟืน ที่เลี้ยงสัตว์ หาของป่า และเป็นที่พักพิงสัตว์ตามประเพณีสำคัญ ๆ ของท้องถิ่น

(๒) ป่าช้าในภาคเหนือ เป็นป่าชุมชนดั้งเดิมในเขตหมู่บ้านหรือวัดที่ใช้เป็นสถานที่เผาหรือฝังศพ

^{๑๓๘} กรมป่าไม้ สำนักงานส่งเสริมการปลูกป่า, ความรู้เรื่องป่าชุมชนทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร: ส่วนป่าชุมชน สำนักส่งเสริมการปลูกป่า, ๒๕๔๐).

(๓) ป่าห้วยนา เป็นป่าชุมชนแบบดั้งเดิมที่ชุมชนดูแลรักษาไว้เพื่อป้องกันการพังทลายของหน้าดินหรือกรวดทรายไหลลงไปในพื้นที่นา จะอยู่ติดกับพื้นที่ทำนาหรือจะเป็นลักษณะป่าฟักรอให้คืนสภาพความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่นาเล็ก ๆ รอบบริเวณหมู่บ้าน

(๔) ป่าซับน้ำ เป็นป่าชุมชนแบบดั้งเดิมที่ชาวบ้านดูแลรักษาไว้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำสำหรับอุปโภคบริโภคและใช้ในการเกษตรของชุมชนแล้วไหลลงในแม่น้ำให้ชาวเมืองได้มีน้ำใช้ตลอดไป นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่หาของป่า พืชสมุนไพร เพื่อเป็นยารักษาโรค

(๕) ป่าธรรมชาติในวัด เป็นป่าชุมชนแบบดั้งเดิมได้เก็บรักษาไว้เพื่อความร่มรื่นและใช้ปฏิบัติธรรม

(๖) ป่าอภัยทาน เป็นป่าชุมชนแบบดั้งเดิมที่เก็บรักษาไว้เพื่อการห้ามล่าสัตว์ทุกประเภท ส่วนใหญ่ป่าอภัยทานจะอยู่ในความดูแลของวัดหรือมีการกำหนดเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่า ซึ่งถือเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจและศึกษาธรรมชาติ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า

(๗) ป่าอนุรักษ์เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ โดยเน้นการรักษาสภาพป่าไว้ ตามสภาพธรรมชาติ ป่าเหล่านี้จะมีจุดดึงดูดความสนใจ เช่น ถ้ำน้ำตก ถูกรักษาไว้เพื่อเป็นสาธารณสมบัติให้ทุกคนได้พักผ่อนหย่อนใจ

(๘) ป่าอนุรักษ์เพื่อเป็นแหล่งอาหารและใช้สอยอื่น ๆ โดยทั่วไปราษฎร จะรักษาป่าใกล้เคียงหมู่บ้านไว้เพื่อการเก็บอาหาร เช่น เห็ด หน่อไม้ ผลไม้ ยาสมุนไพร พื้นที่ป่าได้ถูก รักษาไว้เพื่อการใช้ประโยชน์ดังกล่าว ซึ่งบางครั้งเป็นแหล่งเสริมรายได้ให้กับประชาชนในหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง

(๙) ป่าชุมชนที่มีลักษณะพิเศษอื่น ๆ เช่น ป่าพรุ (ภาคใต้) ป่าชายเลน (ชายทะเล) ป่าบุงป่าทาม (ภาคอีสาน) เป็นแหล่งหาปลาทำประมงครัวเรือน แหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ เพื่อรักษาสมดุลของระบบนิเวศ

๒) ป่าชุมชนแบบพัฒนา คือ เป็นผลอันเกิดขึ้นจากการส่งเสริมให้สร้างป่า ชุมชนขึ้นใหม่สำหรับหมู่บ้าน เพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชาวบ้านจะได้พึ่งพาอาศัยได้ เนื่องจากการขาดแคลนแหล่งป่าไม้ หรือแหล่งป่าไม้เดิมมีสภาพเสื่อมโทรม มีรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

(๑) ป่าปลูกรอบอ่างเก็บน้ำ เป็นป่าชุมชนแบบพัฒนาที่ปลูกใน สาธารณะบริเวณรอบอ่างเก็บน้ำ เพื่อป้องกันการพังทลายของดิน และให้ความร่มรื่นเป็นที่พักผ่อน

(๒) ป่าปลูกสองข้างทาง เป็นป่าชุมชนแบบพัฒนามีการปลูกต้นไม้ขึ้น บริเวณสองข้างทางเพื่อให้เกิดร่มเงาเป็นแนวถนนที่สวยงาม และเป็นแนวกันลม

(๓) ป่าปลูกเป็นแปลงหรือเป็นหย่อม ป่าชุมชนแบบพัฒนาเนื่องมาจากสภาพการขาดแคลนไม้ใช้สอยของชุมชนหรือเพื่อใช้เป็นการรักษาระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมให้กับหมู่บ้านชาวบ้านจึงได้ร่วมมือปลูกต้นไม้ขึ้นมาเพื่อการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในลักษณะต่าง ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

(๔) ป่าปลูกในโรงเรียน เป็นป่าที่ปลูกขึ้นมาใหม่ในบริเวณโรงเรียน เพื่อให้ความร่มรื่นเป็นแหล่งศึกษาพันธุ์ไม้และใช้ประโยชน์ของโรงเรียน

(๕) ป่าปลูกในวัดเป็นป่าชุมชนพัฒนาที่ปลูกต้นไม้ขึ้นในบริเวณวัด เพื่อให้เกิดความร่มรื่นเหมาะกับการปฏิบัติธรรม

การบริหารจัดการป่าชุมชน การจัดการป่าชุมชน คือ การรวบรวมเอาหลักวิชาการสาขาต่าง ๆ ทางวิทยาศาสตร์ ทางเทคนิค ทางเศรษฐศาสตร์ป่าไม้ และทางสังคมศาสตร์ มาใช้ดำเนินการในป่าชุมชน เพื่อผลลัพธ์เชิงบวกในด้านการอนุรักษ์ การป้องกัน การปรับปรุงให้ดีขึ้น และให้ได้ผลผลิตสูงสุดและยั่งยืน

ยม ติวตานนท์ ได้กล่าวว่า ตามพระราชบัญญัติป่าชุมชนที่มีการนำเสนอและจัดตั้งป่าชุมชนขึ้น จำเป็นต้องมีผู้ดูแล ซึ่งไม่ใช่เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้หรือหน่วยงานของรัฐ แต่เป็นคณะกรรมการป่าชุมชน โดยคัดเลือกมาจากผู้แทนชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบล และสภาองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งเป็นผู้ขอให้มีการจัดตั้งป่าชุมชน ทั้งนี้จำนวนคณะกรรมการป่าชุมชนแต่ละชุดไม่ได้บัญญัติไว้ แต่ต้องเลือกจากคณะบุคคลดังกล่าวข้างต้น ตามคำแนะนำของคณะกรรมการ ตรวจสอบป่าชุมชนประจำจังหวัด^{๓๓๙} ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า การกำกับดูแลป่าชุมชน เป็นอำนาจหน้าที่ของชุมชนเป็นส่วนใหญ่เพื่อให้สมกับเจตนารมณ์ที่จะให้ชุมชนมีส่วนในการดูแลรักษาป่า ทั้งนี้โดยไม่ตัดอำนาจของพนักงานเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ ซึ่งมีตามพระราชบัญญัติป่าไม้พระราชบัญญัติป่าสงวน แห่งชาติพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ และพระราชบัญญัติสงวนรักษาพันธุ์สัตว์ป่าในส่วนของชุมชนเมื่อมีส่วนในการดูแลรักษาป่าแล้วก็ต้องมีบทบัญญัติให้ชุมชนมีสิทธิเกี่ยวกับทรัพยากรของป่า

บัณฑิต ศิริรักษ์โสภณ ได้อธิบายแนวความคิดเรื่อง “การจัดการป่าไม้ก่อนการปฏิรูประบบราชการในสมัยรัชกาลที่ ๕” โดยมีเนื้อหา คือ ชุมชนอยู่ในฐานะที่อยู่เหนือการควบคุมจากรัฐ การจัดการทรัพยากรป่าไม้แต่ละชุมชนเป็นไปในลักษณะที่มีการวางกฎระเบียบและกฎเกณฑ์ไว้ในรูปแบบของจารีตประเพณี ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตและการผู้คนในท้องถิ่น เนื่องจากลักษณะโครงสร้างทางสังคมยังมีลักษณะเป็นโครงสร้างหลวมอำนาจรวมศูนย์ที่กระจุกตัวอยู่ในเขตเมืองหลวง จึงกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์เกี่ยวกับเรื่องฐานทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐบาลกับชุมชนท้องถิ่นในระยะแรกมีลักษณะที่ไม่ขัดผลประโยชน์ต่อกันและกัน^{๓๔๐} หลังการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินใน สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นช่วงแปรเปลี่ยนสำคัญในโครงสร้างอำนาจในการบริหารจัดการที่มีการรวม

^{๓๓๙} นิยม ติวตานนท์, “รัฐได้อะไรจากสัมปทานป่าไม้”, สยามรัฐ, ปีที่ ๒๕ (วันที่ ๓๐ มกราคม ๒๕๖๗).

^{๓๔๐} บัณฑิต ศิริรักษ์โสภณ, อ่างใน พชรินทร์ โชคศิริ, “การจัดการทรัพยากรร่วม: ศึกษากรณีป่าชุมชนในอำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการพัฒนาสังคม, (คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๑.

ศูนย์ อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง (Centralization) และการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ทันสมัย ผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้มีการจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นในปี ๒๔๓๙ และได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติและกฎหมายต่าง ๆ เพื่อควบคุมกิจการป่าไม้และที่ดิน หลังจากนั้นจึงมีการออกกฎหมายเพื่อโอนอำนาจการทำไม้ที่มีคุณค่าทั้งหมดคืนสู่รัฐบาลกลาง เช่น การประกาศออกโฉนดที่ดิน ถือเป็น การนำเอาแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์เอกชนแบบตะวันตกมาใช้อย่างเป็นทางการ พ.ศ. ๒๔๕๖ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พ.ศ. ๒๔๗๓ พระราชบัญญัติสงวน และคุ้มครองป่า พ.ศ. ๒๔๘๑ พระราชบัญญัติให้ใช้ประมวลกฎหมายที่ดิน และประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. ๒๔๙๗ และโดยเฉพาะ การออกพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. ๒๔๘๔ ที่มีการให้ความหมายของ “ป่า” เป็นครั้งแรกโดยให้นิยามว่า “ที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน” ยังส่งผลให้รัฐสามารถ ขยายอำนาจเข้าไปจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างกว้างขวางในเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบัน วิถีทางของรัฐพยายามใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งที่ชาวบ้านกลับไม่เข้าใจในผลของกฎหมายดังกล่าว ผวนกับความเชื่อที่ว่าชุมชนของตนยังคงเป็น เจ้าของผืนป่า เนื่องด้วยชาวบ้านได้อาศัยและพึ่งพิงป่ามาเป็นระยะเวลายาวนาน หลายชุมชนก่อตั้ง ขึ้นมาก่อนที่จะมีกฎหมายหลายฉบับออกมา ชาวบ้านเหล่านั้นต่างสำนึกและเกิดความเป็นเจ้าของผืนป่า (Traditional Right) ภาครัฐถือว่าตนเป็นผู้ออกกฎหมายและถือสิทธิ์ผูกขาดการจัดการดิน น้ำ ป่า เพิ่มขึ้น จนกระทั่งมีการออกแผนแม่บทป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๒๘ ถือเป็นแนวทางจัดการป่าไม้ที่มุ่งผลประโยชน์ในเรื่อง การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการให้สัมปทานปลูกป่าเพื่อทำแร่แก๊สธุรกิจ เอกชน ในขณะที่ชุมชนถือว่าทรัพยากรธรรมชาติอยู่ภายใต้ระบบคุณค่าจารีตประเพณีและกฎเกณฑ์ที่ ควบคุมภายในชุมชน ส่วนประเด็นเรื่องกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรและการจัดการรัฐเป็นผู้กำหนดระบบ กรรมสิทธิ์ โดยแบ่งออกเป็น ๒ ระบบ ได้แก่ ระบบกรรมสิทธิ์โดยรัฐ (State Property) และระบบ กรรมสิทธิ์โดยเอกชน (Private Property) มีระบบการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า แบ่งตามความรู้ ทางวิทยาศาสตร์กายภาพ เช่น ป่า เน้นปลูกไม้ที่ไม่โตเร็ว และมีการแบ่งป่าตามเกณฑ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะป่าอนุรักษ์และป่าเศรษฐกิจ ในขณะที่ชุมชนโต้แย้งว่าสิทธิและหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติควรเป็นของชุมชน โดยดำเนินการร่วมกันผ่านกฎเกณฑ์ของชุมชน อีกทั้งรูปแบบการจัดการทรัพยากรดิน น้ำป่า มุ่งตอบสนองชุมชน ภายใต้ความเชื่อทางจารีตประเพณีและวิถีแห่ง การเกษตร

ศาสนาทุกศาสนาล้วนสนับสนุนให้บุคคลดำรงชีวิตในทางที่เหมาะสมไม่ตึงเกินไปและหย่อนเกินไป การดำเนินชีวิตทุกอย่างควรคำนึงถึงความพอดีเป็นสำคัญ เช่น บริโภคทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างพอเหมาะ ไม่มากเกินไปซึ่งในปัจจุบันนี้ ประเทศไทยกำลังประสบกับปัญหาสิ่งแวดล้อมหลายด้าน เนื่องจากมนุษย์บริโภคทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป ไม่รู้จักใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมและกลมกลืนกับธรรมชาติ มีการตัดไม้ทำลายป่ามากเกินไปกว่าที่ควรจะเป็นต้องอาศัยหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เน้น ความรักและความเมตตาต่อสรรพสัตว์ ป่าไม้

ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ไม่เพียงแต่จะห้ามฆ่าสิ่งมีชีวิตเท่านั้น แต่ยังสนับสนุนการอนุรักษ์ มีทัศนคติที่เป็นมิตรกับธรรมชาติ ไม่ตักตวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ซึ่งถ้าเราปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนามนุษย์ก็จะสามารถลดวิกฤตสิ่งแวดล้อมได้

การอนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดล้อม คือ การปฏิบัติงานพัฒนาเพื่อสร้างสรรค์ความเจริญ ในการใช้ทรัพยากรป่าไม้และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างชาญฉลาด โดยใช้ให้น้อยที่สุดเพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เพราะหากสิ่งแวดล้อมอยู่ในสภาวะปกติบริสุทธิ์ สดใสตามธรรมชาติ ชีวิตมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหมดก็จะพบกับความสุขสดชื่นไปด้วย โดยการใช้หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการฝึกความเข้าใจและเห็นใจต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่อยู่รอบตัวเรา ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตก็จะถูกดูแลและเอาใจใส่จากมนุษย์ได้อย่างประสิทธิภาพ และส่งผลต่อความเจริญและความสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อมทางสังคมแบบยั่งยืน ซึ่งแนวทางการอนุรักษ์ป่าไม้ด้วยคำสอนพระพุทธศาสนาจากการศึกษาสรุปพอได้ว่า การอนุรักษ์ป่าที่ยั่งยืนในการใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพราะมนุษย์ถ้ามีหลักปฏิบัติที่เป็นไตรสิกขาประจำตัวกันทุกคนแล้ว รู้ว่าสิ่งไหนควรทำ สิ่งไหนไม่ควรทำ แล้วธรรมชาติของป่าอันสวยงามก็จะไม่ถูกทำลายจากน้ำมือของมนุษย์ หรือถ้าถูกทำลายก็จะมีอัตราส่วนที่ลดน้อยลงกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

๒.๑๐ ป่าไม้ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาถึงพระจริยาวัตรของพระพุทธองค์ในพุทธประวัติแล้ว เราจะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่กับธรรมชาติในป่าตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งปรินิพพาน ดังนั้น เราจึงพยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของพระพุทธองค์ที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ โดยการศึกษาจากพุทธประวัติ แม้ว่าความสัมพันธ์ที่พระองค์มีกับป่าและธรรมชาตินี้จะเป็นไปเพื่อการแสวงหาโมกขธรรมก็ตาม แต่ความนิยมชมชอบในธรรมชาติป่านั้นก็ยากที่จะหาผู้ใดเทียบพระองค์ได้ จากการศึกษาในพุทธประวัติจะเห็นได้ชัดเจนว่าพระพุทธเจ้าจะเกี่ยวข้องกับต้นไม้ป่าไม้มาตลอด กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทั้งประสูติและปรินิพพานใต้ต้นสาละ นอกจากนั้นพระพุทธเจ้าก็ตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์และการแสดงปฐมเทศนาซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญ อีกอย่างหนึ่งในพุทธประวัติก็เกิดขึ้น ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ซึ่งร่มรื่นด้วยต้นไม้แม้แต่ยามปกติ ในพระชนม์ชีพของพระองค์ พระพุทธองค์ก็เสด็จจาริกไปในท้องถิ่นตามหัวเมืองต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา และในการจาริกนั้นพระองค์ก็ต้องทรงเดินทางผ่านป่าเป็นประจำ แล้วก็ชอบปลีกพระองค์ไปประทับอยู่ในป่าเป็นระยะ ๆ ชีวิตของพระองค์จึงอยู่ในป่ามากที่สุดเพราะฉะนั้นชื่อป่าต่าง ๆ มีมากในพุทธประวัติ เช่น ป่ามหาวัน ป่าอัญชนวัน ป่าอัมพพุกวัน ป่ารักชิตวัน เป็นต้น ชื่อวัดต่าง ๆ ก็มีชื่อลงท้ายด้วย “วัน” ซึ่งแปลว่า “ป่า” เช่น วัดเชตวัน (วัดป่าเจ้าเขตรหรือวัดสวนเจ้าเขตร) วัดเวฬุวัน (วัดป่าไผ่) วัดปาวาริกันพวัน วัดอัมพวัน

แสดงว่าวัดเหล่านั้นเป็น “ป่า” ทั้งนี้ เราจึงถือว่าป่ามีส่วนสำคัญในชีวิตของพระพุทธเจ้าเอง และในประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในป่าสราสีสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระองค์ทรงแสวงหาสถานที่สงบสงัดสำหรับเป็นที่บำเพ็ญเพียรเพื่อโพธิญาณ ซึ่งได้มีการปรารภถึงธรรมชาติว่า ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแสวงหาอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐ คือ ความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่าเมื่อจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับ ได้ไปถึงตำบลอรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดตಿನ่ารื่นรมย์มีโคจรคามอยู่โดยรอบเราจึงคิด ว่า “ภูมิประเทศเป็นที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดตಿನ่ารื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร” เราจึงนั่ง ณ ที่นั้นด้วยคิดว่า “ที่นี่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร” พุทธพจน์นี้จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าเองก็ยินดีที่จะทรงแสวงหาสถานที่ที่ธรรมชาติแวดล้อมสวยงามรื่นรมย์ไปด้วยป่า ทรงเห็นธรรมชาติเป็นสิ่งที่งดงาม มีผลเกื้อกูลต่อความคิด จิตใจ และเป็นเครื่องช่วยในการฝึกฝนพัฒนาตนเองให้เข้าถึงธรรม ในมหาสีหนาทสูตร ได้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ดังพุทธ พจน์ที่ตรัสแก่พระสารีบุตรว่า บรรดาพรหมจรรย์มีองค์ ๔ นั้น พรหมจรรย์ในการประพฤติสังัดของเราดังนี้ คือ เรานั้นอาศัยชายป่าแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่เมื่อใด เราได้พบคนเลี้ยงโค คนเลี้ยงปศุสัตว์ คนหาบหน้้าคนหาพิน หรือคนทำงานในป่า เมื่อนั้นเราเดินหนีจากป่าหนึ่งไปยังป่าอีกแห่งหนึ่ง จากป่าที่บแห่งหนึ่งไปยังป่าที่บอีกแห่งหนึ่ง จากที่ลุ่มแห่งหนึ่งไปยังที่ลุ่มอีกแห่งหนึ่ง จากที่ดินแห่งหนึ่งไปยังที่ดินอีกแห่งหนึ่ง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเราคิดว่า “คนเหล่านั้นอย่าได้พบเรา และเราก็อย่าได้พบคนเหล่านั้นเลย”^{๑๔๑}

ในสมัยต้น ๆ พุทธกาล “ป่า” เป็นที่พำนักของพระสงฆ์แม้แต่พระพุทธองค์ก็ทรงเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ในปัจจุบันภูมิปัญญาจึงเป็นองค์ความรู้ของคนในชุมชนท้องถิ่น โดยมีการสั่งสมกันมาจากบรรพบุรุษและประสบการณ์ ของการเรียนรู้ ระยะเวลาของการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องนั้น เป็นการดำรงชีวิตให้เข้ากับธรรมชาติ แล้วสืบต่อกันมาจนเป็นภูมิปัญญาประเพณีท้องถิ่นของประชาชนชาวอีสาน

การบวชต้นไม้ จึงนับว่าเป็นการรักษาสภาพของป่าเพื่อให้ป่ามีสภาพสมบูรณ์ คงทน ถ้าเราไม่ช่วยกันอนุรักษ์ด้วยวิธีการอันแยบยลนี้ ป่าไม้ก็จะถูกทำลายไปจนไม่เหลือให้ลูกให้หลานเราได้เห็นอีก สาเหตุในการบวชป่าก็เพราะว่าในปัจจุบันมีการบุกรุกตัดต้นไม้ทำลายป่าเพื่อหวังผลประโยชน์จากคนบางกลุ่มที่เห็นแก่ตัว และการถากถางเพื่อเป็นที่ทำกินของชาวบ้าน

^{๑๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๒/๓๐๓-๓๐๔. ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๖/๑๖๐.

สาเหตุที่ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลงในปัจจุบัน มีสาเหตุมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากร การขยายชุมชน การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ การสร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ รวมถึงคนในชุมชนขาดความเกรงกลัวต่อ อำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของป่า ในปัจจุบันคนอีสานยังมีความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในป่า ได้แก่ รุกขเทวดา ผีसाง นางไม้ต่าง ๆ ได้มีการบูชาเพื่อแสดงความกตัญญูต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์จนกลายเป็นประเพณีที่ดีที่แฝงไว้ด้วย แนวคิดทางปัญญา ซึ่งถูกสั่งสมไว้ด้วยภูมิปัญญา และถูกถ่ายทอดเป็นองค์ความรู้ด้วยวิธีการ ของปราชญ์ชาวบ้านซึ่งอยู่คู่กับวิถีชีวิตของคนอีสานมาจนถึงปัจจุบันจึงมีการบวชป่าเพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้ขึ้น

เราพอจะมองได้ว่า ตามคติความเชื่อทำให้เกิดวิถีปฏิบัติที่ตึงตามผ่านพิธีกรรมอย่างเหมาะสม และมีการประยุกต์พิธีกรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในปัจจุบัน ในมติญาณวิทยา มีองค์ความรู้ที่ถูกสั่งสมไว้ในลักษณะที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่แฝงอยู่ในพิธีกรรม และถูกเปิดเผยโดยปราชญ์ชาวบ้าน และในมติพุทธจริยศาสตร์ทำให้คนในชุมชนนำคติความเชื่อที่ถูกเปิดเผยแล้วนำไปสู่วิธีการปฏิบัติตน เช่น การแสดงความกตัญญูรู้คุณของป่าก่อให้เกิดประเพณีการบวชต้นไม้ ธนาคารต้นไม้ และธนาคารข้าว มีการเกี่ยวกลั่นเป็นชุมชนแห่งการพึ่งพาที่มีคติความเชื่อดังกล่าวเป็นฐานคิด คนเราถ้ามีความคิดที่ดี มองเห็นคุณค่าของป่า จะใช้ประโยชน์จากป่า จะต้องคำนึงถึงผลที่จะตามมาว่าถ้าป่าถูกทำลายแล้วอะไรจะเกิดขึ้น ถ้าไม่มีป่าฝนจะตกถูกต้องตามฤดูกาลได้อย่างไร สัตว์ป่าจะอาศัยอยู่ที่ไหน ทำอย่างไรลูกหลานของเราที่เกิดมาทีหลังจะหาคุณธรรมชาติที่สวยงามได้ นี่คือ ปัญหาที่เราทุกคนต้องมาช่วยกันคิด

ทรงแสดงถึงประโยชน์ของป่าที่มีต่อภิกษุ คือ ช่วยจัดความหวาดกลัวให้หายไปได้ ดังข้อความตอนหนึ่งในมหาสิหนาทสูตรว่า เรานั้นเข้าอาศัยแนวป่าน่ากลัวแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ ที่ว่าน่ากลัวนั้น เพราะเป็น แนวป่าที่น่าสะพรึงกลัว ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งยังมีราคะเข้าไปยังแนวป่านั้น โดยมากย่อมขนพองสยอง เรานั้นอยู่ที่กลางแจ้งตลอดทั้งคืน ในราตรีที่หนาวเหน็บซึ่งอยู่ระหว่าง เดือน ๓ ต่อเดือน ๔ เป็นช่วงเวลาที่หิมะตกเห็นปานนั้น แต่อยู่ในแนวป่าในเวลา กลางวัน ในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อนเราอยู่ในที่แจ้งในเวลากลางวัน แต่อยู่ในแนวป่า ในเวลากลางคืน คาถาน่าอัศจรรย์นี้เราไม่เคยได้ยินมาก่อนปรารณาแก่เราว่ามีผู้อยู่เสมอแสวงหาความหมดจดอาบแดด อาบน้ำค้าง เปลือยกาย ทั้งมิได้ผิงไฟอยู่คนเดียวในป่าที่น่ากลัว

พระพุทธพจน์ในพระสูตรต่าง ๆ ดังกล่าวมาบางส่วน ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้า ก็ทรงมีบทบาทที่สำคัญและเด่นชัดในการชี้แนะให้ชาวพุทธมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ธรรมชาติป่า ซึ่งถือว่าพระองค์ทรงเป็นสื่อบุคคลที่มีคุณภาพยิ่งในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เห็นประโยชน์ด้วยการปฏิบัติธรรมจึงอยู่ป่า ได้จากพระพุทธพจน์ดังนี้ภิกษุพุทธบุตรมีความเป็นอยู่แบบพึ่งพาอาศัยกับ ธรรมชาติมาช้านานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พระพุทธองค์ทรงประสงค์ไม่ให้ภิกษุเบียดเบียนทุกสิ่ง ทุกอย่างที่มีอยู่ในสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ การที่มีพุทธบัญญัติเพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุเอา เปรียบธรรมชาติมี

ปรากฏในพระวินัยปิฎกอยู่หลายแห่ง บ้างก็มีมูลเหตุมาจากการที่ภิกษุตัดต้นไม้ เพื่อต้องการสร้างกุฏิวิหาร บ้างก็มีมูลเหตุมาจากการเหยียบย่ำนาข้าว บ้างก็มีมูลเหตุมาจากการ ทำที่ขัดกับความเชื่อของประชาชน บ้างก็มีมูลเหตุมาจากการตัดต้นไม้ทำเครื่องใช้ ไม้สอย บางอย่างทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุใช้พันธุ์ไม้ ป่าไม้ ที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้ได้รับประโยชน์สูงสุด เหล่านี้ล้วนเป็นพื้นฐานแห่งการอยู่แบบพึ่งพาอาศัยกันระหว่างภิกษุกับพันธุ์ไม้ และประชาชนทั่วไปมูลเหตุแห่งพุทธบัญญัติที่ห้ามตัดต้นไม้ทำลายพันธุ์ไม้ มีปรากฏหลายสาเหตุด้วยกันเช่น สิกขาบทที่ ๗ แห่งสังฆาทิเสส กล่าวถึงการสร้างวิหารใหญ่ของคหบดีผู้เป็นโยมอุปฐากพระฉันนะ ให้ท่านแสดงที่ขอบใจจะได้สร้างวิหารถวาย ท่านกำหนดสถานที่แล้วให้คนปร่าบพื้นที่โดยการ ให้ตัดต้นไม้ที่ประชาชนในท้องถิ่นนับถือมากอันเป็นการสร้างให้เกิดความสะเทือนใจเป็นอย่างมาก^{๑๔๒} ประชาชนพากันติเตียนดูหมิ่นท่าน พระพุทธองค์ทรงทราบจึงทรงดำหนิและมีพุทธบัญญัติไว้ว่า “อนึ่ง ภิกษุจะให้สร้างวิหารใหญ่อันมีเจ้าของเฉพาะตน ต้องนำภิกษุสงฆ์ไปแสดงที่ภิกษุสงฆ์นั้น ต้องแสดงที่อันไม่มีผู้ใดจองไว้อันมีขานรอบ หากภิกษุให้สร้างวิหารใหญ่ในที่อันมีผู้ใดจองไว้ อันหาขานรอบไม่ได้หรือไม่นำภิกษุสงฆ์ไปเพื่อแสดงที่ไซ้ร ต้องอาบัติสังฆาทิเสส” จากหลักฐานในพระไตรปิฎกที่ กล่าวมาทั้งหมดนั้น ล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในเรื่องป่าไม้ และที่สำคัญป่าไม้ที่มีความเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกแยกออกเป็นต้นไม้ชนิดต่าง ๆ และสวนป่าที่สำคัญพอสรุปได้ ดังนี้

๒.๑๐.๑ ต้นไม้ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

ตามคัมภีร์พระไตรปิฎก เมื่อพูดถึงการรักษาหรือการไม่ทำลายธรรมชาติหรือการอนุรักษ์ธรรมชาติ เพื่อประโยชน์เพื่อความสมดุลของธรรมชาติ การไม่เอาประโยชน์จากสัตว์บ้าง จากต้นไม้บ้าง หรือการไม่ฆ่าเพื่อเอางาเพื่อทำเครื่องรางของขลัง เช่น ในครั้งพุทธกาลพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างของการอยู่อย่างพอเพียง ว่าด้วยการทำถ้องเข็มด้วยกระดูก สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์แคว้นสักกะ ครั้งนั้น นายช่างแกะสลักงาช้างคนหนึ่ง ปวารณาภิกษุทั้งหลายไว้ว่า “กระผมจะถวายเป็นถ้องเข็มแก่

พระคุณเจ้าผู้ต้องการถ้องเข็ม” ครั้นแล้ว ภิกษุเหล่านั้นจึงออกปากขอถ้องเข็มเป็นอันมากพวกภิกษุผู้มีถ้องเข็มขนาดเล็ก ก็ออกปากขอถ้องเข็มขนาดใหญ่ พวกภิกษุผู้มีถ้องเข็มขนาดใหญ่ก็ออกปากขอ ถ้องเข็มขนาดเล็ก นายช่างมัวทำถ้องเข็มเป็นอันมากให้ภิกษุทั้งหลายจนไม่สามารถทำการค้าขายอย่างอื่น ตนเองก็หาเลี้ยงชีพก็ไม่พอ ทั้งบุตรภรรยาที่พลอยลำบากไปด้วย

๑) ปาริฉัตตัก คือ ต้นทองกลาง เป็นชื่อต้นไม้ประจำสวรรค์ชั้นที่ ๒ คือ ชั้นดาวดึงส์ อยู่ในสวนนันทวัน ของพระอินทร์หรือท้าวสักกะจอมเทพแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในพรพราที่ ๗ ภายหลัง

^{๑๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๖/๑๖๐., วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๑๘/๒๐๒.

ตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงเสด็จประทับภายใต้ร่มไม้ปาริฉัตต (หรือปาริฉัตร, ปาริชาติ) ณ ดาวดึงส์ เทวโลก ทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธมารดาตลอดสามเดือนพระพุทธมารดาได้ทรงบรรลุ พระโสดาปัตติผล ส่วนเทพยดาในโลกธาตุที่มาประชุมฟังธรรมบรรลุผลสุดท้ายจะประมาณ

๒) พุทฺตนิโครธ ต้นไทรที่อยู่ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา ปีพลิมานพ ได้พบพระพุทธเจ้าและขอบวชที่พุทฺตนิโครธนี้ครั้งบวชล่วงไปแล้ว ๗ วันก็ได้บรรลุพระอรหัตและพระมหาภิณษยะ (เดิมชื่อ ปีพลิมานพ) มหาสาวก ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางถือธุดงค์

๓) ต้นโพธิ์ ต้นโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าประทับภายใต้ร่มเงาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ รีมฝั่งแม่น้ำ เนรัญชรา ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ ในวันเพ็ญเดือน ๖ ก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ภายใต้ร่มเงาของต้นพระศรีมหาโพธิ์แห่งนี้ นับเป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน

๔) ต้นมัจฉลินทร์หรือต้นจิก ภายหลังจากพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้วถึงสัปดาห์ที่ ๖ ทรงประทับภายใต้ร่มเงาของต้นไม้จิกอันมีชื่อว่า มัจฉลินทร์ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ไกล ๆ กับต้นพระศรีมหาโพธิ์พระพุทธเจ้าประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้ต้นมัจฉลินทร์เป็นเวลา ๗ วัน^{๑๔๓} โดยมีพญามัจฉลินทร์นาคราชมาวางขนดแผ่พังพานปกป้องพระองค์ จากสายลมและสายฝน พระพุทธองค์ทรงเปล่งอุทานแสดง ความสุขที่แท้จริงเกิดจากการไม่เบียดเบียนกัน

๕) ต้นราชยตนะหรือต้นไม้เกตุ ภายหลังจากพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้ว ถึงสัปดาห์ที่ ๗ ทรงประทับภายใต้ร่มเงาของต้นไม้เกตุอันมีชื่อว่า ราชยตนะ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ ไกล ๆ กับต้นศรีมหาโพธิ์พระพุทธเจ้าประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข เป็นเวลา ๗ วัน นับเป็นสัปดาห์สุดท้าย แห่งการเสวยวิมุตติสุข ณ ที่นี้มีพ่อค้า ๒ คนนำกองเกวียนค้าขายจากแดนไกล คือ อุกกกลชนบท ได้ ถวายเสบียงเดินทาง สัตตุงง สัตตูก่อนแต่พระพุทธเจ้าพ่อค้าทั้งสองคือ ตปุสสะและภัลลิกะ ได้แสดงตนเป็นปฐมอุบาสกถึง สรรณะ ๒ คือถึงพระพุทธและพระธรรม

๖) ต้นสาละ เป็นไม้ยืนต้นชนิดหนึ่งในดินแดนชมพูทวี มิได้เป็นชนิดเดียวกับต้นรัง หรือต้นสาละลังกาที่ปลูกหรือพบในประเทศไทย แต่อย่างไรก็ตาม ต้นสาละเป็นต้นไม้ที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธเจ้า ตั้งแต่ประสูติ จนถึงปรินิพพาน^{๑๔๔} พระพุทธองค์ทรงประสูติภายใต้ต้นสาละใหญ่ ณ อุทยานลุมพินีซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกรุง กบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ กับกรุงเทวทหะ แคว้นโกลิยะ ยามนั้นแดดอ่อนดวงตะวันยังไม่ขึ้นตรงศีรษะ เป็นวันเพ็ญ เดือน ๖ ก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี ยามนั้นอากาศโปร่ง ต้นไม้ในป่าสาละ อุทยานลุมพินี กำลังผลิติดอกออกในอ่อน ดอกไม้บานาพรรณกำลังแบ่งบานส่งกลิ่นเป็นที่จำเริญใจ

^{๑๔๓} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๑๘/๒๐๒.,๑/๕๒๓/๓๕๘.

^{๑๔๔} สาละ (ชื่อวิทยาศาสตร์: Shorea robusta) เป็นพืชในวงศ์ Dipterocarpaceae.

ครั้งนยามสามของวันเพ็ญ เดือน ๖ ก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญ เพียรจนตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ภายใต้ร่มเงาพระศรีมหาโพธิ์ภายในป่า सालะ ใกล้แม่น้ำ เนรัญชรา ณ ตำบลอรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ ครั้น วันเพ็ญเดือน ๘ สองเดือนหลังจาก พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ พระพุทธองค์เสด็จมาถึงบริเวณป่าสาละอันร่มรื่น ณ อุทยานมฤคทายวัน หรืออิสิปตนมฤคทายวัน ทางทิศเหนือใกล้เมืองพาราณสี แคว้นกาสิ ณ ที่นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดง ธรรมเทศนากัณฑ์แรก คือ อัมมจักกัปปวัตนสูตร โปรดปัญจวัคคีย์ พระรัตนตรัยเกิดครบบริบูรณ์ครั้งแรกในโลกนี้ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เมื่อพระพุทธเจ้ามีพระชนมายุ ครบ ๘๐ พรรษาได้ เสด็จถึงสาละวันอุทยานหรือสวน ป่าไม้สาละของมัลลกะศัตรีย์ ใกล้เมืองกุสินารา แคว้นมัลละ เป็นเวลาใกล้ค่ำของวันเพ็ญ เดือน ๖ วัน สดท้ายก่อนการกำเนิดพุทธศักราช พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้ พระอานนท์ปูลาดที่บรรทมระหว่างต้น สาละใหญ่ ๒ ต้น ทรงเอนพระวรกายลงโดยหันพระเศียรไป ทางทิศเหนือ ประทับไสยาสน์แบบสีหไสยาเป็นอนุฐานไสยาคือเป็นการนอนครั้งสุดท้าย จนกระทั่งสังขารดับ

๗) อปชาลนิโครธ ต้นไทร ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๕ ภายหลังทรงตรัสรู้พระพุทธองค์ประทับนั่งภายใต้ร่มเงาของอปชาลนิโครธเป็นเวลา ๗ วัน ต้น อปชาล นิโครธอยู่ทางทิศตะวันออกของต้นโพธิ์

๘) อัสนัตถพฤกษ์ คือ ต้นโพธิ์ ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอรุเวลาเสนานิคม อันเป็น สถานที่ซึ่งพระมหาบุรุษได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

๙) อานันทมหาโพธิ์ เป็นต้นโพธิ์ที่ตรัสรู้ที่เป็นหน่อของต้นเดิมที่พระพุทธเจ้าประทับ นั่งใต้ร่มเงาได้ตรัสรู้ ได้นำเมล็ดไปปลูกเป็นต้นแรกในสมัยพุทธกาล โดยพระอานนท์เป็นผู้ดำเนินการ ปลูกที่ประตูดัด พระเชตวันนันทวิหาร พระนครสาวัตถีแคว้นโกศล ต้นโพธิ์นั้นเรียกว่า อานันทมหา โพธิ์ทุกวันนี้ยังปรากฏอยู่

๒.๑๐.๒ สวนและป่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

มนุษย์เราไม่อาจจะหลีกเลี่ยงหนีออกจากสิ่งแวดล้อม ฉะนั้นสิ่งแวดล้อมถือว่ามีสำคัญ มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทุกชนิด สิ่งแวดล้อมมันทำหน้าที่ของมันเอง เกิดเอง ถูกลมพาไป สัตว์พาไป หรือ คนพาไป ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเมื่อเกิดขึ้นเอง สิ่งสำคัญอย่างยิ่ง คือ ธรรมชาติจะไม่ทำลายตัวมันเอง เพราะหากว่า สิ่งแวดล้อมหากมันเป็นตัวทำลายหรือส่งผลกระทบต่อ สรรพสัตว์แล้ว ก็คงไม่อยากจะไม่มีใครสนใจมัน โดยตัวมันเอง

๑) ชิวกัมพวัน คือ ป่ามะม่วงของหมอชิวโกมารภัจจ ได้ถวายเป็นสังฆาราม ด้วยศรัทธา ในพระพุทธเจ้าและปรารถนาจะเข้าเฝ้าวันละ ๒-๓ ครั้ง หมอชิวโกมารภัจซึ่งบรรลุนิพพาน เป็นพระ โสดาบันและเป็นแพทย์ประจำพระองค์พระพุทธเจ้า ได้สร้างวัดถวายในสวนมะม่วงแห่งนี้ ชิวกัมพวัน อยู่ในพระนครราชคฤห์ แคว้นมคธ

๒) ตโปทาราม สวนซึ่งอยู่ใกล้บ่อน้ำพุร้อน ชื่อตโปทಾಯูใกล้ภูเขาเวภารบรรพต ใกล้พระนครราชคฤห์ แคว้นมคธ สถานที่แห่งนี้พระพุทธเจ้าเคยทำนิมิตต์โอภาสแก่พระอานนท์

๓) ปาจิณวังสหายวัน ป่าปาจิณวังสหายวัน อยู่ในแคว้นเจติเป็นที่ตั้งสำนักของพระสารีบุตร พระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้าพระอนุรุทธะ พระมหาสาวกองค์หนึ่งซึ่งเป็นเจ้าชายในศากยวงศ์ เรียนกรรมฐานได้บรรลุพระอรหัต ฌ ที่นี้

๔) ปาวาริกัมพวัน เป็นสวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี อยู่ในเมืองนาลันทา ซึ่งเป็นเมืองเล็ก ๆ เมืองหนึ่งในแคว้นมคธ อยู่ห่างจากพระนครราชคฤห์ ประมาณ ๑๖ กิโลเมตร ฌ ที่นี้พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับแรมหลายครั้ง

๕) เกสกถาวัน เป็นป่าไม้สีเขียว ใกล้เมืองสูงมารคีรินครหลวงของแคว้นภคคะ ในพรรษาที่ ๘ ภายหลังจากทรงตรัสรู้ พระพุทธเจ้าเสด็จประทับจำพรรษาอยู่ที่เกสกถา ๗ วัน^{๑๔๕}

๖) ป่ามหาวัน กรุงกบิลพัสดุ์ เป็นป่าใหญ่ใกล้นครกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ พระพุทธเจ้าเคยเสด็จไปทรงพักผ่อนระหว่างประทับอยู่ที่นิโครธารามซึ่งเป็นอารามที่พระญาติสร้าง ถวายพระพุทธเจ้า ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์เช่นกัน พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษาที่ ๑๕ ภายหลังจากทรง ตรัสรู้ที่นิโครธาราม

๗) ป่ามหาวัน นครเวสาลี เป็นป่าใหญ่ใกล้เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี ในพรรษาที่ ๕ ภายหลังจากทรงตรัสรู้ พระพุทธเจ้า ประทับจำพรรษาอยู่ที่กุฎาคารในป่ามหาวัน นครเวสาลี ฌ ที่นี้ พระบรมศาสดาทรงอนุญาตให้มีภิกษุณีสงฆ์ขึ้นเป็นครั้งแรก

๘) มัททกุจฉิมิคทายวัน มีความหมายถึง ป่าเป็นที่อภัยแก่เนื้อซื้อ มัททกุจฉิ อยู่ที่ พระนครราชคฤห์ แคว้นมคธ ฌ ที่นี้พระพุทธเจ้าทรงทำนิมิตต์โอภาสแก่พระอานนท์

๙) มิคจิรวัน ป่ารักขิตวันอยู่ในแดนบ้านปารีเลยยกะ ใกล้เมืองโกสัมพี แคว้นวังสะ ในพรรษาที่ ๑๐ ภายหลังจากทรงตรัสรู้พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปอาศัยอยู่ในป่ารักขิตวัน ด้วยทรงปลีกพระองค์จากพระสงฆ์ผู้แตกกัน ฌ โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี พญาช้างปารีเลยยกะคอยเฝ้า ปรมนิบัติรับใช้ พระพุทธองค์ ในป่ารักขิตวัน

๑๐) ไร่ฝ้าย ขณะพระพุทธเจ้าเสด็จแวะเข้าไปประทับพักอยู่ที่ไร่ฝ้ายแห่งหนึ่ง คณะสงฆ์ ๓๐ คน ชื่อคณะภททวัคคีย์ได้พากันเข้ามาที่ไร่ฝ้ายแห่งนี้ เพื่อเที่ยวตามหาหญิงแพศยาผู้ลักท่อเครื่องประดับหนีไปเมื่อได้พบพระพุทธเจ้าและได้ฟังเทศนาอนุพุพิกถา (เทศนาที่แสดงไปโดยลำดับ เพื่อพอกอภัยอาศัยของสัตว์ให้หมดจดเป็นขั้น ๆ จากง่ายไปหายาก เพื่อเตรียมจิตของผู้ฟังให้พร้อมที่จะ

^{๑๔๕} พระมหาวีเศษ ปณณวชิโร, “พุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้”, วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๒-๓๗.

รับฟังอริยสัจ) จากนั้นพระพุทธองค์ทรงเทศนาอริยสัจ ๔ (คือความจริงอย่างประเสริฐมี ๔ อย่าง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) คณะภิกษุทั้งหลาย ทั้ง ๓๐ คนได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วขออุปสมบท

๑๑) ลัทธิวัน สอนตาลหนุ่ม อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพระนครราชคฤห์ เชิงภูเขา ปัพพาระ แคว้นมคธ ณ กาลนั้นเป็นตอนปลายของพรรษาที่ ๑ ภายหลังจากทรง ตรัสรู้ พระเจ้าพิมพิสารราชาผู้ครองแคว้นมคธพร้อมด้วยราชบริพาร ๑๑ นหุต (๑ นหุต = ๑๐,๐๐๐ จึงเป็นจำนวนหนึ่งแสนหนึ่งหมื่นคน) เสด็จต้องรับพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยหมู่ภิกษุสาวกซึ่งเสด็จถึง พระนครราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ ลัทธิวันบรรดาราชบริพารเหล่านี้ยังไม่รู้จักพระพุทธศาสนา จึงแสดงอาการกริยาต่าง ๆ กันบางพวกถวายเป็นบิณฑบาต บางพวกประนมมือ บางพวกกล่าววาจาปราศรัย บางพวกประกาศชื่อและโคตรของตน บางพวกนั่งอยู่พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามนำพระอรุเวลากัสสปะ ผู้เคยเป็นคณาจารย์ใหญ่หัวหน้าชฎิลสามพี่น้อง เป็นผู้ที่ชาวนครราชคฤห์นับถือมากพระพุทธ องค์ทรงถามว่า ทำไมจึงเลิกบูชาไฟ พระอรุเวลากัสสปะกราบทูลประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเดิม บรรดาราชบริพารทราบแล้วก็เชื่อถือ จึงตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาที่พระองค์แสดง พระเจ้าพิมพิสารและราชบริพารจำนวนมาก เมื่อสดับพระธรรมเทศนาได้ธรรมจักขุ พระเจ้าพิมพิสารประกาศพระองค์เป็นอุบาสก ณ ที่นี้

๑๒) ลุมพินีวัน เป็นสวนที่ประสูติของพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นสาละใหญ่ ในเวลาใกล้เที่ยง เมื่อวันเพ็ญเดือน ๖ วันศุกร์ ปีกจอ ก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี เป็นสังเวชนียสถาน ๑ ใน ๔ แห่ง ตั้งอยู่ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ และกรุงเทวทหะ แคว้นโกลิยะ (ปัจจุบันนี้ อยู่ในตำบล ลุมพินิเด แขวงเปชวาร์ ในเขตประเทศเนปาล ห่างจากเขตแดนประเทศอินเดีย ไปทางเหนือ ประมาณ ๖ กิโลเมตรครึ่ง ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นสิทธารถนคร

๑๓) เวฬุวัน เป็นป่าไผ่ สวนที่ประพาสพักผ่อนของพระเจ้าพิมพิสารราชาผู้ครอง แคว้นมคธ อยู่ไม่ไกลไม่ไกลจากพระนครราชคฤห์ เป็นที่ร่มรื่นสงบเงียบ มีทางไปมาสะดวก ภายหลังจากพระเจ้าพิมพิสารทรงสดับพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าได้ธรรมจักขุประกาศ พระองค์เป็นอุบาสก ณ ลัทธิวัน พระเจ้าพิมพิสารจึงทรงพระราชดำริหาที่ประทับให้พระพุทธเจ้า ทรงเห็นว่าพระราชอุทยานเวฬุวันสวนไผ่เหมาะสมควร จึงถวายเป็นสังฆาราม พระพุทธเจ้าทรงรับ และประทานพุทธาอนุญาตให้ภิกษุรับอารามที่ทายกถวายได้ การถวายอารามเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก ณ ที่นี้นับเป็นวัดแรกในพระพุทธศาสนา^{๑๔๖}

๑๔) สักกะ เป็นดงไม้ที่อยู่ในชมพูทวีปตอนเหนือ แถบเทือกเขาหิมาลัยในเขตป่าหิมพานต์

^{๑๔๖} คำว่า เวฬุวัน แปลว่าสวนไผ่ เดิมอารามแห่งนี้เป็นพระราชอุทยานของพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แคว้นมคธ ตั้งอยู่นอกเมืองราชคฤห์.

๑๕) สาลวโนทยาน สวนป่าไม้สาละของมัลลกษัตริย์ราชาผู้ครองแคว้นมัลละ ตั้งอยู่ใกล้เมืองกุสินารา พระพุทธเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานภายใต้ร่มไม้ต้นสาละใหญ่ ๒ ต้นใน สาลวโนทยาน ในยามค่ำของวันเพ็ญเดือน ๖ ปีมะเส็ง วันสุดท้ายก่อนเริ่มพุทธศักราช^{๑๔๗}

๑๖) หิมพานต์ ป่าหิมพานต์เป็นป่าใหญ่เชิงเขาหิมพานต์ ซึ่งเป็นภูเขาสูงใหญ่ทาง ตอนเหนือของชมพูทวีป^{๑๔๘} พระนาลกะ หนึ่งในพระมหาสาวก หลานชายของอสิตดาบสออกบวชตามคำแนะนำของลุง และไปบำเพ็ญสมณธรรมรอกการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ณ ป่าหิมพานต์ ครั้นพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ได้มาทูลถามเรื่อง โมโนยปฏิบัติบาท (ข้อปฏิบัติธรรมที่ทำให้เป็นปราชญ์) และกลับไปบำเพ็ญสมณธรรมในป่าหิมพานต์ ได้บรรลุพระอรหัตแล้ว ดำรงอายุอยู่อีก ๗ เดือน ก็ปรินิพพานในป่าแห่งนี้

๑๗) อนุปิยอัมพวัน สวนป่าไม้มะม่วง อนุปิยอัมพวัน อยู่ในเขตอนุปิยนคร แขวงมัลลชนบท พระมหาบุรุษเสด็จพักแรม ณ ที่นี้ ๗ วัน วันที่ ๘ จึงเสด็จดำเนินจากอนุปิย อัมพวัน เข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ โดยกิริยาสงบอยู่ในอาการสังวร สมควรแก่ภาวะของสมณะเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสของทุกคนที่ได้เห็นพวกราชบุรุษนำความที่ได้พบเห็นไปกราบทูล พระเจ้าพิมพิสาร มีรับสั่งให้สะกดรอยติดตามเพื่อทราบความเท็จจริงของพรรพชิตเศษรูปนี้ ครั้น ทรงสดับความจริงแล้ว พระเจ้าพิมพิสารทรงพระประสงค์ จะได้พบกับพระมหาบุรุษ ต่อมาเจ้าชาย ศากยวงศ์ทั้ง ๖ คือ พระภัททิยะ พระอนุรุทธะ พระอานนท์ พระภิกขุ พรกิมพิละ พระเทวทัต และมี อุบาสีอำมาตย์ช่างกลบกรวมเป็น ๗ พร้อมใจออกบรรพชา ได้ออกบวช ณ สวนป่าไม้ มะม่วง อนุปิยอัมพวันแห่งนี้

๑๘) อัมพปาลีวัน สวนที่หญิงแพศยาชื่อ อัมพปาลี ถวายเป็นสังฆาราม ไม่นานก่อนพุทธปรินิพพาน^{๑๔๙} อยู่ในเขตเมืองเวสาลี แคว้นวัชชี (แพศยา หมายถึง หญิงหาเงินในทางร่วม ประเวณี หรือ โสเภณีในปัจจุบัน)

๑๙) อสิปตนมฤคทายวัน คือ ป่าที่ให้ภัยแก่เนื้อชื่อ อสิปตนะอยู่ใกล้เมืองพาราณสี แคว้นกาสิ ณ ป่าแห่งนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศพระอัมมจักกัปปวัตตนสูตร (พระสูตรว่าด้วยการ ยังธรรมจักรให้เป็นไป) ประทานปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ รูป ในวันเพ็ญเดือน ๘ พระรัตนตรัยคือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้เกิดขึ้นบริบูรณ์ในกาลนั้น ณ ป่ามฤคทายวัน

ป่าไม้เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำลำธาร ที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า และความหลากหลายทางชีวภาพต่าง ๆ ช่วยดูดซับสร้างความชุ่มชื้น ลดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ ช่วยป้องกันการชะล้าง

^{๑๔๗} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒).

^{๑๔๘} ป่าหิมพานต์เป็นป่าใหญ่เชิงเขาหิมพานต์ ซึ่งเป็นภูเขาสูงใหญ่ทาง ตอนเหนือของชมพูทวีป.

^{๑๔๙} อัมพปาลีวัน สวนที่หญิงแพศยาชื่อ อัมพปาลี ถวายเป็นสังฆาราม ไม่นานก่อน พุทธปรินิพพาน

พังทลายของดิน และรักษาความสมดุลทางธรรมชาติและระบบนิเวศอันมีคุณค่าและความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ในช่วงหลายปีที่ผ่านมาป่าในประเทศไทยถูกทำลายไปมากมาย

สาเหตุที่ป่าถูกทำลายมีหลักที่สำคัญก็มาจากการบุกรุกหาผลประโยชน์จากผู้มีอิทธิพล การเข้าไปกลางครอบครอง ถูกรวมสิทธิ์ยึดเป็นที่ทำกินของชาวบ้าน เกิดจากไฟป่า การทำเขื่อน การสร้างอ่างเก็บน้ำ การลักลอบตัดไม้ จึงทำให้ในปัจจุบันป่าไม้ในประเทศไทยถูกทำลายปีละเป็นจำนวนมาก ป่าไม้ในเมืองไทยจะหมดไปเมื่อป่าถูกทำลาย สัตว์ป่าที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติอันหาค่ามิได้ย่อมเดือดร้อน สัตว์ป่าบางชนิดกำลังจะสูญพันธุ์ บางชนิดก็สูญพันธุ์ไปแล้วและไม่สามารถหามาทดแทนได้ หากไม่มีป่าให้สัตว์เหล่านั้นหลบภัยและอาศัยป่าเป็นสถานที่เลี้ยงชีวิตแล้ว ในที่สุดสัตว์ป่าก็จะหมดไป

การกลางครอบครองถูกรวมสิทธิ์ ในปัจจุบันการครอบครองถูกรวมสิทธิ์ส่วนมากผู้ที่ถูกรวมสิทธิ์ครอบครองมักจะเป็นผู้มีอิทธิพล เป็นคนมีหน้ามีตาในสังคมกันทั้งนั้น แต่ผู้ไปช่วยเขาเหล่านั้นบุกเบิกและทำลายกลับเป็นชาวบ้านตาดำ ๆ ที่หาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องด้วยอาชีพรับจ้าง ผลที่ตามมาคือ ป่าไม้ถูกทำลาย ต้นไม้แต่ละต้นกว่าจะโตมาได้ต้องใช้เวลาหลายสิบปี แต่มนุษย์ผู้ทำลายกลับใช้เวลาเพียงไม่กี่วัน นี่คือ เหตุที่ว่าทำไมป่าไม้ถึงถูกทำลายลงได้รวดเร็วขนาดนี้ เหตุผลที่สำคัญก็เพราะว่ามนุษย์เราทุกคนไม่ช่วยกันอนุรักษ์

๒.๑๑ แนวคิดการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่า

ป่าไม้เป็นมรดกอันล้ำค่าที่ปู่ย่า ตายายรักษาไว้ให้ลูกหลานได้ใช้ประโยชน์จากป่า ฉะนั้นเราทุกคนจึงสมควรที่จะอนุรักษ์สืบต่อไว้เพื่อให้ลูกหลานของเราได้มีป่าไม้ไว้เป็นที่ทำมาหากินจากของป่านานาชนิดที่มีอยู่ ป่าคือ ธรรมชาติที่สวยงาม ให้ความร่มรื่น เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์นานาชนิด ถ้าเราไม่ช่วยกันอนุรักษ์เอาไว้แล้วใครจะมาช่วยเรารักษา ลำพังเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่สามารถจะดูแลได้ทั่วถึง การอนุรักษ์ป่าไม้สามารถกระทำดังนี้

๑) การกำหนดนโยบายป่าไม้แห่งชาติ นโยบายป่าไม้แห่งชาติ มีอยู่ ๒๐ ข้อที่สำคัญ คือ การกำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศอย่างน้อยในอัตราร้อยละ ๔๐ ของพื้นที่ประเทศ เป็นการกำหนดแนวทางการจัดการและการพัฒนาป่าไม้ในระยะยาว

๒) การปลูกป่า เป็นการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างหนึ่ง เมื่อป่าไม้ในพื้นที่ถูกตัดฟันลงไม่ว่ากรณีใดก็ตาม นโยบายการรักษาป่าไม้จะกำหนดให้มีการปลูกป่าขึ้นทดแทนและส่งเสริมให้มีการ ปลูกสร้างสวนป่าทุกรูปแบบ

๓) การป้องกันไฟไหม้ป่า ไฟไหม้ป่าถือว่าเป็นอันตรายร้ายแรงที่เกิดขึ้นกับป่าไม้การฟื้นฟูกระทำได้ ยากมาก ไฟไหม้ป่าเกิดจากการกระทำของมนุษย์ จากความประมาทเลินเล่อ ทำให้ต้นไม้

บางส่วนอาจตาย บางส่วนอาจชะงัก การเจริญเติบโต และบางแห่งอาจตายหมด หากเกิดซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนพืชหมดโอกาสแพร่พันธุ์ได้

๔) การป้องกันการบุกรุกทำลายป่า การบุกรุกการทำลายป่าไม้ในปัจจุบันจะเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น การป้องกันทำได้โดยการทำหลักเขตป้ายหรือเครื่องหมายให้ชัดเจนเพื่อบอกให้รู้ว่าเป็นเขตป่าประเภทใด การแก้ปัญหาที่สำคัญที่สุดอยู่ที่การปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เป็นไปด้วยความเที่ยงตรง เอาจริงเอาจัง และมีความซื่อสัตย์ต่ออาชีพและหน้าที่ปฏิบัติตามด้วยบทกฎหมายและพระราชบัญญัติป่าไม้อย่างเคร่งครัดจะสามารถป้องกันการทำลายป่าในทุกรูปแบบได้

๕) การใช้วัสดุทดแทนไม้ ในการก่อสร้างต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นบ้านเรือน หรือสิ่งก่อสร้างอื่นที่เคยใช้ไม้ดั้งเดิม เช่น การสร้างสะพานเพื่อทดแทนสะพานเก่าที่ชำรุด ควรจะใช้เหล็กทำสะพานให้รัดรั้งชั่วคราว ก่อนจะมีสะพานใหม่ที่ถาวรและสร้างได้ด้วยวัสดุอื่นแทนไม้

๖) การใช้ไม้ต้องมีประสิทธิภาพ / ประหยัด เป็น การนำเนื้อไม้มาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด โดยใช้ทุกส่วนของต้นเช่น ไม้ที่เหลือจากการแปรรูป นำมาใช้เป็นวัสดุก่อสร้างแล้วสามารถนำไปเป็นวัตถุดิบทำไม้อัด ไม้ปาร์เก้ ไม้ฉลิม (Chip board) ไม้ประสาน (Particle board) ทำเครื่องใช้ขนาดเล็ก เช่น แจกัน ที่เขี่ยบุหรี่ ของชำร่วย เป็นต้น ส่วนไม้ที่นำมาแปรรูปเพื่อใช้ในการก่อสร้างหรือเพื่อการอื่น ควรปรับปรุง คุณภาพไม้ ก่อนนำมาใช้ประโยชน์ เช่น การอาบน้ำยาไม้อบให้แห้งเพื่อยืดอายุการใช้งานให้ยาวนานออกไป

๗) การพยายามนำไม้ที่ไม่เคยใช้ประโยชน์มาใช้ ไม้ที่ไม่เคยนำมาใช้ประโยชน์มาก่อน เช่น ไม้มะพร้าว ต้นตาล ไม้ยางพารา นำมาทำเครื่องใช้ในครัวเรือนได้หลายชนิด อาทิ ตู้ เตียง โต๊ะ ก่อนนำมาใช้ประโยชน์ ควรปรับปรุงคุณภาพไม้ก่อน

๘) ส่งเสริม ประชาสัมพันธ์ ให้การศึกษา ให้เยาวชนและประชาชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของป่าไม้ สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ และช่วยกันดูแลในการรักษา^{๑๕๐} ทรัพยากรป่าไม้ เหมือนกับที่เรารักษาและหวงแหนสิ่งของที่เป็นสมบัติของเราเอง

การที่รัฐบาลได้มีการกำหนดนโยบายป่าไม้แห่งชาติ การที่รัฐบาลมีการกำหนดนโยบายการรักษาป่าเอาไว้ก็เพื่อที่จะให้ประเทศของเราเป็นประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ เพราะทรัพยากรจากป่ามีค่ามหาศาล

การที่รัฐบาลมีนโยบาย การปลูกป่า เพราะประเทศไทยในขณะนี้ป่าไม้ภายในประเทศมีจำนวนน้อยลง รัฐบาลจึงเล็งเห็นความสำคัญของป่า หากป่าหมดไปไม่มีการปลูกป่าทดแทนประเทศ

^{๑๕๐} ราตรี ภารา, ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: อักษรวิพัฒน์, ๒๕๔๐),

ของเราคงกลายเป็นทะเลทรายไปแล้ว การดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ป่าไม้เป็นวิธีการที่จะทำให้ประเทศของเราอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรจากป่า การป้องกันไฟไหม้ป่า ไฟไหม้ป่าถือว่าเป็นอันตรายร้ายแรงที่เกิดขึ้นกับป่าไม้ การฟื้นฟูกระทำได้ ยากมาก แต่หากประชาชนในพื้นที่ให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่รักษาป่าโดยการไม่เผาทำลาย ป่าไม้ในบ้านเราก็จะมีแต่ความสวยงาม การป้องกันการบุกรุกทำลายป่า การบุกรุกการทำลายป่าไม้ในปัจจุบัน จะเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น การป้องกันทำได้โดยการทำให้หลักเขตป่าหรือเครื่องหมายให้ชัดเจนเพื่อบอกให้รู้ว่าเป็นเขตป่าประเภทใด การแก้ปัญหาที่สำคัญ คนเราถ้าเห็นแก่ประโยชน์ที่คิดว่าจะได้จากป่าต่อให้มีเจ้าหน้าที่รักษาป่ามากแค่ไหนก็ไม่อาจจะป้องกันได้ถ้าเราไม่ช่วยกันอนุรักษ์ ไม่ช่วยกันรักษา

ในปัจจุบันการก่อสร้างที่อยู่อาศัยหรือสิ่งอำนวยความสะดวกใช้วัสดุทดแทนไม้ได้ ในการก่อสร้างต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นบ้านเรือน หรือสิ่งก่อสร้างอื่นที่เคยใช้ไม้ดั้งเดิมก็หันมาใช้ อิฐ ปูน เหล็ก แทน ซึ่งวัสดุเหล่านี้มีความคงทนกว่าไม้มาก แต่ถ้าเราใช้ไม้อย่างมีประสิทธิภาพ / ประหยัด โดยการนำเนื้อไม้มาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด โดยใช้ทุกส่วนของต้นเช่น ไม้ที่เหลือจากการแปรรูป นำมาใช้เป็นวัสดุก่อสร้างแล้วสามารถนำไปเป็นวัตถุดิบทำไม้อัด ไม้ปาร์เก้ ไม้สับ (Chip board) ไม้ประสาน (Particle board) ทำเครื่องใช้ขนาดเล็ก เช่น แจกัน ที่เขี่ยบุหรี่ ของชำร่วย เป็นต้น ส่วนไม้ที่นำมาแปรรูปเพื่อใช้ในการก่อสร้างหรือเพื่อการอื่น ควรปรับปรุง คุณภาพไม้ ก่อนนำมาใช้ประโยชน์ เช่น การอาบน้ำยาไม้อบให้แห้งเพื่อยืดอายุการใช้งานให้ยาวนานออกไป การพยายามนำไม้ที่ไม่เคยใช้ประโยชน์มาใช้ ไม้ที่ไม่เคยนำมาใช้ประโยชน์มาก่อน เช่น ไม้มะพร้าว ต้นตาล ไม้ยางพารา นำมาทำเครื่องใช้ในครัวเรือนได้หลายชนิด อาทิ ตู้ เตียง โต๊ะ ก่อนนำมาใช้ประโยชน์ ควรปรับปรุงคุณภาพไม้ก่อน การส่งเสริม การประชาสัมพันธ์ การให้การศึกษา ให้เยาวชนและประชาชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของป่าไม้ สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ และช่วยกันดูแลในการรักษาทรัพยากรป่าไม้ เหมือนกับที่เรารักษาและหวงแหนสิ่งของที่เป็นสมบัติของเราเองเป็นสิ่งที่ประชาชนทุกคนควรตระหนักถึงว่าป่าไม้มีประโยชน์กับเรามากขนาดไหน

นอกจากนี้ได้มีนักวิชาการได้ให้คำจำกัดความ หรือ ความหมายของการมีส่วนร่วมมากมาย ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างคำจำกัดความหรือความหมายของการมีส่วนร่วม จากนักวิชาการทั้งในประเทศไทย และต่างประเทศ พอเป็นสังเขป ดังนี้

เจมส์ คีดี ปิ่นทอง ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า เป็นการเข้าร่วมกิจกรรมของชาวบ้านตามที่หน่วยงานของรัฐหรือเอกชนจัดขึ้น และชาวบ้านเป็นผู้เสนอ^{๑๕๑} โดยมีการเข้าร่วมใน

^{๑๕๑} เจมส์ คีดี ปิ่นทอง, การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภาคการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๖๗.

หลายระดับ เช่น การเข้าร่วมในการฟังเฉย ๆ ฟังและออกความคิดเห็น ตลอดจนร่วมใน การวางแผน และมีผู้เข้าร่วมตั้งแต่ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และชาวบ้านทั่วไป

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี กล่าวถึง การมีส่วนร่วมของประชาชน^{๑๕๒} ว่าเป็นการที่เปิดโอกาสให้ประชาชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณา ร่วมตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบมาถึงตัวประชาชนเอง การที่สามารถทำให้ ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทเพื่อแก้ไขปัญหา

สุทิน บุญญาธิการ ดวงพร บุญครบ และรักกิจ ศรีสรินทร์ ให้ความหมาย ของการมีส่วนร่วมของประชาชน ว่าหมายถึงกระบวนการของความสัมพันธ์ระหว่างประชาชน^{๑๕๓} หรือกลุ่มของประชาชนกับหน่วยงานของรัฐด้วยเป้าหมายที่จะเปิดโอกาสให้ประชาชนได้แสดง ความคิดเห็นหรือมีบทบาทมาร่วมรับผิดชอบต่อการดำเนินการของรัฐ

ทวีวงศ์ ศรีบุรี ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมเป็นการเปิดโอกาสให้หน่วยงานของภาคีรัฐบาล ภาคเอกชน องค์กรเอกชน กลุ่มประชาชนหรือประชาชนได้มีโอกาสร่วมรับฟังและร่วมแสดงความคิดเห็นในรูปแบบต่าง ๆ^{๑๕๔} ต่อการเตรียมการของโครงการหรือกิจการที่จะเกิดขึ้น

ศราวุฒิ ศรีศกุน ได้กล่าวโดยสรุปของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การร่วมมือของประชาชน^{๑๕๕} ไม่ว่าจะเป็นอย่างปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกัน และร่วมรับผิดชอบหรือเข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม เพื่อดำเนินการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไป ในทิศทางที่ต้องการ โดยการกระทำผ่านกลุ่มหรือองค์การเพื่อให้บรรลุถึงการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์

บวรศักดิ์ อูวรรณโณ ได้สรุปถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิในกระบวนการนโยบายสาธารณะทั้งใน ด้านการให้และรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การให้ความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะ การร่วมตัดสินใจ ทั้งในขั้นตอนการริเริ่มนโยบาย การจัดทำแผนงาน

^{๑๕๒} ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, การพัฒนาชุมชน : จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร: บางกอกบล็อก, ๒๕๓๔), หน้า ๖๗.

^{๑๕๓} สุทิน บุญญาธิการ, ดวงพร บุญครบ และรักกิจ ศรีสรินทร์, “การบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชนกรณีศึกษาโครงการที่มีผลกระทบต่อประชาชน”, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: กรมการปกครอง, ๒๕๔๐, หน้า ๕.

^{๑๕๔} ทวีวงศ์ ศรีบุรี, EIA การวิเคราะห์ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: มายด์ พับลิชซิ่ง, ๒๕๔๑), หน้า ๘๖.

^{๑๕๕} ศราวุฒิ ศรีศกุน, “การมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อลดผลกระทบทางสังคมจากโครงการ ระบบบำบัดน้ำเสีย : กรณีคลองด่าน จังหวัดสมุทรปราการ และเกาะพีพี จังหวัดกระบี่”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖.

โครงการหรือกิจกรรมที่อาจมีผลกระทบต่อคุณภาพ ชีวิตและสิ่งแวดล้อม^{๑๕๖} การวางแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคม การจัดการสิ่งแวดล้อมและ ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการปฏิบัติ การติดตาม และการประเมินผลตามนโยบาย แผนงาน โครงการหรือกิจกรรมนั้น

เทวุษย์ บริรักษ์สันติกุล ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การเปิดโอกาสให้ ประชาชนหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในแผนงาน โครงการ หรือการดำเนินกิจกรรม ไต ๆ มีส่วนในการ รับทราบข้อมูล การแสดงความคิดเห็น การตัดสินใจ การลงมือปฏิบัติ ตลอดจนการรับผลประโยชน์ และการตรวจสอบและการประเมินผลการดำเนินงานใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับแผนงาน โครงการ หรือ กิจกรรมดังกล่าวอย่างเปิดเผยและเป็นธรรม^{๑๕๗}

ชาวฤทธิ จงเกษกรณ์ กล่าวว่าการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนหรือผู้ที่มีส่วน เกี่ยวข้องได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการใด ๆ โดยมีส่วนร่วมตั้งแต่ร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ร่วมประเมินผล ร่วมรับผิดชอบ และร่วมในผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น^{๑๕๘}

สุลักษณ์ เสงี่ยมลักษณ์ ได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง เป็น กระบวนการที่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย หรือสมาชิกในองค์กรเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดภารกิจ การปฏิบัติงาน การตัดสินใจ^{๑๕๙} การร่วมแก้ปัญหา การตรวจสอบ ไปจนถึงร่วมรับผิดชอบในฐานะผู้มีส่วน ได้ส่วนเสียในองค์กร การที่ประชาชนได้คิดค้นแนวทางขึ้นเอง เป็นผู้กำหนดการตัดสินใจคิดค้นปัญหา และการดำเนินการในขั้นตอนต่าง ๆ เช่น แสดงความคิดเห็น เสนอแนะและสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อบรรลุตามวัตถุประสงค์และเกิดประสิทธิภาพดีขึ้น

^{๑๕๖} บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการนโยบาย สาธารณะ, (นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๒), หน้า ๑๘.

^{๑๕๗} เทวุษย์ บริรักษ์สันติกุล, “การมีส่วนร่วมของชาวกรุงเทพมหานครในการจัดการมูลฝอย”, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขารัฐประศาสนศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๒), หน้า ๖๙.

^{๑๕๘} ชาวฤทธิ จงเกษกรณ์, “การพัฒนาารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการ ทรัพยากรน้ำ : กรณีศึกษาชุมชนลุ่มน้ำสะแกกรัง จังหวัดอุทัยธานี”, วิทยานิพนธ์ศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา พัฒนาสังคม, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔.

^{๑๕๙} สุลักษณ์ เสงี่ยมลักษณ์, พันตำรวจโท, “วิถีชีวิตประมงพื้นบ้าน : กระบวนการมีส่วนร่วมในการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติชายฝั่ง พื้นที่อ่าวไทยตอนบน”, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรม ศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๓.

สมาน กาบมาลา การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนมีโอกาสเข้าร่วมในการดำเนินงานหรือกิจกรรมการพัฒนาของกลุ่มหรือองค์กรในทุกขั้นตอนไม่ว่า การวางแผน การดำเนินงาน และประเมินผล^{๑๖๐}

อวยชัย วัฒนา การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชน หรือสาธารณชนมีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินกิจกรรมของรัฐในด้านต่าง ๆ ทุกขั้นตอน^{๑๖๑} เช่น การรับรู้ข่าวสาร ข้อมูล การคิด การตัดสินใจ การกำหนดนโยบาย การวางแผน การตรวจสอบ ติดตามประเมินผล การแก้ไขปัญหา การได้รับประโยชน์ ทั้งประโยชน์ต่อตนเอง และประโยชน์ของชุมชน ซึ่งการมีส่วนร่วมแบ่งออกเป็น ๕ ลักษณะ คือ

- ๑) การมีส่วนร่วมในลักษณะของปัจเจก บุคคล
- ๒) การมีส่วนร่วมในลักษณะของกลุ่มหรือขบวนการ
- ๓) การมีส่วนร่วมในลักษณะของ โครงการ
- ๔) การมีส่วนร่วมในลักษณะของสถาบัน
- ๕) การมีส่วนร่วมในลักษณะของนโยบาย

สรวิชัย ทิพรัตนเดช การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ทุกกลุ่มในสังคมมีส่วนร่วมในการพัฒนาทุกระดับ^{๑๖๒} ทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงและการพัฒนาสังคมโดยรวม และเป็นการมีส่วนร่วมพัฒนาด้วยความสมัครใจ และมีความต้องการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ภายใต้กระบวนการพัฒนา ทุกระดับทุกขั้นตอนตั้งแต่การคิดวางแผนพัฒนา การดำเนินการ การรับประโยชน์ จนถึงติดตาม ประเมินผล การพัฒนาและการเสนอแนวทางเลือกทางออกต่าง ๆ

นิตย์ หทัยวิวงศ์ สุขศรี, นันทวรรณ ช่างคิด, ณัฐวุฒิ สุวรรณทิพย์ และอรรถพงษ์ ลิมป์ กาญจนาวัดน์ การมีส่วนร่วม หมายถึง การร่วมมือของบุคคล กลุ่มคนโดยเปิดโอกาสให้ทุกคนมี

^{๑๖๐} สมาน กาบมาลา, “การพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในอำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผน และพัฒนาชนบท, (สำนักบริหารและพัฒนาวิชาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๕), หน้า ๔๖.

^{๑๖๑} อวยชัย วัฒนา, “กลยุทธ์การพัฒนาผู้นำองค์กรชาวบ้านเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชน จังหวัดมหาสารคาม”, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชายุทธศาสตร์การพัฒนากุมิภาค, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๕), หน้า ๘๙.

^{๑๖๒} สรวิชัย ทิพรัตนเดช, “การพัฒนาการมีส่วนร่วมและการสร้างความเข้มแข็งองค์กรผู้ใช้น้ำ ในการบริหารจัดการชลประทาน โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาแม่แฝก-แม่จัด อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนและพัฒนาชนบท, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๕), หน้า ๔๒.

ส่วนร่วมในการทำงานโดยเริ่มตั้งแต่ร่วมวางแผนเพื่อกำหนดปัญหา วิเคราะห์ปัญหา^{๑๖๓} กำหนดแนวทางในการทำงาน ปรับปรุงแก้ไขปัญหา และร่วมประเมินผลติดตามผลการ ปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่องทั้งรักษามาตรฐานที่กำหนดขึ้นเพื่อนำไปสู่การพัฒนาการปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

สิงห์ ปานะชา ได้สรุปความหมาย การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การให้โอกาสประชาชนเป็นฝ่ายตัดสินใจ กำหนดปัญหาความต้องการของตนเองอย่างแท้จริง^{๑๖๔} เป็นการเสริมอำนาจให้แก่ประชาชนและองค์กรชุมชนให้สามารถระดมขีดความสามารถในการจัดการทรัพยากร การตัดสินใจ และควบคุมดูแลกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนมากกว่าที่จะเป็นฝ่ายตั้งรับสามารถกำหนดการดำรงชีวิตได้ด้วยตนเองให้มีชีวิตมีความเป็นอยู่ ที่ดีขึ้นตามความจำเป็นอย่างมีศักดิ์ศรีและสามารถพัฒนาศักยภาพของประชาชนในด้านภูมิปัญญาทักษะ ความรู้ ความสามารถ และการจัดการ และรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลกได้ และประชาชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างอิสระ การทำงานต้องเน้นในรูปกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมอย่างชัดเจน

๒.๑๑.๑ ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน

สัมฤทธิ์ กางเพ็ง กล่าวถึง ความสำคัญของการมีส่วนร่วม มีดังนี้^{๑๖๕}

๑) การมีส่วนร่วมก่อให้เกิดการระดมความคิดและอภิปรายร่วมกันระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องทำให้เกิดความคิดเห็นที่หลากหลาย ทำให้การปฏิบัติมีความเป็นไปได้มากกว่าการคิดเพียงคนเดียว

๒) การมีส่วนร่วมมีผลในทางจิตวิทยา คือ ทำให้เกิดการต่อต้านน้อยลง ในขณะที่เดียวกันก็เกิดการยอมรับมากขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นวิธีการที่ผู้บริหารสามารถใช้ทดสอบว่าสิ่งที่ตนเองรู้ตรงกับสิ่งที่ผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชาหรือไม่

๓) เปิดโอกาสให้มีการสื่อสารที่ดีกว่า สามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลและประสบการณ์ในการทำงานร่วมกัน ตลอดจนการเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

^{๑๖๓} นิตย หทัยสรวงศ์ สุขศรี, นันทวรรณ ช่างคิด, ณัฐวุฒิ สุวรรณทิพย์ และอรุณพงษ์ ลิ้มป์ กาญจนาวัดน์, “การมีส่วนร่วมของเกษตรกรผู้ปลูกปาล์มรายย่อยในการพัฒนาปาล์มน้ำมันใน จังหวัดสุราษฎร์ธานี”, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๕), หน้า ๓๖.

^{๑๖๔} สิงห์ ปานะชา, พันตำรวจโท, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดขององค์การบริหารส่วนตำบลในเขตพื้นที่ชายแดนไทย-พม่า อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์, (วิทยาลัยบัณฑิตศึกษาด้านการจัดการ: มหาวิทยาลัยศรีปทุม, ๒๕๕๕), หน้า ๒๖.

^{๑๖๕} สัมฤทธิ์ กางเพ็ง, รูปแบบการมีส่วนร่วมในสถานศึกษา, วารสารข้าราชการครู, ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๑ (๒๕๔๔): ๑๐-๑๓.

๔) เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงาน หรือผู้เกี่ยวข้องมีโอกาสได้ใช้ความสามารถและทักษะในการทำงานร่วมกันเกิดความมีน้ำใจ (Team Spirit) และความจงรักภักดีต่อหน่วยงานมากขึ้น

๕) การมีส่วนร่วมทำให้ผลการปฏิบัติงานดีขึ้น การตัดสินใจมีคุณภาพมากขึ้นและเสริมให้การปรับปรุงงานมีความเป็นได้สูง ตลอดจนผู้ร่วมงานมีความพึงพอใจในการปฏิบัติงานมากขึ้นด้วย

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา ให้เหตุผลและความจำเป็นในการมีส่วนร่วม ดังนี้

๑) ทฤษฎีการธรรมชาติมีอยู่จำกัดทุกคนมีความหวังใจจึงต้องเข้ามามีส่วนร่วม

๒) เพื่อให้ชุมชนและกลุ่มต่าง ๆ สนับสนุนต่อผลการตัดสินใจนั้น ๆ หรือในบางกรณีที่หน่วยงานของรัฐไม่อยู่ในสถานที่บังคับใช้การตัดสินใจนั้น ๆ ได้หรือต้องได้รับความสมัครใจ สนับสนุนจากคนส่วนใหญ่ของชุมชนจึงจะสามารถดำเนินการได้ มิฉะนั้นกลุ่มที่คัดค้านอาจทำให้โครงการล้มเลิกไปได้จึงต้องให้ชุมชนสนับสนุนโครงการให้มาก

๓) เมื่อต้องตัดสินใจอย่างไรแล้วจะเกิดผลกระทบที่สำคัญต่อบุคคลหรือกลุ่มบุคคล เช่น จะสร้างอ่างเก็บน้ำแล้วต้องอพยพบุคคลจำนวนมากออกจากสถานที่ก่อสร้าง

๔) เพื่อหาทางเลือกที่ดีกว่าทั้งนี้ฝ่ายรัฐบาลอาจไม่มีข้อมูลที่ตีหรือแนวคิดที่เหมาะสมที่สุดเสมอไปหรือจะลอกแบบจากกิจกรรมที่สำเร็จโดยใช้ชุดความรู้เดียว หรือแผนงานที่วิเศษเพียงแผนเดียวเพื่อไปใช้ในที่อื่นที่ต่างสภาพแวดล้อมให้สำเร็จได้ง่าย ๆ จึงต้องให้ผู้ที่ได้รับผลกระทบหรือผู้ที่จะใช้ประโยชน์จากโครงการมาร่วมให้ความคิดเห็นด้วย

๕) เป็นหลักการบริหารบนพื้นฐานความสุจริตและยุติธรรมภายใต้ระบบประชาธิปไตย การมีส่วนร่วมจากประชาชนเสมือนการให้ตรวจสอบการทำงานของหน่วยงาน นอกจากนี้การที่ ชนกลุ่มต่าง ๆ มีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาร่วมวางแผน หมายถึง การได้ให้ความเป็นธรรมที่จะให้พวกเขาได้รับประโยชน์จากการพัฒนาอย่างทั่วถึงยิ่งขึ้น

๖) ประชาชนอาจจะเป็นต้นเหตุของความล้มเหลวของโครงการได้ ถ้าไม่มีส่วนร่วม เช่น การรณรงค์ลดปริมาณขยะ การให้ดูดสูบบุหรี่ การเลิกดื่มสุรา การรักษาสุขภาพอนามัย การประหยัดพลังงาน เป็นต้น

๗) ประชาชนอยู่ใกล้ชิดเหตุการณ์รับทราบและเผชิญปัญหานั้น ๆ เอง เช่น การรณรงค์ลดปัญหาอาชญากรรมและยาเสพติด การใช้สิ่งสาธารณะประโยชน์ การทุจริต การเลือกตั้ง การคอร์รัปชันเป็น ต้น

๘) จำเป็นต้องมีตัวแทนประชาชนหลายฝ่ายร่วมดูแลผลประโยชน์ของตนเพราะที่ผ่านมาผลประโยชน์จากการพัฒนาตกถึงเฉพาะคนบางกลุ่ม^{๑๖๖}

อรรถย ก๊กผล ได้สรุปถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ก่อให้เกิดผลประโยชน์หลายประการ ดังนี้

๑) เพิ่มคุณภาพการตัดสินใจ ทำให้การตัดสินใจรอบคอบขึ้น เพราะมีโอกาสรับฟังข้อมูลและความคิดเห็นของหลาย ๆ ท่าน

๒) การลดค่าใช้จ่าย ลดการสูญเสียเวลาและลดความขัดแย้งระหว่างการนำไปปฏิบัติ การมีส่วนร่วมของประชาชนอาจส่งผลให้ช่วงเวลากการตัดสินใจใช้เวลานานขึ้น แต่เมื่อประชาชนมีความเข้าใจได้ข้อมูลเพียงพอยอมรับการตัดสินใจ จะส่งผลให้การบริหารโครงการรวดเร็วขึ้นรวมทั้งประหยัดทรัพยากรมากขึ้น

๓) การสร้างฉันทามติเปิดให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกภาคมีส่วนร่วม ย่อมทำให้เกิดความชอบธรรมในการตัดสินใจของรัฐและนำมาสู่ความไว้วางใจสาธารณะ

๔) ช่วยทำให้การวางแผนงานและโครงการไปปฏิบัติง่ายขึ้น สร้างให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีความกระตือรือร้นในการช่วยให้เกิดผลในทางปฏิบัติ

๕) ลดการเผชิญหน้าและความขัดแย้งที่รุนแรงได้

๖) เจ้าหน้าที่ของรัฐมีความใกล้ชิดกับประชาชนและไวต่อความรู้สึกห่วงกังวลของประชาชนและเกิดความตระหนักในการตอบสนองต่อความกังวลของประชาชน

๗) การพัฒนาเชี่ยวชาญและความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณะ ถือว่าเป็นการให้การศึกษาต่อประชาชนและชุมชนเพื่อเรียนรู้กระบวนการตัดสินใจและเป็นเวทีฝึกผู้นำชุมชน

๘) ช่วยทำให้ประชาชนสนใจประเด็นสาธารณะมากขึ้นเป็นการเพิ่มทุนทางสังคมและ ช่วยเสริมสร้างให้ประชาชนเป็นพลเมืองที่กระตือรือร้น สอดคล้องกับการปกครองตามหลักประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม^{๑๖๗} (Creighton)

การนำรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนมาใช้ในการดำเนิน โครงการทั้งในภาครัฐและภาคเอกชนสามารถช่วยสร้างประโยชน์ได้ ดังนี้

๑) เพิ่มคุณภาพของการตัดสินใจ กระบวนการปรึกษาหารือกับสาธารณะช่วยให้เกิดความกระจ่างในวัตถุประสงค์และความต้องการของโครงการหรือนโยบายนั้น ๆ ได้อยู่เสมอ สาธารณชน

^{๑๖๖} นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่: สิริลักษณ์การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐-๒๑.

^{๑๖๗} อรรถย ก๊กผล, คู่มือพลเมืองยุคใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา, ๒๕๕๐), หน้า ๔๐.

สามารถที่จะผลักดันให้เกิดการทบทวนข้อสันนิษฐานที่ปิดบังอยู่ ซึ่งอาจจะปิดบังไม่ให้เห็นทางออกที่มีประสิทธิภาพที่สุด บ่อยครั้งกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดการพิจารณาถึงทางเลือกใหม่แทนวิธีการที่เคยใช้กันมาในอดีต สาธารณชนมักจะมีข้อมูลที่สำคัญซึ่งทำให้เกิดความแตกต่างในการที่จะนำไปสู่การตัดสินใจ ก่อให้เกิดความแตกต่างระหว่างโครงการที่ประสบความสำเร็จและไม่ประสบความสำเร็จ

๒) การลดค่าใช้จ่ายและสูญเสียเวลา กระบวนการหรือโครงการ การมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเต็มรูปแบบมักจะสิ้นเปลืองและเสียเวลา แต่ในทางปฏิบัติแล้วการมีส่วนร่วมของประชาชนมาตั้งแต่ต้น สามารถที่จะลดความล่าช้าและลดค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งของประชาชนได้ การตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง อาจจะดูว่าสิ้นเปลืองและเสียเวลากว่าที่จะตัดสินใจได้ แต่ว่าเมื่อตัดสินใจแล้วและนำไปสู่การปฏิบัติอาจเป็นวิธีการที่ประหยัดกว่าด้วยซ้ำไป การตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำไปอย่างรวดเร็วและดูเหมือนจะไม่สิ้นเปลืองอาจจะเสียค่าใช้จ่ายมากกว่า ถ้าการตัดสินใจนั้นไม่ได้ทำให้เกิดข้อตกลงระหว่างกลุ่มแต่กลับนำไปสู่ความขัดแย้งของประชาชนอย่างต่อเนื่องมากขึ้น การมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถเกิดผลในการยอมรับอย่างสูงต่อการตัดสินใจโดยกลุ่มซึ่งมีส่วนได้เสียในการตัดสินใจนั้น ๆ ในการนี้ก็จะช่วยลดความขัดแย้งระหว่าง การนำไปปฏิบัติทำให้เกิดการประหยัดค่าใช้จ่าย ซึ่งโดยทั่วไปอาจจะแพงกว่าค่าใช้จ่ายในการทำโครงการการมีส่วนร่วม

๓) การสร้างฉันทามติ โครงการการมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถที่จะสร้างข้อตกลงที่มั่นคงยืนยาวและการยอมรับระหว่างกลุ่มซึ่งก่อนหน้านี้อาจมีความเห็นขัดแย้งกันคนละทาง การมีส่วนร่วมนี้ยังก่อให้เกิดความเข้าใจระหว่างคู่อริ ลดความขัดแย้งทางการเมืองและสร้างให้เกิดความชอบธรรมในการตัดสินใจของรัฐ

๔) การเพิ่มความง่ายต่อการนำไปปฏิบัติ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทำให้มีความรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของการตัดสินใจ และครั้งหนึ่งเมื่อได้ร่วมตัดสินใจแล้วก็ย่อมต้องการที่จะเห็นสิ่งนั้นนำไปปฏิบัติ ไม่เพียงแต่จะมีความสนับสนุนทางการเมืองต่อการนำไปปฏิบัติ แต่กลุ่มและปัจเจกชนอาจรู้สึกกระตือรือร้นในการช่วยให้เกิดผลในการปฏิบัติ

๕) การหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าใน “กรณีร้ายแรงที่สุด” เมื่อความขัดแย้งได้นำไปสู่ความขมขื่นและการเป็นปฏิปักษ์จะทำให้ยากในการแก้ปัญหาประเด็นนั้น กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดโอกาสที่คู่อริจะแสดงความต้องการของกลุ่มเขา และความห่วงกังวลที่ปราศจากความรู้สึกที่เป็นปฏิปักษ์ การมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่ต้นสามารถลดการเผชิญหน้า ที่รุนแรงที่อาจจะเป็นไปได้ อย่างไรก็ตามการมีส่วนร่วมของประชาชนไม่อาจจะลดหรือกำจัดความขัดแย้งในทุก ๆ กรณีได้

๖) การดำรงไว้ซึ่งความน่าเชื่อถือและความชอบธรรม ต้องใช้กระบวนการตัดสินใจที่โปร่งใสและน่าเชื่อถือต่อสาธารณชนและให้สาธารณชนมีส่วนร่วม โครงการการมีส่วนร่วมของประชาชนยังก่อให้เกิดความเข้าใจถึงเหตุผลที่นำไปสู่การตัดสินใจนั้น ๆ

๗) การคาดคะเนความห่วงกังวลของประชาชนและค่านิยมของสาธารณชน ผู้ที่ดำเนินงานด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนจะค่อย ๆ เพิ่มความรู้สึที่ไวต่อความห่วงกังวลของสาธารณชนว่าสาธารณชนมองการทำงานที่เกิดของของเจ้าหน้าที่อย่างไร เพื่อที่เจ้าหน้าที่จะเกิดความตระหนักถึงการตอบสนองของสาธารณชนที่เป็นไปได้ต่อกระบวนการและการตัดสินใจต่าง ๆ

๘) การพัฒนาความเชี่ยวชาญและความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณชนประโยชน์ที่สำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนคือ การให้การศึกษาต่อสาธารณชนที่ดีกว่าผู้มีส่วนร่วม ไม่เพียงแต่จะเรียนรู้เกี่ยวกับเนื้อหา แต่ยังสามารถเรียนรู้ด้วยการตัดสินใจของเจ้าหน้าที่ควรเป็นอย่างไรและทำไมต้องตัดสินใจอย่างนั้น จากความคิดเห็นของนักวิชาการหลายท่าน ผู้วิจัยได้สรุปถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วม มีดังนี้

(๑) ก่อให้เกิดการระดมความคิดอย่างหลากหลายจากหลายภาคส่วน

(๒) ทำให้การสื่อสารมีความชัดเจนและมีความเข้าใจในวัตถุประสงค์ของโครงการหรือนโยบายต่าง ๆ เป็นอย่างดี

(๓) มีระบบการตัดสินใจที่ดี ด้วยข้อมูลที่เพียงพอในการตัดสินใจดำเนินการ

(๔) สร้างความสามัคคี ความเข้าใจซึ่งกันและกันในกลุ่ม หรือชุมชน หรือระหว่างรัฐกับประชาชน

๒.๑๑.๒ รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน

อคิน รพีพัฒน์ ได้แบ่งรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น ๕ ระดับ^{๑๖๘} คือ

๑) ประชาชนมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและความต้องการของชุมชนตลอดจนเรียงลำดับความสำคัญของปัญหาร่วมกับผู้ปฏิบัติงานในสนาม (Organizer)

๒) ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์หาสาเหตุแห่งปัญหาและแนวทางต่าง ๆ ที่อาจนำไปใช้ในการแก้ปัญหา

๓) ประชาชนมีส่วนร่วมในการพิจารณาแนวทางและวิธีการที่จะใช้ในการแก้ปัญหาและวางแผนเพื่อแก้ปัญหาร่วมกันกับผู้ปฏิบัติงานสนาม

๔) ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผนเพื่อแก้ปัญหา

^{๑๖๘} อคิน รพีพัฒน์, คู่มือฝึกพัฒนาวิธีการทำงานกับเกษตรกร, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑), หน้า ๗๘-๗๙.

๕) ประชาชนมีส่วนร่วมการติดตามผลการปฏิบัติงานร่วมกันกับผู้ปฏิบัติงานในสนาม
ชาติชาย ณ เชียงใหม่ เสนอรูปแบบหรือมิติของการมีส่วนร่วมไว้ ๔ รูปแบบ^{๑๖๙} ดังนี้

- ๑) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
- ๒) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานโครงการ
- ๓) การมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์
- ๔) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ชินรัตน์ สมสืบ ได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น ๓ ประเภท^{๑๗๐} คือ

๑) การมีส่วนร่วมในแนวระดับ (Horizontal Forms of Participation) เป็นการมีส่วนร่วมแบบดั้งเดิมที่กำหนดโดยการเข้าร่วมเป็นสมาชิกพรรคการเมือง หรือพฤติกรรมทางการเมือง เช่น การเลือกตั้ง การรณรงค์หาเสียง กิจกรรมผลประโยชน์ การแนะนำชักชวน การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะเข้ามีส่วนร่วมในความพยายามที่จะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจนโยบายต่าง ๆ

๒) การมีส่วนร่วมในแนวตั้ง (Vertical Forms of Participation) การมีส่วนร่วมในแนวตั้งนี้ เป็นการที่ประชาชนมีความสัมพันธ์ในเรื่องต่าง ๆ กับผู้นำ หรือเจ้าหน้าที่เพื่อที่จะได้รับผลประโยชน์จากกันและกัน (Mutually Beneficial) เช่น โครงการของนาย-บ่าว และกลไกทางการเมืองต่าง ๆ

๓) การมีส่วนร่วมในการบริหาร (Participation in Administration Process) เป็นการมีส่วนร่วมทั้งในแบบแนวนอนและแบบแนวตั้ง ซึ่งอาจจะเป็นแบบของกิจกรรมที่กลุ่มผลประโยชน์กำหนดการตัดสินใจในการบริหาร หรือการแลกเปลี่ยนระหว่างนาย-บ่าว อย่างไม่อย่างหนึ่ง แต่มีการเข้าร่วมมากกว่า ๒ แบบข้างต้น เช่น การตัดสินใจยอมรับเทคโนโลยีใหม่การวางแผนทำกิจกรรม มุ่งหลังคาบ้านร่วมกัน การวางแผนตลาด และการเข้าร่วมฝึกอบรม เป็นต้น

พัฒน บุษยรัตพันธ์ กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนจะต้องมีขึ้นโดยตลอด^{๑๗๑} ตั้งแต่ขั้นของการร่วมวางแผนโครงการ การเสียสละกำลังแรงงาน วัสดุกำลังเงิน หรือทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ๆ

^{๑๖๙} ชาติชาย ณ เชียงใหม่, การศึกษาเพื่อการพัฒนาประสิทธิภาพระบบบริหารเพื่อการพัฒนาชนบทในช่วงแผนฯ ๗ (๒๕๓๔-๒๕๓๕), (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๒.

^{๑๗๐} ชินรัตน์ สมสืบ, การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙), หน้า ๒๑-๒๒.

^{๑๗๑} พัฒน บุษยรัตพันธ์, การสร้างพลังชุมชนโดยชนกรการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑), หน้า ๑๔๕.

นิรุต ถึงนาค ได้สรุปรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากร ประกอบด้วย การเป็นผู้ริเริ่ม การเป็นผู้ชักชวน การร่วมประชุมและวางแผน การเป็นสมาชิก การสนับสนุน การร่วมรับผิดชอบ การร่วมใช้ประโยชน์ และการร่วมติดตาม ประเมินผล^{๑๗๒}

๒.๑๑.๓ ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชน

อคิน รพีพัฒน์ ได้กล่าวถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาว่าควรมี ๔ ขั้นตอน^{๑๗๓} ดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของชาวบ้านบท ขั้นตอนนี้เป็นส่วนแรกที่สำคัญที่สุดเพราะถ้าหากไม่เข้าใจปัญหาและค้นหาสาเหตุของปัญหาด้วยตัวเองแล้วกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นก็ไร้ประโยชน์ เพราะชาวบ้านจะขาดความเข้าใจและมองไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรมนั้น

ขั้นตอนที่ ๒ การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เป็นขั้นตอนที่ขาดไม่ได้ เพราะหากต้องการแต่ผลงาน การพัฒนาวัตถุให้เสร็จสิ้นโดยฉับไวก็จะวางแผนดำเนินการด้วยตัวเอง ผลที่ตามมาก็คือ ชาวบ้านไม่สามารถวางแผนได้ด้วยตนเองและไม่สามารถพัฒนาต่อไปได้

ขั้นตอนที่ ๓ การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงานทำให้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานด้วยตนเองอย่างใกล้ชิดเมื่อเห็นประโยชน์ก็สามารถดำเนินกิจกรรมด้วยตนเองไปได้

ขั้นตอนที่ ๔ การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลงานเป็นขั้นตอนสุดท้ายที่มีความสำคัญ เพราะถ้าหากขาดการติดตามประเมินผลงานขาดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านบท แต่ดำเนินการโดยบุคคลภายนอก ชาวชนบทย่อมจะไม่ได้ประเมินด้วยตนเองว่างานที่ดำเนินไปนั้น

ส่วนร่วมในการตัดสินใจ Decision Making ส่วนร่วมในการดำเนินงาน Implementation ส่วนร่วมในการรักษาผลประโยชน์ Benefit ส่วนร่วมในการประเมินผล Evaluation ได้รับผลดี ได้รับประโยชน์อย่างไร หรือไม่ การดำเนินกิจกรรมอย่างเดียวในโอกาสต่อไปจึงอาจ ประสบความยากลำบาก เพราะชาวบ้านบทไม่ได้ประเมินด้วยตนเองให้รู้แจ้งว่าดีหรือไม่อย่างไร

^{๑๗๒} นิรุต ถึงนาค, “การศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการหมู่บ้านป่าไม้ แผนใหม่ตามแนวพระราชดำริเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา พระบรมราชินีนาถในการอนุรักษ์ป่าชุมชน จังหวัดมหาสารคาม”, *วิทยานพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๐), หน้า ๔๑.

^{๑๗๓} อคิน รพีพัฒน์, *การมีส่วนร่วมของชุมชนในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทยในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา*, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภณ, ๒๕๒๗), หน้า ๑๕๐-๑๕๑.

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ ได้กล่าวถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ของนโยบายพัฒนา^{๑๗๔} คือ

๑) การทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนรวมถึงความต้องการของชุมชน

๒) ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนหรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็น ประโยชน์ต่อชุมชนหรือสนองต่อความต้องการของชุมชน

๓) ร่วมวางนโยบายหรือวางแผนหรือกิจกรรม เพื่อจัดและแก้ปัญหาเพื่อสนองความต้องการของชุมชน

๔) ร่วมตัดสินใจใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

๕) ร่วมจัดหรือปรับปรุงการบริหารงานการพัฒนาให้มีประสิทธิภาพ

๖) ร่วมลงทุนในกิจกรรมโครงการชุมชนตามขีดความสามารถของตนเองและหน่วยงาน

๗) ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการ หรือกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้

๘) ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ทำไว้ โดยเอกชนและรัฐบาล ให้ได้ประโยชน์ได้ตลอดปี

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง ได้สรุปการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาไว้ ๔ ขั้นตอน^{๑๗๕} ดังนี้

๑) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา

๒) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินการ

๓) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน

๔) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

นิรุฒ ถึงนาค ได้สรุปขั้นตอนการมีส่วนร่วมไว้ ๔ ขั้นตอน^{๑๗๖} คือ

๑) การมีส่วนร่วมในการคิดค้นปัญหา

๒) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินการ

๓) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ

^{๑๗๔} ไพรัตน์ เตชะรินทร์, นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุทธศาสตร์การพัฒนาปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร: โสภการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๖๗.

^{๑๗๕} เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, การระดมประชาชนเพื่อพัฒนาชนบทในการบริหารงานพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐.

^{๑๗๖} นิรุฒ ถึงนาค, “การศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการหมู่บ้านป่าไม้ แผนใหม่ตามแนวพระราชดำริเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา พระบรมราชินีนาถในการอนุรักษ์ป่าชุมชน จังหวัดมหาสารคาม”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๔๐.

๔) การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล

จุฑารัตน์ ชมพันธุ์ ได้กล่าวถึงแนวทางการสร้างกระบวนการหรือ ขั้นตอนการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนมี ๓ ขั้นตอน^{๑๗๗} ดังนี้

ขั้นที่ ๑ การวิเคราะห์การตัดสินใจ ขั้นตอนนี้สำคัญโดยเฉพาะการตัดสินใจว่าใครจำเป็นที่จะอยู่ในที่วางแผน เพราะแต่ละขั้นตอนของการวางแผนอาจมีผู้มีส่วนได้เสียเพิ่มเข้ามาในแต่ละระยะที่แตกต่างกัน ซึ่งหากไม่ครบถ้วนก็จะเกิดปัญหาได้ ขั้นตอนนี้ประกอบด้วยการวิเคราะห์องค์ประกอบสภาพแวดล้อมของกระบวนการตัดสินใจใด ๆ ที่กระบวนการมีส่วนร่วมนั้นจะถูกจัดทำขึ้น ในขั้นตอนนี้จะกำหนดองค์ประกอบสำคัญของการมีส่วนร่วมทั้งหมด ได้แก่ขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการมีส่วนร่วม ปัจจัยต่าง ๆ ที่จะส่งผลกระทบต่อความเชื่อมั่นและความโปร่งใสของกระบวนการและตารางเวลา สำหรับกิจกรรมต่าง ๆ ของกระบวนการมีส่วนร่วม รวมถึงการวิเคราะห์ว่า การมีส่วนร่วมมีความสำคัญต่อกระบวนการตัดสินใจนี้หรือไม่หรือมีความจำเป็นด้วยเหตุผลอื่น เงื่อนไขในการตัดสินใจที่จะดำเนินการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่

๑) การตัดสินใจนั้นมีผลกระทบต่อสาธารณะชนในวงกว้าง
 ๒) การตัดสินใจนั้นส่งผลกระทบต่อในวงกว้างและรุนแรง
 ๓) การตัดสินใจนั้นส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์บางคนหรือกลุ่มคนที่มีอยู่เดิม เช่น การวางผังเมือง

๔) การตัดสินใจนั้นมีความเกี่ยวข้องกับประเด็นที่มีความขัดแย้งอยู่ก่อนแล้ว

๕) ความจำเป็นเพื่อให้มีการสนับสนุนต่อผลการตัดสินใจ

ขั้นที่ ๒ การวางแผนกระบวนการ ขั้นตอนนี้เกี่ยวข้องกับการกำหนดกิจกรรมและเทคนิคการมีส่วนร่วม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิเคราะห์ค้นหาเทคนิคการมีส่วนร่วมที่เหมาะสมที่สุดในการประยุกต์ใช้ในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการมีส่วนร่วม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและการเชื่อมโยง ความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมการมีส่วนร่วมกับขั้นตอนการตัดสินใจ รวมถึงการกำหนดผู้มีส่วนได้เสีย หรือผู้ได้รับผลกระทบจากการตัดสินใจนั้น ๆ สถานที่ในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ

^{๑๗๗} จุฑารัตน์ ชมพันธุ์, การวิเคราะห์หลัก “การมีส่วนร่วมของประชาชนThe Public Participation Handbook: Marking Better Decisions Thought Citizen Involvement ในบริบทประเทศไทย”, วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อม, ปีที่ ๘ (๒๕๕๕): ๑๒๗-๑๒๘.

ขั้นที่ ๓ การปฏิบัติตามแผน ขั้นตอนสุดท้ายนี้เป็นการนำแผนการที่กำหนดไว้ทั้งหมด กิจกรรมการมีส่วนร่วมต่าง ๆ ไปปฏิบัติจริง และทำการประเมินผลของกิจกรรมมีส่วนร่วม ตลอดจนการนำข้อมูลที่ได้จากกิจกรรมตามกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นไปใช้ประโยชน์อย่างแท้จริง

๒.๑๑.๔ เงื่อนไขการมีส่วนร่วม

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ กล่าวถึงเงื่อนไขการมีส่วนร่วมว่าอย่างน้อยต้อง ประกอบด้วย ๓ ประการ^{๑๗๘} คือ

- ๑) ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม (Freedom to Participation)
- ๒) ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม (Ability to Participation)
- ๓) ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม (Willingness to Participation) นอกจากนี้การมีส่วนร่วมจะสำเร็จได้ยังต้องขึ้นกับเงื่อนไข ดังนี้ ต้องมีเวลาที่จะมีส่วนร่วม ต้องไม่เสียเงินทองหรือค่าใช้จ่ายเกินกว่าผลตอบแทนที่จะได้รับ ต้องมีความสนใจสัมพันธ์ สอดคล้องกับการมีส่วนร่วมนั้นต้องไม่รู้สึกกระทบกระเทือนต่อตำแหน่งหน้าที่ และต้องสามารถสื่อสารรู้เรื่องทั้งสองฝ่าย

นิรุต ถึงนาค ได้สรุปถึงเงื่อนไขการมีส่วนร่วม^{๑๗๙} ดังนี้

- ๑) ประชาชนต้องมีความเป็นอิสระและสามารถที่จะมีส่วนร่วมได้อย่างเสรีโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากเกินความสามารถของเขา
- ๒) ประชาชนต้องได้รับการสนับสนุนจากหลายฝ่าย เช่น หน่วยงานราชการ องค์กรเอกชนและนักพัฒนาท้องถิ่น
- ๓) ประชาชนต้องมีความสนใจที่จะเข้าร่วมและสามารถที่จะสื่อสารรู้เรื่องในกิจกรรม ต่าง ๆ ได้อย่างดี

๒.๑๑.๕ ระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชน

ปราณี พันธุมสินชัย กล่าวว่า การให้ประชาชนมีส่วนร่วมนั้นสามารถทำได้ในหลายระดับ^{๑๘๐} ขึ้นอยู่กับรัฐบาลแต่ละยุคว่าจะให้ความสำคัญต่อประชาชนมากน้อยต่างกัน คือ

^{๑๗๘} นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, กลวิธีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘๖.

^{๑๗๙} นิรุต ถึงนาค, “การศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการหมู่บ้านป่าไม้ แผนใหม่ตามแนวพระราชดำริเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา พระบรมราชินีนาถในการอนุรักษ์ป่าชุมชน จังหวัดมหาสารคาม”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๔๒.

^{๑๘๐} ปราณี พันธุมสินชัย, “การรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ในสิ่งแวดล้อม ๓๖ ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม”, เอกสารประกอบการสัมมนาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๑) ประชาชนเป็นผู้ใช้อำนาจ หมายถึง ให้ประชาชนเข้าจัดการหรือดำเนินการเอง โดยไม่มีการติดต่อกับรัฐบาลก่อน ซึ่งอาจมีการโต้ตอบจากรัฐบาล ตัวอย่างเช่น การตั้งศาลเตี้ย การเดินขบวน การเข้ายึดสถานที่ของทางราชการเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม เป็นต้น

๒) ประชาชนและรัฐบาลร่วมกันแก้ปัญหา โดยมีอำนาจเท่าเทียมกัน ตัวอย่างเช่น โครงการทำความสะอาดหมู่บ้าน การสร้างถนน และขุดบ่อน้ำในหมู่บ้าน เป็นต้น

๓) ประชาชนเป็นที่ปรึกษา หมายถึง รัฐบาลขอความคิดเห็นจากประชาชน และตั้งใจที่จะกระทำตามความเห็นนั้น แต่ยังมีอำนาจที่จะไม่รับความคิดเห็นนั้นไปปฏิบัติ ตัวอย่างเช่น การตั้ง ๘๐ คณะกรรมการเพื่อการประสานงานระหว่างประชาชนและส่วนราชการ การแต่งตั้งคณะที่ปรึกษา การประชุมกลุ่มย่อยเพื่อรับฟังความคิดเห็นของประชาชนเฉพาะกลุ่ม เป็นต้น

๔) ประชาชนแสดงความคิดเห็น รัฐบาลให้โอกาสประชาชนได้แสดงความคิดเห็นในบางเรื่อง แต่มักจะไม่นำความเห็นไปปฏิบัติและยังมีอำนาจที่จะไม่รับฟังความคิดเห็นนั้น ตัวอย่างเช่น การประชุมใหญ่ที่ให้โอกาสประชาชนทุกคนได้แสดงความคิดเห็น การขอความเห็นในกฎระเบียบที่กำลังจะนำออกใช้

๕) ประชาชนรับทราบ เป็นการแถลงข่าวสารและ/หรือมติรัฐบาลให้ประชาชนได้ทราบ ประชาชนอาจมีปฏิกิริยาโต้ตอบหรือไม่ก็ได้ เช่น การแถลงถึงโครงการต่าง ๆ ที่รัฐบาลได้มีมติให้ดำเนินการ การริเริ่มกฎหมายต่าง ๆ และการเวนคืนที่ดิน เป็นต้น

๖) รัฐบาลใช้อำนาจ กล่าวคือ รัฐบาลใช้อำนาจจัดการโดยไม่แจ้งให้ประชาชนทราบล่วงหน้า ตัวอย่างเช่น การสืบสวน จับกุมผู้กระทำความผิดกรณีต่าง ๆ โดยไม่แจ้งให้ทราบล่วงหน้า เป็นต้น

ปารีชาติ วลัยเสถียร การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหาร จัดการกิจการสาธารณะของภาครัฐ แบ่งออกเป็น ๕ รูปแบบ ดังนี้^{๑๘๑}

๑) การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้ประชาชนในพื้นที่โครงการและผู้จะได้รับผลกระทบ จะต้องได้รับแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการและผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้การได้รับข่าวสารดังกล่าวต้องได้รับก่อนการตัดสินใจดำเนินโครงการ

๒) การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมในลักษณะของการปรึกษาหารือระหว่างผู้ดำเนินโครงการกับประชาชนที่มีส่วนได้-เสียโดยตรง ทั้งนี้เพื่อเป็นการ

ของประเทศไทย ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: องค์การพัฒนาเอกชนร่วมจัดสัมมนาสิ่งแวดล้อม ๓๖, ๒๕๓๖), หน้า ๔๑๐.

^{๑๘๑} ปารีชาติ วลัยเสถียร, *กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๗.

รับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการให้ประชาชนได้ทราบและรับข้อเสนอแนะ เพื่อประกอบการตัดสินใจ

๓) การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ผู้ดำเนินโครงการกับประชาชน ผู้มีส่วนได้-เสีย จะได้ทำความเข้าใจร่วมกันด้วยเหตุผล ซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนในรูปแบบนี้สามารถทำได้ใน ๒ ลักษณะ คือ

(๑) การประชุมในระดับชุมชน (Community Meeting) ซึ่งจัดประชุมในชุมชนที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการโดยผู้ดำเนินการจะส่งผู้แทนเข้าร่วมประชุม

(๒) การประชุมรับฟังความคิดเห็นทางวิชาการ (Public Hearing) การประชุมลักษณะนี้จำเป็นสำหรับโครงการขนาดใหญ่ที่มีเรื่องของเทคนิคและวิชาการที่เกี่ยวข้อง และต้องเปิดกว้างสำหรับสาธารณะ

๔) การร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้ ถือเป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน ในทางปฏิบัติจริงการดำเนินโครงการซึ่งมักดำเนินการในรูปของคณะกรรมการจะต้องมีตัวแทนของประชาชนร่วมเป็นคณะกรรมการด้วย

๕) การใช้กลไกทางกฎหมาย รูปแบบนี้แม้จะไม่ใช้รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยตรง แต่เป็นลักษณะของการเรียกร้องสิทธิหรือการใช้สิทธิของประชาชนเมื่อเห็นว่าเกิดความไม่โปร่งใสหรือความไม่เป็นธรรมเกิดขึ้นในการดำเนินโครงการ

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมได้หลายระดับตามบทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง^{๑๘๒} อาทิ

๑) แบบการจัดการคนให้เข้าร่วม ผู้เข้าร่วมคัดเลือกจากตัวแทนของประชาชนไม่ได้เลือกตั้ง และไม่มีอำนาจอะไร

๒) แบบตอบสนองหรือค่อยเป็นค่อยไป ผู้เชี่ยวชาญจากส่วนกลางบอกว่าจะต้องทำอะไร ไม่มีการสะท้อนความเห็นจากประชาชน

๓) แบบขอคำปรึกษาหารือ องค์กรภายนอกเป็นผู้ระบุปัญหาและกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล และควบคุมการวิเคราะห์ข้อมูลโดยไม่ได้รับฟังความคิดเห็นของประชาชน

๔) แบบร่วมตามหน้าที่หรือภารกิจที่กำหนดให้ใช้วิธีการเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย โครงการประชาชนอาจมีส่วนร่วม โดยรวมเป็นกลุ่มเพื่อช่วยศึกษาวิเคราะห์ปัญหาตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

^{๑๘๒} เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์, ระดับการมีส่วนร่วมตามหลักวิชาการ, (กรุงเทพมหานคร: กรมป่าไม้, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑-๑๒.

แล้วประชาชนอาจเข้าร่วมอย่างแข็งขันร่วมตัดสินใจแต่คำตอบหลักสุดท้ายมักกำหนดไว้ล่วงหน้าแล้ว โดยหน่วยงานภายนอก

๕) แบบแข็งขัน ร่วมในการวิเคราะห์และพัฒนาแผนปฏิบัติการและศักยภาพของกลุ่มองค์กรท้องถิ่น โดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันใช้วิธีการที่หลากหลายจากหลายสาขา

๖) แบบสมัครใจทำเอง ประชาชนเป็นผู้คิดริเริ่มอย่างอิสระ ประชาชนอาจติดต่อประสานหน่วยงานภายนอกมาช่วยแนะนำ โดยยังสามารถควบคุมการจัดการและใช้ทรัพยากรได้ทั้ง ๖ ระดับ มีตั้งแต่ระดับต้น (ระดับ ๑) ที่เข้าไปเตรียมการหรือจัดการอย่างเข้มเพื่อกระตุ้นให้คนเข้ามามีส่วนร่วม จนถึงระดับ ๖ คือ แบบสมัครใจ ประชาชนรับรู้ตระหนักและเคลื่อนไหวผลักดันให้ร่วมงานกันเองโดยปราศจากการจัดตั้งใด ๆ

แม้จะมีการแบ่งระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้หลายระดับแต่ตามแนวคิด

สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ ๒ ระดับ^{๑๘๓}

๑) การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับต่ำ หมายถึง หน่วยงานรัฐเป็นฝ่ายริเริ่มคิดตัดสินใจให้มีโครงการหรือกิจกรรมขึ้นมา และเห็นว่าสมควรจะให้ประชาชนมีส่วนร่วมดำเนินการด้วย จึงได้แจ้งและมอบหมายให้ประชาชนเข้าดำเนินการ การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับนี้จึงมีลักษณะเป็นการสั่งการจากรัฐสู่ประชาชน (Top-Down Approach) ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมที่ไม่ได้เกิดจากความต้องการโดยแท้ของประชาชน ประชาชนอาจไม่เห็นความสำคัญและความจำเป็นที่จะเข้าไปมีส่วนร่วม ดังนั้นจึงไม่เกิดความประสงค์จะเข้าดำเนินการใด ๆ ด้วย และบางครั้งจำเป็นต้องเข้าไปมีส่วนร่วมเนื่องจากเป็นการสั่งการหรือการมอบหมายของเจ้าหน้าที่ที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เพราะฉะนั้นเมื่อมีโครงการหรือกิจกรรมนั้นได้ดำเนินการไปได้ระยะหนึ่งก็จะมีอันยกเลิกไป การมีส่วนร่วมของประชาชนระดับนี้จึงเป็นการปฏิบัติตามนโยบายของหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง จึงอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ตามนโยบายที่เปลี่ยนแปลงตามเจ้าหน้าที่รัฐที่เข้ามาดูแลประชาชน

๒) การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับสูง หมายถึง ประชาชนเป็นฝ่ายคิดริเริ่มตัดสินใจและดำเนินโครงการหรือกิจการนั้น ๆ (Bottom-Up Approach) หลักการนี้จะเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีประสิทธิภาพสูงสุดแต่ก็มีปัญหาเช่นกันคือ การดำเนินการนั้นในบางครั้งจำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนจากรัฐ ซึ่งในทางปฏิบัติแล้วอาจไม่เป็นเช่นนั้น เพราะโครงการหรือกิจการนั้นอาจไม่ได้รับความเห็นชอบหรือเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องอาจไม่เห็นด้วย เพราะถือว่าเป็นเรื่อง

^{๑๘๓} สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, รัฐธรรมนูญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๕๗.

ของประชาชนฉะนั้นประชาชนก็ควรทำกันเอง โครงการหรือกิจการที่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ ล้วนยอมไม่สัมฤทธิ์ผลเช่นกัน

จินตนา สุจิตานันท์ ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น ๗ ระดับ^{๑๘๔} ดังนี้

๑) การถูกบังคับ การมีส่วนร่วมลักษณะนี้ประชาชนที่เข้าร่วมโครงการเพราะถูกบังคับ โดยไม่มีทางเลือกเลย

๒) การถูกหลอกล่อการมีส่วนร่วมลักษณะนี้ประชาชนจะถูกล่อใจด้วยผลประโยชน์อาจเป็นในรูปแบบของค่าจ้างแรงงานหรือความสะดวกสบายบางอย่าง แต่เบื้องหลังจริง ๆ แล้วเป็นการหาเสียงของนักการเมืองที่ยื่นโครงการมาล่อเท่านั้น

๓) การถูกชักชวน การมีส่วนร่วมลักษณะนี้ประชาชนถูกชักชวนให้เข้าร่วมโครงการที่ถูกคิดและวางแผนจากทางราชการแล้วถึงชักชวนให้ประชาชนร่วมมือ โดยประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่าง ๆ ว่าเป็นโครงการที่ดีขอให้ประชาชนให้ความร่วมมือ

๔) การถูกสัมภาษณ์แล้ววางแผนให้ การมีส่วนร่วมลักษณะนี้ผู้ที่วางแผนโครงการจะสำรวจปัญหาความต้องการของประชาชน โดยการประชุมและสัมภาษณ์ แต่การตัดสินใจว่าปัญหาคืออะไร จะวางแผนแก้ปัญหาอย่างไร และปฏิบัติการอย่างไรยังอยู่ที่การตัดสินใจของทางราชการ

๕) การมีโอกาสเสนอความคิดเห็น การมีส่วนร่วมลักษณะนี้ประชาชนเริ่มเข้าไปมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นที่เกี่ยวกับการวางโครงการ และการดำเนินการตามโครงการแต่การตัดสินใจยังเป็นของส่วนราชการ

๖) การมีโอกาสเสนอโครงการ การมีส่วนร่วมลักษณะนี้ประชาชนมีโอกาสเสนอ โครงการราชการกับประชาชนจะมีการปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิด ประชาชนจะมีโอกาส ตัดสินใจว่าปัญหาของตนคือ อะไรจะแก้ไขได้อย่างไร วิธีใดดีที่สุด จนกระทั่งมีสิทธิเสนอโครงการและเข้าร่วมปฏิบัติในโครงการ

๗) การมีโอกาสตัดสินใจ การมีส่วนร่วมลักษณะนี้ประชาชนจะเป็นผู้ตัดสินใจทุกเรื่อง ตั้งแต่การวางแผน การปฏิบัติตามแผน และการประเมินโครงการ

ถวิล วศิบุรีกุล กล่าวว่า วิธีการแบ่งระดับขั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจแบ่งได้หลายวิธี^{๑๘๕} ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และความละเอียดของการแบ่งเป็นสำคัญ การแบ่งระดับขั้น การมี

^{๑๘๔} จินตนา สุจิตานันท์, การศึกษาและการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๔๙), หน้า ๔๘-๔๙.

^{๑๘๕} ถวิล วศิบุรีกุล, การมีส่วนร่วม: แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการ, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า, เอกสารประกอบการศึกษาดูงานของคณะกรรมการพัฒนาการเมืองและการมีส่วนร่วมของประชาชน วุฒิสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐-๑๔.

ส่วนร่วมของประชาชนอาจแบ่งได้จากระดับต่ำสุดไปหาระดับสูงสุดออกเป็น ๗ ระดับ และจำนวนประชาชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในแต่ละระดับจะเป็นปฏิภาคกับระดับของการมีส่วนร่วม กล่าวคือ ถ้าระดับการมีส่วนร่วมต่ำ จำนวนประชาชนที่เข้ามามีส่วนร่วมจะมากและยิ่งระดับการมีส่วนร่วมสูงขึ้นเพียงใด จำนวนประชาชนที่เข้ามามีส่วนร่วมก็จะลดลงตามลำดับ ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนเรียงตามลำดับจากต่ำสุดไปหาสูงสุด ได้แก่

๑) ระดับการให้ข้อมูล เป็นระดับต่ำสุดและเป็นวิธีการที่ง่ายที่สุดของการติดต่อสื่อสารระหว่างผู้กำหนดนโยบายหรือผู้วางแผนโครงการกับประชาชน เพื่อให้ข้อมูลแก่ประชาชนเกี่ยวกับการตัดสินใจของผู้กำหนดนโยบายหรือผู้วางแผนโครงการ แต่ไม่เปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น หรือเข้ามาเกี่ยวข้องใด ๆ วิธีการให้ข้อมูลอาจกระทำได้หลายวิธี เช่น การแถลงข่าว การแจกข่าว การแสดงนิทรรศการ และการทำหนังสือพิมพ์ให้ข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดจนการใช้สื่ออื่น ๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ สื่อบุคคล และหอกระจายข่าว เป็นต้น

อย่างไรก็ดี เพื่อป้องกันมิให้รัฐบาลหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐใช้อำนาจดุลยพินิจในการให้หรือไม่ให้ข้อมูลดังกล่าวแก่ประชาชน จึงควรมีข้อกำหนดให้รัฐบาลหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐต้องกระทำและกระทำอย่างทั่วถึงด้วย ยกเว้นข้อมูลบางประเภท เช่น เรื่องเกี่ยวกับความมั่นคงของชาติ เป็นต้น นอกจากนี้การให้ข้อมูลแก่ประชาชนจะต้องให้อย่างทั่วถึง ถูกต้อง เทียบตรง ทันการณ์ เข้าใจได้ง่าย และไม่มีค่าใช้จ่ายมาเป็นอุปสรรคในการได้รับข้อมูลนั้น ๆ

๒) ระดับการเปิดรับความคิดเห็นจากประชาชน เป็นระดับขั้นที่สูงกว่าระดับแรก กล่าวคือ ผู้กำหนดนโยบายหรือผู้วางแผนโครงการเชิญชวนให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นเพื่อให้ได้ข้อมูลมากขึ้น และประเด็นในการประเมินข้อดีข้อเสียชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น การสำรวจความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับการริเริ่มโครงการต่าง ๆ และการบรรยายให้ประชาชนฟังเกี่ยวกับโครงการต่าง ๆ แล้วขอความคิดเห็นจากผู้ฟัง เป็นต้น อนึ่ง การรับฟังความคิดเห็นนี้จะกระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ก็ต่อเมื่อประชาชนผู้มีส่วนได้ ส่วนเสีย ได้มีข้อมูลที่ถูกต้องและพอเพียง

๓) ระดับการปรึกษาหารือเป็นระดับขั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนที่สูงกว่าการเปิดรับความคิดเห็นจากประชาชน เป็นการเจรจากันอย่างเป็นทางการระหว่างผู้กำหนดนโยบายและผู้วางแผนโครงการและประชาชน เพื่อประเมินความก้าวหน้าหรือระบุประเด็นหรือข้อสงสัยต่าง ๆ เช่น การจัดประชุม การจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ ตลอดจน การเปิดกว้างรับฟังความคิดเห็น โดยใช้รูปแบบต่าง ๆ อาทิ การสนทนากลุ่ม และประชาเสวนา เป็นต้น

๔) ระดับการวางแผนร่วมกัน เป็นระดับขั้นที่สูงกว่าการปรึกษาหารือ กล่าวคือ เป็นเรื่องการมีส่วนร่วมที่มีขอบเขตกว้างมากขึ้น มีความรับผิดชอบร่วมกันในการวางแผนเตรียมโครงการและผลที่จะเกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการ เหมาะสมที่จะใช้สำหรับการพิจารณาประเด็นที่มีความยุ่งยาก ซับซ้อนและมีข้อโต้แย้งมาก เช่น การใช้กลุ่มที่ปรึกษาซึ่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

การใช้อุญญาโตตุลาการเพื่อแก้ปัญหาข้อขัดแย้ง และการเจรจาเพื่อหาทางประนีประนอมกัน การประชุมวางแผนแบบมีส่วนร่วม เป็นต้น

๕) ระดับการร่วมปฏิบัติ เป็นระดับที่สูงถัดไปจากระดับการวางแผนร่วมกัน คือ เป็นระดับที่ผู้รับผิดชอบนโยบายหรือโครงการกับประชาชนร่วมกันดำเนินการตามนโยบายหรือโครงการ เป็นขั้นการนำนโยบายไปปฏิบัติร่วมกันดำเนินการตามหรือโครงการร่วมกันเพื่อให้บรรลุผลตาม วัตถุประสงค์ที่วางไว้

๖) ร่วมติดตามตรวจสอบ ประเมินผล เป็นระดับการมีส่วนร่วมที่มีผู้เข้าร่วมน้อย แต่มีประโยชน์ที่ผู้ที่เกี่ยวข้องหรือได้รับผลกระทบสามารถคอยติดตามการดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ ได้ รูปแบบของการติดตามตรวจสอบหรือประเมินผล อาจอยู่ในรูปแบบของการจัดตั้งคณะกรรมการติดตามประเมินผลที่มาจากหลายฝ่าย การสอบถามประชาชน โดยการทำการสำรวจเพื่อให้ประชาชนประเมิน การประเมินผลนี้ มีความสำคัญมาก เพราะจะมีผลต่อการพิจารณาจัดสรรประโยชน์ การยุติหรือคงไว้ ตลอดจนปรับปรุงนโยบายหรือโครงการ

๗) ระดับการควบคุมโดยประชาชน เป็นระดับสูงสุดของการมีส่วนร่วมโดยประชาชน เพื่อแก้ปัญหาข้อขัดแย้งที่มีอยู่ทั้งหมด เช่น การลงประชามติ เป็นต้น ข้อสังเกตเกี่ยวกับการลงประชามติ มี ๒ ประการ คือ ประการแรก การลงประชามติจะสะท้อนถึงความต้องการของประชาชน ได้ดีเพียงใดอย่างน้อยขึ้นอยู่กับความชัดเจนของประเด็นที่จะลงประชามติและการกระจายข่าวสารเกี่ยวกับข้อดีข้อเสียของประเด็นดังกล่าวให้ประชาชนเข้าใจอย่างสมบูรณ์และทั่วถึง และประการที่สอง ในประเทศที่มีการพัฒนาทางการเมืองแล้ว ผลของการลงประชามติจะมีผลบังคับให้รัฐบาลต้องปฏิบัติตาม

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ได้กล่าวสรุปถึงแนวคิดเรื่องระดับการมีส่วนร่วม ของประชาชนตามหลักของ International Association for Public Participation^{๑๘๖} (IAP๒) ซึ่งเป็นองค์กรที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน ประกอบด้วยระดับการมีส่วนร่วม ๕ ระดับ ได้แก่ การให้ข้อมูลการเปิดรับความคิดเห็นจากประชาชน การปรึกษาหารือการวางแผนร่วมกัน การร่วมปฏิบัติ การร่วมติดตามตรวจสอบ การควบคุมโดยประชาชน ต่ำ สูง ระดับการมีส่วนร่วมน้อยมาก

๑) ระดับที่ ๑ การให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชน (To Inform) ถือเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับต่ำสุด แต่เป็นระดับที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นก้าวแรกของการที่ภาคราชการจะเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าสู่กระบวนการมีส่วนร่วมในเรื่องต่าง ๆ วิธีการให้ข้อมูลสามารถใช้ช่องทางต่าง

^{๑๘๖} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, องค์การและการจัดการ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (นนทบุรี: ชวนพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐-๑๔.

ๆ เช่น เอกสารสิ่งพิมพ์ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านทางสื่อต่าง ๆ การจัดนิทรรศการ จดหมายข่าว การจัดงานแถลงข่าว การตีพิมพ์ และทำให้ข้อมูลผ่านเว็บไซต์ เป็นต้น

๒) ระดับที่ ๒ การรับฟังความคิดเห็น (To Consult) การเปิดให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการดำเนินการ / การปฏิบัติงานของหน่วยงานของรัฐอย่างอิสระและเป็นระบบโดยหน่วยงานภาครัฐจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นการปรึกษาหารือทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ และนำข้อเสนอแนะ ความคิดเห็นประเด็นที่ประชาชนเป็นห่วงไปเป็นแนวทางการปรับปรุงนโยบาย การตัดสินใจและพัฒนาวิธีการ ปฏิบัติงานในหน่วยงาน

๓) ระดับที่ ๓ การใช้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องในการวางแผนและตัดสินใจ (To Involve) การกำหนดนโยบายการวางแผนงานโครงการ และวิธีทำงาน โดยหน่วยงานภาครัฐมีหน้าที่จัดระบบอำนวยความสะดวก ยอมรับการเสนอแนะและการตัดสินใจร่วมกับภาคประชาชน (To Involve) การมีส่วนร่วมระดับนี้มักดำเนินการในรูปแบบกรรมการที่มีตัวแทนภาคประชาชนเข้าร่วม

๔) ระดับที่ ๔ การใช้ประชาชนเข้ามาร่วมกิจกรรม (To Collaborate) การที่หน่วยงานภาครัฐเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมีบทบาทเป็นหุ้นส่วน หรือภาคีในการดำเนินกิจกรรมของหน่วยงานภาครัฐ (To Collaborate)

๕) ระดับที่ ๕ การกระจายอำนาจให้แก่ประชาชน (To Empower) การเสริมอำนาจประชาชน เป็นระดับที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีบทบาทเต็มในการ ตัดสินใจ การบริหารงานและการดำเนินกิจกรรมใด ๆ เพื่อเข้ามาทดแทนการดำเนินงานของ หน่วยงานภาครัฐดำเนินการหรือปฏิบัติงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับสูงสุดนี้ เน้นให้ประชาชนเป็นเจ้าของดำเนินการกิจและภาครัฐมีหน้าที่ในการส่งเสริม สนับสนุนเท่านั้น ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมเป็นบันได ๘ ขั้น ดังนี้

บันได ๘ ขั้น ของการมีส่วนร่วมของประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนหมายถึง การเข้าร่วมกิจกรรมของชาวบ้านในชุมชนนั้น ๆ ตามที่หน่วยงานภาครัฐ องค์กรทางศาสนาและเอกชนจัดขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ

บันไดขั้นที่ ๑ ขั้นถูกจัดกระทำ ขั้นที่ ๒ คือ ขั้นบำบัดรักษานั้น เรียกว่า การมีส่วนร่วมเทียมหรือไม่มีส่วนร่วม เป็นขั้นที่ประชาชนเข้าไม่ถึงการมีส่วนร่วมที่แท้จริงในการตัดสินใจ อำนาจการตัดสินใจเป็นของผู้มีอำนาจหน้าที่เท่านั้น

บันไดขั้นที่ ๓ - ๕ เป็นขั้นที่ผู้มีอำนาจรับฟังความคิดเห็นของประชาชนบ้าง ยอมรับให้แสดงความคิดเห็นได้บ้าง ได้เสนอแนะการตัดสินใจได้บ้าง แต่ยังคงไว้ซึ่งสิทธิในการตัดสินใจของผู้มีอำนาจต่อไป

บันไดขั้นที่ ๖ – ๘ เป็นการเพิ่มระดับการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจมากขึ้น สามารถเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นได้โดยผ่านตัวแทน และบันไดขั้นที่ ๘ เป็นขั้นที่ควบคุมโดยประชาชน เป็นการใช้อำนาจตัดสินใจของประชาชนโดยตรง

อย่างไรก็ตามการแบ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนดังกล่าวสามารถแบ่งระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็น ๓ ระดับใหญ่ ๆ ดังนี้

- ระดับที่ ๑ ระดับการมีส่วนร่วมเทียม (Pseudo Participation)
- ระดับที่ ๒ ระดับการมีส่วนร่วมบางส่วน (Partial Participation)
- ระดับที่ ๓ ระดับการมีส่วนร่วมที่แท้จริง (Genuine Participation)

๒.๑๑.๖ ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม^{๑๘๗} ได้แก่

๑) ความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลสำคัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การบำเพ็ญประโยชน์

๒) ความเกรงใจที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือมีเกียรติ ตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะมีส่วนร่วมด้วยทั้ง ๆ ที่ยังไม่มีศรัทธาหรือความเต็มใจอย่างเต็มเปี่ยมที่กระทำ เช่น ผู้ใหญ่ออกปากขอแรง ผู้น้อยก็ต้องช่วยแรง

๓) อำนาจบังคับที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่าง ๆ เช่น ปีบบังคับให้ทำงานเยี่ยงทาส

ปรัชญา เวสารัชช ระบุว่าปัจจัยที่ส่งผลให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการต่าง ๆ^{๑๘๘} คือ

๑) ปัจจัยสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครองและความปลอดภัย

๒) ปัจจัยผลักดันจากบุคคลอื่น โดยเฉพาะผู้นำ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

๓) ปัจจัยที่เป็นรางวัลตอบแทน ได้แก่ ค่าตอบแทนแรงงาน เงินปันผล

๔) ปัจจัยภายในตัวบุคคล เช่น ความคาดหวังในประโยชน์ของส่วนรวม ความรู้สึกเกรงใจ

^{๑๘๗} นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, กลวิธีแนวทางการวิธีการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภณการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๘๓.

^{๑๘๘} ปรัชญา เวสารัชช, การมีส่วนร่วมของสตรีผู้นำในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในจังหวัดราชบุรี, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๘), หน้า ๑๗๐.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการพัฒนา^{๑๘๙} ดังนี้

๑) ปัจจัยทางด้านบุคคล บุคคลที่จะทำงานพัฒนาเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของประชาชนต้องสร้างเงื่อนไขของบทบาทของตนให้พร้อมที่จะเข้าไปทำงานและให้ประชาชนมีส่วนร่วม โดยต้องมีทัศนคติและจิตสำนึกต่อประชาชนอย่างเหมาะสม เช่น การยอมรับศักดิ์ศรีของประชาชนเท่าเทียมกับตน การมีความเชื่อและเคารพในตัวประชาชน การพร้อมที่จะเรียนรู้จากประชาชน และให้โอกาสแก่ประชาชนในการแสดงความคิดเห็นและร่วมในกิจกรรมการพัฒนาและการส่งเสริมให้เหมาะสม ในขณะเดียวกันควรให้โอกาสผู้นำชุมชน รวมไปถึงบุคคลที่มีความคิดริเริ่มในการกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาให้มีบทบาทในการพัฒนาอย่างเต็มตามความสามารถ

๒) ปัจจัยด้านการบริหาร เป็นผลที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตามระเบียบราชการหรือองค์กรพัฒนาเอกชน ควรนำมาใช้ให้มีความยืดหยุ่นในการปฏิบัติพอสมควร เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ค่อนข้างเป็นอิสระและไม่ผูกพันกับระเบียบราชการมากเกินไป

๓) ปัจจัยด้านโครงสร้างชุมชน แบ่งออกเป็นหลายองค์ประกอบ คือ

(๑) ลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชน ชุมชนใดที่มีความสัมพันธ์ในชุมชนเป็นลักษณะปฐมภูมิ รู้จักกันเป็นญาติพี่น้อง การมีส่วนร่วมจะดีกว่าชุมชนที่มีประชาชนจากหลายแห่งและต่างวัฒนธรรมมาอยู่ด้วยกัน โดยมีฐานะความเป็นอยู่และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันแบบทุติยภูมิ

(๒) โครงสร้างของประชากร ชุมชนที่มีโครงสร้างประชากรวัยแรงงานมาก การมีส่วนร่วมจะมีมากกว่าโครงสร้างชุมชนที่วัยแรงงานย้ายออกไปทำงานที่อื่น

(๓) วัฒนธรรมชุมชนที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วม เช่น การมีคนในชุมชนมีความเห็นอกเห็นใจ และการเห็นความสำคัญของการช่วยเหลือผู้อื่น จะทำให้ชุมชนเกิดการมีส่วนร่วมกันในชุมชนมากกว่าชุมชนที่ต่างคนต่างอยู่

(๔) ค่านิยมของชุมชน เช่น ค่านิยมการนับถือผู้นำอาวุโสหรือผู้นำชุมชน ทำให้ผู้นำชุมชนเป็นแกนนำที่จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ได้

(๕) คุณภาพของประชากร ในชุมชนที่ประชากรมีคุณภาพดี เช่น ฐานะรายได้ดีการศึกษาดี มีทัศนคติที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม มีความตื่นตัวในการพึ่งตนเอง จะเอื้ออำนวยให้ประชาชนมีจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมของชุมชนมากกว่า

^{๑๘๙} สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (แนวทางการวิเคราะห์และวางแผน), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๖), หน้า ๑๗๙-๑๘๑.

(๖) โครงสร้างของอำนาจ หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มที่มีอิทธิพลในการตัดสินใจของกลุ่มในชุมชน เช่น ผู้นำชุมชน ซึ่งโดยมากมักมีฐานะดี มีความรู้และประสบการณ์มากกว่าคนอื่น ถ้าผู้นำเห็นประโยชน์ในการมีส่วนร่วม ก็จะเป็นแกนนำในการมีส่วนร่วมของประชาชน

(๗) ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ถ้าชุมชนตั้งถิ่นฐานมีลักษณะเป็นกลุ่มจะทำให้ประชาชนรู้จักกันและทำกิจกรรมร่วมกันมากกว่าชุมชนที่ตั้งอยู่อย่างกระจัดกระจายยากต่อการรวมกลุ่ม

(๘) ทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของชุมชน ชุมชนใดมีทรัพยากรและมีสภาพแวดล้อมของชุมชนที่ดี เช่น เป็นชุมชนที่อยู่ในเขตชลประทานหรือประชาชนมีการศึกษามีรายได้จากการเกษตรสม่ำเสมอทุกปี จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและความต้องการของชุมชนดีกว่าชุมชนที่ขาดทรัพยากรและมีสภาพแวดล้อมที่ไม่ดี

กาญจนา แก้วเทพ ระบุว่า ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม^{๑๙๐} คือ

๑) ลักษณะของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน รับผิดชอบร่วมกัน

๒) ความเสมอภาคเท่าเทียมกัน

๓) ความสัมพันธ์ที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน

วัฒกานต์ ลากसार กล่าวว่า การจัดการภัยพิบัติที่มีประสิทธิภาพ ต้องมีส่วนร่วมของประชาชน^{๑๙๑} ซึ่งมีปัจจัยหรือตัวแปรที่ประกอบทำให้เกิดการมีส่วนร่วม ดังนี้

๑. คุณลักษณะด้านคุณธรรมของผู้นำ ประกอบด้วย การเป็นที่พึ่งให้กับคนในชุมชน - นำเคารพ ศรัทธา - มีความน่าเชื่อถือ - เสียสละ - มีคุณธรรม

๒. คุณสมบัติด้านความสามารถของผู้นำ ประกอบด้วย กล้าตัดสินใจ - มีความสนใจที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น - กระตุ้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา - มีศักยภาพในการวิเคราะห์ปัญหาและแนวทางแก้ไข - รู้จักแหล่งขอความช่วยเหลือ - รับฟังความคิดเห็นของสมาชิก - ทำงานอย่างซื่อสัตย์ - มีความรับผิดชอบ

๓. การให้คุณค่าทางสังคมของสมาชิก ประกอบด้วย ให้คุณค่าระบบอาวุโส - ให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติ - ให้ความสำคัญต่อสิทธิชุมชน - เห็นคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่น

^{๑๙๐} กาญจนา แก้วเทพ, การทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน : โดยถือนุญชย์เป็นศูนย์กลาง, (กรุงเทพมหานคร: สภาคาทอริกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๙.

^{๑๙๑} วัฒกานต์ ลากसार, ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://msjo.net/mkm/categoryblog/66-patjai.html> [วันที่ ๓๐ มกราคม ๒๕๖๗].

๔. ความตระหนักของสมาชิก ประกอบด้วย - จิตสำนึกรักท้องถิ่น - ภาคภูมิใจในท้องถิ่น - สำนึกความเป็นเจ้าของทรัพยากร - ตระหนักถึงปัญหาหรือการได้รับผลกระทบร่วมกัน - ต้องการให้ชุมชนมีสภาพแวดล้อมที่ดี

๕. ความใส่ใจในกิจกรรมของชุมชน ประกอบด้วย - สนใจรับรู้ข้อมูลข่าวสารด้านต่าง ๆ - มีความรู้ความเข้าใจต่อความสำคัญของกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในชุมชน - มีความพร้อมในการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น มีเวลา มีความสนใจ มีความตั้งใจ

๖. ความเข้มแข็งของชุมชน ประกอบด้วย - เข้าร่วมทำกิจกรรมสาธารณะของหมู่บ้าน - สามัคคีทั้งในระดับหมู่บ้านและครัวเรือน - แสดงความคิดเห็นเพื่อประโยชน์ของชุมชน - ประชาคมเพื่อค้นหาและแก้ไขปัญหา - การจัดกิจกรรมเรียนรู้ในชุมชน - จัดทำแผนชุมชน - สมาชิกชุมชนมีความรับผิดชอบต่อกันที่ - กรรมการหมู่บ้าน/ชุมชนรับผิดชอบขั้นขั้นแข็ง

๗. การได้รับการสนับสนุนและการยอมรับ ประกอบด้วย - ได้รับการสนับสนุนเงินทุน - ได้รับการสนับสนุนข้อมูลข่าวสาร - พาไปศึกษาดูงานต่างท้องถิ่น - เข้าร่วมกิจกรรมสาดิต/อบรม - ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐ - ได้รับการยอมรับจากชุมชนอื่น ๆ

ทวิศิลป์ กลุณภาดล ได้สรุปถึงแนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยของการมีส่วนร่วม^{๑๙๒} สรุปได้ว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมมีดังนี้ คือ

๑) ปัจจัยส่วนบุคคล ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ ปัจจัยทางการสื่อสาร คือ การติดต่อสื่อสารทั้งการสื่อสารมวลชนและสื่อสารบุคคล

๒) การปฏิบัติตนให้คล้อยตามความเชื่อพื้นฐาน มาตรฐานคุณค่า เป้าหมาย ประสพการณ์ที่ผิดปกติธรรมดา ความคาดหวัง การมองแต่ตนเอง การบีบบังคับ นิสัยและประเพณี โอกาสความสามารถ และการได้รับการสนับสนุนของบุคคลและกลุ่มบุคคล

๓) ความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลสำคัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเกรงใจที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือมีเกียรติ ตำแหน่งและอำนาจบังคับที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า

๔) ปัจจัยของสิ่งจูงใจ ปัจจัยโครงสร้างของโอกาสหรือช่องทางในการเข้าร่วม และปัจจัยด้านอำนาจในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วม

^{๑๙๒} ทวิศิลป์ กลุณภาดล, การพัฒนาภาวะผู้นำเพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นของประชาชน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๙-๒๐.

๒.๑.๗ ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของประชาชน

ไพรัช เตชะรินทร์ กล่าวถึงปัญหาและข้อจำกัดในการมีส่วนร่วมของประชาชน^{๑๙๓} ว่า

- ๑) นโยบายการมีส่วนร่วมของประชาชนส่วนใหญ่ต้องขึ้นอยู่กับระบบราชการ
- ๒) ประชาชนคุ้นเคยกับการรับคำสั่ง การยอมรับความถูกต้องของข้าราชการ และการยอมรับต่อความช่วยเหลือแทนการช่วยเหลือตนเอง การคิดเองและหลีกเลี่ยงการโต้แย้งกับข้าราชการ
- ๓) กิจกรรมหรือโครงการที่ได้เข้าร่วม ส่วนใหญ่ให้ร่วมเฉพาะการเสนอโครงการและ ตอนลงมือปฏิบัติการไม่มีการร่วมแบบครบวงจร
- ๔) องค์กรอาสาสมัครและมูลนิธิ ตลอดจนชมรมต่าง ๆ มีมากมายแต่ส่วนใหญ่ยังขาดความรู้เฉพาะ ขาดทุน ขาดเป้าหมายและหลักการที่แน่นอน และขาดการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง และที่สำคัญขาดแกนกลางของรัฐบาล และองค์กรเหล่านี้ประสานติดต่ออย่างเป็นทางการในทุกระดับ
- ๕) องค์กรประชาชนส่วนใหญ่มักจะคอยดูแลผลประโยชน์ และขยายผลประโยชน์ให้กับกรรมการร่วมกับสมาชิกในสังกัดมากกว่าถึงมือประชาชน

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี กล่าวถึงข้อจำกัดในการจัดตั้งและการพัฒนาองค์กร ประชาชนไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร^{๑๙๔} ทั้งนี้สาเหตุเนื่องมาจาก

- ๑) ผู้นำท้องถิ่นของประชาชนนั้นถูกกำหนดบทบาทและสร้างขึ้นโดยกระบวนการทางราชการ จึงทำให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นคนของทางราชการมากกว่าเป็นของประชาชนผลงานที่เกิดขึ้นจึงเป็นของทางราชการมากกว่าเป็นของประชาชน ผู้นำท้องถิ่นจึงไม่สามารถดึงประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างแท้จริง เพราะประชาชนเห็นว่าผู้นำท้องถิ่นไม่ได้เป็นผู้นำของเขาอย่างแท้จริง
- ๒) ผู้นำท้องถิ่นมีขีดความสามารถในการบริหาร การจัดการค่อนข้างจำกัดและมักถูกรอบงำและการชี้แนะต่าง ๆ จากทางราชการ ผู้นำท้องถิ่นจึงมีสภาพเหมือนหุ่นยนต์จึงขาดความศรัทธาทั้งจากประชาชนและข้าราชการ
- ๓) ผู้นำท้องถิ่นมักแสวงหาอิทธิพลใส่ตนหรือพรรคพวกของตน ซึ่งแทนที่จะพิทักษ์ประโยชน์ของประชาชน กลับกลายเป็นผู้กดขี่ประชาชนและอาจกลายเป็นเครื่องมือของผู้มีอิทธิพลในที่สุด

^{๑๙๓} ไพรัช เตชะรินทร์, นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุทธศาสตร์การพัฒนาปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร: โสภการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๖-๒๐.

^{๑๙๔} ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, การพัฒนาชุมชนจากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ, หน้า ๖๙-๗๐.

๔) โครงสร้างและระบบทางสังคมมีผลต่อทัศนคติ ค่านิยมของประชาชนคนไทยต่อการยอมรับสภาพชี้นำ โดยผู้นำท้องถิ่นและข้าราชการ ขณะเดียวกันค่านิยมแบบอัตนิยมคือไม่ชอบยุ่งกับเรื่องคนอื่นมีผลกระทบต่อการจัดตั้งและพัฒนาประชาชน แนวคิดจากนักวิชาการต่าง ๆ ที่ได้เสนอถึงปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของประชาชน ผู้วิจัยจึงได้สรุปถึงปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของประชาชน มีดังนี้

- (๑) โครงสร้างหรือระบบของภาครัฐที่ยังไม่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน
- (๒) บทบาทของผู้นำท้องถิ่น ที่ลดลงเนื่องจากภาวะสังคม และเศรษฐกิจ
- (๓) ความรู้ ความเข้าใจ ในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน
- (๔) วัฒนธรรมของชุมชนที่แปรเปลี่ยนไปตามค่านิยมแต่ละยุคสมัย

ทัศนคติในการอนุรักษ์ป่าไม้ในทางพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนามีบทบาทและแนวทางให้คงไว้ซึ่งการอนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดล้อม มีปรากฏตลอดมาทุกยุคทุกสมัย ตามหลักปฏิจจำสมุปาบทอันเป็นวัฏจักรตามธรรมชาติได้เป็นอย่างดีที่แสดงออกมาในด้านพฤติกรรม วิธีชีวิต ทั้งการสร้างกฎกติกาควบคุมความประพฤติของหมู่คณะเพื่อความคงอยู่ของป่าไม้และสิ่งแวดล้อม ด้านจิตใจ มีจิตสำนึกรักความสงบ มีความรับผิดชอบในการอนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดล้อมของประชาชนในท้องถิ่น ด้านปัญญา ความเข้าใจกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่มีป่าไม้เป็นองค์ประกอบใหญ่ อันเป็นเหตุและผลที่ทำให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติแวดล้อม อันเป็นหนทางนำมาซึ่งสันติสุขแก่สรรพสิ่งที่มีชีวิต ซึ่งเป็นเบื้องต้นแห่งการเสริมสร้างปัญญาอย่างแท้จริงอีกทางหนึ่ง

คำสอนของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องป่า ในพระพุทธศาสนา คำว่า ป่าไม้ หรือ ต้นไม้ มีคำที่ใช้เรียกอยู่หลายคำ เช่น รุกข (ต้นไม้) ภูตคาม (พืช) ดังนั้น ต้นไม้ ไม่ว่าจะเป็นต้นไม้ขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ รวมถึงพืชทุกชนิดจะรวมอยู่ในคำว่า “ภูตคาม” ทั้งสิ้น เพราะคำว่า “ภูตคาม” มีความหมายกว้าง ครอบคลุมถึงพืช ๕ ชนิด คือ

- ๑.) พืชพันธุ์ที่เกิดจากเหง้า (หัว) คือ พืชที่ใช้เหง้าขยายพันธุ์ ได้แก่ ขมิ้น, ขิง, ว่านน้ำ, ว่านเปราะ, อดุพิต, ข้าว, แฝก, แห้วหมู ฯลฯ
- ๒.) พืชพันธุ์ที่เกิดจากกล้าต้น คือ พืชที่ขยายพันธุ์ได้ด้วยวิธีการตอน ได้แก่ ต้นโพธิ์, ต้นไทร, ต้นตีนเป็ด, ต้นมะเดื่อ, ต้นเตาร้าง, ต้นมะขวิด ฯลฯ
- ๓.) พืชพันธุ์ที่เกิดจากข้อ (ปล้อง) คือพืชที่ใช้ข้อปลุก ได้แก่ อ้อย, ไม้ไผ่, ไม้้อ ฯลฯ
- ๔.) พืชพันธุ์ที่เกิดจากยอด คือ พืชที่ใช้ยอดปักกิ่งออกได้ ได้แก่ ผักบุ้งล้อม, แมงลัก, เถาหญ้านาง ฯลฯ
- ๕.) พืชพันธุ์ที่เกิดจากเมล็ด คือ พืชที่ใช้เมล็ดเพาะ ได้แก่ ข้าว, ถั่ว, งา ฯลฯ นอกจากนี้คำว่า ภูตคาม

ดังกล่าว ยังมีคำว่า พืชคาม ที่ใช้ร่วมกับคำว่า ภูตคาม ซึ่ง หมายถึง พืชหรือของเขียว ที่ถูกพรวดออกจากที่แล้วยังสามารถงอกได้อีก เช่น ผักบุง ถึงกระนั้นก็มี ความหมายรวมอยู่ในคำว่า ภูตคาม ทั้งสิ้น

๒.๑๑.๘ ข้อปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้อยู่ป่า

ข้อปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้อยู่ในป่ามีปรากฏในโคลิสสานิสสูตร พระสารีบุตรกล่าวถึงข้อปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้อยู่ป่า (อรัญญวาสี) ไว้ ๑๗ ข้อ ซึ่งภิกษุผู้อยู่ชานบ้าน (คามวาสี) ก็ควรประพฤติด้วยเช่นกัน มีเนื้อหาย่อ ๆ ดังนี้

๑. สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับ ณ เวฬุวนาราม ใกล้กรุงราชคฤห์ พระสารีบุตรปรารภภิกษุชื่อโคลิสสานิ ผู้อยู่ป่า แต่มีความประพฤติย่อหย่อน (เห็นแก่ปัจจัย) มีธุระเข้ามาในที่ประชุม สงฆ์ จึงแสดงข้อปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้อยู่ป่า ๑๗ ข้อ ดังนี้^{๑๙๕}

- (๑) ภิกษุผู้อยู่ป่าไปในสงฆ์ พึงเคารพในเพื่อนพรหมจารี
- (๒) พึงฉลาดในอาสนะ ไม่นั่งเบียดภิกษุผู้แก่กว่า ไม่นั่งกันภิกษุผู้อ่อนกว่า
- (๓) ไม่พึงเข้าบ้านเกินเวลา พึงกลับแต่ยงวัน
- (๔) ไม่พึงเที่ยวไปในตระกูลก่อน หรือหลังอาหาร
- (๕) ไม่พึงฟุ้งซ่านและขี้นบน
- (๖) ไม่พึงเป็นคนปากกล้าพูดมาก
- (๗) พึงเป็นผู้ว่าง่ายและคบมิตรที่ดี
- (๘) พึงสำรวม (ทวาร) ในอินทรีย์ทั้งหลาย (สำรวม ตา หู เป็นต้น)
- (๙) พึงรู้ประมาณในการบริโภคอาหาร
- (๑๐) พึงประกอบความเป็นผู้ตื่น (ไม่เห็นแก่นอน)
- (๑๑) พึงลงมือทำความเพียร
- (๑๒) พึงมีสติตั้งมั่น
- (๑๓) พึงมีจิตตั้งมั่น
- (๑๔) พึงมีปัญหา
- (๑๕) พึงประกอบความเพียรในอิทธิกรรม อภินันท์เพื่อสามารถตอบชี้แจงได้ เมื่อมีผู้ถาม
- (๑๖) พึงประกอบความเพียรในวิโมกข์อันสงบระงับ อันมิใช่รูป ก้าวล่วงรูป เพื่อสามารถตอบชี้แจงได้ เมื่อมีผู้ถาม

^{๑๙๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๙๐/๒๗๘.

(๑๓) พึงประกอบความเพียรในอุตตริมนุสธรรม (ธรรมอันยิ่งของมนุษย์) เพื่อสามารถตอบชี้แจงได้ เมื่อมีผู้ถาม พระมหาโมคคัลลานะถามว่า ภิกษุผู้อยู่ป่าเท่านั้นหรือจึงควรประพฤติ หรือว่าแม้ภิกษุ ผู้อยู่ชายบ้าน ก็ควรประพฤติด้วย พระสารีบุตรตอบว่า แม้ภิกษุผู้อยู่ป่ายังควรประพฤติ จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวว่า ภิกษุผู้ อยู่ชายบ้านจะไม่ควรประพฤติ พระพุทธศาสนาส่งเสริมให้บุคคลจัดการวิถีชีวิตของตน ให้สอดคล้องกับวิถีทางตาม ธรรมชาติให้มากที่สุดและอาจจะถือได้ว่า การวางผังเมือง และการวางแผนพัฒนาชุมชนนั้นจะต้องคำนึงถึงความเหมาะสมทางสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติไว้ด้วย คำสอนเกี่ยวกับเรื่องนี้ปรากฏในวน โรปสูตร^{๑๓๖} ได้ยืนยันในเรื่องนี้ไว้ว่า เทวดาทูลถามว่า บุญย่อมนเจริญูทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อแก่ ชนพวกไหน ชนพวกไหนตั้งอยู่ในพระธรรมและสมบุรณ์ด้วยศีลแล้วยอมไปสู่วรรคเล่าพระพุทธเจ้าตรัสว่า บุญย่อมนเจริญูทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อ แก่ชนที่ปลูกสวนไม้ดอกไม้ผล ปลูกต้นไม้ให้ร่มเงา สร้างสะพาน ไร่น้ำ บ่อ น้ำ และศาลาที่พักอาศัย ทั้งชนเหล่านั้นยังตั้งอยู่ในธรรม สมบุรณ์ด้วยศีล จึงไปสวรรค์อย่างแน่นอน ในพยัคฆชาตคเล่าว่าพระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นรุกขเทวดาอยู่ในป่าแห่งหนึ่ง ในที่ไม่ไกลจากวิมานของพระโพธิสัตว์นั้น มีรุกขเทวดาตนหนึ่งสถิตอยู่ ราชสีห์และเสือโคร่งก็อยู่ในป่านั้น ด้วย พวกมนุษย์กลัวราชสีห์และเสือโคร่งจึงไม่ไปตัดไม้ทำลายป่า เทวดาทั้ง ๒ นั้นก็อยู่อย่างสงบ สุขเรื่อยมา แต่รุกขเทวดาตนหนึ่งนั้นเห็นนกกลิ้งซากสัตว์ที่ราชสีห์และเสือโคร่งกินเหลือทิ้งไว้ จึงนำเรื่องนี้ไปบอกแก่รุกขเทวดาที่เป็นพระโพธิสัตว์เพื่อจะได้ขับไล่ราชสีห์และเสือโคร่งให้หนีไปเสีย พระโพธิสัตว์เตือนว่า ถ้าพวกเราขับไล่ราชสีห์และเสือโคร่งให้หนีไป เมื่อพวกมนุษย์ไม่ เห็นรอยเท้าของราชสีห์และเสือโคร่งจักเข้าไปตัดไม้ทำลายป่า รวมทั้งวิมานของเราด้วยเป็นแน่แท้ พวกเรารักษาวิมานอยู่ได้ก็เพราะอาศัยราชสีห์และเสือโคร่งทั้ง ๒ นี้รุกขเทวดาอีกตนหนึ่งไม่เชื่อฟัง คำเตือนของพระโพธิสัตว์ จึงแสดงรูปอันน่ากลัว ทำให้ราชสีห์และเสือโคร่งหนีไป เมื่อพวกมนุษย์ไม่ เห็นรอยเท้าของราชสีห์และเสือโคร่งจึงเข้าไปตัดไม้ทำลายป่า รวมทั้งวิมานของรุกขเทวดาทั้ง ๒ นั้นจึงเห็นได้ว่า เมื่อรุกขเทวดาและสัตว์ป่ามีความเอื้ออาทรต่อกัน ป่าไม้รวมทั้งต้นไม้ที่เป็นวิมานคงไม่ถูกตัดทำลายไปอย่างแน่นอน^{๑๓๗}

๒. เปรียบเทียบต้นไม้กับธรรมชาติของมนุษย์ ในรุกขสูตร^{๑๓๘} ต้นไม้ถูกหยิบยกขึ้นแสดงลักษณะพิเศษบางประการ เป็นการเปรียบเทียบกับธรรมชาติทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดีของมนุษย์ ทำให้ผู้ฟังธรรมเข้าใจได้ง่ายขึ้น เช่น บุคคลเปรียบด้วยต้นไม้ ๔ จำพวก ที่ปรากฏอยู่ในโลกนี้

๑) บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้เนื้ออ่อนและมีต้นไม้เนื้ออ่อนแวดล้อม

^{๑๓๖} วนโรปสูตร : พึงประกอบความเพียรในอุตตริมนุสธรรม.

^{๑๓๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑ ๒๓ ชุ.ชา.ตัก. (ไทย) ๒๗/๖๑/๑๓๔.

^{๑๓๘} รุกขสูตร เปรียบเทียบต้นไม้กับธรรมชาติของมนุษย์.

๒) บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้นี้เนื้ออ่อน แต่มีต้นไม้นี้เนื้อแข็งแหวดล้อม

๓) บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้นี้เนื้อแข็ง แต่มีต้นไม้นี้เนื้ออ่อนแหวดล้อม

๔) บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้นี้เนื้อแข็งและมีต้นไม้นี้เนื้อแข็งแหวดล้อม บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้นี้เนื้ออ่อนและมีต้นไม้นี้เนื้ออ่อนแหวดล้อม คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ทุศีลมีธรรมเลวทราม แม้บริษัทของเขาก็เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้นี้เนื้ออ่อนแต่มีต้นไม้นี้เนื้อแข็งแหวดล้อม คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทรามแต่บริษัทของเขาเป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้นี้เนื้อแข็ง แต่มีต้นไม้นี้เนื้ออ่อนแหวดล้อมคือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แต่บริษัทของเขาเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้นี้เนื้อแข็ง แต่มีต้นไม้นี้เนื้ออ่อนแหวดล้อม และ บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้นี้เนื้อแข็งและมีต้นไม้นี้เนื้อแข็งแหวดล้อม คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม แม้บริษัทของเขาก็เป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม

๒.๑ พุทธประเพณีเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในปัจจุบันนี้พระสงฆ์ได้มีการประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนาบางอย่างขึ้นเพื่อการ อนุรักษ์การดูแลป้องกันและการบำรุงฟื้นฟูป่าไม้ เช่น พิธีบวชต้นไม้ พิธีทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ พิธีทำบุญด้วยวิธีปลูกต้นไม้ และพิธีสะเดาะเคราะห์ด้วยการปลูกต้นไม้ รายละเอียดโดยย่อพิธีกรรมเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ประกอบด้วย

๑) พิธีบวชต้นไม้ พิธีดังกล่าวมาจากการอุปสมบท โดยพระสงฆ์จะนำจีวรมาพันรอบต้นไม้ในแต่ละต้นที่มีการบวช เพื่อมิให้ประชาชนเข้าทำลาย จากพิธีดังกล่าวเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรป่า ไม้ อีกทางหนึ่ง^{๑๙๙}

๒) พิธีทอดผ้าป่าต้นไม้ / พันธุ์ไม้ พิธีดังกล่าวมาจากพิธีทอดผ้าป่า โดยประชาชนจะนำต้นไม้มารวมกันไว้ที่วัด พระสงฆ์จะทำพิธีทอดผ้าป่าแล้วนำประชาชนไปปลูกต้นไม้ร่วมกันในบริเวณวัดและที่สาธารณประโยชน์

๓) พิธีการทำบุญด้วยการปลูกต้นไม้ พิธีดังกล่าวมาจากพิธีทำบุญต่าง ๆ เนื่องจาก การปลูกต้นไม้มากจะได้ร่มเงาในการพักผ่อนหย่อนใจ พระสงฆ์จึงชักชวนให้ประชาชนรอบ ๆ วัด มาร่วมทำบุญดังกล่าว เพื่อจะได้มีต้นไม้ภายในวัดมากขึ้น วัดจะได้เป็นสถานที่ร่มรื่น

๔) พิธีสะเดาะเคราะห์ด้วยการปลูกต้นไม้ พิธีดังกล่าวมาจากพิธีสะเดาะเคราะห์ ประชาชนเชื่อว่าเมื่อชีวิตตกต่ำ ต้องมีการสะเดาะเคราะห์ พระสงฆ์จึงโน้มน้าวให้ประชาชนนำต้นไม้มาปลูก จึงได้ทั้งการสะเดาะเคราะห์ของตนเอง และเป็นการเพิ่มต้นไม้ให้ประเทศด้วย

๒.๑๑.๙ คำสอนเกี่ยวกับเรื่องป่าของพระพุทธศาสนา

จากที่กล่าวมาข้างต้นล้วนสนับสนุนให้บุคคล ดำรงชีวิตในทางที่เหมาะสม ไม่ตึงจนเกินไป และไม่หย่อนจนเกินไป การดำเนินการทุกอย่างให้คำนึงถึงความพอดีเป็นสำคัญ ข้อนี้รวมเอาการรู้จักใช้บริโภคและบริโภคอย่างพอเหมาะไม่มากเกินไป จึงกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาไม่ส่งเสริมให้มีการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้มากจนเกินพอดีโลกปัจจุบันนี้กำลังประสบกับปัญหาสิ่งแวดล้อมหลายด้าน เนื่องจากมนุษย์บริโภคทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป มนุษย์ไม่รู้จักใช้ชีวิตอย่างเหมาะสม และกลมกลืนกับธรรมชาติ มีการทำลายธรรมชาติมากเกินไปที่ควรจะเป็น พระพุทธศาสนานับความรักและความเมตตาต่อสรรพสัตว์ ป่าไม้ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมไม่เพียงแต่จะห้ามฆ่าสิ่งมีชีวิตเท่านั้น แต่ยังสนับสนุนการอนุรักษ์ชีวิตไม่ว่า จะด้วยวิถีทางใดก็ตาม มนุษย์มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อสนองตอบต่อปัจจัยขั้นพื้นฐาน ไม่ทำอันตรายต่อโลกทางธรรมชาติที่มนุษย์อาศัยอยู่ มีท่าที แบบอ่อนโยน ไม่ก้าวร้าว ไม่ตักตวงต่อธรรมชาติ ถ้าเราปฏิบัติตามคำสอนแห่งพระพุทธศาสนาที่ยึดหลักนิเวศเป็นศูนย์กลางและที่สำคัญมนุษย์สามารถลดวิกฤตการสิ่งแวดล้อมได้^{๒๐๐}

๒.๑๑.๑๐ พระวินัยที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า

พระวินัยที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า และการดำเนินชีวิตมีการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างแยกจากกันไม่ได้ พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้กฎของธรรมชาติอันสูงสุด พระองค์ทรงมองเห็นประโยชน์และความสำคัญของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงได้ทรงวางหลักพระธรรมวินัย ให้พระสาวกศึกษาและปฏิบัติตาม โดยใช้อุปกรณ์ที่หาได้ง่ายจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ศาสนา จนทำให้พุทธศาสนาเป็นที่ยอมรับของสังคม การที่พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้วนั้น นอกจากจะเป็นการปฏิบัติตามหน้าที่ของพระสาวกแล้วยังช่วยรักษาสภาพแวดล้อมอีกด้วย ทั้งนี้ผู้มีศีลและวินัยอย่างเคร่งครัดย่อมไม่ทำลายชีวิต ไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพราะศีลและวินัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งตามหลักพุทธศาสนา ทำให้ชาวพุทธตระหนักถึงคุณค่าของชีวิต ไม่ทำลายมนุษย์ สัตว์ และพืช อันเป็นสิ่งมีชีวิต นอกจากนั้นผู้มีศีลและวินัยยังทะนุบำรุงสิ่งมีชีวิตให้เจริญงอกงามและเป็นประโยชน์ แก่ก่อกุลโลก จึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

^{๒๐๐} อัมพร จันทรรัตน์, “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติจุดดั่งกับการบรรลุนิพพาน ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๖๕.

การที่พระสงฆ์จะใช้ชีวิตอยู่ในป่าได้นั้น พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติตามพระวินัย โดยเริ่มตั้งแต่อุปสมบทใหม่ ๆ ภิกษุผู้บวชใหม่จะต้องอยู่กับพระอุปัชฌาย์เป็นเวลา ๕ ปี จากนั้นจึงจะสามารถไปอยู่ป่าตามลำพังได้ ในขณะที่อยู่กับพระอุปัชฌาย์ ภิกษุต้องศึกษาพระวินัยให้เข้าใจ และสามารถนำไปสอนคนอื่นได้ อารามหรือวัดที่ภิกษุอยู่ประจำ หรืออยู่จำพรรษาจะต้องทำให้ถูกหลักพระวินัย เช่น อยู่ห่างจากเขตชุมชน กฎีสำหรับพักอาศัยก็จะต้องให้คณะสงฆ์กำหนดให้ เพื่อป้องกันไม่ให้สร้างใหญ่โตเกินความจำเป็น เพราะการสร้างกฎีใหญ่เกินไปอาจทำให้เกิดอันตราย ดังในสิกขาบทที่ ๙ แห่งภุคคามวรรค พระฉันทะ (สหชาติผู้เกิดพร้อมกับพระพุทธเจ้า ภายหลังออกบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า) ให้สร้างกฎีใหญ่เกินไป กฎีได้พังลงมาจนเกิดความเสียหาย เกี่ยวกับปัจจัย ๔ พระสงฆ์ก็ต้องปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัด เช่น การใช้จีวร (ผ้านุ่งห่ม) ให้มีขนาดพอดี และการใช้นี้ย้อมต้องใช้นี้ย้อมจากธรรมชาติมาทำการย้อม มีแก่นไม้ขนุน เป็นต้น บาตร สำหรับใช้บิณฑบาตเลี้ยงชีพต้องทำให้ถูกต้องตามพระวินัยเหมือนกัน คือ ใต้ขนาดพอบรรจุข้าวฉันฉิม และ ยังเน้นเรื่องการเก็บรักษาไม่ให้แตกง่าย พร้อมกับให้รักษาความสะอาด ส่วนเรื่องเกี่ยวกับเสนาสนะ^{๒๐๑}, ยารักษาโรค ก็มีพระวินัยกำหนดการสร้าง การใช้ไว้ครบถ้วน ทั้งนี้เพื่อให้พระสงฆ์ได้เป็นผู้เลี้ยงง่าย ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ชาวบ้าน ไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั่นเอง ความสำคัญของพระวินัยที่มีความเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วสามารถแบ่งเป็นประเด็นได้ดังนี้

๑. พระวินัยในฐานะเป็นกฎระเบียบสำหรับฝึกกายและวาจา เมื่อพระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยโดยเคร่งครัดย่อมเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ดำเนินชีวิตไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียน ไม่ทำลายชีวิตใคร ๆ หากมุ่งดำเนินชีวิตเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์เป็นที่ตั้งพระวินัยย่อมฝึกคนที่มีจิตใจแข็งกระด้างให้มีจิตใจประกอบด้วยเมตตา เช่น พระอุทายีในสมัยที่ยังไม่ได้บวชเคยเป็นนักยิงธนูและไม่ชอบอীগา ครั้นมาบวชในพระพุทธศาสนาได้ฆ่าอীগาตายเป็นจำนวนมาก จึงเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุจงใจปลงชีวิตสัตว์ จะเห็นได้ว่า พระวินัยได้ช่วยการอบุคคลที่มีจิตใจโหดร้ายให้เป็นผู้มีจิตใจประกอบด้วยเมตตาได้ และ เป็นการช่วยอนุรักษ์สัตว์ไม่ให้ถูกเบียดเบียนหรือถูกฆ่า

พระพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้ทุกคนได้พัฒนาศักยภาพของตัวเอง ไม่แบ่งชั้นวรรณะ เมื่อฝึกตนเองไปตามขั้นตอนตามพระวินัยแล้วย่อมเป็นผู้ที่สมควรแก่การกราบไหว้บูชา นำเลื่อมใส ดังที่พระสารีบุตรเถระได้เห็นการสำรวมอินทรีย์ เห็นกิริยามารยาทที่นำเลื่อมใสของพระอัสสชิ ก็เกิดศรัทธาเลื่อมใสจึงเข้าไปสนทนาธรรมและได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิ จนท่านได้บรรลุธรรม เบื้องต้น (เป็นพระโสดาบัน) จากนั้นท่านได้ตามไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและขออุปสมบทกับพระพุทธเจ้า ต่อมา

^{๒๐๑} ภัทรพร สิริกาญจน, “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติแนวคิดและบทบาทของ พระคำเขียน สุวณฺโณ ในการพัฒนาชุมชน”, งานวิจัย, หน้า ๙๗.

ท่านได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีปัญญามากเกือบเท่าพระพุทธเจ้าและเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จึงนับได้ว่าพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติตามพระวินัยย่อมนับเป็นผู้นำเลื่อมใสนำมาซึ่งศรัทธา เป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อคนทั่วไป เมื่อได้กัลยาณมิตรที่ดีย่อมเป็นปัจจัย สำคัญที่จะนำไปสู่การพัฒนาตนเอง ให้เป็นที่ยอมรับของสังคม^{๒๐๒} พระสารีบุตรท่านก็ได้รับโอกาสนี้

๒. พระวินัยในฐานะเป็นกฎระเบียบเพื่อให้มนุษย์ปฏิบัติเข้ากับกฎของธรรมชาติ สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แต่ละข้อ ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังที่พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุขุดดิน ตัดต้นไม้ ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะลงบนของเขียวและลงในแม่น้ำลำธาร สิกขาบทเหล่านี้ได้สร้างจิตสำนึกให้แก่ภิกษุสามเณรและเป็นแบบอย่างให้กับชาวบ้านเป็นอย่างดี การที่ภิกษุไม่ตัดต้นไม้ย่อมช่วยรักษาสมดุลทางธรรมชาติได้มากมาย เพราะสิ่งมีชีวิตที่อาศัยต้นไม้ตั้งแต่รากถึงยอดมืออยู่อย่างชุกชุม เช่น สัตว์จำพวกแมลง หนอน ผีเสื้อ เป็นต้น ต่างก็อาศัยต้นไม้เป็นเสมือนบ้านของพวกมัน เป็นที่หลบภัย เป็นที่พักผ่อน ยิ่งต้นไม้ใหญ่เท่าไรก็ยังมีสัตว์อาศัยมากเท่านั้น ต้นไม้เป็นห่วงโซ่อาหารที่หมุนเวียนหล่อเลี้ยงชีวิตทั้งของคนและสัตว์ พระอรหันต์ก็ต้องอาศัยผักและผลไม้ตามป่าเป็นอาหารยังชีพ ภาพที่คนและสัตว์อาศัยป่าไม้ และต้นไม้มีให้เห็นในชาติมากมาย บางครั้งก็เก็บมาทำอาหาร เช่น ฤๅษีเก็บใบหมากเม่ามานึ่งเป็นอาหาร ดังนั้นพระวินัยที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงนับว่ามีประโยชน์มากทั้งแก่คนและสัตว์

พระพุทธเจ้าทรงรู้ความจริงของกฎธรรมชาติ เมื่อพระองค์ทรงบัญญัติพระวินัยแต่ละข้อ จะทรงพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระวินัยกับธรรมชาติ (หมายถึงความถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วย) ให้มีความสอดคล้องเกื้อกูลต่อกันตลอดสาย ดังที่พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทที่ ๗ แห่งโกชनावรรค ห้ามไม่ให้ภิกษุฉันอาหารในเวลาวิกาล (หมายถึงเอาเวลาตั้งแต่เที่ยงไปจนถึงรุ่งอรุณวันใหม่) สิกขาบทนี้ทรงมุ่งให้ ภิกษุเป็นผู้เลี้ยงง่าย ไม่ทำความลำบากให้แก่ชาวบ้าน

นอกจากนี้แล้วก็เพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุฉันอาหารที่ค้างคืนเพราะอาหารนั้นอาจเสีย เมื่อภิกษุฉันเข้าไปก็อาจเป็นอันตรายแก่ชีวิต อีกอย่างถ้าภิกษุฉันมากเกินไปก็เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยให้เกื้อกูลต่อธรรมชาติ เพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกตอนหนึ่ง ความว่า สมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏพร้อมกับหมู่ภิกษุสงฆ์ ทอดพระเนตรเห็นภูเขานั่งงามที่พระธนิยะกุมภกราบุดรก่อสร้างขึ้นเพื่ออยู่จำพรรษาสำหรับตน พระองค์ตรัสถามว่า “นั่นอะไร น่าดู น่าชม สีเหมือนแมลงค่อมทอง” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงดำนิ ว่า

^{๒๐๒} พระมหาวิเศษ ปณฺณาวชิโร, “พุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๔๑.

“ภิกษุทั้งหลายการกระทำของโมฆบุรุษนั้น ไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ^{๒๐๓} ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ โฉนโมฆบุรุษจึงขยำโคลนก่อภูฏีดินล้วนแล้ว โมฆบุรุษนั้นชื่อว่าไม่มีความ เอ็นดู ความอนุเคราะห์ ความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย พวกเธอจงไปทำลายภูฏีนั้นเสีย อย่าให้เพื่อน พรหมจารีในภายหลังเบียดเบียนหมู่สัตว์เลย ภิกษุไม่พึงทำภูฏีดินล้วน ภิกษุใดทำต้องอาบัติทุกกฏ”^{๒๐๔}

จะเห็นได้ว่าพระวินัยข้อนี้มีความมุ่งหมายที่จะอนุรักษ์ดิน และป้องกันไม่ให้ภิกษุฆ่าสัตว์ นอกจากนี้แล้วยังช่วยป้องกันมลพิษทางอากาศด้วย เพราะการทำภูฏีจะต้องทำการเผาดินให้ แฉ่งตัว ดินนั้นจึงจะคงทน ไม่แตกง่าย นับว่าพระพุทธเจ้าทรงมองเห็นการณ์ไกลจริง ๆ สรุปรูปพระวินัยที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้ที่นำมาเสนอทั้งหมดนี้ล้วนมีความสำคัญ ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเห็นได้ชัด พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหวังให้พระสงฆ์เป็นบุคคลตัวอย่างที่ดีแก่สังคม มีการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายเกื้อกูลต่อธรรมชาติอันเป็นเหมือนเวที สำหรับฝึกกายและวาจาให้เรียบร้อยดีงาม พระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทให้มีความสอดคล้อง สัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะถ้าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดี ย่อมส่งผลต่อจิตใจให้ดีไปด้วยอันจะช่วยให้การปฏิบัติบรรลุเป้าหมายเร็วยิ่งขึ้นในพระวินัยแต่ละสิกขาบท

ดังที่ได้ยกมากล่าวในที่นี้ จึงมีความเกี่ยวข้องเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรง และโดยอ้อม ถึงแม้ว่าพระวินัยนี้พระพุทธเจ้าได้บัญญัติขึ้นเพื่อใช้ปกครองคณะสงฆ์สมัยพุทธกาลก็ตาม แต่ก็สามารถนำมาใช้กับสมัยปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

๒.๑๑.๑๑ วิธีชีวิตของคนไทยกับป่าไม้

ปัญหาเกี่ยวกับป่าไม้ในเขตนวนอุทยานน้ำตกบ่าหลวง ในเขตเทศบาลตำบลห้วยยาง อำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่น ในฐานะที่ผู้เขียนเป็นลูกหลานชาวตำบลห้วยยาง จึงพอจะมองได้ว่า ในสมัยสี่สิบ - ห้าสิบปีที่ผ่านมากับในสมัยนี้ สภาพของป่าในเขตนวนอุทยานน้ำตกบ่าหลวงจะต่างกันกับสมัยนี้ลิบลับ แต่ก่อนผู้เขียนกับเพื่อน ๆ ที่เคยเรียนที่โรงเรียนบ้านห้วยยางซึ่งจะอยู่ไม่ห่างจากวนอุทยานน้ำตกบ่าหลวงมากนัก คือประมาณ ๒ กิโลเมตร พอพักเที่ยงจะชวนเพื่อนพากันแอบไปเล่นน้ำตกบ่าหลวงเป็นประจำตามประสาเด็ก ซึ่งทางเดินจะเป็นเส้นทางเล็ก ๆ คดเคี้ยวไปตามลำห้วยยาง จึงได้เห็นสภาพของป่าไม้ที่เขียวชอุ่ม เห็นต้นเต็ง ต้นรัง ต้นยาง ต้นตะแบกและต้นไม้อื่น ๆ ที่มีขนาดใหญ่มากมาย เห็นสัตว์เล็ก สัตว์ใหญ่หลายชนิด เห็นความรกของป่า แต่ในปัจจุบันถ้าจะหาคุณภาพแบบเก่า ๆ คงจะหาได้ยาก แต่ก็ยังดีที่ปัจจุบันมีการตั้งเป็นวนอุทยาน มีเจ้าหน้าที่ของรัฐและเจ้าหน้าที่กิจ

^{๒๐๓} วิ.ม.พ. (ไทย) ๑/๘๕/๕๕.

^{๒๐๔} วิ.ม.พ. (ไทย) ๑/๘๕/๕๖.

อาสาช่วยกันปกป้องคุ้มครองป่าและสัตว์ป่า พอที่จะทำให้ลูกหลานชาวเทศบาลตำบลห้วยยางได้ภาคภูมิใจกับสมบัติอันล้ำค่าที่บรรพบุรุษมอบไว้ให้ ภูมิใจกับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวในวนอุทยาน น้ำตกบ่าหลวงได้เห็นน้ำตกอันสวยงาม ได้เห็นพันธุ์ไม้หลายชนิด ที่ชาวเทศบาลตำบลห้วยยางและเจ้าหน้าที่ของรัฐช่วยกันอนุรักษ์และปลูกทดแทนต้นไม้เก่าที่ถูกโค่นทำลาย ได้เห็นสัตว์เล็กสัตว์น้อยหลากหลายชนิดส่งเสียงเจื้อยแจ้วต้อนรับนักท่องเที่ยว และโดยภาพรวมของป่าไม้ในประเทศไทยสืบเนื่องจากการพัฒนาประเทศทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นเหตุให้ป่าไม้ถูกทำลายลงเป็นจำนวนมาก จึงทำให้เกิดภัยพิบัติมากมายเพราะประเทศเหลือป่าไม้น้อย ขาดทรัพยากรป่าไม้ที่จะทำให้เกิดความชุ่มชื้นแก่วิถีดิน

ซึ่งปัญหาเหล่านี้บางครั้งเกิดจากการกระทำของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ประชาชนที่เห็นแก่รายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ ที่นายทุนหยิบยื่นให้ โดยไม่คำนึงถึงผลที่จะตามมาทั้งผู้ให้และผู้รับ ทั้งโดยวิธีที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย โดยการใช้ตำแหน่งหน้าที่มาเบียดเบียนป่า เห็นแก่เงินเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่นายทุนหยิบยื่นให้ ซึ่งเหมือนกับนิยาย เรื่อง “ร้อยป่า” ที่ผู้เขียนเคยอ่านมาตั้งแต่สมัยเป็นเด็ก ที่อรรถพันธ์บางกอก เขียนขึ้นมาก็อาศัยหลักความเป็นจริง ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐรับสินบนจากพวกพ่อค่านายทุนปล่อยให้พวกมอดกินไม้ทำลายป่าทำให้เรามองเห็นการทำงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐบางคนที่หาผลประโยชน์จากป่าไม้ โดยไม่คำนึงถึงผลที่จะตามมาสู่ลูกสู่หลาน และอาศัยช่องว่างทางกฎหมายมาเบียดเบียนเอาสมบัติของแผ่นดิน แต่ก็ยังมีเจ้าหน้าที่บางคนพยายามที่จะปกป้องสมบัติอันล้ำค่าเหล่านี้ไว้ด้วยชีวิต ทำทุกอย่างเพื่อเป็นการขัดขวางการกระทำผิดเกี่ยวกับป่าไม้ พยายามดูแลรักษาป่าอย่างเคร่งครัด แต่กลับต้องมาแพ้ยับต่าง ๆ อันเกิดจากนายทุนผู้ที่มีอิทธิพล อย่างไรก็ตามยังคงมีป่าไม้บางส่วนที่เหลืออยู่ได้ด้วยการดูแลรักษาจากเจ้าหน้าที่ของรัฐและชาวบ้านที่เป็นกิจอาสาชาวบ้านผู้รักป่า เนื่องจากชาวบ้านมีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และดวงวิญญาณที่อาศัยอยู่ในป่านั้น ๆ มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์และความเชื่อของชาวบ้านที่ช่วยให้รักษาป่าไม้ไว้ได้ เช่น

- ๑) พระเป็นผู้รับผิดชอบและดูแลรักษาป่าไม้
- ๒) ความร่วมมือขององค์กรเอกชนและเจ้าอาวาสของวัดร่วมมือกันรักษาป่าไม้
- ๓) ความเชื่อเรื่องดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ

ชาวบ้านเชื่อว่าผีบรรพบุรุษจะโกรธและสาปแช่ง ถ้าพวกเขาเข้าไปตัดไม้หรือล่าสัตว์ในป่าตอนปุ่ตา ตามความเชื่อชาวบ้านจะสร้างศาลเล็ก ๆ ไว้ในป่าเพื่อให้เป็นที่สิงสถิตของดวงวิญญาณบรรพบุรุษ ซึ่งผีบรรพบุรุษจะช่วยปกป้องรักษาและบันดาลให้เกิดสิ่งดี ๆ แก่พวกเขา^{๒๐๕} ชาวบ้านใช้

^{๒๐๕} ซี ไบหววน, ปฏิพันธ์ อุทยานกุล, ยุพิน จันทร์เรือง, “การศึกษาวิเคราะห์การใช้คำอุทานในวรรณกรรมแปล เรื่อง “องค์หญิงกำมะลอ” ของอรจิรา ปลายหิวกิคมเชียว เหมียวโคมแดง อสุรบาดาลและนางมาร

ประโยชน์จากป่าประเภทนี้ ในรูปอาหารจำพวกเห็ด พืชผัก และผลไม้มาหลายชั่วอายุคนและชาวบ้าน จะสร้างกฎระเบียบในการดูแลรักษาป่าขึ้นเอง เนื่องจากชาวบ้านมีความเชื่อดังกล่าวข้างต้น องค์กร เอกชนและ พระสงฆ์จึงนำมาใช้เป็นยุทธวิธีในการดูแลรักษาป่าไม้ เช่น การประยุกต์มาใช้ในเรื่อง “การบวخت้นไม้” ทำให้เกิดโครงการบวخت้นไม้เพื่อรักษาต้นไม้ขนาดใหญ่ไว้เป็นแม่ไม้ในป่าต้นน้ำลำธาร โครงการดังกล่าว กำลังแพร่หลายไปในหลายภาคของประเทศ ช่วยให้เราสามารถรักษาป่าไม้ของชาติไว้ได้ส่วนหนึ่ง ซึ่ง ประเพณีการบวخت้นไม้ ปลูกต้นไม้ได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งในศตวรรษนี้เพื่อ แก้ไขการทำลายป่าและความไม่สมดุลของธรรมชาติที่เกิดขึ้น ดังนั้น ในพระราชพิธีสำคัญ ๆ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วันเฉลิมพระชนพรรษาพระบรมราชินีนาถ วันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบรมวงศานุวงศ์ทุก ๆ พระองค์ องค์กรต่าง ๆ ทั้งของรัฐบาลและไม่ใช้ของรัฐบาลก็นิยมปลูกต้นไม้ เป็นการสร้างกุศลถวาย แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว^{๒๐๖}

สังคมไทยในอดีต พอถึงวันพระหรือวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ชาวบ้านที่เป็นชาวพุทธ จะละเว้นการฆ่าสัตว์ จะชวนกันไปปล่อยนก ปล่อยปลา ปล่อยเต่า ปล่อยโคขลา เพื่อให้อิสรภาพแก่ สัตว์เหล่านั้น เป็นการสืบชะตาอายุหรือให้ตนเองพ้นจากเคราะห์กรรม แม้ชาวชนบทจับปลาจาก หนอง คลอง หรือบึง ถ้าจับปลาได้ตัวใหญ่มากผิดปกติจะไม่ฆ่า แต่จะปล่อยกลับไปเพราะเชื่อว่าเป็น ปลาเทวดา หรือปลาพระภูมิเจ้าที่ อันเป็นความเชื่อ เรื่องวิญญูณนิยม แต่ในปัจจุบัน ยังจับปลาได้ตัว ใหญ่เท่าไรยิ่งดีเพราะนำไปขายได้ราคาแพง อันเป็นความเชื่อแบบวัตถุนิยม ความเชื่อวิญญูณนิยม ได้จางหายไปเพราะการพัฒนาประเทศที่เน้นด้านวัตถุ แบบโลกตะวันตก ซึ่งละเลยความดีงามทางด้าน จิตใจ และขาดการมองด้านมิติวิญญูณดังที่ PASSMORE ชาวออสเตรเลียกล่าวว่า “ชาวตะวันตก ขาดจริยธรรมระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เพราะการนับถือพระเจ้าเพียงองค์เดียวได้เข้ามาแทนที่ การ นับถือวิญญูณธรรมชาติหรือพหุเทวนิยม โดยยกย่องมนุษย์เป็นนายธรรมชาติ มองธรรมชาติว่าไม่มี วิญญูณ เป็นเพียงวัตถุที่มีอยู่เพื่อรับใช้มนุษย์ มนุษย์จึงได้ใบขับขี่จากพระเจ้าเพื่อพิชิตธรรมชาติ และ เปิดช่องทางให้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เจริญขึ้นมาเป็นลำดับ ซึ่งต่างจากจริยธรรมทางตะวันออก มี อินดู พุทธ เต๋า ขงจื้อ เป็นต้น นับถือธรรมชาติ ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (Sacred nature)”

วิถีชีวิตของชาวพุทธนั้น มีความสัมพันธ์กับการใช้น้ำและการเป็นอยู่ที่เนื่องด้วยน้ำ อย่าง แนบแน่นมานาน อีกทั้งขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมต่าง ๆ ของชาวพุทธก็มักมีน้ำเป็น

บูรพา เพื่อสร้างแบบฝึกหัดเรื่องการใช้คำอุทานของนักศึกษาจีนในมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่”, *วิจิตรธรรมสาร*, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๒): ๑๔๕-๑๔๙.

^{๒๐๖} อำนวย เจริญศิลป์, *การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๓๕. ๒

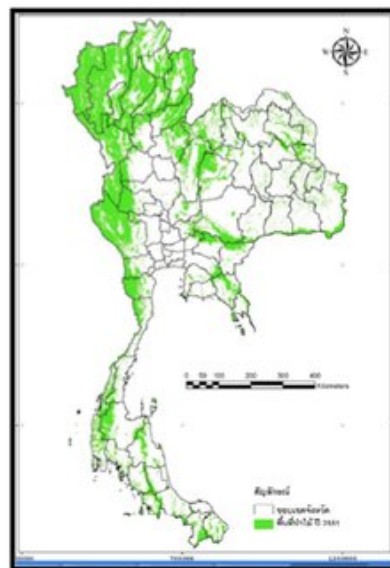
องค์ประกอบในพิธีนั้น ๆ^{๒๐๗} ทั้งในราชพิธีและพิธีกรรมของชาวบ้านทั่วไป เช่น พิธีบรมราชาภิเษก พิธีมุรธาภิเษก พิธีลงทรง พิธีก่อพระทราย พิธีโสกันต์ พิธีพิพัฒน์สัตยา พิธีลอยกระทง เป็นต้น ซึ่งพิธีกรรมเหล่านี้ล้วนมีส่วน ช่วยให้เกิดความสำนึกรักและหวงแหน ทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ซึ่งเป็นกระบวนการเชื่อมโยงกัน และผูกพันกับชีวิตชาวพุทธตั้งแต่แรกเกิดจนตาย พิธีกรรมต่าง ๆ นี้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมที่มีอยู่ในสังคมชาวพุทธไทยที่มีน้ำเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ การดำรงชีวิตอยู่ด้วยการอาศัยน้ำเป็นหลักนี้สะท้อนให้เห็นถึงวิธีการดำรงชีวิตแบบชาวน้ำ การสร้างถิ่นฐานอยู่อย่างง่าย ๆ ตามแม่น้ำลำคลองซึ่งอาจเป็นอยู่ในน้ำ เช่น เรือนแพ เรือแพ บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาหรืออยู่บนตลิ่งนั้น นับเป็นกลุ่มที่ทอดให้เห็นสะพานแห่งวัฒนธรรมของชาวน้ำกับชาวบกได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ตลอดจนเป็นจุดกำเนิดที่แสดงออกในงานเทศกาล การละเล่นทางน้ำของชาวพุทธไทย เช่น งานฉลองชักพระ การพายเรือเล่นสักวา การแข่งเรือ เป็นต้น และงานด้านสถาปัตยกรรมทางน้ำที่งดงามและทรงคุณค่าทางศิลปะอื่น ๆ อีกมากมาย เราจึงพอจะมองได้ว่าสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ต้องพึ่งป่าและน้ำ ถ้าขาดป่าและน้ำสิ่งที่มีชีวิตเหล่านี้จะอยู่ไม่ได้

๒.๑๑.๑๒ สภาพของป่าไม้ในประเทศไทย

ปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมได้ถูกทำลายไปทุกวัน ๆ อย่างน่าเป็นห่วงจนกลายเป็นปัญหาสำคัญระดับโลก เพราะมีผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยา ต่อความอยู่รอดของมนุษย์และสรรพสัตว์โดยตรง ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองด้วย จากรายงานสถานการณ์ป่าไม้ประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๕๕ ของมูลนิธิสืบนาคะเสถียร พบว่า พื้นที่ป่าประเทศไทยน่าจะเหลืออยู่ ๑๗๑,๕๘๖ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณร้อยละ ๓๓ ของพื้นที่ที่ดินประเทศไทย เมื่อเทียบกับเนื้อที่ป่าเมื่อ ๕๐ ปีที่ผ่านมาจะมีเนื้อป่าลดลงไปถึง ร้อยละ ๕๐ ของที่เคยมี ในช่วงเวลาที่ผ่านมาประเทศไทยทำลายป่าไปในพื้นที่ ๑/๓ ของเนื้อที่ประเทศไทย ประมาณ ๑๕๕,๘๘๕ ตารางกิโลเมตร หรือ เท่ากับ ๕๖ เท่าของพื้นที่เขตรักษาพันธุ์ สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง โดยในช่วงปี ๒๕๐๔-๒๕๒๕ มีพื้นที่ป่าหายไปมากที่สุดหลังจากเริ่มแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่มุ่งเน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการพาณิชย์ และการสัมปทานป่าไม้และไม่มีการป้องกันการบุกรุกตามมา พื้นที่ป่ายังลดลงอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันกรมป่าไม้ได้^{๒๐๘}

^{๒๐๗} เสถียร โกเศศ, *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย*, (กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, ๒๕๒๑), หน้า ๒๖๕.

^{๒๐๘} ศศิน เฉลิมลาภ เลขาธิการมูลนิธิสืบนาคะเสถียร, *รายงานสถานการณ์ป่าไม้ประเทศไทย*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.seub.or.th>วันที่ {๓๐ มกราคม ๒๕๖๗}

แผนที่แสดงป่าไม้ที่สืบค้นได้จากกองค้นคว้า กรมป่าไม้เมื่อ ปี 2506 เปรียบเทียบกับแผนที่พื้นที่ป่าไม้ปัจจุบัน
ภาพที่ ๒.๑ แสดงพื้นที่ป่าไม้เปรียบเทียบตั้งแต่ปี ๒๕๐๖-ปัจจุบัน

พื้นที่ป่าไม้เปรียบเทียบตั้งแต่ปี ๒๕๐๖-ปัจจุบัน ดูภาพแผนที่ประกอบจะเห็นได้ชัดเจนว่า ป่าไม้ได้ลดลงอย่างเห็นได้ชัด แผนที่แสดงป่าไม้ พ.ศ. ๒๕๐๖ เปรียบเทียบกับพื้นที่ป่าปัจจุบัน^{๒๐๙}

แสดงพื้นที่ป่าไม้เปรียบเทียบตั้งแต่ปี ๒๕๐๖-ปัจจุบัน ดูภาพแผนที่ประกอบจะเห็นได้ชัดเจนว่า ป่าไม้ได้ลดลงอย่างเห็นได้ชัด ภาพประกอบที่ ๓.๑ แผนที่แสดงป่าไม้ พ.ศ. ๒๕๐๖ เปรียบเทียบกับพื้นที่ป่าปัจจุบัน จากอดีตที่ผ่านมาประเทศไทยเคยมีจังหวัดต่าง ๆ ที่ปกคลุมด้วยป่าไม้เกือบทั้งจังหวัด ประมาณ ๑๘ จังหวัด และมีเนื้อที่ป่าไม้มากกว่าครึ่งหนึ่งของเนื้อที่ ๒๓ จังหวัด ปัจจุบันเหลือจังหวัดที่มีป่าไม้ปกคลุมมากกว่า ๗๐% อยู่ ๕ จังหวัด และมีจังหวัดที่ป่าไม้ปกคลุมมากกว่าครึ่งหนึ่งของเนื้อที่ ๘ จังหวัดการสูญเสียป่าไม้เมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบเป็นรายจังหวัดจากอดีตที่ผ่านมาประเทศไทยมีจังหวัดที่เคยมีป่าไม้มากกว่าปกคลุมกว่า ๗๐% แต่ปัจจุบันสูญเสียไปเกือบทั้งหมด คือ จังหวัดกำแพงเพชร สกลนคร และชุมพร นับเป็นพื้นที่ที่สูญเสียป่าไม้รุนแรงมาก ส่วนจังหวัดที่ป่าไม้ปกคลุมอยู่มากและมีการสูญเสียป่าไม้ราว ๆ ครึ่งหนึ่ง ได้แก่ เพชรบูรณ์ พิษณุโลก แพร่ น่าน ประจวบคีรีขันธ์ พังงา สตูล กาฬสินธุ์ นครพนม นครราชสีมาหนองคาย ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง กระบี่ ตรัง แต่อย่างไรก็ตามจังหวัดอื่น ๆ ก็มีเนื้อที่ป่าลดลงอย่างมากเช่นกัน^{๒๑๐}

^{๒๐๙} กระบูก, พื้นที่ป่าไม้เปรียบเทียบตั้งแต่ปี ๒๕๐๖-ปัจจุบัน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://hilight.kapook.com/view> {๓๐ มกราคม ๒๕๖๗}

^{๒๑๐} กรมป่าไม้, การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักสารนิเทศ กรมป่าไม้, ๒๕๔๘), หน้า ๓๕.

ในปัจจุบัน เนื้อที่ป่าไม้ในประเทศไทยน่าจะมีแนวโน้มสูงขึ้น ประมาณ ๓% ของเนื้อที่ประเทศไทยจากสถิติในช่วง ๒๕๔๙-๒๕๕๒ แต่เมื่อพิจารณาในพื้นที่จังหวัดต่าง ๆ พบว่า มีจังหวัด ที่ยังมีเนื้อที่ป่าลดลงมาก (เกิน ๕% ของเนื้อที่จังหวัด ได้แก่ จังหวัด สตูล ตาก น่าน แพร่ นครพนม ตราด ประจวบคีรีขันธ์โดยเฉพาะจังหวัดตาก และน่าน เป็นพื้นที่รับน้ำของเขื่อนภูมิพล และเขื่อนสิริกิติ์ซึ่งมีผลต่อการชะลอน้ำท่าจากพายุฝนที่จะไหลลงเขื่อนอย่างรวดเร็ว และป้องกันการกัดเซาะหน้าดินลงอ่างเก็บน้ำ ที่น่าจะมีผลต่ออุทกภัยในปี ๒๕๕๔ ที่ผ่านมานอกจากนี้ จังหวัดกำแพงเพชร เชียงราย แม่ฮ่องสอน พะเยา น่าน ลำพูน สุโขทัย พิษณุโลก กาฬสินธุ์ ชัยภูมิ มุกดาหาร ยโสธร สกลนคร อุตรธานี ระยอง และ ตรัง ก็มีเนื้อที่ป่าที่ลดลงมากเช่นกัน

มาตรการจัดการป่าของประเทศไทย คือ การประกาศป่าสงวนแห่งชาติ ตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ ๒๕๐๗ แต่เนื่องจากเป็นมาตรการที่มุ่งในการควบคุมพื้นที่ป่า เพื่อการใช้ประโยชน์จากป่าเป็นสำคัญ ทั้งการให้สัมปทานไม้ในอดีต (สิ้นสุดเมื่อปี ๒๕๓๑ หลังเกิดดินถล่มจากการตัดไม้ทำลายป่าและกระแสนุรักษ์ในช่วงการต่อต้านเขื่อนน้ำโจน) และยังคงมีการอนุญาตให้เข้าใช้ประโยชน์หรือกระทั่งอยู่อาศัยในพื้นที่ ดังนั้นพื้นที่ป่าสงวนที่ถูกประกาศ ปัจจุบันจึงมีพื้นที่ลดลงอย่างรวดเร็ว (ในปัจจุบันมีพื้นที่ที่ประกาศเป็นป่าสงวนอยู่ราว ๔๕% หรือ กว่า ๒๓๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร แต่มีพื้นที่ป่าเหลือจริงอยู่เพียง ๑๗๑,๕๘๖ ตารางกิโลเมตร หรือ ร้อยละ ๗๐ ดังนั้นแสดงว่ามีเนื้อที่ป่าสงวนถูกใช้ประโยชน์ไปถึงประมาณ ๓๐%

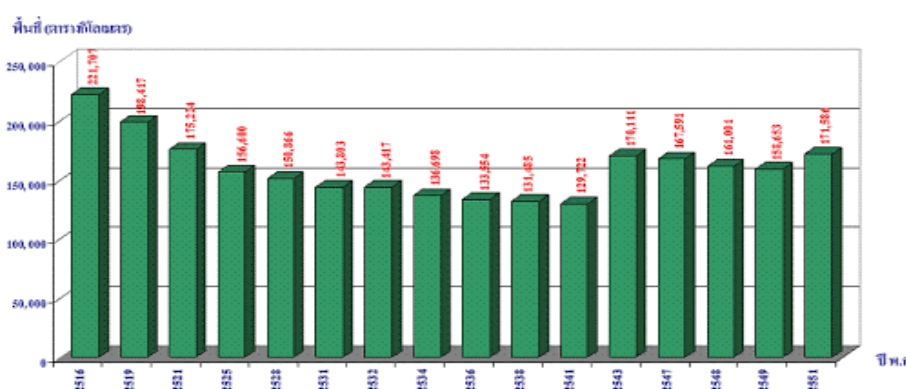
๒.๑๑.๑๓ ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อป่าไม้

การอนุรักษ์ป่าที่ได้ผลมากกว่าการประกาศป่าสงวนคือ การประกาศเป็นพื้นที่ป่า อนุรักษ์ หรือ พื้นที่คุ้มครอง ได้แก่ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า วนอุทยาน เขตห้ามล่าสัตว์ป่า รวมถึงสวนรุกขชาติและสวนพฤกษศาสตร์ ซึ่งแม้ว่าจะสามารถรักษาพื้นที่ที่ถูกประกาศ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม จากธรรมชาติสู่เขตอนุรักษ์อุทยานแห่งชาติ ส่วนใหญ่ไว้ได้แต่เนื่องจากขั้นตอนการประกาศพื้นที่อนุรักษ์ในอดีตมิได้มีการบูรณาการมีส่วนร่วมของชุมชนและการสำรวจเพื่อคุ้มครองสิทธิชุมชน จึงทำให้มีการประกาศพื้นที่ทับซ้อนกับพื้นที่ใช้ประโยชน์ทำกิน และเก็บหาของป่าของประชาชนในชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ เกิดปัญหาในเชิงสิทธิชุมชนมากมายในปัจจุบัน ซึ่งต้องอาศัยมติคณะรัฐมนตรี^{๒๑๑}

^{๒๑๑} สำนักจัดการที่ดินป่าไม้ กรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, **โครงการจัดทำข้อมูลสภาพพื้นที่ป่าไม้ปี พ.ศ. ๒๕๖๕ - ๒๕๖๖**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://forestinfo.forest.go.th/Content/file/executive%20summary%2060.pdf> [๓๐ มกราคม ๒๕๖๗].

ในการผ่อนผันให้อยู่อาศัยในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ แต่ในขณะเดียวกันเมื่อมีการขยายพื้นที่เดิมที่ไม่มีการแสดงแนวเขตการควบคุมที่ชัดเจนก็ส่งผลให้เกิดการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้จากการขยายตัว ทั้งชุมชนกลางป่า และขอบป่าอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังการส่งเสริมการปลูก พืชไร่ต่าง ๆ สวนยางพารา ปาล์มน้ำมัน ทั้งจากบริษัทเอกชน และนโยบายการสนับสนุนที่ขาด ความรอบคอบของรัฐ ทำให้เกิดความขัดแย้งที่รุนแรง และสูญเสียพื้นที่ป่าเพิ่มเติมตลอดมา ปัจจุบันมีการประกาศพื้นที่ป่าอนุรักษ์รวมประมาณ ๑๐๓,๘๑๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๒๐% ของเนื้อที่ประเทศไทย โดยน่าจะมีเนื้อที่ป่าจริงประมาณกว่า ๑๕% และพื้นที่ป่าจำนวนนี้คือพื้นที่ที่มีศักยภาพสูงในการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพในการเป็นแหล่งที่อยู่ของสัตว์ป่า และเก็บรักษาแหล่งพันธุกรรมของพืช เนื่องจากมีการจัดการป้องกันการบุกรุกทำลายที่ดีกว่าพื้นที่ป่าสงวน

กราฟแสดงพื้นที่ป่าสงวนและป่าอนุรักษ์ จากข้อมูลของฝ่ายรังวัดแนวเขตที่ดินป่าไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ ได้แสดงพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่มีสภาพเป็นป่าไม้เสื่อมโทรม หรือไม่สมบูรณ์ จะเห็นสถานการณ์ของการรักษาพื้นที่ป่าได้อย่างชัดเจน โดยพื้นที่ที่ยังเป็นพื้นที่สมบูรณ์ปัจจุบันเป็นป่าที่ประกาศเป็นป่าอนุรักษ์แล้วเกือบทั้งสิ้น และแม้ว่าปัจจุบันจะมีการจัดตั้งป่าชุมชนอยู่ทั่วประเทศกว่าหนึ่งหมื่นแห่ง แต่เป็นพื้นที่เพียงไม่ถึง ๑% ของพื้นที่ประเทศไทย

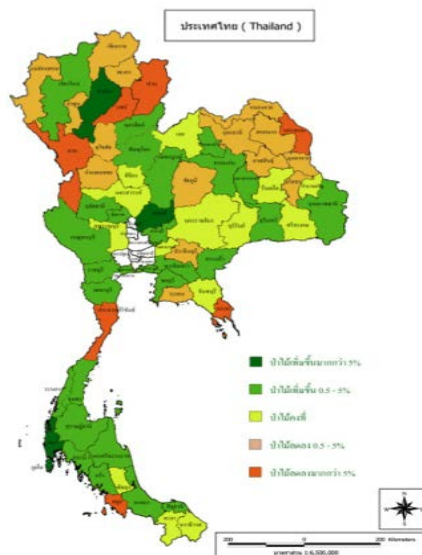

ภาพที่ ๒.๒ กราฟแสดงลักษณะป่าไม้ในประเทศไทย ๒๑๒

สภาพป่าสงวนแห่งชาติประเทศไทยปัจจุบัน อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีการประกาศพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ในประเทศไทยได้ประมาณ ๒๐ เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ประเทศไทย นับว่าเป็นการรักษาพื้นที่ต้นน้ำ และทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ที่สำคัญอย่างยิ่ง แต่อย่างไรก็ตาม แนวโน้มของประชากรที่เพิ่มขึ้นและความต้องการที่ดินในการเกษตร โครงการพัฒนา และการท่องเที่ยวต่าง ๆ ยัง

^{๒๑๒} คลังข้อมูลลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, กราฟแสดงพื้นที่ป่าสงวนและป่าอนุรักษ์ จากข้อมูลของฝ่ายรังวัดแนวเขตที่ดินป่าไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ เอกสารออนไลน์ [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://slbkb.psu.ac.th/jspui/bitstream/2558.pdf> ๘ [๓๐ มกราคม ๒๕๖๗].

เป็นการคุกคามการอยู่อาศัยของพื้นที่ป่าประเทศไทยอยู่ ซึ่งนับเป็นโจทย์ใหญ่ของสังคมไทยที่ต้องร่วมกันคิดว่าเราจะรักษาป่าที่เหลืออยู่นี้ไว้ได้อย่างไร จากแผนที่เราจะเห็นได้ว่าสีเหลืองเข้มคือพื้นที่จังหวัดที่มีประชากร ๒.๕ - ๖ ล้านคน และ พื้นที่สีเหลืองอ่อน คือพื้นที่ที่มีประชากร ๑.๖-๓.๕ แสนคน อยู่รอบพื้นที่ป่าอนุรักษ์

ภาพที่ ๒.๓ แสดงป่าไม้ในประเทศไทย

ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อป่าไม้ ป่าไม้เป็นศูนย์รวมของสรรพชีวิต เป็นที่ก่อกำเนิดสายน้ำชีวิตพืชและสัตว์ที่หลากหลาย อีกทั้งเป็นที่พึ่งพิงและให้ประโยชน์แก่มนุษย์มาแต่โบราณกาล เพราะป่าไม้ช่วยรักษาสมดุลของ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควบคุมสภาพดินฟ้าอากาศ กำบังลมพายุ ป้องกันบรรเทาอุทกภัย ป้องกันการพังทลายของหน้าดิน เป็นเสมือนเขื่อนธรรมชาติที่ป้องกันการตื้นเขินของแม่น้ำลำคลอง เป็นแหล่งดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์และเป็นโรงงานผลิตออกซิเจนขนาดใหญ่ เป็นคลังอาหาร และยาสมุนไพร และป่าไม้ยังเป็นแหล่งศึกษาวิจัยและเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของมนุษย์ นอกจากนี้ ในผืนป่ายังมีสัตว์ป่านานาชนิดซึ่งมีประโยชน์ต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในหลาย ลักษณะ ได้แก่ การรักษาสมดุลของระบบนิเวศ เช่น การควบคุมปริมาณสัตว์ป่าให้อยู่ในภาวะสมดุล การช่วยแพร่พันธุ์พืช การควบคุมแมลงศัตรูพืชเป็นปุ๋ยให้กับดินในป่า เป็นต้น

การเป็นแหล่งพันธุกรรมที่หลากหลาย การเป็นอาหารของมนุษย์และสัตว์อื่น และการสร้างรายได้ให้แก่ มนุษย์ เช่น การทำการค้าจากชิ้นส่วนต่าง ๆ ของสัตว์ป่า การจำหน่ายสัตว์ป่า และการเปิด ให้บริการเข้าชมสวนสัตว์ เป็นต้น ดังนั้นจึงนับว่าป่าไม้ให้คุณประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่มวลมนุษย์เป็นอย่างมาก หากป่าไม้เสื่อมถอยไป ย่อมเป็นบ่อเกิดความทุกข์ยากแก่

ชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ และสัตว์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้แต่อย่างไรก็ตามปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อป่าไม้โดยตรง^{๒๑๓} พอสรุปได้ดังนี้

การจัดลำดับความสำคัญของปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ลำดับความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ รู้จักวางลำดับความสำคัญว่าอันไหนก่อนและหลัง (priority) จึงจะทำให้แก้ปัญหาได้ถูกต้องดังนี้

๑) ปัญหาเกี่ยวกับดินเสื่อมโทรม ประเทศไทยมีพื้นที่ทั้งหมด ๓๒๑ ล้านไร่ พื้นที่ทำการเกษตร ๑๕๐ ล้านไร่ ในจำนวนนี้มีพื้นที่ที่มีปัญหาเรื่องการใช้ดินไม่เหมาะสมตามสมรรถนะประมาณ ๓๐ ล้านไร่ มีการพังทลาย ของดินในพื้นที่เกษตรกรรม ๑๓๔ ล้านไร่ ปัญหาดินเค็มในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๑๗.๘ ล้าน ไร่ ปัญหาการสูญเสียและความเสื่อมโทรมของพื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetland) อันเป็นพื้นที่มีลักษณะเด่น ทางนิเวศวิทยาของประเทศ การแพร่กระจายของสารพิษตกค้างในดิน การหลุดตัวของดินจากการ สูบน้ำบาดาล ปัญหาเหล่านี้สืบเนื่องมาจากการใช้ที่ดินผิดประเภท เช่น การบุกกรุกแผ้วถางป่า เพื่อ ทำไร่เลื่อนลอย การใช้สารเคมีทำให้มีพิษตกค้างและขาดความรู้และการวางแผนที่ดี และที่สำคัญ คือ ความเห็นแก่ตัวของมนุษย์นั่นเอง

๒) ปัญหาเกี่ยวกับน้ำ เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศที่กำลังมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ความต้องการ น้ำเพื่อการอุปโภคและการผลิตทางเศรษฐกิจสาขาต่าง ๆ จึงแนวโน้มเพิ่มขึ้นมาก ในขณะที่จำนวน แหล่งมีปริมาณจำกัด เรามีพื้นที่ทำการเกษตรซึ่งได้รับประโยชน์จากการชลประทานประมาณ ๒๙ ล้านไร่ หรือร้อยละ ๒๒ ของพื้นที่ทำการเกษตร มีอ่างเก็บน้ำทั้งขนาดใหญ่และขนาดกลาง ๓๙๒ อ่าง กักเก็บน้ำได้ ๗๐,๐๐๐ ล้านลูกบาศก์เมตร แต่มีหมู่บ้านในชนบทขาดแคลนน้ำใช้ ประมาณ ๒๘,๗๕๐ หมู่บ้าน

ปัญหาเหล่านี้สืบเนื่องมาจากการพัฒนาและพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีต่อแหล่งน้ำ เช่น การชลประทาน การสร้างเขื่อน อ่างเก็บน้ำ ล้วนเป็นการทำลายป่าไม้ สัตว์น้ำและสภาพภูมิอากาศ การขุดเจาะน้ำบาดาลก่อให้เกิดปัญหาของปริมาณน้ำใต้ดินลดลง^{๒๑๔} เมื่อระดับน้ำใต้ดินลดลง ทำให้ น้ำทะเลไหลเข้ามาแทนที่ พื้นที่การเกษตรเสียหาย และยังทำให้เกิดการหลุดตัวของดิน การระบาย สิ่งโสโครก ลงสู่แม่น้ำจากโรงงานอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอุตสาหกรรมการบริโภคน้ำ (พ.ศ. ๒๕๓๙) ได้แก่ โรงงานน้ำตาล โรงงานแป้งมัน โรงฆ่าสัตว์ โรงงานเครื่องดื่ม อุตสาหกรรมเหล่านี้ปล่อยของ เสียร้อยละ ๘๐ หรือ ๑,๖๐๐,๐๐๐ ตัน ลงสู่แม่น้ำประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ ตันต่อปี ความสามารถในการกำจัดของเสีย

^{๒๑๓} กรมป่าไม้, การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักสารนิเทศ กรมป่าไม้, ๒๕๔๘), หน้า ๔๕.

^{๒๑๔} จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ทรัพยากรน้ำและการอนุรักษ์, (กรุงเทพมหานคร: ไทพ่นอินเตอร์ แอคท์จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๓๙.

เพียง ๖๗๕,๐๐๐ ต้นหรือร้อยละ ๔๒ เท่านั้น แต่ของเสียที่เกิดจากชุมชนยังไม่ได้รับการประเมิน^{๒๑๕} เมื่อแหล่งน้ำเสี่ย่อมส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัย การอุปโภคบริโภค การสาธารณสุข การประมง การกสิกรรม การเลี้ยงสัตว์ และการท่องเที่ยว

ปัญหาเกี่ยวกับมลพิษทางอากาศ มลพิษทางอากาศ ได้แก่ ฝุ่นละออง สารตะกั่ว ก๊าซคาร์บอนมอนนอกไซด์ ก๊าซซัลเฟอร์ไดออกไซด์ ก๊าซไนโตรเจนไดออกไซด์ ความร้อนทางอากาศ เสียงและความสั่นสะเทือนที่ เกิดจากการก่อสร้างและกิจการอุตสาหกรรม มีสาเหตุใหญ่ ๒ ประการ คือ

(๑) เกิดจากธรรมชาติ เช่น ภูเขาไฟระเบิด พายุ ลมใต้ฝุ่น

(๒) เกิดจากสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นมาเอง เช่น การเผาไหม้เชื้อเพลิง จากโรงงานอุตสาหกรรม โรงกลั่นน้ำมัน โรงไฟฟ้า โรงถลุงเหล็ก การเผาไหม้เชื้อเพลิงของยานยนต์ การหุงต้ม การเผาขยะมูลฝอย ฝุ่นละอองจากการก่อสร้าง สารกัมมันตรังสีจากโรงงานปรมาณู เมื่ออากาศเป็นพิษย่อมส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและชีวิตอื่น ๆ เช่น ทำให้อากาศมีดมัว ความร้อนบนผิวโลกเพิ่มขึ้น ก่อความสกปรกต่อเสื้อผ้า บ้านเรือน ทำให้โลหะผุเร็ว ทำอันตรายต่อชีวิต สัตว์และพืช ทำให้การเจริญเติบโตหยุดชะงัก ตลอดจนทำให้สูญเสียต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศ

ป่าไม้เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำลำธาร ที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า และความหลากหลาย ทางชีวภาพต่าง ๆ ช่วยดูดซับสร้างความชุ่มชื้น ลดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ ช่วยป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน และรักษาความสมดุลทางธรรมชาติและระบบนิเวศอันมีคุณค่าและ ความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับมนุษย์หากป่าไม้ถูกทำลาย ในช่วง ๓๕ ปีที่ผ่านมา ป่าในประเทศไทยถูกทำลายไปมากมายในปี ๒๕๓๙ ป่าไม้ในประเทศไทยเหลืออยู่เพียง ๘๐ ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ ๒๕ ของพื้นที่ประเทศและนับวันลดลงทุกปีซึ่งเป็นสิ่งที่ น่าเป็นห่วงอย่างยิ่งสาเหตุหลักก็มาจากการบุกรุกเข้าทำไร่เลื่อนลอย ไฟป่า การทำเขื่อน อ่างเก็บ น้ำ การลักลอบตัดไม้ ปัจจุบันป่าไม้ในประเทศไทยถูกทำลายปีละ ๕% ถ้าไม่รีบแก้ไข อีกประมาณ ๒๐ ปีข้างหน้า ป่าไม้ในเมืองไทยจะหมดไป เมื่อป่าถูกทำลาย สัตว์ป่าที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติอันหาความีได้ย่อมเดือดร้อน สัตว์ป่าบางชนิดกำลังจะสูญพันธุ์ บางชนิดก็สูญพันธุ์ไปแล้วและไม่สามารถ หามาทดแทนได้หากไม่มีป่าให้สัตว์เหล่านั้นหลบภัยและอาศัยเลี้ยงชีวิต แล้วในที่สุดสัตว์ป่าก็จะหมดไป^{๒๑๖} สิ่งที่จะตามมาคือความแห้งแล้ง ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล เหตุเป็นเพราะป่าไม้ถูกทำลายโดยมีมนุษย์ที่หาผลประโยชน์จากป่าโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้อง

^{๒๑๕} นิวัตติ เรื่องพานิช, การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ คณะวนศาสตร์ กองทุนจัดพิมพ์ตำราป่าไม้, ๒๕๕๖), หน้า ๕๖.

^{๒๑๖} นิวัตติ เรื่องพานิช, การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ คณะวนศาสตร์ กองทุนจัดพิมพ์ตำราป่าไม้, ๒๕๕๖), หน้า ๓๔ - ๔๐.

๒.๑๑.๑๔ ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับมนุษย์

ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมานี้ ล้วนมีผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ในทุก ๆ ด้าน มนุษย์ต้องการผืนดินในการผลิตอาหารธรรมชาติ แต่ขณะนี้ดินก็หมดประสิทธิภาพในการผลิต ทุกวันนี้ต้องสร้างปุ๋ยเคมี เพิ่มความอุดมให้แก่ดินซึ่งผิดธรรมชาติที่เคยเป็นมา ยิ่งเพิ่มปุ๋ยเคมีลงไปมากเท่าไรก็เป็นการทำลายมากเท่านั้น คงต้องใช้เวลานานต่อการย่อยสลายผลิตภัณฑ์สังเคราะห์ต่าง ๆ ที่ทับถมอยู่บน แผ่นดิน ในช่วงเวลาดังกล่าว ดินก็เสื่อมคุณภาพลงไปเรื่อย ๆ กว่าความอุดมสมบูรณ์จะกลับคืนมาก็คงจะ ใช้เวลานานทีเดียว ชีวิตมนุษย์ต้องการน้ำเพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ตื่นนอนจนกระทั่งหลับตาลง แต่ละวัน มนุษย์ต้องใช้น้ำในการอุปโภค บริโภคประจำวัน เช่น อาบ ตี๋ม ทำความสะอาดร่างกายและสิ่งต่าง ๆ ใช้ในการผลิตผลทางการเกษตรในไร่นา ใช้ ในโรงงานอุตสาหกรรม ใช้ในทางการคมนาคม ยานพาหนะบรรทุกคน บรรทุกสิ่งของไปมา ติดต่อกันโดยไม่ต้องลงทุนอะไร ใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ แต่เมื่อเกิดมลพิษทางน้ำ ประโยชน์การใช้งานเหล่านี้ย่อมลดลงและหมดไปในที่สุด แต่ความต้องการใช้ประโยชน์จากน้ำ มิได้หมดไปด้วย เมื่อความต้องการมีมากปัจจัยตอบสนองความต้องการมีน้อย

มนุษย์ขาดน้ำยังพออยู่ได้ในระยะเวลาสั้น ๆ ขาดอาหารอยู่ได้นานหลายวัน แต่ขาดอากาศบริสุทธิ์หายใจไม่ถึง ๑ ชั่วโมงก็เสียชีวิตทันที หากไม่เสียชีวิตก็อาจจะพิการได้ หากอากาศเสียแผ่ขยายออกไปมาก ๆ ความเจ็บป่วยต่าง ๆ ก็เกิดขึ้นได้ง่าย กระทบกระเทือนสุขภาพก่อน เวลาผ่านไปก็เป็นอันตราย แก่ชีวิต หากอากาศเสียขยายไปอย่างรุนแรงมนุษย์อาจจะต้องตายจนสิ้นเผ่าพันธุ์ก็ได้ และอุณหภูมิ ก็มี ผลกระทบต่อการดำรงชีพของมนุษย์ไม่แพ้สิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ร่างกายที่ดำรงอยู่ได้อย่างปกติสุขเพราะมีอุณหภูมิสมดุลกับธาตุอื่น ๆ ในร่างกาย และอุณหภูมิในร่างกายย่อมมีความสัมพันธ์กับภายนอกอย่างใกล้ชิด หากอุณหภูมิภายนอกร้อนมากจนร่างกายไม่สามารถปรับตัวอยู่ได้ ก็ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ อย่างแน่นอน เหตุที่อุณหภูมิของโลกร้อนขึ้นสาเหตุมาจากอะไรถ้าไม่ใช่เพราะป่าไม้ถูกทำลาย

ปัญหาโลกร้อน เหตุที่โลกร้อนขึ้น ชั้นโอโซนถูกทำลาย พืชและสัตว์หลายชนิดกำลังจะสูญพันธุ์ การเพิ่มขึ้นของประชากร การแพร่กระจายของมลภาวะและฝนกรด ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ กำลังรุมเร้าโลกของเราและทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจก็ยังคงดำเนินไปตามปกติ ส่วนสาเหตุของ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความโลภซึ่งเป็นผลมาจากกระแสการพัฒนา กิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างเดียวยังคงไม่เพียงพอที่จะจัดการกับปัญหาที่โลกกำลังเผชิญอยู่ได้ ที่จริงแล้วความอวดดีของมนุษย์จะถูกควบคุมโดยความเชื่อของศาสนาต่าง ๆ ที่มีปรากฏอยู่บนโลกใบนี้นานมาแล้ว พระพุทธศาสนาสอนให้คนรักความสงบ และเชื่อว่าความเกลียดชังตลอดจนอาวุธนำไปสู่การทำลายล้างตนเองและผู้อื่น ความโลภและความเห็นแก่ตัวนำไปสู่ความทุกข์ยาก ยิ่งไปกว่านั้นความเห็นแก่ตัวยังเป็นสาเหตุสำคัญของการทำลาย

ทรัพยากรธรรมชาติ ดังคำกล่าวของท่าน พุทธทาส ภิกขุ ที่ว่า “ทุกศาสนาต้องการหยุดความเห็นแก่ตัว เมื่อคนตกเป็นทาสของความเห็นแก่ตัว ไม่ต้องหวังว่าจะมีความสงบ พุทธศาสนิกชนที่แท้จริงต้องปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาอย่างจริงจังและจริงใจเมื่อนั้นเราจึงจะรักษาธรรมชาติไว้ได้ トラบไตที่คนยังมีความเห็นแก่ตัวอยู่ก็ไม่สามารถที่จะป้องกัน การทำลายป่าที่เพิ่มขึ้นได้” นั่นคือ ธรรมชาติมีอยู่อย่างจำกัด แต่ความต้องการของมนุษย์มีไม่จำกัด มุ่งแต่จะทำลาย ขาดคุณธรรมในการที่จะบำรุงรักษา ปลูกป่าทดแทนต้นไม้ที่ถูกทำลาย

สาเหตุของปัญหา มาจากสิ่งแวดล้อมรวมทั้งการตัดไม้ทำลายป่า ทำลายธรรมชาตินั้นล้วนเป็นฝีมือของมนุษย์ทั้งสิ้น เพราะจิตใจของมนุษย์ ซึ่งเต็มไปด้วยความอวิชชาวิกลจริต ละโมบ และความเกลียดชัง ฉะนั้นเราจะต้องพยายามหาทางแก้ไขที่จิตวิญญาณ และจิตวิทยา ที่เป็นต้นเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อม ก่อนที่จะพยายามแก้ไขปัญหาด้านวัตถุด้วยการใช้เทคโนโลยีที่สลับซับซ้อน การศึกษาและศาสนาเป็น แนวทางที่จะใช้แก้ปัญหาล้อมได้ โดยการทำให้คนเห็นและเข้าใจ ธรรมชาติมากขึ้น รู้สึกผลกระทบที่เกิดจากพฤติกรรมของตนเอง เห็นผลที่เกิดขึ้นตามมาหลังจากการกระทำของตน และทำให้คนเห็นว่า ตนสามารถทำอะไรที่ดีและถูกต้องได้ การศึกษาจะต้องช่วยปลูกฝังทัศนคติที่ดีและเปลี่ยนพฤติกรรม ที่ทำลายสิ่งแวดล้อมของคน^{๒๑๗}

เมื่อมนุษย์รู้แน่ชัดแล้วว่าการทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ใช่การนำประโยชน์สุขมาให้แก่ มนุษย์ฝ่ายเดียวตามที่เคยเข้าใจกันมา แต่จะนำความหายนะและความทุกข์ยากมาสู่มวลมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เราทั้งหลายจึงสมควรจะพากันหันมาให้ความสนใจต่อปัญหานี้ให้มากขึ้นเป็นพิเศษ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าปัญหาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาของมนุษยชาติที่จะต้องเผชิญร่วมกัน แต่ถ้าเราไม่ช่วยกันอนุรักษ์เราก็จะไม่เหลือป่าไม้ไว้ให้ลูกให้หลานเราได้เห็น ในปัจจุบันนี้ กระบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เริ่มเคลื่อนไหวกันทั่วโลก เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่อย่างทุเมเอาจริงเอาจัง แต่ก็ยังมีมนุษย์อีกจำนวนไม่น้อยที่คำนึงถึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก มีความเห็นผิด ยังคงตั้งหน้าตั้งตา กอบโกยหาผลประโยชน์จากป่าไม้เพื่อตนเองและพวกพ้องโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้อง ไม่คำนึงว่าในอนาคตข้างหน้าถ้าขาดป่าไม้ลูกหลานเราจะอยู่กันอย่างไร พวกเขาเหล่านี้มุ่งแต่จะทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงขึ้นไปเรื่อย ๆ โดยไม่มีความรู้สึกรู้ถึงพิษภัยที่กำลังจะคืบคลานเข้ามา ไม่คิดที่จะช่วยแก้ปัญหา แต่ยังคงเพิ่มปัญหาอย่างไม่หยุดยั้ง นักอนุรักษ์ต้องต่อสู้กับปัญหาวิกฤตทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่หนักหน่วงรุนแรง แล้วจะต้องเผชิญกับมนุษย์ที่ขาดจิตสำนึก ซึ่งมีเครื่องมือทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนานาชนิด ไม่ว่าจะ

^{๒๑๗} พุทธทาสภิกขุ, พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๓), หน้า ๔๘.

จะเป็นเงิน อำนาจ อิทธิพล คนที่พร้อมจะสนองตามความต้องการของพวกเขาเหล่านั้นหรือสิ่งอื่น ๆ ที่มนุษย์เหล่านี้ต้องการ ถ้าพวกเขาต้องการสิ่งใดแล้วเขาจะต้องได้สิ่งนั้น สาเหตุมาจากทิวี่ ความเห็นแก่ตัว โดยไม่คำนึงถึงความถูกต้อง

ดังนั้นหากคนในสังคมไทยเห็นประจักษ์ชัดว่า ปัญหาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์ทั้งมวล คงไม่ต้องมาคอยจับผิดกันว่าใครคือ ฆาตกรผู้ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เราคงจะไม่สามารถมอบให้ใครหรือคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งรับภาระแก้ปัญหาเรื่องการอนุรักษ์ป่าแต่เพียงกลุ่มเดียว เมื่อมนุษย์ทุกคนบริโภคใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติเช่นเดียวกัน เราทุกคนก็ต้องช่วยกันรักษา ปัญหาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นก็จะหมดไป แต่ที่เป็นปัญหา เหตุเพราะว่ามนุษย์ใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็นด้วยความประมาท ฉะนั้นมนุษย์ทุกคนจึงต้องมีส่วนร่วมในการช่วยกันแก้ปัญหาตามกำลังสติปัญญา ความรู้ความสามารถ และอำนาจหน้าที่ที่ตนมีอยู่ในการรักษาป่าไม้ที่เป็นลมหายใจของมนุษย์

๒.๑๑.๑๕ กระบวนการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์

เป็นการนำวิถีทางศาสนามาใช้ โดยอาศัยหลักธรรมคำสอน เรื่อง ความรู้จักบุญคุณกตัญญู กตเวทิตะและการเสียสละเพื่อส่วนรวม โดยรู้จักประมาณในการบริโภค เป็นต้น มาเป็นหลักพัฒนาจิตใจให้เกิดความสำนึกในความรักในธรรมชาติ การสร้างอุทยานเป็นที่พักเพื่อแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า และสาวกทั้งหลาย นอกจากนั้น อุทยานก็ดี ราชอุทยานก็ดี ส่วนป่าของบุคคล ต่าง ๆ ที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกว่าได้กลายเป็นอารามบ้าง วิหารบ้าง มหาวิหารบ้าง ก็ด้วยจิตสำนึกเรื่อง บุญบาปหรือคุณธรรมของท่านผู้เป็นเจ้าของอุทยานเหล่านั้นได้กระทำเป็นตัวอย่าง และได้กลายเป็นธรรมเนียม^{๒๑๘} การสร้างวัดป่าในพระพุทธศาสนามาตราบเท่าทุกวันนี้ และเนื่องจากพระพุทธศาสนามีพระภิกษุสงฆ์เป็นเสมือนผู้ถือประทีปส่องทางชีวิต ซึ่งมีบทบาทเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ทุกอย่าง และในทุกกระยะแห่งชีวิตของประชาชน พระภิกษุอาศัยความบริสุทธิ์และการประพฤติปฏิบัติที่ดีงามเป็นแบบอย่าง แล้วอบรมสั่งสอนประชาชนให้ละเว้นจากความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดีด้วยจิตเมตตา โดยซื่อสัตย์และประโยชน์แก่สังคม และแนะนำวิถีครองชีวิตให้ได้รับผลดีและมีความสุข ในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พระพุทธศาสนาได้ใช้วิธีการปลูกฝังจิตสำนึกให้เกิดขึ้น ให้ตระหนักในคุณค่า ให้ซาบซึ้งในบาปบุญคุณโทษแห่งการกระทำที่ผิดและถูกต้องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยหลักของศีล เช่น ห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ ไม่ให้ลักทรัพย์ ไม่ให้ประพฤติผิดในกาม ไม่ให้พูดเท็จและไม่ให้ประมาท เป็นต้น เป็นการห้ามมิให้ทำลายและเบียดเบียน ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งตัวมนุษย์ด้วยกัน

^{๒๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖-๕๙.

ในการปฏิบัติเพื่อส่งเสริมความมั่นคงของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หลักธรรมของศาสนา สอนให้เห็นว่า มนุษย์กับธรรมชาติย่อมมีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง อาศัยซึ่งกันและกัน ไม่มีใครอยู่ได้ อย่างโดดเดี่ยว ดังคำว่า “น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า” และในทางกลับกัน ป่าก็ต้องพึ่งเสือ เรือก็ต้องพึ่งน้ำ แสดงเป็นคำพูดว่า “เสือมีเพราะ ป่ารก ป่ารกเพราะเสื่อยัง ดินดีเพราะหญ้าบัง หญ้ายังเพราะดินดี” ดังนี้เป็นต้น ในพระสุตตันตปิฎกได้สอนเรื่องความกตัญญูทเวทีเอาไว้มาก จึงทำให้คนไทยรู้สึกว่ ธรรมชาติแวดล้อมเป็นสิ่งมี คุณค่าต่อมนุษย์มาก จึงสอนลูกสอนหลานกันสืบต่อกันมาว่า เราอยู่กับ ต้นไม้ใด อย่าหักรานกิ่งของต้นไม้ นั้นเพราะมันมีบุญคุณต่อเรา โดยให้ร่มเงาแก่เรา ในวนโรปสูตร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าการปลูกป่าและการรักษาต้นน้ำลำธารเป็นบุญกุศล ทั้งนี้เนื่องจาก พระพุทธศาสนาสอนการอนุรักษ์ป่าไม้ ด้วยวิธีการปลูกฝังจิตสำนึกให้ในคุณค่าและ ความสำคัญของ ธรรมชาติแวดล้อม ด้วยหลักธรรมกตัญญูทเวทีนี้เอง จึงเกิดมีคติในการสร้าง พระพุทธรูป “ปางถวาย เนตร” เพื่อเป็นการระลึกถึงเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธองค์ได้ประทับยืนเอาพระหัตถ์ ขวาทาบบนพระ พักตร์ซ้าย อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นศรีมหาโพธิ์ริมพระเนตรเพ่งดูต้นมหาโพธิ์ โดยมีได้ กระพระเป็นเวลา ๗ วัน มีความหมายว่า พระพุทธเจ้าทรงรำลึกถึงคุณของต้นมหาโพธิ์ที่ให้ร่มแก่ พระองค์จนได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในด้านจริยวัตรพระพุทธเจ้านอกจากทรงเป็นตัวอย่างในการเกี่ยวข้องกับป่าไม้ ต้นไม้ แล้ว ยังตรัสให้พระภิกษุสงฆ์ที่ถือธุดงค์ ปฏิบัติธรรมในป่าหรืออยู่ใต้โคนต้นไม้ เพื่อบำเพ็ญสมณธรรม และ ได้ ตรัสยกย่องภิกษุเป็นตัวอย่าง คือ พระมหากัสสปเถระว่าทรงคุณธรรมเครื่องดำเนินชีวิตเสมอด้วย ^{๒๑๙} พระพุทธเจ้า คือ การปฏิบัติธุดงค์อยู่ป่าเป็นวัตร ต่อมาในประเทศไทยสมัยสุโขทัย ก็ได้เกิดมีคติ การสร้าง วัดขึ้นในพระพุทธศาสนา ๒ ประเภท คือ

๑) อรัญญวาสี ประเภทวัดป่า พระสงฆ์ที่จำพรรษาในวัดประเภทนี้เรียกว่า พระสงฆ์ฝ่าย อรัญญวาสี หรือพระธุดงค์พระวัดป่าเป็นธรรมเนียมมาจากครั้งพุทธกาล

๒) คามวาสี ประเภทวัดบ้านที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านหรือในเมือง เรียกพระสงฆ์ที่อยู่อาศัยในวัด ประเภทนี้ว่า พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสี บางครั้งเรียกพระบ้าน เพราะอยู่ในบ้านในเมือง

ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ คือ ป่าไม้เป็นต้นนั้น พระภิกษุสงฆ์ทั้งสองฝ่ายควรทำ หน้าที่ โดยปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างและสั่งสอนศิลาธรรมให้ประชาชนมีจิตสำนึกในคุณค่าและความ จำเป็นของสิ่งแวดล้อม ให้เกิดความรักในธรรมชาติและเกิดความภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของ ตน พระสงฆ์ฝ่ายอรัญญวาสี นอกจากจะดำเนินชีวิตเกื้อกูลต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมในฐานะ เป็นแบบอย่าง แล้วยังสอนให้พุทธศาสนิกชนตระหนักในคุณค่าของการพัฒนาจิตใจ โดยอาศัย

^{๒๑๙} พระมหาจรรยา สุทธิญาณ, พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, หน้า ๖๗.

ธรรมชาติ แวดล้อมที่เหมาะสม ด้วยการปฏิบัติธรรมคือ การบำเพ็ญสมาธิภาวนา เดินจงกรม (เดินแบบเจริญสติ) ได้ร่มไม้ เพราะในวัดป่าจะมีต้นไม้มาก บรรยากาศสงบร่มรื่นทำให้ผู้เข้าไปสัมผัส เกิดความรู้สึกร่มเย็นสบาย มีความสงบสงัดระดับความฟุ้งซ่าน ความวิตกกังวลได้อย่างรวดเร็ว ทำให้จิตสงบและร่างกายสดชื่น เพราะสัมผัสกับความสมดุลของธรรมชาติ

พระพุทธบัญญัติที่ทรงห้ามพระสงฆ์ทำลายป่า พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธบัญญัติที่เกี่ยวกับป่า และพืชทุกชนิดว่ามีค่าเท่ากับสัตว์ทั้งหลาย ควรแก่การดูแลทะนุถนอมไม่น้อยไปกว่าสัตว์ ในพระวินัย พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทเป็นศีลห้าม พระสงฆ์ทำลายต้นไม้ หรือพรากของเขียว ภูตคาม ทุกชนิด ห้ามมิให้ขุดดิน ห้ามถ้ำอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนต้นไม้ หรือในแม่น้ำลำธาร เป็นต้นทรงบัญญัติสิกขาบทคุ้มครองพืชแห่งภูตคาม วรรคว่า “เป็นปาจิตติย ในเพราะพรากภูตคาม” พรากภูตคามในที่นี้หมายถึงการทำให้พืชตายทุกวิธี ไม่ว่าจะถอน โคน ตัดหรือเด็ดก่อนบัญญัติสิกขาบทนี้ พระองค์ตรัสกับภิกษุที่ชอบโค่นไม้มาสร้างที่อยู่อาศัยว่า “ดูกร โมฆบุรุษทั้งหลาย โฉนพวกเธอจึงได้ตัดเองบ้าง ให้คนอื่นตัดบ้าง ซึ่งต้นไม้ เพราะคนทั้งหลาย สำคัญในต้นไม้ว่ามีชีวิต”^{๒๒๐}

พระพุทธดำรัส สะท้อนแนวความคิดที่น่าพิจารณาสองอย่าง คือ ภิกษุที่ชอบตัดไม้ทำลายพืชทั้งหลาย ถูกเรียกว่า โมฆบุรุษ คือ ผู้ดำรงชีวิตอยู่อย่างไร้สาระ หรือว่างเปล่าจากคุณธรรม อีกประเด็น หนึ่งประชาชนร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า มีความเชื่อว่า พืชทั้งหลายมีชีวิต พระพุทธเจ้าไม่ได้โต้แย้งหรือคัดค้านความเชื่อนี้ว่าเป็นเรื่องเหลวไหลไร้สาระแต่ประการใด นอกจากจะไม่เปลี่ยนแปลงความเชื่อดังกล่าวของประชาชนไปในทางอื่นแล้ว ยังบัญญัติสิกขาบทห้ามมิให้ภิกษุตัดต้นไม้ทำลายพืชทุกชนิด ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่สวนกับความรู้สึกรักของประชาชนอีกด้วย

ความเชื่อของประชาชนเช่นนี้มีคุณูปการต่อการดำรงอยู่ได้แห่งป่าไม้พืชพันธุ์มานานนับเป็นพัน ๆ ปี ถึงแม้ประชาชนจะอาศัยป่าและพืชเป็นอาหาร แต่หากประชาชนบริโภคผลประโยชน์อันเกิดจากป่าด้วยความซาบซึ้งในคุณค่าของป่าและพืช พวกเขาจะปฏิบัติต่อป่าและพืชทุกชนิดด้วยความระมัดระวังอย่างทะนุถนอม สิ่งใดที่ได้มาจากป่าหรือเป็นผลิตภัณฑ์จากพืชจะถูกใช้สอยอย่างคุ้มค่า ไม่ใช้อย่างฟุ่มเฟือย หากมีจิตสำนึกแห่งความกตัญญูต่อกว่าป่าและพืช แพร่ขยายออกไปมาก ๆ การทำลายล้างอย่างขาดความระมัดระวังก็จะลดน้อยลง เราก็จะเห็นผืนป่าอันสวยงามไปจนชั่วลูกชั่วหลาน ไม่ต้องมาคอยระวัง ป้องกัน อนุรักษ์ป่าเหมือนในปัจจุบันนี้

นอกจากพระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุทำลายพืชทุกชนิดแล้ว แม้การกระทำอันจะเป็นเหตุให้เกิดผลพิชกับสิ่งแวดล้อมก็ทรงตรัสห้ามเอาไว้เช่นกัน แม้สิกขาบทดังกล่าวผู้ล่วงละเมิดจะมีโทษน้อยนิดแต่หากมองให้ลึกซึ้ง สิกขาบทนี้จะเห็นพื้นฐานแห่งการป้องกันมลพิษต่อ

^{๒๒๐} พุทธทาสภิกขุ, พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ, หน้า ๔๐.

สิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี ในปาทุทวรรคสิกขาบทที่ ๑๔ ทรงบัญญัติไว้ว่า “ภิกษุพึงทำการศึกษา (ตระหนัก) ว่าเราไม่ อพาธจักไม่ถ้ายอุจจาระ ปัสสาวะหรือบ้วนขะพะ (น้ำลาย) ลงบนของสด เขียว”^{๒๒๑} ทั้ง ๆ ที่ชีวิตมนุษย์เมื่อ สองพันกว่าปีที่ผ่านมา ค่อนข้างจะอยู่กันอย่างสังคมบรรพกาล มากกว่า แต่กลับมีแนวความคิดในการ รักษาความสะอาดแก่สิ่งแวดล้อม ที่อยู่อาศัย แนวความคิดของ มนุษย์ที่จะรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในภาวะปกติจึงมิใช่เพิ่งจะเกิดขึ้นมาเมื่อโลกต้อง เผชิญหน้ากับมลพิษอย่างหนักหน่วง ดังเช่นในปัจจุบันเท่านั้น แต่ในอดีตกาลเราก็พบหลักฐานว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงมีพระดำริและออก กฎระเบียบเพื่อให้หมู่สงฆ์ได้ปฏิบัติเป็นตัวอย่างมาแล้ววัตร ปฏิบัติของพระอรหันต์ในการอยู่ป่า ธรรมชาติของพระอรหันต์และพระพุทธเจ้าอีกอย่างหนึ่งคือ การ พักผ่อนในเสนาสนะอันสงบ โดยเฉพาะเสนาสนะป่า

ตั้งข้อความในมหาโคสิงคสาโลสูตรขณะพระพุทธเจ้าประทับ ณ ป่ามหาโคสิง คสาโลวันกับ พระอรหันต์สาวกชั้นผู้ใหญ่หลายรูปที่มีชื่อคือพระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระ อนุรุทธะ พระเวทสยะ พระอานนท์ เป็นต้น เย็นวันหนึ่งได้ประชุมเสวนาธรรมกัน โดยพระสารีบุตรได้ตั้ง ปัญหาถามพระอานนท์กลางที่ประชุมว่า ป่ามหาโคสิงคสาโลหนึ่งดงามเหมาะสมกับภิกษุประเภทใด พระ อานนท์ตอบว่า งามสำหรับภิกษุผู้พหูสูต พระมหากัสสปะตอบว่างามสำหรับภิกษุผู้อยู่ป่า พระเถระ อื่น ๆ ตอบว่า งามสำหรับภิกษุผู้มีคุณธรรม ปรากฏความเห็นแตกต่างกันไป เมื่อตกลงกันไม่ได้จึงพากัน เข้าเฝ้า พระพุทธเจ้าพระองค์ตรัส ว่า “ป่านี้ดงามสำหรับภิกษุผู้กลับจากบิณฑบาต นั่งคู้บัลลังก์ (นั่งสมาธิ) ตั้งกายตรงดำรงสติมั่นเฉพาะหน้า ตั้งใจว่าจะไม่เลิกนั่งสมาธิ トラบใดที่จิตยังไม่พ้นจาก กิเลสอาสวะ ไม่ยึดมั่นด้วยอุปทาน” เรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า ภิกษุที่จะทำให้ป่าดงามได้ ไม่จำเป็นต้องกางป่า หรือตกแต่งป่าด้วย ศิลปะใด ๆ แต่พระภิกษุผู้อยู่ป่าไม่ว่าอรหันต์สาวก หรือปุถุชนจะต้องศึกษาธรรม เสวนาธรรม ปฏิบัติธรรม อย่างเคร่งครัด โดยมีความหลุดพ้นจากอาสวะเป็นเป้าหมาย แม้หลุดพ้นแล้ว ก็ดำรงชีพอยู่ด้วยวิหารธรรม ต่าง ๆ มิขาดสาย นำธรรมะที่รู้แจ้งเห็นจริงแล้ว มาเผยแผ่แก่พุทธบริษัท สี่ด้วยความชำนาญ คล่องแคล่ว เจาะลึกในเนื้อหา เพื่อถอนกิเลสอาสวะของผู้ฟังเป็นเป้าหมาย ความ งามของป่าที่มีพระภิกษุเข้าไป บำเพ็ญธรรมจึงมิใช่ด้วยการตกแต่งหรือปรับปรุงด้วยวิธีการใด ๆ แต่ป่า ทั้งป่าจะดงามเพราะธรรมจริยวัตรของพระภิกษุผู้เข้าไปอยู่ป่านั้นเองเพื่อบำเพ็ญเพียรขัดเกลากิเลส อาสวะต่อไป พระสูตรทำนอง เดียวกันนี้ยังมีปรากฏในพระไตรปิฎกอีกมากมาย

บทบาทพระสงฆ์ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สำหรับพระสงฆ์ไทย ท่านพุทธทาสเป็น ตัวอย่างที่มองปัญหาต่าง ๆ หรือมองสิ่งต่าง ๆ บนพื้นฐานแห่งปฏิจกสมุปบาทอันประกอบด้วยเหตุ และผล สอดคล้องกันไปเป็นกระบวนการ วิธีมองสรรพสิ่ง โดยผ่านวิธีปฏิจกสมุปบาท ทำให้มองเห็น

^{๒๒๑} วิ.ป. (ไทย) ๘/๑๑๘.

สิ่งที่มองนั้นอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งทุกแห่งทุกมุมทั้งโดยย่อและโดยพิสดาร ท่านพุทธทาส อยู่ใกล้ชิดป่า ศึกษาเรียนรู้อะไรจากป่ามากมาย ได้รับคุณค่าจากการอยู่ป่า ทั้งพัฒนาการด้านกายและจิต ท่านได้สรุปข้อดีและข้อเสียของป่าไว้อย่างเป็นระบบว่า “ป่าให้คุณแก่ผู้อยู่อาศัยเป็นอันมาก” เมื่อกกล่าวโดยสรุปมีดังนี้

๑) ส่วนภายนอก หรือด้านกายภาพสำหรับผู้อาศัยป่า กายได้พักผ่อน ทำให้จิตใจดีขึ้น เพราะป่าเป็นที่ให้กายวิเวก คนอื่นที่จะไปรบกวนมีน้อย กายวิเวกช่วยค้าจุนให้จิตสงบที่เรียกว่า จิตวิเวก ๆ ช่วย ส่งไปให้ถึงขั้นอนุปวิเวก หมตภิเลส กายได้พักผ่อนอยู่ใกล้สิ่งธรรมชาติ กายจะเป็นกัมมณีโย ควรแก่การ งานเป็นอุปการะตกแต่งจิตให้กล้าหาญ แจ่มใส ปลอดภัย โปร่ง เป็นกำลังแรงเพื่อปัญญาญาณ รู้แจ้งเห็นจริง สภาวธรรมทั้งหมดตามที่เป็นจริงต่อไป

๒) ส่วนภายในหรือจิตภาพ ใจเย็นสนิทได้ง่าย เพราะสภาพธรรมชาติมีอำนาจในตัวมันเอง คอยดึงดูดจิตใจคนให้มองเห็นชีวิตในด้านดี ภาพต้นไม้ ภูเขา ห้วยหนอง ธารน้ำไหล เป็นภาพที่สงบนิ่ง สวยงามตามธรรมชาติ ทำให้จักขุสัมผัสของผู้ทอดทัศนาเย็นตาและเย็นใจ จิตใจของผู้นักปฏิบัติธรรมเย็นสนิทแน่วแน่ได้เพียงชั่วขณะเวลาเป็นครั้งคราว ภาพธรรมชาติจะช่วยให้เย็นสนิทแน่วแน่ได้นานยิ่งไปกว่านั้นหรือเป็นนิมิตไป บุคคลผู้หวังจะยกจิตใจของตนให้พ้นอารมณ์หลอกหลวงมาหาควรเข้าไปอยู่ป่า ผู้หวังจุดหมายปลายทางเร็วก็ต้องเคยอยู่ป่า พระพุทธองค์ประสงค์เห็นพระสงฆ์อยู่ป่า พระองค์เองเกิดในป่า เทียบประกาศแบบแห่งการดำรงชีวิตอันประเสริฐให้ชาวโลกดู ก็คลุกเคล้าอยู่กับชีวิตกลางดิน ตลอดเวลา ๔๕ ปี และเสด็จนิพพานในป่า พุทธบริษัทควรถือแบบอย่างทดลองวิชาอยู่ป่าดูบ้างจะได้รับความรู้พิเศษ เพิ่มความรู้เก่า ซึ่งเป็นความรู้ที่หมักหมมจมอยู่ด้วยเรื่องเดิม ๆ เมื่อกกล่าวตามความเป็นจริง ป่าให้คุณค่าแก่ผู้อยู่อาศัยมากเพียงไร ก็ยังซ่อนเร้นไว้ซึ่งโทษอย่างมหันต์ไว้เบื้องหลังเหมือนกัน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ซึ่งถือเอาใจความง่าย ๆ ว่า ผู้ที่อยู่ป่า หากอกุศลวิตกครอบงำ เป็นผู้มากด้วยอกุศลวิตกแล้ว ก็ยิ่งเลวร้ายกว่าพระที่อยู่วัดใกล้บ้าน แต่ท่านทำอกุศลให้หมดไปได้

ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้กำหนดให้พระภิกษุผู้เป็นเจ้าของสำนัก ทำการอนุรักษ์ ส่งเสริม สภาพแวดล้อมภายในวัดให้ มีความร่มรื่น และพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา นอกจากจะมีบทบาททั้ง ๖ ด้าน คือ ด้านการศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ ด้านการปกครอง ด้านการเผยแผ่ ด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ และด้านการบูรณะเสนาสนะ อีกบทบาทหนึ่งที่พระสงฆ์ในยุคปัจจุบันควรให้ความสำคัญ คือ ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นสมบัติอันล้ำค่าของชาติให้คงสภาพที่สมบูรณ์ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พระสงฆ์นอกจากจะมีบทบาทด้านการเผยแผ่ หลักธรรมคำสั่งสอนให้ชุมชนได้เข้าใจสามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต ยังมีบทบาทที่สำคัญอีก

บทบาทคือ การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ที่สามารถนำหลักธรรมอันเป็นวิถี ความเข้าใจซึ่งกันและกัน

๒๒๒

๒.๑๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนำเสนอต่อไปนี้

พระมหาประสพฤกษ์ จารุวาที (รัตนยงค์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา” ผลจากการศึกษาได้ข้อสรุปว่า การบูชาเป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่ง ที่พุทธเจ้าตรัสว่า เป็นมงคลอันสูงสุด พื้นฐานของการบูชาเกิดจากมนุษย์เห็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เชื่อว่าเป็นอำนาจของสิ่งที่มองไม่เห็น จึงเกิดกลัวภัยหวังความปลอดภัยในชีวิตจึงทำการอ้อนวอนบูชา แต่คำว่าศรัทธาคือความเชื่อ ความเลื่อมใส เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ทำการบูชา แต่ความเชื่อและความเลื่อมใส นั้น ต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องกำกับ^{๒๒๓}

พระมหาอุทิศ ศิริวรรณ วิจัยเกี่ยวกับ “เปรตในพระไตรปิฎก” สรุปความได้ว่า ความเชื่อเรื่องเปรตมีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ประเพณี คตินิยมต่างๆ ของชาวพุทธนั้น เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เช่น คุณธรรมข้อ “กตัญญู” คือเรื่องการตอบแทนบุญคุณ เป็นการสะท้อนให้เห็นถึง “ความเกรงกลัวบาป” เพราะมีความเชื่อเรื่องโลกหน้าแฝงอยู่และกลัวว่า จะต้องตายไปเกิดเป็นเปรตชดใช้ผลกรรมชั่ว สะท้อนให้เห็นถึง “ผลแห่งการบูชา” จะเห็นว่ามีภรรยานำไทยธรรมมาถวายแก่พระสงฆ์ เพื่ออุทิศผลบุญไปให้แก่เปรต ตลอดจนสะท้อนให้เห็นถึง “สายสัมพันธ์” ระหว่างวงศาคณาญาติและวัดกับบ้าน จะเห็นว่าพิธีกรรมประเพณี คตินิยมต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้นมีผลทำให้ “ความสัมพันธ์” แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น^{๒๒๔}

พระบุญช่วย โชติวิไล (อุ้ยวงศ์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในความเชื่อและพิธีกรรมการบวชศีลคู่ขวัญของชาววนรณิवास” พอที่จะสรุปความได้ว่า ความเชื่อแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ ๑) ความเชื่อทั่วไป หรือความเชื่อธรรมดา เช่น กรรม นรก สวรรค์ ความฝัน ๒) ความเชื่อที่แฝงด้วยความกลัว หรือความเชื่อทางไสยศาสตร์ ผลของความเชื่อ ความเชื่อ นับเป็น

^{๒๒๒} พระมหาจรรยา สุทธิญาณโณ. **พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**, หน้า ๑๒๐.

^{๒๒๓} พระมหาประสพฤกษ์ จารุวาที (รัตนยงค์) “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), บทคัดย่อ.

^{๒๒๔} พระมหาอุทิศ ศิริวรรณ, “เปรตในพระไตรปิฎก”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๖-๓๗.

พื้นฐานแห่งการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ประโยชน์ของความเชื่อ ทำให้มีลักษณะต่างๆ ดังนี้ คือความเชื่อทำให้เกิดความมั่นใจ ความเชื่อทำให้เกิดพลัง ความเชื่อทำให้เกิดการสร้างสรรค์ ความเชื่อทำให้เกิดความสามัคคี ความเชื่อทำให้เกิดรูปธรรม (สัญลักษณ์) ความเชื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญา ความเชื่อทำให้การนับถือศาสนาเป็นไปอย่างมั่นคง ความเชื่อทำให้เกิดฤทธิ์ทางใจ ในทางตรงกันข้าม หากความเชื่อ นั้นเป็นความงมงาย ไม่ใช่วิจารณ์ญาณ กล่าวคือ เชื่อตามคำบอกเล่าของบรรพบุรุษ โดยมีได้พิจารณาไตรตรองหาเหตุผล ทำให้เกิดผลเสียแก่ชุมชน ^{๒๒๕}

พระมหาอรุณ อรุณธมโม ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน” พบว่า ความกตัญญูมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติพิธีกรรมแลประเพณี เช่น ประเพณีบุญเข้ากรรมหรือปรีวาสกรรมคือประเพณีทาบุญกับพระสงฆ์ผู้อยู่ปรีวาสเรียกตามภาษาอีสานว่า “เข้ากรรม” เกิดจากอาบัติสังฆาติเสส ๑๓ แปลว่า ความละเมิดมีสงฆ์ในเบื้องต้นและกรรมที่เหลือเป็นวัตรของพระสงฆ์โดยเฉพาะ ชาวอีสานเชื่อว่าการอยู่กรรมเป็นการทดแทนคุณแม่ผู้ให้กำเนิด เพราะธรรมเนียมของชาวอีสานนั้น แม่ลูกอ่อนที่คลอดลูกใหม่ ๆ จะต้องนอนฝังไฟอบและตีมนาคูน และเว้นการกินของแสลงเรียกว่าอยู่ไฟ หรืออยู่กรรมเพื่อให้มดลูกเข้าอู่มาอย่างน้อยตามความเหมาะสมของแต่ละคนต้องทุกข์ทรมานอย่างหนัก ดังนั้น ลูกชายที่จะบวชแล้วต้องเข้ากรรมเพื่อทดแทนคุณแม่ที่เคยอยู่กรรมก่อน ^{๒๒๖}

สถาพร อรุณวิลาส ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง คติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกากับวิถีชีวิตชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย พบว่า คติความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลมาจากศรีลังกายังคงถือว่า พระบรมสารีริกธาตุถือเป็นสัญลักษณ์การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องหมายแห่งการตั้งมั่นของพระพุทธศาสนาการสร้างเจดีย์จึงเป็นอานิสงส์แก่ผู้สร้างและบูชา คติพื้นฐานในการบูชาพระบรมสารีริกธาตุด้วย ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงมีการเสาะแสวงหาพระบรมสารีริกธาตุ ถึงดินแดนศรีลังกา เพื่อนำมาสักการบูชาเป็นศูนย์รวมศรัทธาของประชาชน ซึ่งมี

^{๒๒๕} พระบุญช่วย โชติวิโส (อุ้ยวงศ์), “ศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในความเชื่อและพิธีกรรมการบายศรีสู่ขวัญของชาวจังหวัดสุโขทัย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๔๒.

^{๒๒๖} พระมหาอรุณ อรุณธมโม (สุภะโกศล), “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

หลักฐานปรากฏอยู่ในศิลาจารึกที่วัดเขากบ กล่าวถึงพระมหาเถรศรีศรัทธาเดินทางไปไหว้พระธาตุในเมืองต่างๆ ภายในประเทศแล้วออกเดินทางไปสร้างถาวรวัตถุที่อินเดียข้ามเรือไปศรีลังกา^{๒๒๗}

สุวิทย์ ทองศรีเกตุ อธิบายถึงพิธีกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในกลุ่มพุทธศาสนิกชนบางพิธีก็รับความเชื่อมาจากศาสนาพราหมณ์เข้ามาเสริมบางพิธีก็รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์โดยตรงที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์สนองความต้องการของประชาชนได้มากกว่าพิธีกรรมในศาสนาพุทธกล่าวคือพิธีกรรมและคำสอนในศาสนาพุทธมุ่งด้านจริยธรรมและการใช้เหตุผลโดยเน้นการพึ่งตนเองหรือสติปัญญาของมนุษย์การทำพิธีจึงมีลักษณะเป็น “บุญ” คือมุ่งความสุขใจที่ได้กำจัดกิเลสของตนเองมากกว่าอย่างอื่นเช่นพิธีทอดกฐินพิธีทอดผ้าป่าเป็นต้นส่วนพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์แสดงถึงการยอมรับความมีอยู่ของอำนาจภายนอกในรูปแบบต่างๆ ลักษณะของพิธีมุ่งสร้างอำนาจภายนอกที่เหนือกว่าเช่นอำนาจของเทพเจ้าเพื่อกำจัดปกป้องอำนาจภายนอกที่ร้ายแรงอย่างอื่นและให้อำนาจที่เหนือกว่านี้ช่วยอำนวยความสะดวกแก่ผู้ประกอบพิธีด้วยลักษณะพิธีจึงแสดงให้เห็นความสูงต่ำระหว่างสิ่ง ๒ สิ่งเช่นผีกับเทวดาสวรรค์กับนรกข้างขึ้นกับข้างแรมเป็นต้นสิ่งที่สูงกว่าได้รับการมองว่าเป็นสิ่งที่เป็นมงคลและบริสุทธิ์^{๒๒๘}

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ และคณะ ได้ทำโครงการวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ”^{๒๒๙} พบว่า ท่าทีที่เป็นปฏิกิริยาต่อการอนุรักษ์และปกป้องป่าไม้ ทั้งนี้เพราะความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างชาวพุทธในสมัยพุทธกาลกับป่าไม้ ซึ่งเอื้อต่อการสร้างเสริมความเข้าใจในเรื่องความรักและความกตัญญูที่มีต่อป่าไม้ตลอดจนธรรมชาติทั้งปวง และต่อการก่อตัวของจริยธรรมเบื้องต้นของชาวพุทธขึ้น เนื่องจากป่าไม้เป็นสถานที่ซึ่งพุทธองค์ และพระสาวกจาริกไปเพื่อแสวงหาโมกขธรรมความหลุดพ้นมาแต่โบราณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์หลังจากพระพุทธองค์ทรงบรรลุปะเป็นพระพุทธเจ้า ครั้นนั้นพระพุทธองค์ประทับยืนทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นโพธิ์ทรงสงบนิ่ง จ้องมองต้นโพธิ์ พระพุทธเจ้าไม่กระพริบพระเนตร (ถวายพระเนตร) เป็นเวลา ๑ สัปดาห์ด้วยความขอบคุณที่ต้นโพธิ์ได้ให้ร่วมเงา ค้ำแดดค้ำฝน จนพระพุทธองค์ได้บรรลุปะสัมมาสัมโพธิญาณ ดังนั้นชาวพุทธจึงไม่ควรทำลายป่าไม้ต้นไม้อันใด ในทางตรงและทางอ้อม ควรที่จะอนุรักษ์ไว้ด้วย

^{๒๒๗} สถาพร อรุณวิลาส, “คติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกากับวิถีชีวิตชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๘๓.

^{๒๒๘} สุวิทย์ ทองศรีเกตุ, “การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่มีต่อพฤติกรรมทางศาสนาของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครศรีธรรมราช”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๓), หน้า ๓๙-๔๙.

^{๒๒๙} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ และคณะ, *พระพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ*, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔).

ความตระหนักถึงบุญคุณของ ป่าไม้และต้นไม้ที่มีต่อพระบรมศาสดาและพระสาวก ซึ่งการแสดงความเคารพ ความกตัญญู กตเวทิต่อต้นไม้ป่าไม้ก็เท่ากับเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อพระพุทธองค์ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต้นโพธิ์อันถือว่าเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงความสำเร็จขั้นสูงสุด ของจิตวิญญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเป็นสัญลักษณ์ของการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในประเทศไทยอินเดีย

ศิริวรรณ โอสถานนท์ ได้เสนอรายงานการวิจัยเรื่อง “พุทธศาสนากับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม” เป็นความพยายามจะนำพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย ซึ่งมีสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องสรุปได้ดังนี้วิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมเกิดจาก มิจฉาทิฐิหรือความเห็นผิด อันได้แก่ ทศนะแบบวัตถุนิยม แบบทุนนิยม และแบบลดส่วน (reductionism) พุทธศาสนาสอนให้แก้ปัญหาคือสาเหตุ^{๒๓๐} ดังนั้น พุทธวิธีคือ เปลี่ยนความเห็นผิดให้เป็นความเห็นถูก กล่าวคือ เปลี่ยนจากมิจฉาทิฐิเป็นสัมมาทิฐิซึ่งได้แก่ ทศนะแบบธรรมชาติ นิยมในทางพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่ามนุษย์กับสิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม ล้วนสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องอาศัยซึ่งกันและกัน เช่น ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับโลกธรรมชาติ ในอัครัญญสูตร ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์ในสังคาถกสูตร ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสัตว์และมนุษย์ในเพศบรรพชิตกับป่าในพระวินัย เป็นต้น โดยที่ความสัมพันธ์ที่แท้จริงของพุทธบริษัทเป็นความสัมพันธ์แบบเพื่อนแบบกัลยาณมิตร

ประสพสุข พันธุ์ประยูร ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย”^{๒๓๑} มีข้อเสนอแนะ ว่าถึงเวลาแล้วที่พระสงฆ์จะต้องเข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์ป่า ดังนั้น จึงเป็นการสมควรที่จะสนับสนุนให้พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทอย่างจริงจังโดยไม่ผิดกฎหมาย สิ่งที่ควรสนับสนุนและมีกิจกรรมเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น เพื่อให้พระสงฆ์มีประสิทธิภาพในบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้ ๔ ประการ คือ

๑) ควรเพิ่มพูนความรู้ในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ให้กับพระสงฆ์เพื่อให้มีการปฏิบัติงาน อย่างมีประสิทธิภาพ

๒) ควรให้กำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ เช่น ให้การยกย่องสนับสนุนประกาศเกียรติคุณ และถือว่าเป็นผู้นำและทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนและสังคมอย่างแท้จริง

^{๒๓๐} ศิริวรรณ โอสถานนท์, “พุทธศาสนากับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม”, วิทยาสารเกษตรศาสตร์ สาขา สังคมศาสตร์, ปีที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๓๕): ๑๕๗-๑๖๔.

^{๒๓๑} ประสพสุข พันธุ์ประยูร, “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๕).

๓) ควรจัดให้มีกองทุน เพื่อเป็นปัจจัยในการปฏิบัติงานอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นการเฉพาะเพื่อพระสงฆ์จะไม่ต้องลำบากในการระดมทุนจากแหล่งอื่นมาเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดการอนุรักษ์

๔) ควรเป็นวิธีการอนุรักษ์ที่ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง และพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เท่าที่ประมาณได้มี ๑๐ ประการ คือ

(๑) ศรัทธา คือ มีความเลื่อมใสในการปฏิบัติของพระสงฆ์ทั้งนี้เนื่องจากพระสงฆ์มีวินัยและจรรยาวัตรอันเหมาะสม น่ายึดถือเป็นเยี่ยงอย่าง

(๒) บารมี คือ คุณลักษณะพิเศษส่วนตัวของพระสงฆ์ซึ่งอาจเป็นอำนาจในตัวเองของพระสงฆ์เช่น การมีวาจาศักดิ์สิทธิ์ความเคร่งครัดในปฏิปทาสมณะสาธูป ซึ่งเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ชาวบ้านยอมรับ และเชื่อฟังในคำสอน

(๓) ปฏิปทา คือ พฤติกรรมที่พระสงฆ์แสดงให้ชาวบ้านเห็น เช่น ความตั้งใจจริง ความมกน้อยไม่เห็นแก่ได้ ความจริงใจ ความอดทน อดกลั้น ความเสียสละ ความหวังดี

(๔) สามัคคีธรรม คือ การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้กับกลุ่มชาวบ้านโดยมีความคิดเห็นตรงกัน มีความร่วมมือร่วมใจกัน เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และมองเห็นอันตรายที่จะเกิดขึ้นหากไม่ร่วมมือกัน และให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนด้วยความเต็มใจ

(๕) กิจกรรมเกื้อกูล คือ พระสงฆ์หรือทางวัดจะต้องมีหรือสร้างโครงการหรือกิจกรรมที่จะเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านและชุมชนหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พระสงฆ์และวัดจะต้องเกื้อหนุน และเป็นที่พึ่งพาของชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องตลอดไป

(๖) หนุนจاریตประเพณี คือ พระสงฆ์ควรนำเอาจารีตประเพณีวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ตลอดจนค่านิยมและบรรทัดฐานทางสังคมมาใช้เป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นการเกื้อกูลการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้เป็นอย่างดี

(๗) มีกลุ่มอนุรักษ์คือ พระสงฆ์ได้ดำเนินการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าขึ้นมา เพื่อช่วยกันดำเนินการโดยกลุ่มอนุรักษ์นี้เป็นชาวบ้านที่มีความเข้าใจและมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า มีพลังความคิดและปัจจัยหลาย ๆ อย่างพร้อมเพียง รวมทั้งมีส่วนร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์

(๘) ดึงองค์กรมาช่วยเหลือ คือ การขอความร่วมมือจากองค์กรต่าง ๆ ทั้งในชุมชนและนอกชุมชนรวมทั้งองค์กรในต่างประเทศเข้ามาช่วยเหลือในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

(๙) อิงหน่วยราชการ คือ การให้หน่วยทางราชการที่รับผิดชอบโดยตรง เช่น กรมป่าไม้ และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องของกรมพัฒนาชุมชน กรมการศึกษาออกโรงเรียน เจ้าหน้าที่ปกครองกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส ตำรวจ เข้ามามีส่วนร่วมหรือมาเป็นเจ้าหน้าที่ที่ดำเนินการ

(๑๐) วิธีการนอกแบบพระสงฆ์แต่ละรูปมีวิธีการพิเศษเป็นส่วนตัวที่ไม่เหมือนกันและต่างกันได้ นำเอากลวิธีเฉพาะตัวมาใช้เป็นกลยุทธ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

พระบูรณกรณ์ บริบูรณ์ ได้ศึกษาเรื่อง “ป่าไม้ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาและความเชื่อของชาวบ้าน: ศึกษากรณีความเชื่อของชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าไม้จังหวัดน่าน” เสนอประเด็นสรุปได้ว่า ป่าไม้เป็นสิ่งแวดล้อมที่มีความสำคัญยิ่งต่อมนุษยชาติ ในการช่วยรักษาความ สมดุลของระบบนิเวศ อันที่จะไม่นำมาซึ่งภัยพิบัติทางธรรมชาติแก่มนุษย์ ไม่ว่าจะเป็ความแห้งแล้ง ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนตกดินที่ไร้คุณภาพก็ไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ หรือไม่ก็เกิด อุทกภัยอย่างฉับพลัน ปัญหาการพังทลายของหน้าดิน ปัญหามลพิษ อนุกรมวิธานสูงชัน เป็นต้น^{๒๓๒} ปัญหาเหล่านี้ล้วนแต่มีที่มาจากสาเหตุเดียวกัน คือ การสูญเสียระบบนิเวศ ป่า ไม้ถูกทำลายเพราะการใช้ทรัพยากรผิดวิธี และทุกวันนี้มนุษย์มีความต้องการทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น เนื่องจากจำนวนประชากรของแต่ละประเทศในโลกได้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนเกิดปัญหาความขาดแคลน ทรัพยากรธรรมชาติตามมา โดยเฉพาะ ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการรักษาระบบนิเวศ อื่น ๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลทาง ธรรมชาติกลับคืนมาได้ การศึกษาพฤติกรรมกรรมการเปิดรับสื่อ ความรู้ ทักษะคิด และการมีส่วนร่วมในการ อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนในหมู่บ้าน พบว่าพฤติกรรมกรรมการเปิดรับสื่อเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ มีความสัมพันธ์กับความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของประชาชน แต่ พฤติกรรมการเปิดรับสื่อดังกล่าวไม่มีความสัมพันธ์กับทัศนคติต่อการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ของ ประชาชน แต่ก็มี ความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนใน หมู่บ้าน นอกจากนี้ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ยังมีความสัมพันธ์กับทัศนคติต่อการ อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของประชาชน แต่ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากร ป่าไม้ของประชาชน และพฤติกรรมในการเปิดรับสื่อ และทัศนคติต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สามารถอธิบายการมี ส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนในหมู่บ้านได้โดยทัศนคติมี อิทธิพล ในทางลบ ในขณะที่พฤติกรรมกรรมการเปิดรับสื่อมีอิทธิพล”

มีประเด็นสรุปได้ว่า ในสถานการณ์ปัจจุบัน ป่าไม้ในประเทศไทย ถูกบุกรุกทำลายจาก มนุษย์จนเหลือเนื้อที่น้อยลงอย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิดปัญหามากมายตามมา^{๒๓๓} อาทิเช่น ราคาไม้แพง ขึ้นและในอนาคตอาจไม่มีไม้ไว้ใช้ต่อไป พื้นดินปราศจากสิ่งปกคลุมเกิดความแห้งแล้ง ดินดีถูกน้ำฝน พัดพา ลำห้วย ลำธาร เหือดแห้งในฤดูแล้ง เกิดน้ำท่วมรุนแรงในฤดูฝน สัตว์ป่าไม่มีที่อยู่อาศัย สภาพแวดล้อม เปลี่ยนแปลงไปในทางที่เลว ประชาชนชาติที่พักผ่อนหย่อนใจ ผลิตผลทางการเกษตร

^{๒๓๒} พระบูรณกรณ์ บริบูรณ์, “ป่าไม้ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาและความเชื่อของชาวบ้าน”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙).

^{๒๓๓} ปภุฎฐาน จันทร์บุญเรือง, “พฤติกรรมกรรมการเปิดรับสื่อ ความรู้ จิตสำนึกกับการมีส่วนร่วมในการ อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ของประชาชนจังหวัดเลย”, **รายงานการวิจัย**, (คณะวิทยาการจััดการ สถาบันราชภัฏเลย, ๒๕๔๑).

ตกต่ำ ทำลายความอยู่ดีกินดีของประชาชน และส่งผลโดยตรงต่อเศรษฐกิจของความศรัทธาต่อคำสอน มีความสัมพันธ์ทางบวก กับทัศนคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และพบว่าความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ในด้านความศรัทธาในคำสอน ความศรัทธาในเพศของบรรพชิตและความศรัทธาในพิธีกรรม ไม่มีความสัมพันธ์ กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ความศรัทธาในด้านพิธีกรรม ความศรัทธาในคำสอนและความศรัทธาในเพศบรรพชิต เป็นตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อทัศนคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ฉะนั้นความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ในด้านต่าง ๆ ไม่สามารถอธิบายการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้

ภัทรพร สิริกาญจน์ ได้กล่าวไว้ในงานวิจัย เรื่อง “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ”^{๒๓๔} ตอนหนึ่งว่า ผู้มีศีลและวินัยอย่างเคร่งครัดย่อมไม่ทำลายชีวิต ไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพราะศีลและวินัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งตามหลักพุทธศาสนา ทำให้ชาวพุทธ ตระหนักถึงคุณค่าของชีวิต ไม่ทำลายมนุษย์ สัตว์ และพืช อันเป็นสิ่งมีชีวิต นอกจากนั้นผู้มีศีลและวินัยยังทะนุบำรุงสิ่งมีชีวิตให้เจริญงอกงามและเป็นประโยชน์แก่อุบัติโลก จึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สุเมธ ทรายแก้ว ได้ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ”^{๒๓๕} ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ” พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน

ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามแนววิถีพุทธ ถ้านำแนวคิดทฤษฎีมาวิเคราะห์แล้วมีความสอดคล้อง เช่น ทฤษฎีบทบาทหน้าที่ ทฤษฎีนิเวศวิทยา หรือแม้แต่ทฤษฎีนิเวศวิทยาแนวสิกข์ แต่งานวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยนำเสนอแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของพระสงฆ์และชุมชนที่นำโดยพระครูอริยธรรมสุนทรเจ้าคณะตำบลห้วยยางตามแนวคิดทางพุทธศาสนาที่มีมุมมองเกี่ยวกับป่า เพื่อให้สอดคล้องกับคำว่าวิถีพุทธ พระพระครูอริยธรรมสุนทรซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เคยกล่าวว่า การทำงานของท่านไม่ได้คำนึงถึงแนวคิด หรือทฤษฎีอะไรมากนัก เป็นการทำงานไปตามสถานการณ์หรือเหตุการณ์นั้นมากกว่า คือ การทำงานไม่มีขั้นตอนที่แน่นอน นึกอะไรได้ทำเลย ท่านย้ำว่า เป็นการทำงานที่มีเหตุผล

^{๒๓๔} ภัทรพร สิริกาญจน์, “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติแนวคิดและบทบาทของ พระคำเขียน สุวณโณ ในการพัฒนาชุมชน”, งานวิจัย, หน้า ๙๗.

^{๒๓๕} สุเมธ ทรายแก้ว, “ปัจจัยที่มีต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : ศึกษากรณีโครงการการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จังหวัดอุดรธานี”, รายงานผลงานวิจัย, (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖).

ดังนั้น การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นการทำหน้าที่ของพระสงฆ์ ประชาชนและเจ้าหน้าที่รักษาป่า โดยการนำหลักธรรมที่ตระหนักถึงเรื่องการเปลี่ยนแปลงตามกฎไตรลักษณ์ กล่าวคือ ทุกสภาวะมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา พื้นที่ป่าในวนอุทยานน้ำตกบ่าหลวงก็มีลักษณะเช่นนั้น จากสภาพเมื่อก่อนพื้นที่ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ เมื่อความเจริญเข้ามา ชุมชนมีการขยายตัว และได้รับวัฒนธรรมตลอดจนสื่อสารต่าง ๆ ทำให้พื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลง ปัจจัยหลัก ๆ คือเศรษฐกิจความเป็นอยู่ในชุมชนนั่นเอง เพื่อความอยู่รอดชาวบ้านได้ขยายอาณาเขตกว้างขึ้น พระสงฆ์ตระหนักถึงสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น กล่าวคือมีความเข้าใจสภาพการเปลี่ยนแปลง ได้จัดการเพื่อแก้ปัญหา และชี้ให้เห็นว่ามนุษย์กับป่าไม้และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายมีความเกี่ยวโยงกันจะขาดระบบใดระบบหนึ่งไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ รัฐ ชุมชน ให้การสนับสนุน มีสถาบันการศึกษานำคณะครูนักเรียนนักศึกษาเข้าไปศึกษาระบบนิเวศวิทยาอยู่ไม่ขาดสาย โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้โปรโมทให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เชิงนิเวศ เชิงวัฒนธรรม มีประชาชนจากทุกสารทิศให้ความสนใจไปท่องเที่ยวเพื่อเป็นการพักผ่อนในวันหยุดมามากมาย

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “หอเจ้าปุดา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์” ๑) เพื่อศึกษาความเชื่อพิธีกรรมการบูชาหอ เจ้าปุดาของชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ๒) เพื่อศึกษา หอเจ้าปุดามีส่วนร่วมในการ อนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ๓) เพื่อศึกษาหอเจ้าปุดา : การ พัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัด เพชรบูรณ์ การวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ พื้นที่ในการวิจัย
- ๓.๓ กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)
- ๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๗ การนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

รูปแบบวิธีวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยด้วยกัน ๓ แบบ คือ ๑) การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) การวิจัยในลักษณะนี้ผู้วิจัยจะศึกษาข้อมูลเอกสารที่ผู้วิจัยเก็บ ข้อมูลแล้ว ๒) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ผู้วิจัยนำแบบสัมภาษณ์ ไปสัมภาษณ์ กลุ่มพื้นที่หลักที่เกี่ยวกับการสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชน ตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ และ ๓) แบบเชิงปฏิบัติการ (Action research) ผู้วิจัยจะใช้กระบวนการเชิงชุมชน ได้แก่ ๑) พระสังฆาธิการอำเภอหล่มสัก ๒) เจ้าหน้าที่รักษาป่า ๓) เจ้าหน้าที่อำเภอหล่มสัก ๔) ผู้นำชุมชน ๕). ผู้ทรงคุณวุฒิประจำหมู่บ้าน ๖) นักวิชาการป่าไม้ สนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อกำหนดการสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยเป็นลักษณะของเครือข่าย และมีขั้นตอนดังนี้

๓.๑.๑ การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research)

ผู้วิจัยได้ศึกษาหลักแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้ เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาและประกอบการอธิบายโดยศึกษาจาก

๑) ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูล จากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตำราวิชาการ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒) ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่มีผู้ศึกษาไว้ในแง่มุมต่าง ๆ บทความ วารสาร สืบค้นหา ข้อมูลจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ และมีการศึกษาทบทวนเอกสารต่าง ๆ ได้แก่ สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย บทความและเอกสารทางวิชาการ เอกสารจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องการสร้าง กระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

๓.๑.๒ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

ผู้วิจัยทำการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมากำหนดเป็นคำถามในการวิจัย จากนั้นจึงได้ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลภาคสนามแบบสัมภาษณ์ (Interview) ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ในการศึกษา และรวบรวมข้อมูล โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) สำหรับประชากรผู้ให้ข้อมูล หอเจ้าปู่ตา : การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยมีเนื้อหาสำคัญ และทำที่และมุมมองของบุคคลและผู้บริหารองค์กรที่เกี่ยวข้องต่อการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

๓.๑.๓ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research)

โดยการลงพื้นที่หอเจ้าปู่ตา : การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้พื้นที่หอเจ้าปู่ตา : การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ที่จะนำมาสังเคราะห์ให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจน โดยเน้นการทำงานวิจัยมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) มีขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ การร่วมศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาอย่างมีส่วนร่วมกับกลุ่มชาวบ้านเกี่ยวกับหอเจ้าปู่ตา : การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

การจัดลำดับความสำคัญและความต้องการในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยการกระตุ้นให้ประชาชนได้เรียนรู้สภาพของชุมชน วิถีชีวิต สังคม ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมเพื่อใช้เป็น

ข้อมูลเบื้องต้นในการจัดทำและประกอบการพิจารณาวางแผนงานวิจัยในการสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

ขั้นตอนที่ ๒ การร่วมวางแผน คัดเลือกชุมชน และการวางแผนการพัฒนาหลังจากได้ข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนแล้ว และนำข้อมูลมาวิเคราะห์พื้นที่ชุมชน โดยการนำมาอภิปรายแสดงความคิดเห็นร่วมกันเพื่อกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ การกำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้เพื่อการวิจัย

ขั้นตอนที่ ๓ การร่วมดำเนินการ เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินการการสร้างกระบวนการ หอเจ้าปู่ตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ หรือเป็นขั้นตอนการปฏิบัติการตามแผนการวิจัยที่ได้วางไว้ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยการสนับสนุนด้านเงินทุน วัสดุอุปกรณ์ และแรงงาน รวมทั้งการเข้าร่วมในการบริหารงาน การประสานขอความช่วยเหลือจากภายนอกในกรณีที่มีความจำเป็น

ขั้นตอนที่ ๔ การเข้าร่วมรับผลประโยชน์ โดยประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดการแจกจ่ายผลประโยชน์จากกิจกรรมการวิจัยการสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์อย่างเท่าเทียม

ขั้นตอนที่ ๕ เป็นการมีส่วนร่วมติดตามประเมินผลการดำเนินงานวิจัย และผลของการพัฒนาจากการดำเนินการไปแล้วว่าสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือไม่ มีปัญหาอุปสรรค และข้อจำกัดอย่างไร เพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที และนำข้อมูลผิดพลาดไปเป็นบทเรียนในการดำเนินการต่อไป การเปิดให้ประชาชนหรือชาวบ้านเกี่ยวข้องได้มีโอกาสเข้าร่วมการสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ทั้งในด้านการพัฒนาและร่วมกับอนุรักษ์ ซึ่งก่อให้เกิดรากฐานแห่งความยั่งยืนของการพัฒนา

๓.๒ พื้นที่ในการวิจัย

พื้นที่ในการวิจัยได้เลือกการสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์เป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ พื้นที่การสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

กลุ่มที่ ๒ พื้นที่พัฒนาการสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

กลุ่มที่ ๓ กลุ่มเครือข่ายการสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

๓.๓ กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

๓.๓.๑ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญประกอบด้วย

๑. พระสังฆาธิการอำเภอหล่มสัก	จำนวน ๘ รูป
๒. เจ้าหน้าที่รักษาป่า	จำนวน ๒ คน
๓. เจ้าหน้าที่อำเภอหล่มสัก	จำนวน ๑ คน
๔. ผู้นำชุมชน	จำนวน ๙ คน
๕. ผู้ทรงคุณวุฒิประจำหมู่บ้าน	จำนวน ๘ คน
๖. นักวิชาการป่าไม้	จำนวน ๒ คน

รวมทั้งสิ้น จำนวน ๓๐ รูป/คน

๓.๓.๒ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วย

๑. พระสังฆาธิการอำเภอหล่มสัก	จำนวน ๘ รูป
๒. เจ้าหน้าที่รักษาป่า	จำนวน ๒ คน
๓. เจ้าหน้าที่อำเภอหล่มสัก	จำนวน ๑ คน
๔. ผู้นำชุมชน	จำนวน ๙ คน
๕. ผู้ทรงคุณวุฒิประจำหมู่บ้าน	จำนวน ๘ คน
๖. นักวิชาการป่าไม้	จำนวน ๒ คน

รวมทั้งสิ้น จำนวน ๓๐ รูป/คน

๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการลงพื้นที่เป้าหมายในการสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งประกอบไปด้วย

๑. การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ผู้วิจัยจะมีโครงร่างการสัมภาษณ์เกี่ยวกับสภาพการสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

๒. การสนทนากลุ่ม (Focus Group) ซึ่งผู้วิจัยจะมีส่วนร่วมระหว่างผู้วิจัยกับพื้นที่หอเจ้าปู่ตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ในการระดมความเห็นและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของผู้เกี่ยวข้องประกอบด้วย ๑) พระ

สังฆาธิการอำเภอหล่มสัก ๒) เจ้าหน้าที่รักษาป่า ๓) เจ้าหน้าที่อำเภอหล่มสัก ๔) ผู้นำชุมชน ๕). ผู้ทรงคุณวุฒิประจำหมู่บ้าน ๖) นักวิชาการป่าไม้ ตัวแทนเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ที่เชื่อมโยงต่อการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์

๓. ชุดปฏิบัติการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ การปฏิบัติหน้าที่ของพระสงฆ์ในการรักษา ค้ำครอง ป้องกัน และใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีความกตัญญูรู้คุณต่อธรรมชาติ คือ มนุษย์ สัตว์ พืชพันธุ์ภายใต้ระบบนิเวศวิทยาที่ยั่งยืน

๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้วิจัยได้แบ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยออกเป็น ๕ ระบบ มีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ระยะที่ ๑ การจัดประชุมทีมวิจัย เพื่อชี้แจงความรู้ความเข้าใจการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ การจัดสัมมนากลุ่มย่อย การประเมินเพื่อประเมินการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ตลอดจนการใช้เครื่องมืออุปกรณ์ประกอบการวิจัย ได้แก่ เครื่องบันทึกภาพและเสียง และความพร้อมของอุปกรณ์ เครื่องมือการทำงาน

ระยะที่ ๒ การศึกษาภาคสนาม (Field Study) และการลงสำรวจข้อมูลภาคสนาม (Field Study) โดยการใช้พื้นที่การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ เพื่อสำรวจและรวบรวมข้อมูลชุมชน เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑

ระยะที่ ๓ เป็นการระดมความเห็นของตัวแทนวัดที่เป็นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ตัวแทนเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ที่เชื่อมโยงต่อการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยใช้เครื่องมือการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒

ระยะที่ ๔ การสรุปองค์ความรู้ของการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ แล้วนำข้อมูลไปสู่การจัดทำ

เวทีประชาคมในพื้นที่โดยการจัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชนหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และจัดทำประชาพิจารณ์ โดยการจัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกของเครือข่ายหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

ระยะที่ ๕ การจัดประชุมเสวนาทางวิชาการ การสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ และกิจกรรมเชิงปฏิบัติการการสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ แลกเปลี่ยนเรียนรู้องค์ความรู้ของเครือข่าย

๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารเนื้อหา (Content Analysis) นำเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนาและข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ (Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ใช้วิธีการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) โดยนำข้อมูลมาเรียบเรียงและจำแนกอย่างเป็นระบบ จากนั้นนำมาตีความหมายเชื่อมโยงความสัมพันธ์และสร้างข้อสรุปจากข้อมูลต่าง ๆ ที่รวบรวมได้ โดยทำไปพร้อม ๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งนี้เพื่อจะได้ศึกษาประเด็นต่างได้ลึกซึ้ง เมื่อประเด็นใดวิเคราะห์แล้วไม่มีความชัดเจนก็จะตามไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นต่างๆ เหล่านั้น เพื่อตอบคำถามหลักตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อมูลเชิงคุณภาพได้นำมาวิเคราะห์ เพื่อหาความเชื่อมโยงสัมพันธ์เชิงทฤษฎี และการสร้างบทสรุปและการพิสูจน์บทสรุป เป็นการนำแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยต่าง ๆ ทางวิชาการ มาสร้างเป็นบทสรุปร่วมเก็บข้อมูลที่เชื่อถือได้อีกครั้งหนึ่ง โดยเน้นความเชื่อมโยง เพื่อนำไปสู่การพิสูจน์ที่เป็นรูปธรรมและตรงต่อข้อเท็จจริงที่ปรากฏ

๓.๗ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มุ่งเน้นการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร การเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต การพัฒนากิจกรรม หอเจ้าปู่ตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ และการสนทนากลุ่มเฉพาะนำมาการวิเคราะห์ สรุป และอภิปรายผล โดยจับประเด็นหลักของเรื่อง และจำแนกเหตุการณ์หลัก ๆ ด้วยการแยกเป็นประเด็น ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย หลังจากนั้น คณะผู้วิจัยจะนำเสนอรายงานแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) พร้อมอ้างอิงคำพูดผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และนำเสนอรูปภาพประกอบเหตุการณ์ของเรื่องเพื่อยืนยันประเด็นที่พรรณนาวิเคราะห์ตามความเหมาะสม โดยเป็นการนำเสนอผลการวิจัยมุมมองความรู้ในการสังเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพประกอบการบรรยายตามวัตถุประสงค์การวิจัยโดยการพรรณนาความ

(Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายพร้อมการบรรยาย จากผลการลงพื้นที่สำรวจการ
สร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่ม
สัก จังหวัดเพชรบูรณ์ จากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อหาข้อมูลที่จะนำมาสังเคราะห์ให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจน
แล้วนำไปสู่การสรุปองค์ความรู้หรือเจ้าปุดา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า
ของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ แล้วนำข้อมูลไปสู่การจัดทำเวทีประชาคม
ในชุมชนหรือพื้นที่ โดยการจัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชนหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และจัดทำ
ประชาพิจารณ์ ในชุมชนหรือพื้นที่ หลังจากนั้น จึงดำเนินการลงมือปฏิบัติการวิจัยเพื่อการสร้าง
กระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธอำเภอหล่มสัก
จังหวัดเพชรบูรณ์ และจัดทำสื่อพิมพ์ ผลงานวิจัย วัตถุประสงค์นำเสนอ และนวัตกรรมเพื่อเผยแพร่ความรู้สู่
สาธารณชน รวมทั้งการจัดทำแผ่นพับโบชัวร์ หนังสือสรุปองค์ความรู้และการเผยแพร่สู่สื่อสารมวลชน
สื่อสารสนเทศ และการจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

บทที่ ๔

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยเรื่อง “หอเจ้าปู้ตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์” ๑) เพื่อศึกษาความเชื่อพิธีกรรมการบูชาหอ เจ้าปู้ตาของชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ๒) เพื่อศึกษา หอเจ้าปู้ตามีส่วนร่วมในการ อนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ๓) เพื่อศึกษาหอเจ้าปู้ตา : การ พัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัด เพชรบูรณ์

๔.๒ ความเชื่อพิธีกรรมการบูชาหอเจ้าปู้ตาของชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัด เพชรบูรณ์

ชาวชุมชนอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ เชื่อกันว่า ปู้ตา เป็นผีรักษาบ้านรักษาเมือง ดูแลลูกหลานให้อยู่ดีมีสุขช่วยเหลือให้คนในหมู่บ้านอยู่กันอย่างร่มเย็นมีความรักความสามัคคีแต่หาก ลูกหลานทำผิดไปไม่ทำไปตามจารีตประเพณีหรือที่ชาวอีสานเรียกว่า ฮีตครอง ปู้ตาก็จะดลบันดาลให้ มีอันเป็นไปต่าง ๆ นานาเรียกว่า ผิดผีหรือทำให้ผีปู้ตาไม่พอใจเหตุหลายๆ ต่างๆ ก็ก็จะเกิดขึ้นเช่นฝนไม่ตก ถูกต้องตามฤดูกาลเกิดไฟไหม้บ้านหรือเกิดเจ็บป่วยเป็นต้นดังนั้นก่อนจะทำกิจการงานใดๆ เช่นก่อนจะ ลงนาก่อนจะบุญต่างๆ ต้องมีการบอกกล่าวให้ผีปู้ตาได้รับทราบโดยผ่านพ่อกระจำ

สำหรับชาวบ้านอำเภอหล่มเก่า มีการบูชาบวงสรวงปู้ตา ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นที่ยำเกรง ชาวบ้านอำเภอหล่มเก่า ก็ยังยึดศานาพราหมณ์ ซึ่งเป็นศาสนาคู่บ้านคู่เมืองมาในศาสนาที่มีการ เชื่อถือเกี่ยวกับภูตผีปีศาจการที่มีการเจ็บไข้หรือป่วยเป็นโรคอะไรต่างๆ มักบอกกันว่าผีนั้นผีนี้ทำ จะต้องทำพิธีขอชีวิตเอาไว้การทำไร่นาจะบุกเบิกป่าสักแห่งก็ต้องบอกกล่าวผีป่าผู้รักษาผืนนั้น เสียก่อนเพราะกลัวผีนั้นจะหักคอเมื่อทำไร่นาก็ยังมีการสร้างศาลเป็นบ้านหลังเล็กๆ ขึ้นตามจอม ปลูกหรือได้ร่มไม้ใหญ่ ไกลๆ กับบริเวณนาหรืออยู่ตามทุ่งนาเมื่อถึงฤดูทำนาหรือก่อนจะลงมือทำนา ต้องมีการเลี้ยงเจ้าปู้เสียก่อน เช่นเลี้ยงข้าวปลาอาหาร เหล้ายา แล้วจุดธูปเทียน อธิษฐานขอพรจากผี นานาเป็นต้นว่าขอให้นาของเรางอกอุดมสมบูรณ์ อำนวยผลให้ข้าวกล้าในนางอกงามและอื่นๆ อีกและยังมี ภูตผีที่ดุๆ และทุกคนกลัวกันมากก็มีผีปู้ตาเป็นผีประจำบ้าน ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อว่าผีปู้ตาจะเป็นผีที่

เรือนจะเข้าร่วมพิธีการบูชาเช่นไหว้อย่างหนาแน่น เพราะความศรัทธาที่เกิดขึ้นมาช้านานคู่กับหมู่บ้านที่ควบคู่ไปกับพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน นับตั้งแต่จำความได้ว่า ได้กราบไหว้บูชาปูตามาตั้งแต่ยังเด็กจนอายุปานนี้ เพราะว่ามีศรัทธา และเชื่อว่าผีปู่ตามีอยู่จริง และยังคงช่วยเหลือในคราวที่ประสบเหตุเภทภัยต่างๆให้รอดพ้นและหมู่บ้านทิพโสตกก็ไม่เคยได้รับความเดือดร้อนเลย เพราะเหตุนี้ชาวบ้านอำเภอหล่มเก่าจึงให้ความเคารพ ศรัทธา เชื่อ ในอำนาจของผีปู่ตาว่ามีอยู่จริง ซึ่งแต่เดิมอำเภอหล่มเก่านี้ยังไม่มีวัดอันเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้าน ด้วยความกลัวชาวบ้านจึงจำเป็นต้องหาที่พึ่งทางใจ นั่นก็คือ ปู่ตา ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและถือว่าเป็นบุพการีชน ผู้บุกเบิกในการก่อสร้างหมู่บ้าน จนเจริญรุ่งเรือง การบูชาปูตาของชาวบ้านอำเภอหล่มเก่า เริ่มมีมาตั้งแต่การก่อสร้างหมู่บ้านครั้งแรก ก่อนจะมีวัดอันเป็นที่พึ่งทางใจในปัจจุบัน

ชาวบ้านอำเภอหล่มเก่าเชื่อกันว่า ผีปู่ตาเป็นผีของบรรพชนหรือวิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว แต่ยังมีความรักความผูกพันเป็นห่วงบุตรหลานอยู่ จึงยังอยู่คอยเฝ้าดูแล รักษาคุ้มครองป้องกันภัยร้ายทั้งปวงที่จะเกิดขึ้นแก่บุตรหลานในชุมชนของตนเอง หมู่บ้านแต่ละแห่งจึงสร้างศาลเจ้าหรือศาลปู่ตาไว้ที่ป่าหัวบ้าน หรือท้ายบ้านไว้สำหรับให้ผีปู่ตาอาศัย โดยเมื่อครบกำหนด ๑ ปี ชาวบ้านหรือชุมชนจะจัดพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตา ๑-๒ ครั้ง เป็นการตอบแทนผีปู่ตาที่คอยปกป้องคุ้มครองตลอดมา

สรุปว่า ชาวบ้านอำเภอหล่มเก่านับถือศาสนาพุทธเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ และยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่ชาวบ้านอำเภอหล่มเก่าให้ความนับถือสักการะบูชานั้นคือ ผีปู่ตา ชาวบ้านจะให้ความสำคัญกับพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีปู่ตาอย่างมาก จะเห็นได้ในช่วงเดือน ๖-๗ ชาวบ้านอำเภอหล่มเก่าทุกหลังคาเรือนจะเข้าร่วมพิธีการบูชาเช่นไหว้อย่างหนาแน่น เพราะความศรัทธาที่เกิดขึ้นมาช้านานคู่กับหมู่บ้านที่ควบคู่ไปกับพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน

๒) กระบวนการหรือขั้นตอนในการบูชาปูตา

ชาวบ้านอำเภอหล่มเก่าเชื่อว่าการบูชาหรือการเลี้ยงปู่ตาเพื่อให้ชาวบ้านในหมู่บ้านอยู่เย็นเป็นสุข พิธีจะจัดขึ้นในเดือน ๖-๗ โดยเจ้าจ้ำจะเป็นประธานในการจัดเลี้ยงในครั้งนั้น พอใกล้ถึง เจ้าจ้ำจะแต่งตั้งคณะกรรมการในหมู่บ้านให้ไปขอบริจาคข้าวปลาอาหารหรือเงินจากชาวบ้านทุกครัวเรือน เพื่อนำมาจัดเตรียมข้าวปลาอาหารและเครื่องเซ่นไหว้ต่าง ๆ อันได้แก่ เหล้า ไก่ เทียน ดอกไม้ รูป ชันธ์ ห้า มหรสพต่าง ๆ พอถึงวันที่กำหนดชาวบ้านจะมาพร้อมกันในบริเวณหน้าหอผีปู่ตา ซึ่งบริเวณนั้นจะจัดเตรียมให้สะอาดเรียบร้อย เจ้าจ้ำก็จะนำข้าวปลาอาหารที่ใช้ในการเซ่นไหว้ แต่งใส่ถาดยกมาถวายให้กับผีปู่ตา พร้อมกับบนบานให้ผีปู่ตาคู่มครองคนในหมู่บ้าน ให้อยู่เย็นเป็นสุข ไม่มีอุปสรรคในการดำเนินชีวิตประจำวัน โรคภัยไข้เจ็บก็ไม่คุกคาม ขั้นตอนในการบูชาปูตานี้ โดยจะมีพ่อกระจ้ำเป็นผู้กำหนดวันและให้แจ้งประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านได้ทราบ จากนั้นชาวบ้านทุกครัวเรือนก็จะเตรียมสิ่งของ มีไก่ต้ม เหล้า ไบเมะพร้าว หรือใบตะไคร้ก็ได้เท่ากับจำนวนของคนในครอบครัวไปบอกกล่าวแก่ปู่ตา ตามวันเวลาที่พ่อกระจ้ำได้กำหนดทุกครัวเรือนต้องนำสิ่งของให้ครบ ไปรวมตัวกันที่บริเวณศาลปู่

ตา มีการถวายภัตตาหารเพลแต่พระสงฆ์ก่อนมีการไหว้พระสมათานศีล ถวายเครื่องไทยทาน กรวดน้ำ อุทิศแด่บรรพบุรุษ จากนั้นก็จะเริ่มทำพิธีบูชาปู่ตา ซึ่งการดำเนินพิธีต่างๆแต่ละขั้นตอน จะมีพ่อกระเจ้า เป็นผู้นำพา ในการกล่าวคำบูชาต่างๆ จนเสร็จสิ้น

ชาวบ้านมักจะไปบวงสรวงปู่ตา เพื่อให้ปู่ตานั้นได้ปกป้องรักษา โดยจะมีพ่อกระเจ้า คือผู้ที่ อาวุโสซึ่งในหมู่บ้านตั้งขึ้นเอง ท่านก็มีหน้าที่เตือนให้ลูกบ้านทราบโดยทั่วกันว่าในวันนั้นๆ จะมีการทำ พิธีบวงสรวงเจ้าปู่ชาวบ้านก็มักจะเตรียมสิ่งของไปทำพิธีการกำหนดวัน เวลาและฤกษ์ยามมักจะเป็น ข้างแรมและมักทำกันในตอนเช้า สิ่งของที่ชาวบ้านทุกคนที่จะนำไปบวงสรวงก็คือ

๑) มีไก่ต้มหนึ่งตัว หรือบางแห่งก็เอาไก่เป็นๆ ไปต้มในพิธี

๒) น้ำหอมใส่ขัน น้ำหอมนั้นทำด้วยขมิ้นโดยนำขมิ้นมาชูดอกเป็นฝอย ผสมกับน้ำนิต หน่อยแล้วคั้นเอาน้ำ จะได้เป็นน้ำสีเหลืองเอาน้ำผสมพอแก่ความต้องการ แล้วบรรจุใส่ขวดหรือใส่ขัน

๓) เหล้าหรือแอลกอฮอล์กลามะพร้าว ถือว่าทำเหมือนกับเป็นเหล้ายานำไปบวงสรวงเจ้าปู่

๔) ใช้ใบมะพร้าวหรือใบตะไคร้มาขมวดมัดเป็นปม ใช้แทนคนในครอบครัวมีจำนวนเท่าไร ใช้ใบมะพร้าวแทนจำนวนเช่นกันนอกนั้นเป็นพวกวัวควาย หมู สุนัข เป็ด ไก่ ว่ามีจำนวนกี่ตัว ใช้แทน เท่ากันด้วยคือแสดงจำนวนสมาชิกในครอบครัวให้เจ้าปู่ได้รับรู้ทุกคนสักการะท่านแล้ว

๕) นำธูป ไปคนละ ๑ ดอก แสดงออกถึงความสามัคคี (หลายคนหลายได้หลายไม้เฮ็ด เฮียนงาม) ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การจุดธูปบูชาปู่ตา ๑ ดอก เป็นปริศนาธรรมสั่งสอนคนใน หมู่บ้าน ว่าทุกสรรพสิ่งในโลกนี้เกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่ดับไป เป็นธรรมดา ให้รับแรงขวนขวายทำคุณงาม ความดี ประพฤติตนตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ที่ว่าหลักชัยแห่งชีวิตคือศีล ๕ เป็นต้น

ส่วนขั้นตอนการบูชาปู่ตา เจ้าบ้านคือผู้ที่อาวุโสซึ่งในหมู่บ้านตั้งขึ้นเอง (กระเจ้า) ท่านก็มี หน้าที่เตือนให้ลูกบ้านทราบโดยทั่วกันว่าในวันนั้นๆ จะมีการทำพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ชาวบ้านก็มักจะ เตรียมสิ่งของไปทำพิธีการกำหนดวัน เวลาและฤกษ์ยามมักจะเป็นข้างแรมและมักทำกันในตอนเช้า สิ่งของที่ชาวบ้านทุกคนที่จะนำไปบวงสรวงก็คือ มีไก่ต้มหนึ่งตัว น้ำหอมใส่ขันเหล้าหรือแอลกอฮอล์ กลามะพร้าว ถือว่าทำเหมือนกับเป็นเหล้ายานำไปบวงสรวงเจ้าปู่ ใช้ใบมะพร้าวมาขมวดมัดเป็นปม ใช้แทนคนในครอบครัวมีจำนวนเท่าไรใช้ใบมะพร้าวแทนจำนวนเช่นกันนอกนั้นเป็นพวกวัวควาย หมู สุนัข เป็ด ไก่ ว่ามีจำนวนกี่ตัว ใช้แทนเท่ากันด้วยคือแสดงจำนวนสมาชิกในครอบครัวให้เจ้าปู่ได้รับรู้ ทุกคนสักการะท่านแล้ว นำธูปเทียนและดอกไม้ เจ้าบ้าน (กระเจ้า) ก็จะเอาน้ำหอมเติมขันใหญ่ๆ แล้ว ท่านก็เดินนำหน้าลูกบ้านด้วยไปยังตูปู่ตา เมื่อไปถึงแล้วท่านก็บอกให้ทุกคนนำเหล้าหรือกลาแอลกอฮอล์ และทุกอย่างที่นำมาไปวางบนลานที่ทำไว้ในตูปู่ตาแล้วบอกให้ทุกคนนั่งคุกเข่า ประนมมือโดย สำรวมใจสงบนิ่งพอบ้านจะนำธูปเทียนไปวางแล้วจุด กล่าวทำพิธีบูชา เป็นคำถวายเครื่องสักการบูชา ว่าที่นำมานี้ขอให้ท่านได้รับรู้ไว้ ทุกคนมีจิตใจพร้อมเพรียงกันมาบูชาเจ้าปู่เจ้าบ้านผู้ดำเนินงานจะตัก เอาน้ำหอมไปบวงสรวงเจ้าปู่จนหมดขันต่อไปก็เป็นหน้าที่ของลูกบ้านสร่งท่านเจ้าบ้านด้วยน้ำหอมที่

เตรียมมาเสร็จจากขั้นนี้แล้วก็ต้มไก่ ใช้พินก่อกองไฟ ต้มไก่ในหม้อดิน เครื่องเช่นเห็ด เครื่องเช่นปูตาได้แก่ พานพุ่มดอกไม้ ฐูปเทียน น้ำหอม เหล้าโรง ไก่ต้ม ไข่ต้มเมื่อถึงวันเลี้ยงปูตา ในตอนเช้าชาวบ้านจะร่วมกันบูรณะดอนปูตาให้เป็นระเบียบ เช่นช่วยกันถางหญ้า จัดแท่นบูชา เปลี่ยนเครื่องนุ่งห่มหรืออาจจะซ่อมแซมหอบปูตาให้ดีกว่าเดิม โดยการเปลี่ยนเสามุงสังกะสีใหม่ เป็นต้นเมื่อจะเริ่มพิธีเลี้ยงปูตาเผ่าจ้ำก็จะนำเครื่องเช่นและกระทรงสงเคราะห์วางบนแท่นบูชาเสร็จแล้วเผ่าจ้ำจะแบ่งอาหารที่ชาวบ้านนำไปเช่นออกเป็นสองส่วนส่วนหนึ่งให้ลูกหลานเอากลับไปบ้าน

สรุปว่า ประเพณีการเลี้ยงปูตาจะกระทำพร้อมกันทั้งหมดบ้านกำหนดเวลาเลี้ยงปูตามักจะทำการระหว่างเดือน ๖-๗ ชาวบ้านจะเลี้ยงปูตาก่อนที่จะเลี้ยงผีตาแฮก สถานที่เลี้ยงปูตาก็คือ ดอนปูตา อันเป็นสถานที่ปูตาสงสถิตอยู่ชาวบ้านแทบทุกหมู่บ้านจะเลือกป่าไม้ใกล้หมู่บ้านเป็นที่ปลูกหรือโหวงให้ปูตาอยู่ในหอบปูตานั้น จะประกอบด้วยรูปปั้นปูตา แท่นบูชา ข้าทาสชายหญิง รูปปั้นช้าง ม้า วัว ควาย หอก พวงมาลัย ดอกไม้ ฐูปเทียน ผู้ที่ดูแลรักษาหอบปูตาเรียกว่า “กระจ้ำ” คำว่า จ้ำ มาจากคำว่า กระจ้ำ นอกจากจะมีหน้าที่ดูแลปูตาให้เรียบร้อยเป็นประจำอยู่แล้ว ยังมีหน้าที่เป็นคนกลางในการติดต่อระหว่างปูตากับชาวบ้าน กระจ้ำจึงคล้ายกับทหารคนสนิทของปูตาใครทำอะไรผิดประเพณีปูตาโกรธก็จะบอกผ่านเผ่าจ้ำไปยังบุคคลที่กระทำผิดปูตาต้องการให้ชาวบ้านปฏิบัติอย่างไร ก็จะบอกผ่านกระจ้ำไปชาวบ้านจะติดต่อกับปูตาโดยตรงไม่ได้

๓) พัฒนาการของความเชื่อในการบูชาปูตา

ความเชื่อในการบูชาปูได้พัฒนาการมาโดยลำดับ โดยคำนึงถึงสิ่งใดที่เป็นประโยชน์ สิ่งใดที่เป็นโทษ โดยยึดตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา ให้พิธีกรรมการบูชาปูตานั้นได้สอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา มุ่งสอนให้คนในชุมชนทำคุณงามความดี ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน โดยมีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งควบคู่ไปกับพิธีกรรมการบูชาปูตา อันเป็นที่เคารพกราบไหว้บูชาของคนในชุมชน จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการตัดไม้ทำลายป่า ที่เพิ่มขึ้นทุกวัน จะเห็นได้ว่าป่าในส่วนที่เป็นสถานที่ตั้งของปูตา ส่วนมากแล้วจะอุดมสมบูรณ์ เพราะไม่มีใครกล้าทำลาย ด้วยความเกรงกลัวจากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าการบูชาปูตา หรือ ผีปูตานั้นมีส่วนช่วยในการอนุรักษ์พืชพันธุ์ป่าไม่ได้ดี ถ้าสมมติว่าผืนป่า มีปูตาเฝ้ารักษาเพื่อให้คนได้เกรงกลัวในอำนาจของปูตา คงจะเป็นผลดีต่อทรัพยากรธรรมชาติอย่างยิ่ง

ยุคปัจจุบันนี้ประเพณีการเลี้ยงผีปูตาและประเพณีบุญข้าฮะ กำลังเผชิญกับการคุกคามจากความเปลี่ยนแปลงของโลก ยุคโลกาภิวัตน์ และวัฒนธรรมท้องถิ่น กำลังเผชิญกับความท้าทายและความเปลี่ยนแปลงในโลกสมัยใหม่ อันเป็นผลมาจากการเข้ามาของระบบทุนนิยมในภาคอีสานผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ได้ดำเนินการมาตั้งแต่ยุค พ.ศ.๒๕๐๐ อันมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งส่งผลให้ขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างได้เริ่มทยอยสูญหายไปอย่างช้าๆ ในอดีตนั้นชาวอีสานส่วนใหญ่อยู่

กันแบบสังคมชนบท บางที่เรียกว่า สังคมแบบชาวบ้าน ที่ประชากรมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน อยู่กับธรรมชาติ ไม่หนาแน่นมีการแข่งขันกันน้อยสภาพการครองชีพต่ำ ส่วนใหญ่ยังประกอบอาชีพทางการเกษตร ทำให้ต้องพึ่งพาอาศัยแรงงานแลกเปลี่ยนกัน มีความใกล้ชิดกัน และยึดมั่นอยู่กับขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงง่าย ๆ มีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย แต่ภายหลังการเข้ามาของพัฒนาเริ่มทำให้วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมนั้นหายไป มีการย้ายถิ่นฐานเพื่อไปประกอบอาชีพตามภูมิภาคต่างๆ สังคมแบบดั้งเดิมของชาวอีสานเริ่มแปรสภาพเป็นสังคมเมือง ดังจะเห็นได้จากในปัจจุบัน ที่ความเป็นชุมชนหรือหมู่บ้านแบบเก่านั้นเริ่มหายไปจากไปสังคมอีสาน มีการเข้ามาของชุมชนสมัยใหม่ เช่น หมู่บ้านจัดสรร ตึกแถว คอนโดมิเนียม หอพัก ห้องเช่า ชุมชนรูปแบบใหม่นี้เกิดขึ้นจากกลุ่มคนที่มาจากหลากหลายพื้นที่และมีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ซึ่งแน่นอนชุมชนเหล่านี้ไม่มีพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่จะรองรับประเพณีความเชื่อแบบดั้งเดิมของท้องถิ่น หลักบื้อบ้าน/ดอนปู่ตา ถูกแทนที่ด้วย “ศาลพระภูมิ” ที่ไม่ใช่วัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวอีสาน

การศึกษาและเทคโนโลยีสมัยใหม่สมัยใหม่ก็ส่งผลเช่นกัน เห็นได้จาก กลุ่มคนรุ่นใหม่หรือเยาวชนมักไม่ค่อยสนใจกับประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่นอันเป็นผลจากการต้องประกอบอาชีพสมัยใหม่ ที่ไม่ใช้การทำเกษตรกรรม ส่งผลให้ “สังคมแบบประเพณี” คือ การดำรงชีวิตร่วมกันในกรอบจารีตประเพณีที่รับรู้หรือถ่ายทอดกันลงมาจากคนรุ่นปู่ย่าตายาย สูญหายไป จึงจะเห็นได้ว่าในบางชุมชนนั้นประเพณีบางอย่างเริ่มสูญหายไป หลักบื้อบ้านและดอนปู่ตา เริ่มเสื่อมความสำคัญลง บางท้องถิ่นก็หายไป

ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ตาและประเพณีบุญซำฮะ เป็นประเพณีความเชื่อของคนอีสานที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น หรือเรียกว่า “สังคมแบบประเพณี” ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นและจับต้องไม่ได้ แต่อย่างไรก็ตามประเพณีทั้งสองนี้ก็เริ่มจางหายไปอันเป็นจากการพัฒนาและการเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ จึงทำให้ ประเพณี ความเชื่อ และความศักดิ์สิทธิ์ ต้องเผชิญกับความท้าทายและความเปลี่ยนแปลงในโลกสมัยใหม่

สรุปว่า พัฒนาการของความเชื่อในการบูชาปู่ตาของชาวบ้านอำเภอหล่มเก่า นั้น ได้พัฒนาการมาโดยลำดับ โดยคำนึงถึงสิ่งใดที่เป็นประโยชน์ สิ่งใดที่เป็นโทษ โดยยึดตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา ให้พิธีกรรมการบูชาปู่ตานั้นได้สอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา มุ่งสอนให้คนในชุมชนทำคุณงามความดี ไม่เบียดเบียนซึ่งกันละกัน โดยมีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งควบคู่ไปกับพิธีกรรมการบูชาปู่ตา อันเป็นที่เคารพกราบไหว้บูชาของคนในชุมชน

๔) ผลดีและผลเสียของการบูชาปู่ตา

ผลดีที่ได้จากการบูชาปู่ตานั้น คือ ให้ความสบายใจ หลังจากที่ได้บูชาแล้วมีความมั่นใจว่าตนเองและครอบครัวจะอยู่เย็นเป็นสุข ผลเสียคือ เครื่องเซ่นไหว้ หรือ เครื่องสักการบูชาปู่ตานั้นเป็นไก่

ต้ม ต้องฆ่าไก่ทุกปีเพื่อบูชาทำให้เกิดความไม่สบายใจ การบูชาปูตานั้นเป็นพิธีกรรมที่ช่วยให้คนในชุมชนเกิดความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน เพราะต้องทำในวันเดียวกัน ผลเสียคือ ขยะที่ใส่จำพวกสิ่งของไปเช่นสรวงบูชาจะเป็นถุงพลาสติก หลังจากการบูชาแล้วไม่มีการเก็บกวาดจากการบูชาปูตานั้น คือทำให้คนในชุมชนเกิดความรักใคร่ปรองดองสามัคคี โยมีแนวปฏิบัติไปในทิศทางเดียวกันโดยมีข้อห้าม ที่ทำแล้วต้องผิดผีปูตา จึงทำให้ชาวบ้านอยู่ในกรอบของศีลธรรมไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข โดยยึดตามหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจควบคู่ไปกับการบูชาปูตา

สรุปว่า ผลดีที่ได้จากการบูชาปูตานั้น คือให้ความสบายใจ หลังจากที่ได้บูชาแล้วมีความมั่นใจว่าตนเองและครอบครัวจะอยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากความอยู่ร้อนนอนทุกข์ โรคภัยไข้เจ็บไม่เบียดเบียน อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข

๕) ประโยชน์ที่ได้จากการบูชาปูตา

ประโยชน์ที่ได้รับนั้นเป็นการเชื่อทางใจว่า เมื่อเจ้าปูมารับอาหาร เครื่องเซ่นนี้และขอร้องผีให้ช่วยคุ้มครองป้องกันอันตรายทั้งปวง ให้แก่ครอบครัวสืบตระกูลตลอดไปขอให้ทุกคนประสบความสำเร็จสบายและเจริญยิ่งขึ้น การเซ่นเจ้าปูเพื่อเป็นการขมาโทษแก่เจ้าบ้านเจ้าเมือง ได้แก่ การขอขมาต่อผีเจ้าปูผีฟ้าหลวงซึ่งถือว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่มีอิทธิฤทธิ์ พิธีนี้จะเกิดขึ้นเมื่อชาวนาไม่ว่าหนุ่มสาวพ่อบ้าน แม่เรือนได้ร่วมพิธี การผิดประเพณี การผิดจากขนบธรรมเนียมเขาถือว่าเป็นการผิดเจ้าปู ถ้าไม่ทำพิธีเลี้ยงผีแล้วจะประสบเหตุภัยอันตรายนานาประการ เวลาเจ็บป่วยเชื่อเชิญหมอผีมาเสี่ยงทาย ตรวจดูว่า เพราะเช่นไม่ดีผีไม่ถูกอย่างไรบนบานต่อเครื่องเซ่นนี้ ให้หมอผีกล่าวบูชาต่อแทนเจ้าปูหรือที่เข้าใจกันว่าผีเจ้าปูนั้นอยู่ ณ ที่นั้นทำให้เจ็บป่วย แล้วบนบานว่าพวกข้าได้มารบกวนท่าน ขอท่านจงดลบันดาลให้พวกข้าหายจากการเจ็บป่วยนี้เถิดโดยเอาเครื่องมาสักการบูชาเพื่อให้เจ้าปูคุ้มครองบ้านให้มีความสุขอุดมสมบูรณ์มีฝนตก ไม่ให้เกิดโรคภัยและทำไร่นานาให้ได้ผลดีทุกปีตลอดไป

สรุปว่า ประโยชน์ของการบูชาปูตา เป็นการเชื่อทางใจว่า เมื่อเจ้าปูมารับอาหาร เครื่องเซ่นนี้และขอร้องผีให้ช่วยคุ้มครองป้องกันอันตรายทั้งปวง ให้แก่ครอบครัวสืบตระกูลตลอดไป ขอให้ทุกคนประสบความสำเร็จสบายและเจริญยิ่งขึ้น การเซ่นเจ้าปูเพื่อเป็นการขมาโทษแก่เจ้าบ้านเจ้าเมือง ขอท่านปูตาจงดลบันดาลให้หายจากการเจ็บป่วยโดยเอาเครื่องมาสักการบูชา เพื่อให้เจ้าปูคุ้มครองบ้านให้มีความสุขอุดมสมบูรณ์มีฝนตก ไม่ให้เกิดโรคภัยและทำไร่นานาให้ได้ผลดีทุกปีตลอดไป

๔.๒ หอเจ้าปู่ตา : มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้ การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างเหมาะสม ปัจจุบันนักอนุรักษ์ได้เปลี่ยนมาสนใจการอนุรักษ์อย่างเป็นระบบมากกว่าการอนุรักษ์เฉพาะทรัพยากรที่สนใจเท่านั้น เพราะผลกระทบจากการตัดสินใจผิดพลาดในการทำลายหรือตัดแปลงสิ่งแวดล้อมนั้นจะมีมากกว่าที่จะมองเห็นและเข้าใจได้เนื่องจากระบบธรรมชาติมีความสลับซับซ้อน ได้วิวัฒนาการมานับล้านปีว่าจะมาอยู่ในสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน การอนุรักษ์ป่าไม้ มีหลายแนวทางในการส่งเสริมสนับสนุนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ครั้งในสมัยชมพูทวีปมีพื้นที่ป่าปรากฏอยู่ทั่วไปตามแคว้นต่าง ๆ เป็นป่าที่สมบูรณ์อุดมไปด้วยสัตว์ป่าและพันธุ์ไม้บ้าง เป็นสวนป่าบ้าง เป็นป่าละเมาะบ้าง ป่าบางแห่งมีความหลากหลายของพันธุ์ไม้และสัตว์ป่านานาชนิด มีเจ้าหน้าที่เฝ้ารักษาป่าด้วย บางแห่งเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า บางแห่งเขตสงวนพันธุ์สัตว์ป่า บางแห่งเป็นพระราชอุทยาน ส่วนใหญ่แล้วเป็นป่าที่สร้างความชุ่มชื้นแก่ผู้มาพักพระสงฆ์อาศัย เหมาะแก่การพำนักอาศัยอยู่ของบรรพชิตทั่วไป

ความสัมพันธ์ของหอเจ้าปู่ตากับมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ เกิดขึ้นจากความเชื่อเรื่องผี ปู่ ตาซึ่งส่งผลต่อสถาบันต่างๆ ดังต่อไปนี้

หอเจ้าปู่ตากับมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่าร่วมกับภาครัฐและภาคเอกชนปลูกต้นไม้และบวชป่าเพื่อเป็นต้นแบบในการอนุรักษ์ป่าให้ประชาชนเห็น โดยพระเถรานุเถระทุกรูปในเขตเทศบาลตำบลห้วยยางเป็นผู้นำในการปลูกป่าและบวชป่า เพื่อให้ประชาชนทุกคนมีจิตสำนึก รู้จักคุณค่าของป่าไม้ เพื่อให้เยาวชนทุกคนได้รู้ถึงคุณค่าของธรรมชาติว่ามีความสำคัญกับชีวิตมนุษย์มากน้อยเพียงไร โดยทางเจ้าคณะตำบล กำนัน และนายกเทศมนตรีได้นิมนต์พระเถระที่มีความรู้เรื่องป่าความสำคัญของป่า และวิธีอนุรักษ์ป่ามาเทศน์โปรดในวันสำคัญที่ท่านพาประชาชนปลูกป่า บวชป่า เพื่อเป็นการสร้างจิตสำนึกให้กับประชาชนได้รู้คุณค่าของป่าไม้

หอเจ้าปู่ตากับมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่า ได้นำเอาความเชื่อ หลักการ แนวคิด ทฤษฎี และการอนุรักษ์ป่าไม้แบบเอื้ออาทรต่อธรรมชาติมาปรับปรุง โดยถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เพราะป่าเป็นชุมชนทรัพยากรที่บรรพบุรุษมอบให้กับลูกหลาน เราชาวตำบลห้วยยางทุกคนจะต้องช่วยกันรักษาไว้ซึ่งมรดกอันล้ำค่านี้ เพราะมนุษย์กับป่าจะขาดกันไม่ได้

สรุปได้ว่า หอเจ้าปู่ตากับมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่า การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่ตื้นนั้น จะต้องมีการทำนุบำรุงรักษาสภาพธรรมชาติดั้งเดิมเอาไว้ เพื่อใช้เป็นแหล่งข้อมูลสำหรับเปรียบเทียบกับโครงการพัฒนาต่าง ๆ มิฉะนั้นจะไม่สามารถทราบ

ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบธรรมชาติ และไม่สามารถหลีกเลี่ยงความเสียหายที่จะติดตามมา รวมทั้งไม่สามารถตัดสินใจดำเนินการอย่างถูกต้อง การตัดแปลงและทำลายธรรมชาติและทรัพยากร เพียงชั่วระยะเวลาอันสั้นนี้จะสร้างปัญหาที่ติดตามมามากและยากจะแก้ไขได้ ความ ผิดพลาดจากการ ใช้ทรัพยากรไม่เพียงแต่ทำให้ต้องสูญเสียทรัพยากรที่ไม่สามารถจะนำกลับคืนสู่สภาพเดิมได้แล้ว เท่านั้น แต่ยังต้องเสียงบประมาณอีกมากมายในการแก้ไขปัญหาใหม่ที่เกิดขึ้นตามมาซึ่งไม่อาจคาดคะเนล่วงหน้าได้อีกแล้ว ดังนั้น โครงการพัฒนาใด ๆ ก็ตามควรจะได้มีการศึกษาและวางแผนให้รอบคอบ โดยแน่ชัดว่าจะประโยชน์ต่อสังคมมนุษย์รวมทั้งทราบถึงผลกระทบ และหาวิธีการแก้ไขก่อนที่จะ เริ่มดำเนินการ ไม่ใช่เพื่อหวังผลทางเศรษฐกิจเพียงชั่วคราวแต่เพียงอย่างเดียว จะต้องมองถึงผลกระทบ ยาวที่จะเกิดขึ้นด้วยเสมอ

ขอเจ้าปูตาก็มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่า เพื่อให้ได้ผลประโยชน์ที่ดีที่สุดและยั่งยืน แก่ชนรุ่นปัจจุบัน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการรักษา ศักยภาพที่จะดำรงความต้องการและความจำเป็นของชนรุ่นต่อไปในอนาคต การอนุรักษ์จึงเป็นการ สร้างสรรค์ การรวบรวม การสงวน การรักษาไว้ การใช้ประโยชน์ที่ยั่งยืน การทดแทนและการส่งเสริม สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติทั้งนี้ การอนุรักษ์เกี่ยวข้องกับทรัพยากรที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต สถาบันนักวิจัย เพื่อการพัฒนาประเทศไทย กล่าวว่า การอนุรักษ์ หมายถึงการจัดการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ในลักษณะที่จะให้ผลตอบแทนอย่างต่อเนื่องสูงสุดในปัจจุบันป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความ สำคัญและมีคุณประโยชน์มากมายมหาศาล เป็นสิ่งที่ทุกประเทศทั่วโลกมีความเห็นตรงกันว่า จำเป็นที่จะต้องมีการอนุรักษ์ไว้ เพราะหากไม่มีการอนุรักษ์ไว้แล้วจะทำให้ระบบนิเวศน์ขาดสมดุล และจะเป็นปัญหาตามมาอีกมาก เช่น ภัย ธรรมชาติ ดินถล่ม ระบบต้นน้ำลำธารเสียหาย โดยเฉพาะ ในประเทศไทยของเราครั้งอดีตป่าไม้มีมากแต่เมื่อมีความเจริญทางเทคโนโลยี และการเพิ่มขึ้นของ จำนวนประชากร ทำให้ป่าไม้ลดลงอย่างน่าเป็นห่วง หากไม่รีบแก้ไขแล้วอนาคตคงไม่เหลือผืนป่าที่ อุดมสมบูรณ์ไว้ให้ได้ใช้ประโยชน์กัน ดังนั้นจึงมีแนวคิดในการอนุรักษ์ ซึ่งนักวิชาการได้ให้ความหมาย ของการอนุรักษ์ หมายถึง การและยังคงรักษาศักยภาพสำหรับการใช้ประโยชน์ ของลูกหลานต่อไปใน อนาคต นอกจากนั้นยังขยายความการอนุรักษ์ในประเทศไทยที่กำลังพัฒนาว่าไม่ใช่สิ่งฟุ่มเฟือย แต่ เป็นเรื่องจำเป็นนำความมั่นคงทางเศรษฐกิจและการ ปรับปรุงคุณภาพชีวิตในระยะยาว เป็นการรักษา คุณภาพสิ่งแวดล้อมและช่วยให้ผลผลิต ทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ดังนั้นจึง ต้องใช้กิจกรรมของมนุษย์ทุกประเภทในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ขอเจ้าปูตาก็มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่า สิ่ง สำคัญอย่างหนึ่งก็คือความรู้สึกที่ดีงามต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ และมนุษย์ต่อพืชและสัตว์ ทั้งหลาย ความรู้สึกที่ดีงามอย่างหนึ่งได้แก่คุณธรรมที่เรียกว่า “ความกตัญญู” ซึ่งความกตัญญูนี้ไม่ใช่มี เฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ท่านให้มีแม้ต่อสัตว์และพืชทั้งหลายด้วย ที่สำคัญมองเห็นธรรมชาติ

เป็นเรื่องรื่นรมย์ น่าชื่นชมความงาม และมีความสุขกับธรรมชาติเห็นพืชพันธุ์มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ในธรรมชาติเป็นเพื่อนร่วมกฎของธรรมชาติอันเดียวกันกับตน จะต้องมีเมตตาไมตรีต่อกัน มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่าเกื้อกูล ต่อการพัฒนาของมนุษย์ทำให้เหล่านี้จะทำให้ พฤติกรรมต่อธรรมชาติแวดล้อม พลิกเปลี่ยนจากความเป็นปฏิปักษ์ที่จะพิชิต ช่มเหง รังแก เอาเปรียบธรรมชาติ มาสู่ความเป็นมิตร ความเกื้อกูล และอยู่ร่วมกันด้วยดีพระพุทธศาสนาสอนให้รู้คุณแม่แต่พืช ดั่งพุทธภาษิตที่มีใจความว่าบุคคลพึงนั่งหรือนอน ใต้ร่มต้นไม้ใดไม่พึงหักรานกิ่งต้นไม้ นั้น เพราะว่าคนประทุษร้ายมิตร เป็นคนชั่ว อีกอย่างหนึ่งคติในทางพระพุทธศาสนาสอนให้มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่งดงาม น่ารื่นรมย์และเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งของความสุข คตินี้จะทำให้เรามีความสุขในการอยู่ โดยชาวพุทธมีทัศนะโดยภาพรวมแล้วนับว่ามีทัศนะอย่างยิ่งต่อการอนุรักษ์ และปกป้องธรรมชาติ ดังนั้นพระพุทธศาสนาให้ทัศนะว่า สรรพสิ่งมีความเป็นอยู่ขึ้นแก่กันและกันตามที่ปรากฏในหลักปฏิจจสมุปบาท เป็นการชี้ให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลกระบวนการ เกิดขึ้นมีบทบาทสำคัญอย่างไรต่อธรรมชาติ กล่าวคือปรากฏการณ์ทั้งหลายในธรรมชาติหรือ กระบวนการทางธรรมชาตินั้นไม่มีอะไรที่ขัดแย้งกัน

หอเจ้าปู่ตาก็มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่าเป็นจุดที่สำคัญและเหมาะสมกับสภาพที่เป็นจริง เพราะนั่นหมายความว่าเราสามารถควบคุมสภาพการณ์ทางธรรมชาติได้โดยการสร้างสภาพเหตุที่เหมาะสมกับสภาพผลทางธรรมชาติที่เรามุ่งหวัง และหลีกเลี่ยงการกระทำอันจะนำไปสู่ผลเสีย พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาสมัยนั้นธรรมชาติแวดล้อมบริบูรณ์บริสุทธิสะอาด พื้นที่ป่า พันธุ์ไม้ภูเขาแม่น้ำ ดินฟ้าอากาศ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ สัตว์บก สัตว์เลื้อยคลานสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำยังไม่ถูกรบกวนมากนัก พระพุทธองค์และเหล่าพุทธสาวกมีวิถีชีวิตใกล้ชิดกับธรรมชาติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแนบแน่นไม่ปรากฏว่ามีการส่งเสริมการช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสนองความต้องการทางวัตถุแก่ตนเองและศาสนาแต่อย่างใด กลับส่งเสริมการดูแลรักษาคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติแก่พุทธบริษัท พระพุทธองค์มีวิถีชีวิตตามแบบอาศัยธรรมชาติอย่างใกล้ชิด ตั้งแต่ประสูติจนถึงปรินิพพานอันเป็นวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ ด้วยเหตุอย่างนี้ป่าไม้จึงมีความใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่พุทธกาลจนถึงปัจจุบัน

สรุปหอเจ้าปู่ตาก็มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่า เราจะพบว่าความเชื่อในเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีแนวความคิดเอื้ออาทรต่อธรรมชาติ ว่ามนุษย์ถือเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เช่น ต้องดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติให้กลมกลืนกับธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติหรือต้นไม้ถูกทำลาย มนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ย่อมได้รับผลกระทบทั้งในทางส่วนตัวและโครงสร้างอย่างแน่นอน ต้นไม้และป่าไม้ถือว่าเป็นหัวใจของสิ่งแวดล้อมที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีพของมนุษย์และสัตว์ป่า หากป่าไม้ถูกทำลายมนุษย์และสัตว์ป่าจะต้องถูกทำลายจากภัยธรรมชาติเช่นกัน

หอเจ้าปู่ตาก็มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่าเป็นการนำวิธีทางศาสนาและความเชื่อมาใช้ โดยอาศัยหลักธรรมคำสอน เรื่องความรู้จักบุญคุณกตัญญูทวดเวทิจึงและการเสียสละเพื่อส่วนรวม โดยรู้จักประมาณในการบริโภค เป็นต้น มาเป็นหลักพัฒนาจิตใจให้เกิดความสำนึกในความรักในธรรมชาติ การสร้างอุทยานเป็นที่พักเพื่อแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลาย นอกจากนั้น อุทยานก็ดี ราชอุทยานก็ดี ส่วนป่าของบุคคล ต่าง ๆ ที่มีปรากฏ ก็ด้วยจิตสำนึกเรื่อง บุญบาปหรือคุณธรรมของท่านผู้เป็นเจ้าของอุทยานเหล่านั้นได้กระทำเป็นอย่างดี และได้กลายเป็นธรรมเนียม การสร้างวัดป่าในพระพุทธศาสนามาตราบเท่าทุกวันนี้ และเนื่องจากพระพุทธศาสนามีพระภิกษุสงฆ์เป็นเสมือนผู้ถือประทีปส่องทางชีวิต ซึ่งมีบทบาทเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ทุกอย่าง และในทุกกระยะแห่งชีวิตของประชาชน พระภิกษุอาศัยความบริสุทธิ์และการประพฤติปฏิบัติที่ดีงามเป็นแบบอย่างแล้วอบรมสั่งสอนประชาชนให้ละเว้นจากความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดีด้วยจิตเมตตา โดยชี้คุณชี้โทษและประโยชน์แก่สังคม และแนะนำวิธีครองชีวิตให้ได้รับผลดีและมีความสุขในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พระพุทธศาสนาได้ใช้วิธีการปลูกฝังจิตสำนึกให้เกิดขึ้น ให้ตระหนักในคุณค่า ให้ซาบซึ้งในบาปบุญคุณโทษแห่งการกระทำที่ผิดและถูกต้องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยหลักของศีล เช่น ห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ ไม่ให้ลักทรัพย์ ไม่ให้ประพฤติผิดในกาม ไม่ให้พูดเท็จและไม่ให้ประมาท เป็นต้น เป็นการห้ามมิให้ทำลายและเบียดเบียน ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งตัวมนุษย์ด้วยกัน

หอเจ้าปู่ตาก็มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่า คือ ป่าไม้เป็นต้นนั้น ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างและสั่งสอนศีลธรรมให้ประชาชนมีจิตสำนึกในคุณค่าและความจำเป็นของสิ่งแวดล้อม ให้เกิดความรักในธรรมชาติและเกิดความภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของตน พระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี นอกจากจะดำเนินชีวิตเกื้อกูลต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมในฐานะเป็นแบบอย่าง แล้วยังสอนให้พุทธศาสนิกชนตระหนักในคุณค่าของการพัฒนาจิตใจ โดยอาศัยธรรมชาติ แวดล้อมที่เหมาะสม ด้วยการปฏิบัติธรรมคือ การบำเพ็ญสมาธิภาวนา เดินจงกรม (เดินแบบเจริญสติ) ไตรัมไม้ เพราะในวัดป่าจะมีต้นไม้มาก บรรยากาศสงบร่มรื่นทำให้ผู้เข้าไปสัมผัส เกิดความรู้สึกร่มเย็นสบาย มีความสงบสงัดระงับความฟุ้งซ่าน ความวิตกกังวลได้อย่างรวดเร็ว ทำให้จิตสงบและร่างกายสดชื่น เพราะสัมผัสกับความสมดุลของธรรมชาติ

ความเชื่อของประชาชนเช่นนี้มีคุณูปการต่อการดำรงอยู่ได้แห่งป่าไม้พืชพันธุ์นานา นับเป็นพัน ๆ ปี ถึงแม้ประชาชนจะอาศัยป่าและพืชเป็นอาหาร แต่หากประชาชนบริโภคผลประโยชน์อันเกิดจากป่าด้วยความซาบซึ้งในคุณค่าของป่าและพืช พวกเขาจะปฏิบัติต่อป่าและพืชทุกชนิดด้วยความระมัดระวังอย่างทะนุถนอม สิ่งใดที่ได้มาจากป่าหรือเป็นผลิตภัณฑ์จากพืชจะถูกใช้สอยอย่างคุ้มค่า ไม่ใช้อย่างฟุ่มเฟือย หากมีจิตสำนึกแห่งความกตัญญูทวดเวทิจึงต่อป่าและพืช แพทย์ขยายออกไป

มาก ๆ การทำลายล้างอย่างขาดความระมัดระวังก็จะลดน้อยลง เราก็จะเห็นผืนป่าอันสวยงามไปจนชั่วลูกชั่วหลาน ไม่ต้องมาคอยระวัง ป้องกัน อนุรักษ์ป่าเหมือนในปัจจุบันนี้ ส่วนภายนอก หรือด้านกายภาพสำหรับผู้อาศัยป่า ภายได้พักผ่อน ทำให้จิตใจดีขึ้น เพราะป่าเป็นที่ให้กายวิเวก คนอื่นที่จะไปรบกวนมีน้อย กายวิเวกช่วยคำจุนให้จิตสงบที่เรียกว่า จิตวิเวก ๆ ช่วย ส่งไปให้ถึงขั้นอุปีวิเวก หมดกิเลส ภายได้พักผ่อนอยู่ใกล้สิ่งธรรมชาติ ภายจะเป็นกัมมณีโย ควรแก่การ งานเป็นอุปการะตักแต่งจิตให้กล้าหาญ แจ่มใส ปลอดภัย เป็นกำลังแรงเพื่อปัญญาญาณ รู้แจ้งเห็นจริง สภาธรรมทั้งมวลตามที่เป็นจริงต่อไป

หอเจ้าปู่ตาก็มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่า เพราะสภาพธรรมชาติมีอำนาจในตัวมันเอง คอยดึงดูดจิตใจคนให้มองเห็นชีวิตในด้านดี ภาพต้นไม้ ภูเขา ห้วยหนองธารน้ำไหล เป็นภาพที่สงบนิ่ง สวยงามตามธรรมชาติ ทำให้จักขุสัมผัสของผู้ทอดทัศนาเย็นตาและเย็นใจ จิตใจของผู้นักปฏิบัติธรรมเย็นสนิทแนวนั้นได้เพียงชั่วขณะเวลาเป็นครั้งคราว ภาพธรรมชาติจะช่วยให้เย็นสนิทแนวนั้นได้นานยิ่งไปกว่านั้นหรือเป็นนิจไป บุคคลผู้หวังจะยกจิตใจของตนให้พ้นอารมณ์หลอกลวงมายา ควรเข้าไปอยู่ป่า ผู้หวังจุดหมายปลายทางเร็วก็ต้องเคยอยู่ป่า พระพุทธองค์ประสงศ์เห็นพระสงฆ์อยู่ป่า พระองค์เองเกิดในป่า เทียบประกาศแบบแห่งการดำรงชีวิตอันประเสริฐให้ชาวโลกดู ก็คลุกเคล้าอยู่กับชีวิตกลางดิน ตลอดเวลา ๔๕ ปี และเสด็จนิพพานในป่า พุทธบริษัทควรถือแบบอย่างทดลองวิชาอยู่ป่าดูบ้างจะได้รับความรู้พิเศษ เพิ่มความรู้เก่า ซึ่งเป็นความรู้ที่หมักหมมจมอยู่ด้วยเรื่องเดิม ๆ เมื่อกล่าวตามความเป็นจริง ป่าให้คุณค่าแก่ผู้อยู่อาศัยมากเพียงไร ก็ยังซ่อนเร้นไว้ซึ่งโทษอย่างมหันต์ไว้เบื้องหลังเหมือนกัน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ซึ่งถือเอาใจความง่าย ๆ ว่า ผู้ที่อยู่ป่า หากอกุศลวิตรครอบงำ เป็นผู้มากด้วยอกุศลวิตรแล้ว ก็ยิ่งเลวร้ายกว่าพระที่อยู่วัดใกล้บ้าน แต่ท่านทำอกุศลให้ หมดไปได้

หอเจ้าปู่ตาก็มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่า ถือได้ว่าเป็นการทำให้มีต้นไม้ใหญ่ที่เรียกว่าพระยาไม้เหลือให้เห็นอยู่มากมาย จนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ ทำแนวกันเขตป่าอนุรักษ์ในวนอุทยานน้ำตกบ่าหลวง เขตป่าสงวน เพื่อเป็นแนวกันแบ่งเขตระหว่างป่าที่ดูแลโดยกรมป่าไม้ และกันแนวเขตระหว่างที่ทำกินของชาวบ้านอย่างชัดเจน แต่ก็ยังไม่สามารถแก้ปัญหาได้โดยตรง เพราะมีการบุกรุกลักลอบตัดไม้จากชาวบ้านบางกลุ่ม มีการทำแนวทำนบป่าต้นน้ำ คนพึ่งน้ำพึ่งป่า สัตว์ป่าเขาก็อาศัยทรัพยากรเหล่านี้เช่นกันในการดำรงชีพ เพื่อให้ความชุ่มชื้นแก่ผืนป่าไม้ในบริเวณนั้น สัตว์ป่าได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากแหล่งน้ำในน้ำตกบ่าหลวง และผู้นำชุมชนได้นำพันธุ์ไม้ต่าง ๆ มาปลูกทดแทนต้นไม้เดิมที่ถูกทำลาย เป็นลักษณะการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันที่ว่า น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า

การปลูกป่าทดแทน นายบุญถัก เหลาตวงดี เนื่องจากพื้นที่วนอุทยานน้ำตกป่าหลวงเป็นภูเขา ป่าอนุรักษ์มีชาวบ้านบุกรุกลักลอบตัดไม้บ้าง บุกรุกจับจองที่ทำกินบ้าง ทำให้พื้นที่บางส่วนถูกทำลายขาดความสมดุลทางระบบนิเวศวิทยา เพื่อให้สภาพป่ามีความสมดุลกัน ท่านจึงได้ระดมกำลังกลุ่มอนุรักษ์ปลูกป่าทดแทนโดยได้รับการ อนุเคราะห์กล้าไม้จากหน่วยอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า มีพระภิกษุสามเณร นักเรียน นักศึกษา และ ชาวบ้านร่วมกันปลูก ส่วนหนึ่งเป็นการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสต่าง ๆ กิจกรรมส่งเสริม การอนุรักษ์ป่าไม้ การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของพระสงฆ์มีส่วนร่วมจากองค์กรต่าง ๆ เช่น โรงเรียนยางคำพิทยาคมซึ่งเป็นโรงเรียนมัธยมขนาดเล็กประจำตำบล มีนักเรียนประมาณ ๓๐๐ คน โดยมีพระสมุห์บุญฤทธิ์ มหาบุญโญ เป็นครูพระที่ช่วยอบรมทางจริยธรรม ศีลธรรม อาทิตย์ละ ๒ วัน วันละ ๒ ชั่วโมง โดยท่านให้ความรู้กับลูกศิษย์ในหลาย ๆ ด้านและนำลูกศิษย์กับคณะครูไปช่วยกันปลูกป่า และยังมีโรงเรียนประถมขนาดเล็กอีกหลายโรงเรียน เช่น โรงเรียนโคกกลางวิทยา โรงเรียนโคกใหญ่โนนสมบูรณ์ โรงเรียนบ้านน้ำสามวัง โรงเรียนบ้านห้วยยาง ซึ่งโรงเรียนที่กล่าวมาล้วนอยู่ในเขตเทศบาลตำบลห้วยยาง และองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับป่าไม้ ต่างก็ให้ความสำคัญนำคณะมาเรียนรู้สภาพความเป็นจริง ร่วมปลูกป่าบ้าง วัดป่าป่าหลวงและวัดป่าประชาบำรุงได้ให้ความรู้เรื่องป่ากับชุมชนในลักษณะการจัดอบรมปฏิบัติธรรม และมีพระภิกษุในวัดที่นำคณะเดินสำรวจป่า เป็นการให้ความรู้กับประชาชนทั่วไปที่สนใจ ได้เกิดความรัก ความหวงแหนทรัพยากรของชาติในชุมชนของตน

ศาสนบุคคลที่มีบทบาทและแนบแน่นในสังคมไทยมานาน อีกบทบาทหนึ่งก็คือว่ามีความสำคัญไม่น้อยกว่าการเป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณสั่งสอนศีลธรรมและจริยธรรม นั่นคือการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีได้ขัดต่อปรัชญาหลักธรรมคำสอนและข้อปฏิบัติทางพุทธศาสนา หากกลับเกื้อกูลเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตลอดจนส่งเสริมวัตรปฏิบัติและการพัฒนาจิตวิญญาณ พระสงฆ์จึงเป็นที่พึ่งของชาวบ้าน มีส่วนช่วยสนับสนุนชุมชนและรัฐบาลในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

หอเจ้าปู่ตาก็มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่าการเทศนาเพื่อการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์ ธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป การเทศนาจึงใช้บทเทศน์ผสมผสานการชี้ให้ชาวบ้านได้รู้และเข้าใจถึง ประโยชน์ของป่าไม้เรื่อยมา จุดเริ่มต้นบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของท่านพระครูอริยธรรมสุนทรเริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจังในปี พ.ศ.๒๕๔๙ เมื่อเกิดเหตุการณ์ขัดแย้งระหว่างชาวบ้าน อันสืบเนื่องมาจากกรณีฝนแล้งไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งจึงเชื่อว่า ถ้าไม่ทำพิธีแห่หางแมวฝนฟ้าก็จะไม่ตกถูกต้องตามฤดูกาลได้ ประเพณีแห่หางแมวเป็นพิธีกรรมขอฝนของเกษตรกรไทยจัดขึ้นทั้งในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อใกล้ฤดูเพาะปลูกแล้วแต่ฝนยังไม่มาหรือมาล่าช้ากว่าปรกติ ส่งผลให้ข้าวในนา พิษในสวนขาดน้ำหล่อเลี้ยง ให้

ผลผลิตไม่ได้เต็มที่ ชาวนา ชาวไร่ก็จะจัดพิธีแห่นางแมวของฝนที่สาบสูญมาด้วยความเชื่อว่า หากทำพิธีแห่นางแมวแล้ว อีกไม่ช้าฝนก็จะตก ท่านจึงต้องออกมาหาทางแก้ไขเจรจาไกล่เกลี่ยประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ แม้จะได้รับการโจมตีจากกลุ่มผู้ที่ไม่เห็นด้วย แต่ท่านพระครูธรรมสุนทรก็ใช้ทานบารมี เมตตาธรรม จนปัญหาคลี่คลายและได้รับการยอมรับในที่สุด ปัญหาเหล่านี้ท่านผู้ที่แสวงหาประโยชน์ส่วนตนเคยคิดบ้างไหม เคยหาทางแก้ไขบ้างไหม

หอเจ้าปู่ตากับมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่าจึงทำให้เกิดการปรึกษาหารือกับผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน หาแนวทางรักษาป่าให้ยั่งยืน และเรียกขวัญกำลังใจของชาวบ้านคืนมา โดยท่านได้นำแนวคิดจากพุทธประวัติ มาประยุกต์เข้ากับพิธีกรรมทางศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้าน ประกอบพิธี “สืบชะตา แม่น้ำ” ซึ่งมีรากฐานจากพิธีสืบชะตาบ้านและชะตาคน อันเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีคุณค่าและความหมายต่อชาวบ้าน นอกจากเป็นการเรียกขวัญและกำลังใจกลับคืนมา ยังก่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคี ช่วยเหลือเกื้อกูล ช่วยกันแก้ปัญหา และเกิดความเลื่อมใส เคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลแม่น้ำ พิธีนี้จึงยังคงกระสับเนื่องมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน และมีผู้นำไปเป็น แบบอย่างปฏิบัติอย่างกว้างขวางในหลายพื้นที่ ที่นี่คือป่าที่ท่านได้อาศัยมาตั้งแต่เล็กแต่น้อย ทำให้ท่านต้องหามาตรการและ วิธีการยับยั้งการตัดไม้ทำลายป่าในเขตต้นน้ำลำธารแห่งนี้ให้ได้ การเทศนาสั่งสอนเพียงอย่างเดียว คงไม่สามารถรักษาผืนป่าไว้ได้ ต้องอาศัยหลักธรรมทางพุทธศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมเข้ามาช่วย

หอเจ้าปู่ตากับมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่า เป็นกุศโลบายด้านจิตวิทยาเช่นเดียวกับการสืบชะตาแม่น้ำ จึงเกิดขึ้น กลุ่มอนุรักษ์ป่าไม้และชาวบ้าน เข้าไปในป่าเพื่อสำรวจต้นไม้ใหญ่หรือพญาไม้ที่มีอายุมากพอจะทำพิธี บวช สร้างศาลเพียงตาและเตรียมเครื่องสังเวย โดยหมอเวทมนต์คาถาเป็นผู้ทำพิธีเชิญ เทวา อารักษ์ ผีป่า ให้รับรู้และช่วยรักษา ถ้ามีผู้ใดมาตัดไม้ทำลายป่าขอให้มีอันเป็นไป ตลอดจนบอกกล่าวแก่แม่พระธรณีเสร็จแล้วไหว้พระสมათานศีล พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ และเป็นพระอุปัชฌาย์ห่มผ้าให้กับต้นไม้ สวดชัยมงคลคาถา ปะพรมน้ำมนต์ตามต้นไม้เพื่อเป็นสิริมงคลเป็นอันเสร็จพิธี และจากวันนั้นถึงวันนี้ พิธีบวชป่ายังคงควบคุมการปลูกป่า และปลูกอุดมการณ์ไปในจิตใจผู้คนและพระภิกษุสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่า

หอเจ้าปู่ตากับมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่า ซึ่งกิจกรรมที่ท่านดำเนินการในด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ถ้านำแนวคิดทฤษฎีมาวิเคราะห์ ล้วนมีความสอดคล้อง เช่น ทฤษฎีบทบาทหน้าที่ ทฤษฎีนิเวศวิทยา และสอดคล้องตามแนวคิดทางพุทธศาสนาที่มีมุมมองเกี่ยวกับป่า เพื่อให้สอดคล้องกับคำว่าวิถีพุทธ ซึ่งทฤษฎีของพระมหาเถรและพระมัชฌิมทั้งสามรูป มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การทำงานของท่านทั้งสามไม่ได้คำนึงถึงแนวคิด หรือทฤษฎีอะไรมากมาย เป็นการทำงานไปตามสถานการณ์หรือเหตุการณ์ที่เป็นอยู่ในขณะนั้นมากกว่า สรุปคือ การทำงานของท่านทั้งสามไม่มีขั้นตอนที่แน่นอน เมื่อ

ญาติโยมที่อาศัยอยู่ใกล้กับเขตนอุทยานน้ำตกบ่าหลวงเห็นอะไรที่ไม่เหมาะสมก็นิมนต์ท่านไปดูแล้วมาพิจารณาว่าจะทำอย่างไร

สรุปได้ว่า หอเจ้าปู่ตากับมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่าเป็นการใช้ความเชื่อ ภูมิปัญญา มาบูรณาการกับการทำหน้าที่ของพระสงฆ์ โดยการนำหลักธรรมที่ตระหนักถึงเรื่องการเปลี่ยนแปลงตามกฎไตรลักษณ์ กล่าวคือ ทุกสภาวะมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา พื้นที่ป่าเขาก็มีลักษณะเช่นนั้น จากสภาพเมื่อก่อน พื้นที่ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ เมื่อความเจริญเข้ามา ชุมชนมีการขยายตัว และได้รับวัฒนธรรม ตลอดจนสื่อสารต่าง ๆ ทำให้พื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลง ปัจจัยหลัก ๆ คือเศรษฐกิจความเป็นอยู่ในชุมชนนั่นเอง เพื่อความอยู่รอดชาวบ้านได้ขยายอาณาเขตกว้างขึ้น พระสงฆ์จึงตระหนักถึงสภาวะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น กล่าวคือ มีความเข้าใจสภาพการเปลี่ยนแปลง ได้จัดการเพื่อยุติปัญหา และชี้ให้เห็นว่ามนุษย์กับสิ่งมีชีวิตและระบบนิเวศวิทยามีความเกี่ยวข้องกันจะขาดระบบใดระบบหนึ่งไม่ได้ เพราะต่างต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มนุษย์ก็ต้องพึ่งป่า ป่าก็ต้องพึ่งมนุษย์ เหตุที่มนุษย์ต้องพึ่งป่า เพราะป่าเป็นแหล่งที่ให้คุณประโยชน์แก่มนุษย์มากมาย ไม่ว่าจะเป็นแหล่งอาหาร แหล่งพันธุ์ไม้ที่จะนำมาทำเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ มาทำเป็นเฟอร์นิเจอร์ มาทำเป็นเครื่องใช้ต่าง ๆ ฉะนั้นจึงพอจะสรุปได้ว่าป่าไม้กับมนุษย์เป็นเหตุปัจจัยให้เกื้อหนุนซึ่งกันและกันตลอดไป

๔.๓ หอเจ้าปู่ตากับการพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ

พระสงฆ์และชุมชนอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

การสร้างกระบวนการ การอนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดล้อม คือ การปฏิบัติงานพัฒนาเพื่อสร้างสรรค์ความเจริญ ในการใช้ทรัพยากรป่าไม้และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างชาญฉลาด โดยใช้ให้น้อยที่สุดเพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เพราะหากสิ่งแวดล้อมอยู่ในสภาวะปกติบริสุทธิ์ สดใสตามธรรมชาติ ชีวิตมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหมดก็จะพบกับความสุขสดชื่นไปด้วย โดยการใช้หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการฝึกความเข้าใจและเห็นใจต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่อยู่รอบตัวเรา ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตก็จะถูกดูแลและเอาใจใส่จากมนุษย์ได้อย่างประสิทธิภาพ และส่งผลต่อความเจริญและความสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อมทางสังคมแบบยั่งยืน ซึ่งแนวทางการอนุรักษ์ป่าไม้ด้วยคำสอนพระพุทธศาสนาจากการศึกษาสรุปพอได้ว่า การอนุรักษ์ป่าที่ยั่งยืนในการใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพราะมนุษย์ถ้ามีหลักปฏิบัติที่เป็นไตรสิกขาประจำตัวกันทุกคนแล้ว รู้ว่าสิ่งไหนควรทำ สิ่งไหนไม่ควรทำ แล้วธรรมชาติของป่าอันสวยงามก็จะไม่ถูกทำลายจากน้ำมือของมนุษย์ หรือถ้าถูกทำลายก็จะมีอัตราส่วนที่ลดน้อยลงกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ศรัทธา ความเชื่อ ศรัทธาในพระพุทธศาสนา สันโดษ คือ ความยินดี ความพอใจ คือ ความรู้จักพอดี ความรู้จักพอเพียง

มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ ยินดีพอใจในสิ่งที่มีที่ได้มา ด้วยเรี่ยวแรงของตนในทางชอบธรรม ไม่ดิ้นรนอยากได้จนทำให้เกิดความเดือดร้อนจริง ๆ ยินดีพอใจกำลังของตน ใช้กำลังที่มีอยู่ เช่น ความรู้ ความสามารถให้เกิดผลเต็มที่ ไม่ย่อหย่อน บกพร่อง ถ้าประชาชนในเขตเทศบาลตำบลห้วยยางมีศีลห้า มีไตรสิกขาประจำตัวประจำใจจะทำอะไรก็ต้องมีการพิจารณาให้รอบคอบก่อนทำเป็นแน่ ถ้าจะตัดต้นไม้แต่ละต้นต้องมีการคำนึงถึงผลได้ผลเสียที่จะตามมา อีกสิบปี ยี่สิบปีข้างหน้าถ้าไม่มีป่าแล้ว ลูกหลานเราจะเอาน้ำที่ไหนทำนา เพราะป่าไม่ให้ความชุ่มชื้นแก่ผืนดิน ถ้าป่าไม่อุดมสมบูรณ์สัตว์ป่าก็มีที่อยู่อาศัย ถ้าเราไม่ช่วยกันอนุรักษ์ป่าเอาไว้สัตว์ป่าจะอยู่กันอย่างไร ถ้าไม่มีป่าแล้วฝนฟ้าจะตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ นี่คือนิสัยที่มนุษย์เราทุกคนควรคำนึง ไม่ใช่คิดแต่จะหาผลประโยชน์จากป่าแต่ไม่ช่วยกันบำรุงรักษา

แนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพุทธศาสนาบนแนวทางของความเป็นจริง ต้องรู้ระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติที่เรียกว่า อุดุนิยม ได้แก่ ความจริงเกี่ยวกับสสารสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพเรียกว่า พืชนิยาม ได้แก่ความหลากหลายทางชีวภาพ พันธุกรรมซึ่งเป็นองค์ประกอบที่เป็นธรรมชาติที่เกี่ยวกับพฤติกรรม เป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เป็นกลไกที่เชื่อมโยงทุกสรรพสิ่งเข้าด้วยกัน ซึ่งทางพุทธศาสนาเรียกว่า “ธรรมนิยาม” หมายถึงสภาวะสิ่งทั้งมวลมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันตามกระบวนการแห่งเหตุและผลเสมอ

ศรัทธา คือความเชื่อ เชื่อในเรื่องปฏา ถึงแม้จะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นเป็นเรื่องที่พิสูจน์ไม่ได้ก็ตามแต่หากว่าถ้าการถือปฏิบัติตามคติความเชื่อที่สืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษนี้ได้นำพาชุมชนให้อยู่เย็นเป็นสุขเกิดความสามัคคีในหมู่คณะ ปลูกฝังความกตัญญูกตเวทีให้ลูกหลานได้ระลึกถึงบุญคุณของบรรพชนที่ได้บุกเบิกก่อสร้างหมู่บ้านขึ้นมาให้เราอาศัยอยู่ทุกวันนี้ก็นับว่าคติความเชื่อของชาวบ้านมีความสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกันกับพุทธศาสนา ถือได้ว่าคุณค่าที่ได้รับนั้นเป็นคุณค่าทางด้านจิตใจว่า เมื่อเจ้าปู่มารับอาหาร เครื่องเซ่นไหว้และขอร้องให้ปู่ตาช่วยคุ้มครองป้องกันอันตรายทั้งปวงให้แก่ครอบครัวสืบตระกูลตลอดไปขอให้ทุกคนประสบความสำเร็จและเจริญยิ่งขึ้น เกิดความสบายใจเมื่อได้เข้าร่วมพิธีบูชาปู่ตา เพราะจะเห็นได้จากการบูชาแต่ละปี จะทำให้ครอบครัวมีความสุขไม่มีเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจ โรคภัยไข้เจ็บไม่เบียดเบียน เมื่อสุขภาพจิตใจดีแล้ว สุขภาพกายและสิ่งต่างในชีวิตก็ดีตามไปด้วย

การบูชาปูตานันถือได้ว่าเป็นคุณค่าทางใจ มีความเชื่อว่าเมื่อเจ้าปู่มารับอาหาร เครื่องเซ่นไหว้และขอร้องผีให้ช่วยคุ้มครองป้องกันอันตรายทั้งปวง ให้แก่ครอบครัวสืบตระกูลตลอดไปขอให้ทุกคนประสบความสำเร็จและเจริญยิ่งขึ้น การเซ่นเจ้าปู่เพื่อเป็นการขมาโทษแก่เจ้าบ้านเจ้าเมือง ขอท่านปู่ตาจงลดบันดาลให้หายจากการเจ็บป่วยโดยเอาเครื่องมาสักการบูชา เพื่อให้เจ้าปู่คุ้มครองบ้านให้มีความอุดมสมบูรณ์มีฝนตก ไม่ให้เกิดโรคภัยและทำไร่ทำนาให้ได้ผลดีทุกปีตลอดไปถ้าหากว่าปีไหน

ไม่ได้เข้าร่วมพิธีกรรมการบูชาปู่ตา ปีนั้นๆก็จะมีใจไม่สบายใจ มีเรื่องเดือดร้อนใจ ครอบครัวไม่เป็นสุข ฉะนั้นชาวบ้านทิพโสจึงเข้าร่วมพิธีเป็นจำนวนมาก เพราะเชื่อว่าเป็นอาหารทางใจ อิ่มอกอิ่มใจ เมื่อได้บูชาแล้ว ถ้าหากมีเรื่องขัดข้อง มีเรื่องขึ้นโรง ขึ้นศาล ปู่ตาก็ถือเป็นที่ยึดเหนี่ยวในการช่วยเหลือให้สบายใจขึ้น จึงถือได้ว่า การบูชาปู่ตานี้มีคุณค่าทางด้านจิตใจ ของคนในหมู่บ้านทิพโส ก่อนจะเดินทางไกลไกล จะต้องมีการกราบไหว้ขอพร เพื่อความสบายใจเพราะเชื่อว่าปู่ตานี้จะช่วยตามปก ปักรักษาคุ้มครองให้ปลอดภัย ลูกหลานจะไปทำงานต่างประเทศหรือในประเทศ ก็จะต้องนำพาไปกราบไปบอกกล่าวปู่ตาเพื่อให้ได้คุ้มครอง เพราะชาวบ้านจะถือมาก เพราะเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นคุณค่าที่เกิดขึ้นในจิตใจของชาวบ้าน

การนำหอเจ้าปู่ตามาพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าขอ พระสงฆ์ และชุมชน อำเภอหล่มเก่า มาปรับใช้ในการดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน คือ ความรู้สึกดีต่อกันระหว่างมนุษย์ พืช สัตว์ ทั้งหลาย มีความกตัญญูรู้คุณต่อกัน เพื่อการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีความกตัญญูรู้คุณต่อธรรมชาติ คือ มนุษย์ สัตว์ พืชพันธุ์ภายใต้ระบบนิเวศวิทยาที่ยั่งยืน

สรุปได้ว่า ความศรัทธาชาวบ้านทิพโสที่มีต่อปู่ตามาตั้งแต่บรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น เป็นเวลายาวนานแต่ชาวบ้านก็ยังให้ความเคารพศรัทธา เพราะมีความเชื่อว่าเมื่อเจ้าปู่มารับอาหารเครื่องเซ่นไหว้และขอร้องปู่ตาให้ช่วยคุ้มครองป้องกันอันตรายทั้งปวง ให้แก่ครอบครัวสืบตระกูลตลอดไปขอให้ทุกคนประสบความสำเร็จและเจริญยิ่งขึ้น การเซ่นไหว้ปู่ตาเพื่อเป็นการขมาโทษแก่เจ้าบ้านเจ้าเมือง ขอท่านปู่ตาจงลดบันดาลให้หายจากการเจ็บป่วยโดยเอาเครื่องมาสักการบูชา เพื่อให้เจ้าปู่คุ้มครองบ้านให้มีความอุดมสมบูรณ์มีฝนตก ไม่ให้เกิดโรคภัยและทำไร่ทำนาให้ได้ผลดีทุกปีตลอดไป

การนำหอเจ้าปู่ตามาพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าขอ พระสงฆ์ และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ย้ำในเรื่องระบบของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และนอกจากพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันแล้วสิ่งที่สำคัญคือความรู้สึกที่ดีงามต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ และมนุษย์ต่อพืชและสัตว์ทั้งหลาย ความดีงามอย่างหนึ่งได้แก่ คุณธรรมที่เรียกว่า “ความกตัญญู” ความกตัญญูนี้ไม่ใช่มีเฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ให้มีทั้งต่อพืชต่อสัตว์ทั้งหลายด้วย พระพุทธศาสนาสอนให้มองพืชและสัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตาจิต ความเมตตาตัวเองถือเป็นความรู้สึกที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาโดยการมองทุกสิ่งทุกอย่างว่าเป็นสรรพสัตว์ผู้อยู่ร่วมโลก และต้องมีความเข้าใจในหลักความเป็นจริงทางธรรมชาติตามกฎแห่งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งถือเป็นสภาวะธรรมของธรรมชาติที่ทำให้มนุษย์มีทัศนคติที่ถูกต้องในการพัฒนาตนเองในการอนุรักษ์ป่า

ทุกคนมองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่งดงามน่ารื่นรมย์ ซึ่งถือเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมีความสุข เพราะธรรมชาติถือเป็นองค์ประกอบในการฝึกฝนพัฒนา

ตนเองของมนุษย์ หมายความว่าพระพุทธรูปศาสนาองศาธรรมชาตินั้นเป็นอุปกรณในการศึกษาเรียนรู้ตนเอง คือ การจะพัฒนาคนให้มีจิตใจที่เจริญงอกงาม เป็นคนที่มีคุณธรรม จำเป็นต้องอาศัยธรรมชาตินี้ในการฝึก เมื่อใดที่มีสภาพแวดล้อมที่สงบปราศจากเสียงรบกวนและมีกิจกรรมที่วุ่นวาย ท่านเรียกว่า กายวิเวก เมื่อใดที่จิตใจรู้สึกมีความสุข มีความสงบ มีความอิ่มใจ มีความสดชื่น มีแนวโน้มไปในทางที่ดี ก็จะทำให้เกิด จิตวิเวก เมื่อจิตไม่มีที่วุ่นวายในเข้ามารบกวน มีสมาธิ ก็อยู่ในสภาพที่พร้อมจะฝึกฝนพัฒนา ยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก คือ เอาจิตที่พร้อมแก่การทำงานทั้งหลายไปใช้งานด้านการพิจารณาให้เกิดปัญญา เกิดความรู้ เห็นตามสภาวะที่เป็นจริงเรียกว่า อุปธิวิเวก การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพุทธศาสนาบนแนวทางของความเป็นจริง ต้องรู้ระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติที่เรียกว่า อุดุนิยมเสียก่อนได้แก่ ความจริงเกี่ยวกับสสารสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพเรียกว่า พีชนิยาม ได้แก่ความหลากหลายทางชีวภาพ พันธุกรรม ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่เป็นธรรมชาติที่เกี่ยวกับพฤติกรรม เป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิต และไม่มีชีวิต เป็นกลไกที่เชื่อมโยงทุกสรรพสิ่งเข้าด้วยกัน ซึ่งทางพุทธศาสนาเรียกว่า “ธรรมนิยาม” หมายถึงสภาวะสิ่งทั้งมวลมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันตามกระบวนการแห่งเหตุและผลเสมอ

การนำห่อเจ้าปู่ตามาพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษป่าของ พระสงฆ์ และชุมชน มาบูรณาการกับการอนุรักษป่าในมุมมองของพระพุทธรูปศาสนาที่สามารถประยุกต์อยู่บนพื้นฐานของ กฎธรรมชาติ สามารถกำหนดแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยมีความตระหนักในเรื่อง ของความเปลี่ยนแปลงซึ่งต้องเข้าใจการเปลี่ยนแปลงเพื่อการยุติปัญหาในการจัดการสิ่งแวดล้อม และแนวคิดในการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักของความเป็นจริง ทำให้มนุษย์มีทัศนคติที่ถูกต้องว่าทุกอย่างมีความเกี่ยวข้องต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มนุษย์เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการอนุรักษป่า การจัดการสิ่งแวดล้อมที่ดีมนุษย์ต้องมีการบริหารจัดการตัวเองเสียก่อนซึ่ง แนวคิดการประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาต้องตั้งอยู่บนแนวทางของความเป็นจริง ต้องรู้ระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติที่เรียกว่า อุดุนิยม ได้แก่ ความจริงเกี่ยวกับสสาร สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ เรียกว่า พีชนิยาม ได้แก่ ความหลากหลายทางชีวภาพ พันธุกรรมซึ่งเป็น องค์ประกอบที่เป็นธรรมชาติที่เกี่ยวกับพฤติกรรม สิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์เสียก่อน จึงจะสามารถช่วยกันอนุรักษป่าไม่ได้ผล

สรุป จากการศึกษา พบว่า การนำห่อเจ้าปู่ตามาพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษป่าของ พระสงฆ์และชุมชน ตามข้อปฏิบัติตนขั้นพื้นฐานในทางพระพุทธศาสนา เพื่อควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงามมีความปกติสุข เพื่อให้เป็นกติกาข้อห้ามที่ใช้แก้ปัญหาขั้นพื้นฐาน ซึ่งทำให้เกิดความสงบสุข และ ไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกันในสังคม ประโยชน์ของศีลในขั้นพื้นฐานคือทำให้กาย วาจา ใจ สงบไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ทำให้สามารถที่จะทำให้จิตสงบได้ง่ายในการทำสมาธิ และอยู่ในครรลองคลองธรรม ตามจารีตประเพณีที่ชาวบ้านได้

ถือปฏิบัติสืบทอดกันมาตามคำสอนของศาสนา และที่สำคัญคือ การนำหอเจ้าปู่ตามาพัฒนา กระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน

๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย

จากความเชื่อพิธีกรรมการบูชาปู่ตาของชาวบ้านทิพโสด ที่สืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน ตั้งแต่บรรพบุรุษ จากการศึกษาวิจัยผู้วิจัยได้องค์ความรู้เกี่ยวกับข้อปฏิบัติต่อผีปู่ตา หรือข้อห้ามในการปฏิบัติของคนในชุมชนว่า คนในชุมชนบ้านทิพโสดนั้น จะไม่ฆ่าสัตว์ใหญ่ เช่น วัว ควาย เป็นต้น จะไม่ผิดแผกผิดเมียซึ่งกันและกัน และผู้ที่เข้าร่วมพิธีต้องไม่ดื่มสุรา เพราะถ้าไม่ปฏิบัติตามข้อห้ามดังกล่าว ก็จะทำให้คนผู้นั้นได้รับความเดือดร้อนมีอันเป็นไป ซึ่งข้อห้ามของปู่ตานี้ได้สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ หลักของศีล ๕ ซึ่งชาวบ้านทิพโสดได้ยึดถืออย่างเคร่งครัด จนเกิดความสงบสุขยึดตามแนวทางของพระพุทธศาสนาควบคู่กับคำสอนของบรรพบุรุษคือ ปู่ตา

หอเจ้าปู่ตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ กระบวนการสร้างและมีส่วนร่วมอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์ตามแนววิถีพุทธ ได้แสดงบทบาทสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชนเนื่องจากชาวบ้านมองพระสงฆ์เป็นผู้ประพฤดิธรรมมีความบริสุทธิ์ เป็นผู้เสียสละบำเพ็ญตน เพื่อประโยชน์ของประชาชนโดยบริสุทธิ์ใจ สำคัญที่สุดคือ ความรู้สึกว่าพระสงฆ์ เป็นผู้มีส่วนดีปัญญารอบรู้ ในด้านวิชาการต่าง ๆ เหนือชาวบ้าน และสามารถให้คำแนะนำปรึกษา แก่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี จึงทำให้มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดมั่นคงเสมอมา กลายเป็นผู้นำทางด้านชีวิตและจิตใจ พระสงฆ์จึงมีกระบวนการสร้างและมีส่วนร่วมอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์ตามแนววิถีพุทธในการเป็นที่พึ่งทางจิตใจและเป็นผู้ถ่ายทอดหลักธรรมคำสอน ให้แก่ประชาชนได้นำไปปฏิบัติแต่การที่จะประสบผลสำเร็จเพียงไรนั้นขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพในการถ่ายทอดและศรัทธาที่ประชาชนมีต่อวัด และพระสงฆ์การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้มีปริมาณและคุณภาพที่อุดมสมบูรณ์ และก่อให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์มากที่สุด และยาวนานที่สุด

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “หอเจ้าปู่ตา : การพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์” ๑) เพื่อศึกษาความเชื่อพิธีกรรมการบูชาหอ เจ้าปู่ตาของชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ๒) เพื่อศึกษา หอเจ้าปู่ตามีส่วนร่วมในการ อนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ๓) เพื่อศึกษาหอเจ้าปู่ตา : การ พัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัด เพชรบูรณ์

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ความเชื่อพิธีกรรมการบูชาหอเจ้าปู่ตาของชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัด เพชรบูรณ์

จากความเชื่อของชาวบ้านที่มีต่อพิธีกรรมการบูชาปู่ตานั้น ชาวอำเภอหล่มเก่า มีความเชื่อ ว่าหลังจากที่ได้ประกอบพิธีบูชาปู่ตาจะทำให้คนในครอบครัวมีความสุข ไม่เดือดร้อน จากอันตรายที่ มองไม่เห็น ทำให้หมู่บ้านอยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากความอยู่ร้อนนอนทุกข์และชาวบ้านยังเชื่ออีกว่าปู่ ตานั้นจะช่วยคุ้มครอง และให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่ชุมชน พิธีกรรมการบูชาปู่ตาเป็นคติความเชื่อที่ อำเภอหล่มเก่า ได้กระทำสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตการดำรงอยู่มา ช้านาน ประเพณีการเลี้ยงปู่ตาจะกระทำพร้อมกันทั้งหมู่บ้านกำหนดเวลาเลี้ยงปู่ตามักจะทำระหว่าง เดือน ๖-๗ ชาวบ้านจะเลี้ยงปู่ตาก่อนที่จะเลี้ยงผีตาแฮก สถานที่เลี้ยงปู่ตาก็คือ ดอนปู่ตาอันเป็น สถานที่ปู่ตาสงสถิตอยู่ชาวบ้านแทบทุกหมู่บ้านจะเลือกป่าไม้ใกล้หมู่บ้านเป็นที่ปลูกหอหรือโองให้ปู่ตา อยู่ภายในหอปู่ตานั้น จะประกอบด้วยรูปปั้นปู่ตา แทนบูชา ข้าทาสชายหญิง รูปปั้นช้าง ม้าวัว ควาย หอก พวงมาลัย ดอกไม้ ธูปเทียน ผู้ที่ดูแลรักษาหอปู่ตาเรียกว่า “กระจ๊า” ความสำคัญการบูชาปู่ตา มักมีความเชื่อว่าจะได้เป็นที่เคารพกราบไหว้บูชา และเป็นการเชื่อฟังบรรพบุรุษของชาวบ้านทิพโสศ ซึ่งได้บุกเบิกมาเป็นบ้านเป็นเมืองที่ร่มเย็น จะทำให้จิตใจผ่องใสเบิกบานไม่เศร้าหมองอารมณ์ร้ายจะ กลายเป็นอารมณ์ดีที่สุดในที่สุด ขอพรจากท่าน โดยการอธิษฐานแล้วสำนึกในใจ มีการ ฟ้อนรำ กินเหล้า เมาสุราเฮฮา โดยเฉพาะผู้แก่วัยชรามักจะดื่มสุรากันแล้วสนุกสนาน ผ่อนคลาย ทำให้เกิดความสามัคคี มีความสุขตลอดไป

๕.๑.๒ หอเจ้าปู่ตากับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอ หล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

พระพุทธศาสนาสอนให้มองพืชและสัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตาจิต ความเมตตาตัวเองถือเป็น ความรู้สึกที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาโดยการมองทุกสิ่งทุกอย่างว่าเป็นสรรพสัตว์ผู้อยู่ร่วมโลก และต้องมีความเข้าใจในหลักความเป็นจริงทางธรรมชาติตามกฎแห่งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งถือเป็นสภาวะธรรมของธรรมชาติที่ทำให้มนุษย์มีทัศนคติที่ถูกต้องในการพัฒนาตนเองในการ อนุรักษ์ป่า พุทธศาสนาที่ย้ำในเรื่องระบบของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และนอกจากพึ่งพาอาศัย ซึ่งกันและกันแล้วสิ่งที่สำคัญคือ ความรู้สึกที่ติงามต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ และมนุษย์ต่อพืชและ สัตว์ทั้งหลาย ความติงามอย่างหนึ่งได้แก่คุณธรรมที่เรียกว่า “ความกตัญญู” ความกตัญญูนี้ไม่ใช่มี เฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ให้มีทั้งต่อพืชต่อสัตว์ทั้งหลายให้ทุกคนมองธรรมชาติเป็น สภาพแวดล้อมที่งดงามน่ารื่นรมย์ ซึ่งถือเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมี ความสุข เพราะธรรมชาติถือเป็นองค์ประกอบในการฝึกฝนพัฒนาตนเองของมนุษย์ หมายความว่า พระพุทธศาสนา มองธรรมชาติเป็นอุปกรณ์ในการศึกษาเรียนรู้ตนเอง คือ การจะพัฒนาคนให้มีจิตใจที่ เจริญองอกงาม เป็นคนที่มีคุณธรรม จำเป็นต้องอาศัยธรรมชาติในการฝึก เมื่อใดที่มีสภาพแวดล้อมที่ สดปราศจากเสียงรบกวนและมีกิจกรรมที่วุ่นวาย ท่านเรียกว่า กายวิเวก เมื่อใดที่จิตใจรู้สึกมีความ สงบ มีความอึดใจ มีความสดชื่น มีแนวโน้มไปในทางที่ดี ก็จะทำให้เกิด จิตวิเวก เมื่อจิตไม่มีที่วุ่นวาย ในเข้ามาบรรเทา มีสมาธิ ก็อยู่ในสภาพที่พร้อมจะฝึกฝนพัฒนายิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก คือ เอาจิตที่พร้อมแก่ การงานทั้งหลายไปใช้งานด้านการพิจารณาให้เกิดปัญญา เกิดความรู้เห็นตามสภาวะที่เป็นจริงเรียกว่า อุปริวิเวก การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพุทธศาสนาบนแนวทางของความเป็นจริง ต้องรู้ระบบ นิเวศที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติที่เรียกว่า อุดุนิยมเสียก่อนได้แก่ ความจริงเกี่ยวกับสสารสิ่งแวดล้อมทาง ชีวภาพเรียกว่า พืชนิยาม ได้แก่ความหลากหลายทางชีวภาพ พันธุกรรมซึ่งเป็นองค์ประกอบที่เป็น ธรรมชาติที่เกี่ยวกับพฤติกรรม เป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เป็นกลไกที่ เชื่อมโยงทุกสรรพสิ่งเข้าด้วยกัน ซึ่งทางพุทธศาสนาเรียกว่า “ธรรมนิยาม” หมายถึง สภาวะสิ่งทั้งมวล มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันตามกระบวนการแห่งเหตุและผลเสมอ

๕.๑.๓ หอเจ้าปู่ตากับการพัฒนากระบวนการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของ พระสงฆ์และชุมชน อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

การอนุรักษ์ป่าในมุมมองของพระพุทธศาสนานั้นสามารถประยุกต์อยู่บนพื้นฐานของ กฎ ธรรมชาติ สามารถกำหนดแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยมีความตระหนักในเรื่อง ของความ เปลี่ยนแปลงซึ่งต้องเข้าใจการเปลี่ยนแปลงเพื่อการยุติปัญหาในการจัดการสิ่งแวดล้อม และแนวคิดใน การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักของความเป็นจริง ทำให้มนุษย์มีทัศนคติที่ถูกต้องว่าทุกอย่างมีความ

เกี่ยวข้องต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มนุษย์เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการอนุรักษ์ป่า การจัดการสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์ต้องมีการบริหารจัดการตัวเองเสียก่อนซึ่ง แนวคิดการประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาต้องตั้งอยู่บนแนวทางของความเป็นจริง ต้องรู้ระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติที่เรียกว่า อุดุนิยม ได้แก่ ความจริงเกี่ยวกับสสาร สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพเรียกว่า พีชนิยม ได้แก่ ความหลากหลายทางชีวภาพ พันธุกรรมซึ่งเป็น องค์ประกอบที่เป็นธรรมชาติที่เกี่ยวกับพฤติกรรม สิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์เสียก่อน จึงจะสามารถช่วยกันอนุรักษ์ป่าไม้ในเขตเทศบาลตำบลห้วยยางได้ผลร้อยเปอร์เซ็นต์ ป่าไม้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมีประโยชน์สามารถสนองความต้องการของมนุษย์ได้ หรือมนุษย์สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น บรรยากาศ สัตว์ป่า แร่ธาตุต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ถ้าคนในชุมชนตำบลห้วยยางไม่ช่วยกันอนุรักษ์ต่อไปในอนาคตลูกหลานเราจะพากันอยู่อย่างไร

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาการสร้างกระบวนการ การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และชุมชนตามแนววิถีพุทธในเขตเทศบาลตำบลห้วยยาง อำเภอกระนวน จังหวัดขอนแก่น เห็นว่ายังมีประเด็นที่สังคมน่าจะนำไปประยุกต์ใช้ได้ดังต่อไปนี้

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. ควรมีการส่งเสริมการพัฒนาอย่างต่อเนื่องด้วยการให้พระสงฆ์ศึกษาการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างถูกวิธี

๒. หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมให้บุคคล หน่วยงานต่าง ๆ ในสังคมให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

๓. หน่วยงานของรัฐและคณะสงฆ์ควรให้การสนับสนุน หรือ ยกย่องบุคคลหรือหน่วยงานต่าง ๆ ที่ให้ความสำคัญต่อหลักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ ภูเขา ต้นน้ำลำธาร ให้ปรากฏต่อสังคม

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ควรศึกษาแนวทางการส่งเสริมการขับเคลื่อนพลังบวร (บ้าน วัด โรงเรียน) กับการสร้างกระบวนการอนุรักษ์ป่าตามแนววิถีพุทธในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

๒. ควรศึกษาเปรียบเทียบบทบาทพระสงฆ์กับพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การสร้างกระบวนการอนุรักษ์ป่าตามแนววิถีพุทธในมิติต่าง ๆ

๓. ควรศึกษาพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

บรรณานุกรม

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเถปิฎก ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

- กิ่งแก้ว อุตถากร. **คติชนวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๐.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. **คติชาวบ้านอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรวัฒนา, ๒๕๔๐.
- दनัย ไชโยธธา. **ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อ กับประเพณีนิยมในท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส.พริ้นติ้ง. เฮ้าส์., ๒๕๓๘.
- ทัศนีย์ ทานตวนิช. **คติชาวบ้าน**. ชลบุรี: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒบางแสน, ๒๕๒๓.
- ธวัช ปุณโณทก. **“วัฒนธรรมพื้นบ้านคติความเชื่อ” ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.
- ธวัช ปุณโณทก. **วรรณกรรมท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕.
- บุญมา จิตจรัส. **มงคล ๓๘ ประการ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓.
- ประชิด สกุระพัฒน์. **วัฒนธรรมพื้นบ้านและประเพณีไทย**. กรุงเทพมหานคร: ภูมิปัญญา, ๒๕๔๖.
- ประมวล พิมพ์เสน. **ของดีอีสาน**. ขอนแก่น: สภาวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดขอนแก่น. ๒๕๔๐.
- ปิ่น มุฑุกันต์. **มงคลชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๓๗.
- พระธรรมกิตติวงศ์ ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙. **ราชบัณฑิตพจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด**. กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม, ๒๕๔๘.
- พระธรรมธีรราชหมานูนิ โชคก ญาณสุทธิ. **มงคล ๓๘ ประการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๙๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๐

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัท
เอส.อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์จำกัด. ๒๕๕๑. หน้า ๓๒๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต.) **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๔.

_____ . **รู้หลักก่อนแล้วศึกษาให้ได้ผล**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการศึกษาขั้น
พื้นฐาน, ๒๕๔๗.

พระมหาอุทิศ ศิริวรรณ. “เปรตในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิต
วิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระยาอนุমানราชชน. **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๒.

พระราชธรรมนิเทศ ระเบียบ จิตตญาณ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ. **วัฒนธรรมพื้นบ้านคติความเชื่อ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

_____ . **คติความเชื่อของชาวอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย. ๒๕๓๖. หน้า ๕.

พระอุตรคณาธิการ ชวินทร์ สระคำ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

เพ็ญศรี ดูก. ไพฑูรย์ สิ้นลารัตน์. ปิยนาง บุณนาค. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์. **วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติ
ความเชื่อ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๓๖.

มณี พยอมยงค์. **ความเชื่อของคนไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๓๖.

_____ . **วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

_____ . **ความเชื่อของคนไทยในวัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ**. กรุงเทพมหานคร:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๒๘. หน้า ๗๑.

มังกรห้าเล็บ. **“หมอรักษาโรคด้วยความเชื่อ”**. ไทยรัฐ. ม.ป.ป.: ๓.

มานิต มานิตเจริญ. **พจนานุกรมใหม่-ทันสมัยสุด**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การพิมพ์พระนคร,
๒๕๑๔.

มูณี พันทวี. **หมอลำหมู่หนังสือที่ระลึกงานส่งเสริมศิลปะและวัฒนธรรมไทย ครั้งที่ ๑๗.**

มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์, ๒๕๓๗.

ยศ สันตสมบัติ. **มนุษย์กับวัฒนธรรม. ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๔** แก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖.

ยุพร แสงทักษิณ. **ไทยศึกษา.** กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑.

รัชนิกร เสฎฐ์. **โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย.** กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๒.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒.** กรุงเทพมหานคร: บริษัทนาม มีบุคส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๒.

_____. **พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.** พิมพ์ครั้งที่ ๒ แก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘.

_____. **พระเป็นเจ้า แปลมาจาก God . พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒.

ส.พลายน้อย. **ตำนานผีไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ พิมพ์คำ, ๒๕๕๒.

สวิง บุญเจิม. **ตำรามรดกอีสาน.** อุบลราชธานี: สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ๒๕๕๔.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และปภาณี ฐิติวัฒนา. **ศาสนาและความเชื่อในกรุงเทพมหานคร.** กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

สำลี รักสุทธี. **ฮิตสิบสองคองสิบสี่.** ฉบับอุบลราชธานี ๒๐๐ ปี. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ พัฒนา จำกัด, ๒๕๔๙.

_____. **ผีอีสาน.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๕๐.

สุริยา สมุทคุปต์. **ฮิตบ้านคองเมือง.** นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี สุรนารี, ๒๕๔๔.

สุวัฒน์ จันทรจันทง. **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาศาสนา.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๔๐.

เสฐียร พันธรังษี. **ศาสนาโบราณ.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____. **ศาสนาเปรียบเทียบ.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๓.

แสง จันทรจาม. **พุทธศาสนวิทยา.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สร้างสรรค์บุ๊ค จำกัด, ๒๕๔๔.

หลวงวิจิตรวาทการ. **ศาสนาสาทุก เปรียบเทียบศาสนา ลัทธิและปรัชญาต่างๆทั้งโลก เล่ม๒ ว่าด้วย พระพุทธเจ้า.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๒๓.

อุดม บัวศรี. **วัฒนธรรมอีสาน.** ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๖.

(๒) วิทยานิพนธ์:

พระบุญช่วย โชติวีโร (อัยวงศ์). “ศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในความเชื่อและพิธีกรรมการบวชศีลสู่ขวัญของชาววานรนิवास”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระมหาประศักดิ์ อคฺคปณฺโญ (ซังแสง). “ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์กับกฎแห่งกรรมของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหาประสพฤกษ์ จารุวาท (รัตนยงค์). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาหวมวด สุกกธมฺโม. “ศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความเคารพในพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาอรุณ อรุณธมฺโม (สุภะโกศล). “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระวิศิษฐ์ สุมโน (แทบทาม). “การศึกษาคุณค่าความเชื่อในพิธีกรรมการบูชาปู่ตา ของชาวบ้านหนองแวงโสกพระ และชาวบ้านหนองแวงโคตร ตำบลหนองแวงโสกพระ อำเภอกุดจับ จังหวัดขอนแก่น”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระวีรพรรณ วุฑฒินฺธมฺโม (เชียรประโคน). “อิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทย”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สถาพร อรุณวิลาส. “คติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกาก็บวชีชีวิตชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุวิทย์ ทองศรีเกตุ. “การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่มีต่อพฤติกรรมทางศาสนาของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครศรีธรรมราช”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๓.

(๓) บทความ:

ชนภณ สมหวัง. “พุทธธรรม : คู่มือมนุษยศาสตร์วาระที่ ๒๑”. หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน. ๑๑ มกราคม ๒๕๕๓.

(๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

ประสาร ทองภักดี. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: www.udru.ac.th/website/attachment/elearning/02/13.pdf [๒๐ มกราคม ๒๕๕๓].

